F. ROSE. Pärismaalased, kängurud...

MAAILM JA MÕNDA

FREDERICK ROSE

Pärismaalased, kängurud ja reaktiivlennukid

25 aastat austraallaste hulgas

1871
KATLEN PÕHIKOOL
RAAMATUKOGU

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT" • TALLINN 1968

91 (T)
R 72

Originaali tiitel:

Ureinwohner, Känguruhs und Düsenclipper
Fünfundzwanzig Jahre unter Australiern
von Frederick Rose
VEB F. A. Brockhaus Verlag Leipzig 1966

Tõlkinud H. Koemets

Sarja kujundanud A. Raja

Illustr. ümbrisel U. Külv

VIIES KONTINENT
TÄNA JA EILE

AUSTRAALIA ARGIPÄEVAD

1962. aasta märts, Kingsford Smithi lennujaam, Sydney, kella 8.30 paiku. Sissesõiduformaalsused on täies hoos. Passiametnik kontrollib minu Inglise passi, lehitseb selle kuni tagakaaneni läbi ja alustab veel kord eest, sedapuhku põhjalikumalt. Lõpuks on ta leidnud, mida otsis, ja ütleb triumfeerivalt: „Te olete käinud Venemaal!" See on pooleldi küsimus, pooleldi konstateering.

„Jah, kaks korda." Ootas ta võib-olla, et ma seda salgan? Ta märgib midagi paberilehele ja ulatab mulle passi tagasi. Kindlasti edutatakse ka passiametnikke nende teenete põhjal ja kellegi väljaõngitsemine, kes on viibinud „raudse eesriide" taga, tuleb sellele mehele järgmisel edutamisel arvatavasti kasuks.

Tollikontrollis silmitseb noor tolliametnik minu pagasit: käsikohver, seljakott, portfell, kirjutusmasin. „Heidame korraks sellele pilgu," ja ta tõmbab teiste asjade vahelt välja portfelli. See on täis tuubitud pabereid, raamatuid, tualetitarbeid. Ta võtab portfellist ühe raamatu ja hakkab seda lehitsema nagu passiametnik minu passi. Tähelepanelikult uurib ta pilditahvleid raamatu lõpus. „Mis see on?" Kuna ma ei tea, mida ta konkreetselt silmas peab, vastan ebamääraselt: „Raamat," ja lisan: „Minu habilitatsioonitöö, Berliinis välja antud."

„Teil pole õigust Austraaliasse sündsusetut kirjandust sisse vedada!" Ma jään keeletuks. „Sündsusetut kirjandust — kuidas nii?" Nüüd ma näen, et ta silmitseb fotot, mis kujutab räpastesse kaltsudesse rõivastatud naisi-pärismaalasi. Ebamoraalne — see on muidugi õige, kuigi teises mõttes. Mulle meenub tahtmatult Picasso. Kui natsid ta tema Guernica-maaliga vastamisi seadsid ja temalt küsisid: „Kas see on teie töö?", vastas ta: „Ei, teie!"

Mina aga väidan ainult: „See on ju teaduslik raamat ühe pärismaalaste rühma tavade ja kommete kohta Põhja-

Austraalias." Ametnik annab mulle köite tagasi, kuid jätab viimase sõna endale, lausudes hoiatavalt: „Me ei soovi Austraalias näha kõlvatuid raamatuid!"

Ma küsin endalt, kas ma siis näen välja mehena, kes moraali ohustab, ja kas minu teaduslik statistiline analüüs Groote Eylandti elanike sotsiaalse struktuuri kohta võiks Austraalia rahvast vooruse teelt kõrvale juhtida. Niipalju kui mina austraallasi tunnen, kindlasti mitte!

Olin nüüd ületanud viimase tõkke ja seisin jälle Austraalia pinnal, päikesepaistelise, helge Austraalia pinnal. Tõsi küll, päike ei paistnud ja tibas vihma. Oli lämbe hilissuvine päev ja ma tundsin end kodus. Sõnal „kodu" on palju tähendusi. Kus on küll õigupoolest minu kodu? Kleinmachnowis Berliini lähedal, kus ma alates 1956. aastast elan ning kus minu naine ja neli last ka praegu elavad — jah, seal on mu kodu. Kuid ma olen rahvuselt inglane, londonlane. Pärast kahekümne ühe aastast eemalolekut pöördusin ma sinna 1958. aastal tagasi ja kogesin, et olin oma sünnilinnas võõras. Sellest hoolimata on ka Inglismaa minu kodumaa.

Rändasin Austraaliasse välja, kui ma olin kahekümne ühe aastane, ja elasin seal üheksateist aastat. Tundsin end oma väljavalitud maaga ühtekasvanuna ning needsin passi- ja tolliametnikke, sest nad ei kuulunud minu Austraalia juurde. Jah, ma olin Austraalias ja olin kuueaastase eemaloleku järel tagasi koju jõudnud.

Lennukompanii autobussiga sõitsin lõpp-peatuseni linnas imposantse uue pilvelõhkuja ees, milliseid vahepeal Sydneysse oli tekkinud. Andsin oma pagasi hoiule ja väljusin. Mul oli Austraalias kõikjal sõpru ja tuttavaid ning ma olin viimasel kahel-kolmel aastal mõnele neist kirjutanud, et kavatsen kord tulla ja Austraalia pärismaalaste hulgas jälle etnoloogilisi uurimisi läbi viia ühe inimkonna varasemat arengut puudutava hüpoteesi kontrollimiseks. Igatahes ei teatanud ma kellelegi midagi täpsemalt. Kommunistina oli mul Austraalias mõne aasta eest tulnud taluda poliitilist tagakiusamist ja ma teadsin, et Austraalia kontrollorganid avavad kirjad, mis ma Saksa Demokraatlikust Vabariigist saadan. Sissesõitu ei saadud mulle kui Briti kodanikule küll keelata, kuid võidi katsetada mõne provokatsiooniga. Minu saabumisest võis saada teada Austraalia julgeolekuteenistus. Tõsi küll, seesugust informatsiooni võis talle anda ka lennukompanii BOAC, mis mind Djakartast Sydneysse toimetas. Et aga vastase käsutusse tuleb jätta nii vähe informatsiooni kui võimalik, siis ei kirjutanud ma oma sõpradele midagi lähemat oma saabumise kohta.

Nii ma siis seisingi nüüd Sydneys, taskus 50 naela — täpsemini 49 naela ja 10 šillingit (bussisõidu eest olin ma pidanud maksma 10 šillingit). Selle „vürstliku" summaga, mis vastab umbes 500 margale, tahtsin ma organiseerida ekspeditsiooni Kesk-Austraaliasse, seal mõned kuud elada ja oma uurimistööd teha. 50 naela sularahas pidin ma sisserännuseaduse kohaselt maale kaasa tooma — seega oli kindlustatud, et ma riigile koormaks ei lange.

Ent seal Sydney keskpäevaselt kuumal sillutisel seistes, ilma et keegi minu saabumisest oleks teadnud, olin siiski veendunud, et leian toetust ja võin oma töö läbi viia. Nüüd oli vaja sõpradega ühendusse astuda ja peavari leida, sest ma ei tahtnud hotellitoale raha kulutada. Nii seadsin oma sammud jõukatest ärikvartalitest sadama poole. Enne Austraaliast lahkumist olin ma aasta otsa töötanud *wharfie*'na — nii nimetatakse Austraalias sadamatööliSi — ja käsitsenud teraskonksu, mida dokitöölised ainsa tööriistana kasutavad. Kuna ma Sydney üheksa tuhande sadamatöölise solidaarsust tundsin, olin kindel, et mind seal sõbralikult vastu võetakse.

Sussex Streetil majas nr. 60, kus asus sadamatööliste ametiühingu Sydney sektsiooni kontor, küsisin kommutaatori juures istuvalt noorelt tütarlapselt: „Kas Stan Moran või „Dutchy" Young on büroos?" Ta silmitses mind umbusklikult, sest ma kandsin ülikonda ja kaelasidet, tema aga oli rohkem trikoosärkides ja põlvpükstes *wharfie*'dega harjunud. Ent erariides politseinikuks olin ma liiga vana, pealegi liikusid need tavaliselt kahekaupa. Kui tütarlaps tõusis, et bürooruumidesse minna, hüüdsin talle järele: „Öelge neile, et siin on Fred Rose Ida-Saksamaalt!" Ta pöördus kannapealt ümber: „Jah, Stan on siin, tulge sisse!"

Olin Stani viimati näinud 1956. aastal Stokholmis, kus me sadamatööliste ametiühingu delegaatidena Ülemaailmse Rahunõukogu istungist osa võtsime. Stan oli noorpõlvest peale võitlustandril seisnud ja juba aastaid Syd-

ney sektsiooni laekuri ametikohal. Kõige õnnelikumana tundis ta end tööliste koosolekul kõnet pidades. Missugust kutset ta oli õppinud, pole teada, kuid kuulduste järgi olevat ta esitatud torudepanijate ja elektrikute ametiühingu auliikme kandidaadiks, sest „näljastel kolmekümnendatel aastatel" aidanud ta töölisi juhtmete sulgemisest hoolimata gaasi ja elektriga varustada. Mulle meenub eriti elavalt, kuidas ta Reederite Maja trepilt George Streetil, ühel Sydney elavaima liiklusega tänaval, demonstrantidele kõnet pidas.

See oli 1955. aastal. Äritegevus oli soikunud ja paljud *wharfie*'d tööta. Lastimisfirmad olid saanud juhendi sadamatöölistest võimalikult rohkem välja pigistada. Need firmad olid suurte Briti laevanduskontsernide tütarettevõtted. Tundub saatuse irooniana, et saareriigil Austraalial pole oma kaubalaevastikku ja et tema väliskaubandust kontrollivad Londonis istuvad laevandusmagnaadid.

Wharfie'd reageerisid alati kiiresti ettevõtjate sunnimeetoditele ja olid nördinud nõelatorkeprovokatsioonide üle, mida nende vastu rakendati. Seetõttu organiseeris ametiühing demonstratsiooni, et toetada *wharfie*'de poolt reederitele esitatud nõudmisi. Mitusada sadamatöölist marssis Stan Morani juhtimisel laevandusbüroo poole. Nad ei teinud saladust oma kavatsusest Sydney ärijuhiga tema büroos tõsine jutt maha rääkida ning sajad vormis ja erariideis politseinikud olid valmis, et neile vastu astuda. Aga *wharfie*'d ründasid laevandusbürood ja mõne minuti pärast kerkisid George Streetile avanevate akende taha loosungid, milles sadamatöölised nõudsid tööd. Nagu oodata võis, oli ärijuht lõunaleminekuks just selle aja valinud, ja nii pidasid sadamatöölised Reederite Maja trepil maha improviseeritud miitingu.

Sydney peatänavad on kitsad — pärand sellest ajast, kui mööda neid veel härjad sammusid — ja George Street pole erandiks. Mõne minutiga oli ta autode, *wharfie*'de, müüjate, pealtvaatajate ja politseinike kihavast massist blokeeritud. Kakskümmend minutit kõneles Stan Moran *wharfie*'de rühmast ümbritsetuna rahvahulgale sadamatööliste olukorrast ja politseinikud ei suutnud teda takistada. Kahtlemata oli politseinikel käsk teda mitte mingil juhul arreteerida, sest see oleks sadamas kindlasti üldstreigi vallandanud. Mõni päev hiljem sai Stan kohtukutse,

kuna ta olevat avalikku rahu rikkunud ja liiklust takistanud, kuid kohtunik lükkas süüdistuse „süütõendite vähesuse" tõttu tagasi. *Wharfie*'d saavutasid, mida nad tahtsid: ettevõtjate sunnimeetodid ja provokatsioonid lakkasid.

Nüüd aga päris Stan minult: „Mida siis sina siin teed, pagana pihta? Ma arvasin, et sa oled professor ja jutustad saksa preilidele pärismaalastest?" Tutvustasin teda oma plaanidega. Telefonikõne korraldas ära tungiva peavarjuprobleemi.

„Võib-olla tuleb sul mõned kuud töötada, et sisemaareisiks küllalt raha kokku saada. Sadama jaoks oled liiga vana, aga sa võid oma vanust igal ajal kärpida. Annan sulle ühe liikmekaardi." Ta lehitses oma dokumentides ja kirjutas mulle välja ametiühingu liikmekaardi. „Võta. Sinu vana number 4919, hoidsin selle sinu jaoks vaba; ei või ju kunagi teada, millal sinusugused sellid jälle välja ilmuvad." Hetke pärast meenus talle miski ja ta lisas: „Isegi kui sa laadimistööle tagasi ei lähe, annab kaart sulle õiguse kaidele pääseda. Sa võid lõunavaheaegadel paar miitingut korraldada. Noored kuulavad kindlasti hea meelega, mis Ida-Saksamaal toimub."

Jah, ma olin jälle kodus, ja kui Stan Moran mulle minu liikmekaardi ulatas, sai mulle selgeks, et see oli minu Austraalia.

Kui ma veel samal 1962. aastal Saksa Demokraatlikku Vabariiki tagasi olin jõudnud, tehti mulle ettepanek kirjutada reisiraamat Austraalia kohta ja jutustada oma tööst pärismaalaste hulgas. Aga kuidas kirjutatakse reisiraamatut? Inimeste jaoks, kellele see on kutsetöö ja kes autoga läbi võõraste maade sõidavad, on see minu arvates võrdlemisi lihtne. Neil peab olema tugev kehaehitus ja hea seedimine, nad peavad pidama päevikut huvitavate kohtumiste ja elamuste kohta, siis võivad nad mõne geograafiaraamatu abil kirjutada loetava raamatu. Mina aga ei kuulu selle inimkategooria hulka, kuigi ma tõepoolest oma etnograafiaalase töö ajal päevikut pidasin. Mina tegin seda teatud kindlal eesmärgil ja seepärast ei saa see päevik kuidagi aluseks olla reisikirjeldusele. Pealegi ei näinud ma ju Austraalias midagi enda jaoks uut, sest ma tundsin seda maad, võib-olla isegi liiga hästi. Ja siiski oli ta mulle uus. Kuus äraolekuaastat annavad ajaloolise distantsi, võimal-

davad märgata tähtsaid muutusi, mis uustulnukale üldse silma ei torkaks.

Kui välja arvata päevaraamat minu spetsiaalsete teaduslike uurimiste kohta, ei märkinud ma Austraalias viibimise ajal midagi üles ja muidugi mõista on mul palju ununenud. Seepärast pidin ma end tröötima kuulsa inglise kirjaniku Henry Fieldingi järeldusega, kes kirjutas, et reisikirjanik „peab palju nägema, aga ka palju märkamata jätma". Igatahes oli minul midagi niisugust, mis Fieldingil 18. sajandil puudus: fotoaparaat. Tõsi küll, ma ei teinud ülesvõtteid hoopiski mitte reisiraamatu illustreerimiseks. Näiteks pildistatakse kaamelit kui eksootilist looma meelsasti seesuguse raamatu pilditahvlite jaoks. Kui kaamel koormat kannab ja lonkab — hüva, lugejale ei paku see erilist huvi. Minu jaoks aga, vastupidi, oli kaamelil teisejärguline tähtsus, mind huvitas eelkõige tema koorma sisu. Nii pildistasin ma looma üks kord, tegin aga umbes kakskümmend ülesvõtet koormast ja selle sisust. Raamatu jaoks oli esimene ainus arvessetulev pilt.

Esimesed kuud veetsin ma rohkem kui poolteise tuhande kilomeetri kaugusel piirkonnast, mida tahtsin külastada. Elasin peamiselt Sydneys, sõitsin aga ka Canberrasse ja Melbourne'i.

Valgenahalised austraallased pole tänapäeval hoopiski mitte maaelanikud, nad on suurel määral urbaniseerunud. Üle poole üheteistkümnemiljonilisest elanikkonnast asub rannikul paiknevates suurlinnades, kuue osariigi pealinnades. 25 protsenti elab teistes linnades. Kontinendi suurim linn Sydney on maailmalinn rohkem kui kahe miljoni elanikuga. Tüüpiline austraallane on niisiis linlane, kes võib-olla kella kaheksast kuni kuueteistkümneni mõnes vabrikus töötab, mitte aga pikakasvuline päevitunud olevus, kes oma kõrvil tuhandepäise lambakarja taga ratsutab. Vill oli ja on küll Austraalia peamine väljaveoartikkel, aga linnades pole lambaid, on ainult villakaupmehed, ja tuleb kaugele sõita, enne kui jõutakse kuivale maale, kust saadakse parimat meriinovilla.

Ja lambaliha? Kui sageli on mulle kui austraallasele Saksamaal erilise tähelepanu märgiks lambaliha ette tõstetud. Kui ma seepeale — võib-olla pisut ebaviisakalt —

ütlesin: „Austraalias ei sööda lambaliha!", siis kas tekkis kohmetu vaikus või kuulsin ma imestushüüdeid.

Muidugi müüakse Austraalia lihakauplustes lambaliha, aga sellele vaadatakse kui teise- või kolmandajärgulisele lihale. See ei ilmu kunagi restoranide toidukaartidele, ka mitte tööliskvartalites, kuigi lambaliha kallites restoranides pikantse prantsuse nime all ja niisama pikantse prantsuse kastmega süüakse. See, mida seal pakutakse, on niinimetatud talleliha. On ainult küsitav, kas see „tall" juba mitte „lammas" pole.

Kogu Austraalias süüakse peamiselt värsket soolamata veiseliha, ja kui tahetakse nimetada tüüpilist Austraalia toitu, siis oleks see biifsteek munaga. Kuid austraallaste söögitavad on viimastel aastatel muutunud. Seda on põhjustanud ühelt poolt eurooplaste rohke sisserändamine pärast sõda, teiselt poolt hiina restoranide arvu pidev suurenemine. Paljudes nendest restoranidest pakutakse igatahes ka teisi toite peale hiina köögi toodete ja irvhambad kinnitavad, et ainult hiina restoranist võib saada Austraalia toite, mida kusagilt mujalt ei leia.

Toiduainete hindade kohta Austraalias annavad restoranihinnad hea ettekujutuse. Tüüpilises töölisrestoranis maksab biifsteek munaga 3 šillingit ja 9 penni. Sinna juurde kuuluvad tass teed piima ja suhkruga ning leib — kokku niisiis piisav söömaaeg. Hinnakirja teises otsas seisab elegantses restoranis kolmekäiguline lõuna ja kohv, aga ilma veinita, 3 naela eest, seega peaaegu kuusteist korda kallim. On vist ülearune lisada, et tööline põhipalgaga ümmarguselt 15 naela nädalas jääb oma *tea* ja *grill-room*'i juurde.

Teatavasti kannab inglise politseinik ainult kumminuia, et hoida vaos päevavargaid ja hulkureid, kes rahulikke kodanikke kimbutada võivad. Seepärast olin ma teatud määral üllatatud, kui nägin 1962. aastal Sydneys liikluspolitseinike vööl püstolit. Peale selle kandsid nad ümmargust nahktaskut, mis sarnanes Austraalia metsatööliste poolt kasutatava kellataskuga. Oma anglosaksi naiivsuses oletasin, et ka politseinikud kannavad oma kella vööl. Hiljem kuulsin, et see tasku sisaldab teist nende kutsetöös vajalikku tööriista: käeraudu.

Kui ma teisel õhtul taksoga Bronte eeslinna oma ööbi-

mispaika sõitsin, sain taksojuhiga jutujärjele. Taksojuhid on alati heaks informatsiooniallikaks: nad näevad ja kuulevad palju ning sageli võib neilt ühe linna kohta poole tunniga rohkem teada saada kui mitu kuud kohapeal viibides.

Me sõitsime läbi Domaini. See on suur avalik park mitte kaugel kesklinnast. Tänavat ääristavad pingid ja kõrged Moretoni lahe viigipuud. Päevad läbi istuvad seal külastajad ja öösiti magasid nendel varem hulkurid. Nüüd olid pingid tühjad. „Politseinikud on nähtavasti haarangu korraldanud ja hüljatud pargist välja ajanud?" küsisin mina. „Ei, pagana pihta. Võmmid neid sellest pargist välja ei saanud, aga Mack tuli sellega toime." — „Kes see Mack on?" — „Te pole temast kuulnud? Olete teie aga tume!"

Seejärel jutustas ta mulle mõnede iseloomulike detailidega reast mõrvadest, mida Sydneys viimastel kuudel oli sooritatud ja eranditult meeste kallal, kelle laibad alati kohitsetuna leiti. „Võrreldes Mackiga oli Jack the Ripper — kurikuulus inglise mõrvar — armetu amatöör. Mack on peale selle kiire, väga osav ja teeb puhta töö. Võmmid oletavad, et ta on peast põrunud arst. Ta kannab tenniskingi ja kasutab umbes viieteistkümne sentimeetri pikkust kahe teraga nuga. Nii räägitakse. Peavarjutud ööbivad nüüd kõik sillakaarte all või metroojaamades ja magavad julgeoleku mõttes rühmiti. Ainsad mehed, keda te öösiti võite pargipinkidel näha, on võmmid. Nad töötavad kahekesi, üks on pingil, teine laskevalmis puu otsas, juhuks, kui Mack peaks nähtavale ilmuma. Ma näitan teile."

Nende sõnadega sõitis ta parki tagasi. „Vaadake kõrgele puu otsa, kui me ümber nurga pöörame!" Tõepoolest, autotulede valguses silmasin ma meest, kes mugavasti puu otsas istus ja teatud mõttes kaitseinglit mängis teisele, kes väljasirutatult puu all pingil lamas.

„Teil oleks ebameeldivusi, kui te tenniskingades sellele pingile läheneksite. Võmm pumpaks teid tina täis. Kelle nad tänaval noaga tabavad, sellega ei tseremoonitseta. Aga Macki pole seniajani leitud." Kui ma 1962. aastal Austraaliast lahkusin, oli ta ikka veel vabaduses.

Austraallased ei armasta politseid ja üldse ametiisikuid. See kalduvus on ajalooliselt põhjendatud. Mitte juhuslikult pole Austraalia rahvuskangelane Ned Kelly võsaröövel, kelle viimne lahing politseinikega on legendiks muutunud. Mõnd meest või naist „nii vapraks nagu Ned Kelly" nimetada, tähendab Austraalias kõrgeimat kiitust. Mitte juhuslikult pole ka mitteametlikuks rahvushümniks „Valssiv Mathilda". Kui mõnelt austraallaselt pärida tema rahvushümni kohta, siis seda ta ei tunne, oskab aga „Valssivat Mathildat" laulda. See laul jutustab lihtsates värssides, kuidas vaene hulkur veeaugu ääres istub ja jooma tuleva lamba varastab. Siis ilmub maaomanik kolme politseinikuga, süüdistab hulkurit lambavarguses ja tahab ta kinni võtta. Aga hulkur hüüab meestele põlglikult: „Elusalt te mind kätte ei saa!" ja hüppab siis veeauku, kus — nii jutustab laul — tema vaimu kuulda võib, kui mööda minna. „Elusalt te mind kätte ei saa!" ütleb ta.

Hoolimata tugevatest sõltumatuse ja demokraatia traditsioonidest on Austraalia kapitalistlik maa, millele Ameerika Ühendriikide imperialism vahetult mõju avaldab. Selle mõju tagajärjed ilmnevad mitmeti. Nende kuue aasta jooksul, mis ma ära olin, olid tekkinud niinimetatud „julgeoleku- ja kaitseorganisatsioonid", mis endale mitmes suhtes politsei funktsioonid on võtnud. Nagu nende prototüübid Ameerikas kindlustavad need organisatsioonid — vastava tasu eest muidugi — omandikaitse ja kogu Sydneys on lööbena levinud sildid, mis kuulutavad: „Sissekäik keelatud — relvastatud valve", sellele järgneb „julgeolekuorganisatsiooni" nimi. Et nende organisatsioonide olemasolu Chicagot meenutava gangsterluseni võib viia ja tegelikult juba ongi viinud, ei ole politseile saladus. Politsei ja ametiühingute kohtumisel 1962. aastal esitati politsei tugevdamise vajaduse argumenteerimiseks tõendusena jõukatele kodanikele saadetud kirju, kellele seesugused „julgeolekuorganisatsioonid" looritatud ähvardustega oma teeneid pakkusid.

Nii keerleb karussell, aga vaevalt võiks politsei tugevdamine Austraalia kodanikule rahulikku und tagada — kriis peitub sügavamal ja seda ei saa niisuguste universaalsete vahenditega ravida.

Kui politsei end mõnel juhul ka puudutatuna tunneb, siis seoses korruptsiooniga pole politseinike vest hoopiski mitte valge. Seda kinnitab näiteks prostitutsioon. Kogu Austraalias on prostitutsioon keelatud, aga sellest hoolimata õitseb ta ometi. Igas pealinnas on punaste laternate

kvartal, ometi poleks vaja kuigi suuri politseijõude, et bordelle sulgeda. Ametlikult pigistatakse nende suhtes silm kinni, mitteametlikult argumenteeritakse, et neid ei suleta seksuaalkuritegude uputuse vältimiseks. Edasi vihjatakse sellele, et enamik pärast sõda sisserännanuist on kahekümne- kuni neljakümneaastased vallalised mehed.

Kui Austraalia immigratsiooniminister 1962. aastal Itaaliat külastas, kutsus ta Itaalia tütarlapsi üles Austraaliasse välja rändama, et aidata leevendada sugudevahelist ebavõrdsust. Ma ei tea, kas ministril oli oma üleskutsega edu, ega seda, kas bordellid suleti. Kaldun selles kahtlema, sest nad annavad liiga suurt tulu.

Vähe aega enne minu päralejõudmist oli Melbourne'is prostitutsiooni ümber suur skandaal toimunud. Ühes „vaba" Austraalia ajakirjanduse poolt alustatud kampaanias väideti, et rühm itaallasi ostvat naisi ja pidavat üleval bordelle. Kahtlemata oli bordellides toimunud skandaale, niisama kahtlemata oli see politseile teada. Et aga seaduserikkujate jõuk peamiselt itaallastest koosnes, see ei vastanud vähimalgi määral tõele. Peasüüdlased olid anglosaksi päritoluga sinisilmsed blondid austraallased.

Räägib Austraalia elanikkonna tervest mõistusest, et need mahhinatsioonid paljastati ja neile õige nimi anti: katse Victoria politsei vaikival nõusolekul rassivaenu õhutada.

Siin pole küll õige koht Austraalia prostitutsiooni amoraalsusest jutlustada ja see pole ka minu eesmärk, aga üks lugu on siiski väärt, et seda esitada. Kuulsin seda ühelt taksojuhilt.

„Kell hakkas 17 saama — nad töötavad vahetustega ja päevane vahetus oli just lõppemas —, kui üks tüdrukutest Palmer Streetilt välja sööstis, jooksul veel oma kleiti kinni nööpides. Ma tundsin teda välimuse järgi, sest olin teda juba sõidutanud. Ta kiirustas väga ja hüppas kähku minu kõrvale esiistmele.

„Viige mind sinna ja sinna," ta nimetas üht aadressi Double Bays, „veel enne kella viit, palun!"

„Teen, mis võin, preili. Aga miks te nii kiirustate?" — „Minu mees tuleb selleks ajaks tagasi ja ma pean siis kodus olema." — „Teie mees? Olete abielus?"

„Jah, ma tutvusin temaga asutuses. Me oleme üheksa

kuud abielus, aga ta ei tea, et ma jälle töötan. Ma tõotasin talle, et loobun sellest, kuid ei suutnud kuidagi sobivat kohta leida ja läksin sinna tagasi. Alguses olin järelevaatajaks.""

Siinkohal katkestas autojuht jutustuse ja seletas mulle, et tüdrukud töötavad paarikaupa. Üks, enamasti vanem naine, on järelevaataja, kelle peaülesandeks on selle eest hoolitseda, et mees ka maksaks. Ta saab ainult väikese osa tasust.

„„Järelevaatajad ei teeni palju ja teisel tüdrukul ei olnud suurt minekut, nii ma siis hakkasin jälle ise pihta. Olen vahepeal külmutuskapi ja televiisori ostnud ning järgmisel nädalal ostan oma mehele sünnipäevaks „Morrise" väikeauto. Mis te arvate, kas ta võiks siis veel minu peale vihaseks saada?"

Mida oskasin ma talle pihiisana vastata? Rohkem pole ma teda sellel tänaval enam näinud, võib-olla on ta lõpu teinud. Aga ma annaksin paar päevapalka, et teada saada, mis ta mees ütles, kui naine talle auto kinkis!"

Seksuaalala ja kuriteod ei anna sissetulekuid mitte ainult nendele inimestele, kes sellega vahetult seotud on. Kui ma Sydneys esmakordselt ringkäigu tegin, et vaateaknaid silmitseda, üllatas mind taskuformaadis raamatute hulk, mille kaaned demonstreerisid vägivallastseene või mehi ja naisi mitmesugustes lahtirõivastumis- ja kaisutusfaasides. Ent ka see kaup allub pakkumise ja nõudmise seadustele, mida kinnitab järgnev kommentaar Austraalia ajakirjandusest: „Rea aastate jooksul on nõudmine köidetud romaani järele langenud ja taskuväljaanded täitsid vaakuumi. Seksuaal-, sõja- ja kriminaalromaanid levisid massiliselt. Taskuväljaannete kirjastajaid kerkis nagu seeni pärast vihma. Kui ameerika import vabaks lasti, hakkasid peale inglise taskuväljaannete tulvavoogude ka ameerika seeriad sisse tungima. Selle tagajärjel küllastus turg peatselt. Oli raske uusi tiitleid leida ja kirjastajad läksid rohkete kordustrükkide väljaandmise teele. Kaaned muutusid ahvatlevamaks, sisu kahvatumaks ja ostja leidis, et ta ei saa oma raha eest piisavalt närvikõdi. Rafineeritud kaaned petsid teda. Silmatorkamatult, aga suures mastaabis makuleeriti terved mäed müümata jäänud taskuväljaandeid."

Selle järgi, mis mina 1962. aastal nägin, olid kaaned küll kirevamad kui kunagi varem. Kahjuks ei olnud mul

KATLEN PÕHIKOOL
RAAMATUKOGU

aega raamatute sisusse süveneda ja kindlaks teha, kuivõrd see kaanekujundusele vastas.

Kui küsida keskmiselt inglaselt: „Mida te teate austraalia kultuurist?", siis oleks vastus üheksal juhul kümnest: „Mitte midagi." Äärmisel juhul lisaks mõni: „Neil pole üldse mingit kultuuri." Niisugune arvamus valitses kindlalt 1937. aastal, kui ma Austraaliasse välja rändasin, ja mind hoiatati korduvalt, et ma minevat intellektuaalsesse kõrbesse. Austraalia oli olnud Inglise koloonia ja missugused koloniaalvõimud on kunagi oma kolooniate kultuuri tunnustanud? Et austraallased olevat harimatud, ei vasta põrmugi tõele, kuigi Austraalias endas leidub väikekodanlasi, kes omaenese kultuuri ei tunne ja kõike inglaslikku järele ahvivad või tänapäeval Ameerika Ühendriikide „kultuurilist mõju" tervitavad.

Kohalik austraalia kultuur tekkis keskkonnas, kus domineerisid inglise mõjud. Omad põhialused niisama hästi kui puudusid. Sunnitöölistelt, kes 1788. aastal esimese laevastikuga saabusid, võis selles suhtes vaevalt midagi oodata. Esimesed alged pärinesid igatsusest kodumaa Inglismaa järele. Aga esimene Austraalias sündinud generatsioon teadis vähe Inglismaast ja hoopis erinevas ümbruses arenes oma kultuur. See kasvas Inglismaaga võrreldes vastandlikus miljöös, samal ajal aga ka tugevate inglise mõjude all, mis ta peaaegu lämmatasid. Nii mõndagi, võib-olla koguni palju võlgneb Austraalia kultuur kahtlemata Inglismaale, aga et ta ellu jäi ja arenema hakkas, see räägib tema jõust ja sellest, et ta kahtlemata ja koguni väga agressiivselt austraaliapärane on. Saksa Demokraatlikus Vabariigis on ilmunud mitmeid austraalia kirjandusteoseid, nagu näiteks Katherine Susannah Pritchardi, Frank Hardy, Dymphna Cusacki ja teiste kirjanike töid. Igaüks neist raamatuist on nii tüüpiliselt austraalialik nagu känguru. Austraalia kultuur on arenenud võitluses ja selles pole tänapäevani midagi muutunud. Praegu võitleb ta eelkõige Põhja-Ameerika mõjude vastu, olgu see siis kirjanduses, teatris, maalis, skulptuuris, muusikas, filmis või kõige uuemal kunstialal — televisioonis.

Silmas pidades televisiooni tähtsust rahvahulkade mõjutamise vahendina, oli ja on võitlus televisiooni võtmepositsioonide pärast äärmiselt terav Austraalia rahvast esindavate jõudude ja nende vahel, kes kaitsevad meretaguseid, eriti ameerika huvisid. Televisioon seati sisse 1957. aastal ja praegu on olemas kaht tüüpi saatjaid. Igas pealinnas on üks Australian Broadcasting Commissioni poolt ekspluateeritav saatejaam, kõrvuti sellega eksisteerivad kaubanduslikud erasaatejaamad. Kahtlemata võib ABC poolt eetrisse läkitatavatele saadetele paljugi ette heita, kuid vaieldamatult teeb ta tõsiseid pingutusi, et Austraalia kuulajale austraalia programme pakkuda. Erasaatejaamad seevastu näitavad peaaegu eranditult ameerika päritoluga odavaid seeriaid. Need saatejaamad on suures ulatuses Austraalia ajakirjanduse käpa all, milles jällegi peaaegu eranditult valitseb Põhja-Ameerika orientatsioon. Tohutute sissetulekute nimel, mida tõotab televisioonireklaam, panevad kapitalistid kõik mängu, häbenemata ei altkäemakse ega teisi lubamatuid vahendeid, et televisioonilitsentse saada.

Vastupidiselt Austraalia Tööpartei küllaltki positiivsele hoiakule võitluses televisiooni pärast lömitab Austraalia Liidu valitsus Ameerika ja ameeriklaste huvide ees. Nii näiteks astus Austraalia välja Rahvusvahelisest Televisioonifederatsioonist, kui viimane näitas televisioonilavastust „Kooselu hiiglasega", milles äärmiselt tagasihoidlikus vormis paljastati mõningaid ameerika imperialismi kahjuliku mõju tagajärgi Kanadas.

Üks skandaalsemaid ameerika filmiseeriaid, mida Austraalia kommertstelevisioon näitab, on „Puutumatud", mis käsitleb kahekümnendate aastate kurikuulsaid Ameerika Ühendriikide gangstereid. Nagu üks kõneleja Canberra parlamendis formuleeris, „on neil vägivallast ja kuritegudest tulvil filmidel tugev mõju suurele osale meie noorsoost. Nad näevad nendes filmides kuritegusid ja ütlevad endale: „Need sellid küll tabati, aga mina pääsen võib-olla minema.""

Teatris ei ole niisugused probleemid nii teravad, aga siiski pidevad. Katsed austraaliapärast teatrit jalule aidata on lakkamatult takerdunud ruumipuudusesse ja rahalistesse raskustesse. Uus Teater ja teised taolised asutused, mis mängivad enamikus Austraalia pealinnades, on võitluses austraallaste õiguse eest omale teatrile esirinnas.

Seniajani polnud Austraalial ooperiteatrit, kuid seda ehitatakse nüüd ühele maasäärele Sydney sadamas. 1962.

aastal pidasid ajalehed maha tulise debati selle üle, kas uus teater vastab kõigile nõuetele. Tegelikult vaieldi tehniliste üksikasjade pärast, kuid ometi avaldus diskussioonis Austraalia rahva elav huvi oma teatri vastu.

Üks minu vanu sõpru Ron Hancock, ehitustööliste ametiühingu Sydney sektsiooni sekretär, jutustas mulle suure rahuldustundega, kuidas juhtus, et Paul Robeson esimesena ooperiteatris laulis: „Me võtsime Pauli kaasa, et talle ooperiteatrit näidata, kui ta 1961. aastal siin käis. Poistel ei olnud tookord palju rohkem valmis kui alusmüürid. Tööl oli ka suur hulk sisserändajaid, sealhulgas mõned sakslased. Need palusid Pauli laulda. Seda ta tegigi ning kandis ka mõne saksa laulu ette. Nad ei tahtnud teda üldse enam lõpetada lasta ja see läheb kroonikasse, et Paul avas Sydneys ooperiteatri."

Austraalia hariduselus valitseb juba aastaid üha süvenev kriis. Igaühel kuuest osariigist on oma kasvatussüsteem — see oli 1901. aastal föderatsiooni ajal veel kuidagi talutav, kujutab endast aga tänapäeval selget anakronismi. Peale selle on alg- ja kõrgemad koolid konfessionaalselt lõhestatud. Nii sipleb kogu rahvaharidus vastuolude keerises. Seetõttu jääb saavutatud tase aastast aastasse nõudmistest kaugele maha.

Austraalia on arenenud tööstusmaa ning tööstus vajab järjest rohkem väljaõpetatud tehnikuid ja teadlasi, neid aga on liiga vähe, sest ülikoolides on liiga vähe õppejõude. Õppejõudude vähesus piirab omakorda üliõpilaste hulka, kes saavad ülikoolides õppida. Kuna üliõpilaste arv on piiratud, ei valmistata ette küllaldasel määral õpetajaid alg- ja kõrgematele koolidele. Õpetajate ebapiisava arvu tõttu langeb koolide tase pidevalt. Kogu see lugu meenutab koera, kes tahab oma saba kinni püüda.

Kuna vastuolud üha suurenevad ja pole näha väljapääsu, siis võib vaevalt kedagi üllatada, et ajakirjandus pilgud tähtede poole suunab ja oma lugejaid tegelikkuse juurest põgenema virgutab. Reeglipäraselt avaldavad ajalehed pühapäeviti veerge pealkirja all „Mida ütlevad teie tähed". Need sisaldavad horoskoope koos nõuannetega kasutada soodsaid konstellatsioone, et oma õnne tabada — ja raha teenida.

Kogu kodanlik propagandamasin toetab ettekujutust, et raha ja materiaalsed väärtused olevat edu mõõdupuuks. Selle tagajärjed avalduvad sageli vormides, mis on kaasaegsele kapitalistlikule ühiskonnale tüüpilised, külalisele sotsialistlikult maalt aga äärmiselt kummalistena tunduvad.

Austraalia „mehel tänavalt" on kahtlemata väga vähe sularaha. Et mööda pääseda ühiskonna vastuoludest, milles väärtusi toodetakse kasumi nimel ja milles tööline ei teeni küllaldaselt, et sularaha eest osta seda, mida ta vajab — või mida ta arvab end vajavat —, pakutakse välja erilised ostusoodustused, muidugi mõista koos hinnalisaga. Sõna otseses mõttes kõike võib osta järelmaksuga, hambaproteesidest kuni diiseltraktorini. Selle kuue aasta jooksul, mis ma Austraaliast eemal viibisin, oli järelmaksuettevõtteid kerkinud nagu seeni. Pankade volinikud olid kibedalt kurtnud, et nende krediidiühingute kasumid, mida valitsus isegi formaalselt ei kontrolli, olid viie või kuue aastaga kasvanud summale, mis lähenes pankade tulu tasemele. Loomulikult pakuvad need firmad eelkõige kalleid tööstustooteid, nagu külmutuskappe, pesupesemismasinaid, raadioaparaate, televiisoreid ja väikesi perekonnaautosid. Ent samal ajal kui pangad võtavad laenult aastas 5 protsenti, tuleb järelmaksufirmadele maksta 19,5 protsenti.

1956. aastal kuulusid pandimajad iseloomuliku koostisosana Austraalia tööliseeslinnade juurde. Kui töölisel ei olnud sularaha millegi muretsemiseks, pantis ta mõne asja, et raha saada. Aga sellest ajast peale, kui eksisteerib järelmaks, kuuluvad pandimajad peaaegu minevikku. Nende asemele on asunud Repossession House. Nendes tähelepanuväärsetes kaubamajades maandub iga asi, mille eest pole õigel ajal osamaksu makstud. Näiteks külmutuskapp, mille eest tööline osamaksu ei tasunud, muutub automaatselt krediidiühingu omandiks, kaetakse uue lakikorraga ja läheb jälle müügile. Repossession House'ist võib selle jälle järelmaksu eest 19,5-protsendilise hinnalisaga ära osta. Nii tõmbub ring töölise ümber järjest koomale.

„Kiiresti rikastuda!" — niisugune on deviis ja kes ei suuda oma varandust legaalsete vahenditega suurendada, võib seda üritada illegaalsetega. Kellel selleks julgust ei jätku, võib proovida oma õnne õnnemängudega.

Mõni nädal pärast Austraaliasse jõudmist külastasin Colinit, üht vana sõpra. Colinit võis pidada keskklassi kuu-

luvaks. Ta elas ühes Sydney eeslinnas noobli „Põhjarannaliini" ääres, minu elukohaga võrreldes sadama teises servas. Kümne aasta eest oli ta end kiriklikult laulatada lasknud, mitte sellepärast, et tema või ta naine oleksid olnud usklikud, vaid sellepärast, et see kuulus hea tooni juurde. Tal oli või õigemini — ta tasus osamakse ühe „Holdeni" 1960. aasta mudeli eest. See on Austraalia sõiduauto, Austraalia materjalidest Austraalia tingimuste jaoks Austraalia tööliste poolt Austraalias ehitatud — kuid ameerika kapitaliga finantseeritud. See asjaolu poleks Colinit eriti häirinud, isegi kui ta oleks teadnud, mida see tähendab, aga on üsna kindel, et ta sellele üldse ei mõtelnud.

Jah, Colin kuulus keskklassi, aga ta oli väga mõistlik. Ta laskis end vähestest asjadest häirida ja selle aja jooksul, millal ma teda polnud näinud, oli ta taljest mõne sentimeetri võrra toekamaks muutunud. Kasvava kehakaalu vastu püüdis ta võidelda iganädalase keeglimänguga oma klubis. Teda ei häirinud, et ma olin „punasena" tuntud, ja ta oli mulle koguni omal algatusel pakkunud 20 naela minu kavatsetava Kesk-Austraalia ekspeditsiooni toetuseks.

Kella 9 paiku hommikul, seega täiesti „viisakal" ajal, sõitsime tema „Holdenis" linna. Kui me sadamasillale lähenesime, sellele „pudelikaelale", mida kogu põhjarannikult Sydney ärikvartalitesse suunduv liiklus peab läbima, pidas Colin äkki ühe telefoniputka juures kinni.

„On sul 4 penni, Fred? Ma unustasin George'ile helistada." Õngitsesin püksitaskust raha. „George on nimelt minu klubi uksehoidja. Pean talle helistama, et ta minu nimel ühe naela õnnemasinas mängu paneks." — „Aga, Colin, oled sa hull? See tähendab ju raha tuulde loopida!" — „Oh ei, ma helistan George'ile sageli, enne kui ma hommikul kodust lahkun, et ta minu eest mängiks. On nii põnev töölt telefoneerida ja pärida, kas mul on õnnestunud täistabamus." — „On see siis kunagi juhtunud?" — „Ei. Aga ükskord võib ju näkata. Täna on mul kindlasti õnnepäev." Hetk hiljem lisas ta: „Ütlen sulle midagi. Kui ma võidan, annan peale lubatud 20 naela poole sulle!"

Mis puutub 20 naelasse, siis pidas ta sõna. Täistabamus aga osutus fatamorgaanaks ja arvatavasti püüab ta veel ikka seda saavutada.

Elutingimuste survel ei põgeneta mitte ainult „masi-

nate" ja teiste õnnemängude juurde, vaid — medali teine külg — ka rahustusvahendite ja narkootikumide rüppe. Iga laps võib neid drooge tänavanurgalt kauplusest osta ja nad on juba inimeste „toiduratsiooni" tähtsaks koostisosaks muutunud, nagu professor Wright, Sydney ülikooli ordinaarius farmakoloogia alal ja üks rahuliikumise juhte, rahustusvahendite tarvitamise alarmeerivat kasvu kommenteeris.

SUNNITÖÖLISED JA SKVOTTERID

Nagu iga kapitalistlik maa varjab ka Austraalia tuhandeid vastuolusid, mis peegeldavad konflikti klasside vahel. Kuid tähelepanelik vaatleja näeb mõndagi, mis talle hoolikamal järelemõtlemisel täiesti seletamatuna võib tunduda. Miks sai konservatiivne koalitsioonivalitsus 1951. aastal lüüa katse juures rahvahääletuse teel keelustada arvuliselt väikest Kommunistlikku Parteid, kuigi ta alles kaks aastat varem selle demagoogilise loosungi all valiti ja opositsioon, Tööpartei, kommunismi nagu katku pelgab? Miks keelatakse šovinistliku „valge Austraalia" poliitika teostamise käigus kõikidel värvilistel, sealhulgas Briti kodanikel Indiast ja teistest Briti Rahvaste Ühenduse osadest, Austraaliasse ümberasumine; teisest küljest aga võtsid Austraalia sadamatöölised kohe juhtimise üle, kui nad mõni päev pärast Indoneesia Vabariigi väljakuulutamist 1945. aasta augustis keeldusid Hollandi laevu teenindamast, et kolonialistide tagasipöördumist takistada? Millest see viha türannia vastu ja see ükskõikne tolerantsus, mis Austraalias muide täiesti ootamatul kombel avaldub?

Kõige parema seletuse annab Austraalia rahva ajalugu — on püütud koguni väita, et ajaloo puudumine, sest ajast, millal rajati esimene inglise asula Sydney lahesopis, pole möödunud veel kahtsada aastatki. Peale selle ei toonud enamik esimestest asunikest kaasa mingeid kultuuritraditsioone, et neid uuel maal arendama hakata; neil olid ainult jalarauad jalas ja kaltsud seljas, märgistatud laiade noolega selle tähiseks, et nad „olid oma maalt lahkunud oma maa hüvanguks".

Kui mõnelt Austraalia koolipoisilt küsida, kes avastas Austraalia, vastab ta kindlasti: kapten Cook, ja kui ta Melbourne'is elab, lisab ta võib-olla veel juurde, et kapten Cooki onn seisab praegu Melbourne'i botaanikaaias, kuhu keegi filantroop selle kivihaaval viia laskis, kulutades selleks rohkem raha kui aega järelemõtlemiseks oma ürituse arukuse üle. Koolipoiss läheb muretult mööda hollandlasest Tasmanist ja isegi inglise mereröövlist Dampierist 17. sajandil, samuti portugallastest ja hispaanlastest eelmistel sajanditel. Pärismaalased, kes Austraalia 18 000 aastat varem avastasid, ei tule muidugi üldse arvesse.

Igatahes — ja see seletab koolipoisi vastuse — viis Austraalia idaranniku avastamine Cooki poolt vahetult selleni, et Inglismaa Austraalia annekteeris ja seda karistuskolooniana kasutama hakkas. Botaanik Joseph Banks, kes Cooki tema esimesel reisil saatis, andis nõu Inglismaa ülearused vanglaelanikud Uus-Hollandisse saata, nagu Austraaliat tol ajal nimetati. Cook oli juba peaaegu kümme aastat surnud, kui otsustati „esimene laevastik" kapten Philippi juhtimisel teele saata. Tal oli tuhat inimest pardal, rohkem kui poole nendest moodustasid sunnitöölised. Philipp ei saanud neid nende omaduste või uue maa jaoks kasulike oskuste järgi välja valida, vaid Inglise vanglavõimud kasutasid seda võimalust, et kõlbmatutest, haigetest ja vanadest, ässitajatest ja rahulolematutest lahti saada.

Philipp teadis, kui raske ülesanne oli see inglise vangide põhjakiht Uus-Hollandisse toimetada. Ta ründas ametivõime ja poliitikuid. Enne reisi algust suitsutas ta laevad läbi, lastes deki all püssirohtu põletada, ja andis korralduse sunnitöölisi nii sageli kui võimalik dekile lasta, et nad värsket õhku hingata ja end liigutada saaksid. Kui mõned naisvangid räpastena pardale tulid, laskis ta nad voolikutest märjaks kasta ja nõudis, et kõik sunnitöölised oleksid tulevikus puhtalt ja sündsalt rõivastatud. Kuid tema valvsusest hoolimata võeti kaasa liiga vähe naiste rõivaid ja veel enne reisi lõppu katsid naised oma keha vanade purjede ja kottidega. Ettevalmistused reisiks olid nii ebarahuldavad, et Philipp oli veendunud — pooled vangid surevad teel. Aga kaheksa kuud ja üks nädal kestnud ning rohkem kui 24 000 kilomeetri pikkusel reisil, mille jooksul ületati kahel korral Atlandi ookean ning randuti Aafrikas ja Ameerikas, et provianti peale võtta, oli ainult kolmküm-

mend kaks surnut, millest sunnitöölistele ei langenud palju rohkem kui nende vabadele reisikaaslastele.

Reisivintsutused ei olnud igatahes midagi selle ülesande kõrval, mis Philippil nüüd ees seisis: Sydney lahe äärde asula rajada. Ta oli saanud Inglise ametivõimudelt käsu selle eest hoolitseda, et koloonia ennast kaheksa kuu vältel ise võiks ülal pidada. Seepärast oli ta kaasa võtnud seemnevilja ja kariloomi. Kuid sunnitööliste hulgas ei olnud ühtki põllumeest ja puuseppi leidus ainult kaksteist. Vihm, rotid ja terakärsakad hävitasid suure osa seemneviljast, vähestest lammastest aga, kes sõidu üle elasid, lõi välk varsti pärast kohalejõudmist kuus maha. Skorbuut ja düsenteeria suurendasid raskusi. Kaasatoodud tööriistade kohta ütles Philipp ise, et need olevat „nii halvad nagu need, mida vahetuskaubanduse tarvis Gineasse viiakse". Valitses krooniline riietepuudus ja üksteist aastat hiljem kirjutas kuberner Hunter: „Töölised töötasid põldudel sõna otsases mõttes alasti . . ." Mereväesõdurid keeldusid sunnitöölisi valvamast, nii pidi Philipp järelevaatajatena kasutama vange. Vaevalt pooled vangidest olid üldse töövõimelised.

Väljajagatavad toiduportsud olid kohalejõudmisel kogu se poolest piisavad, kuigi just mitte ülearu head, aga 1790. aastal oli koloonia elanikel nälg varuks.

Philipp ei saanud neid viiskümmend talupoega, keda ta oli nõudnud, et kooloniat majanduslikult sõltumatuks muuta, küll aga sai ta tuhat uut sunnitöölist. Rohkem kui kaks aastat ei saabunud Inglismaalt ühtki teadet ega mingit varustust ja koloonias oli meeleolu nullpunkti langenud. Peale Philippi oleks igaüks pigemini üritusest loobunud. Tema aga, flegmaatiline ametnik, jäi jonnakalt oma arvamuse juurde, et koloonia „õigustab end kõige väärtuslikuma omandina, mis Inglismaal kunagi on olnud".

Sunnitööliste saatmist Austraaliasse jätkati, ent inimesed, kes neid sinna toimetasid, pöördusid Inglismaale tagasi, ka kapten Philipp. Et sunnitöölistel, kelle karistusaeg täis sai, ei olnud Inglismaal midagi muud oodata peale nute jälitamiste, jäid nad enamikus kolooniasse. Neljateistkümne aastaga — see oli tavaline karistusmäär — ei olnud nad Austraaliat armastama õppinud, aga kui nad just põhja ei läinud, siis harjusid nad temaga aja jooksul märkamatult. Nende esimeste väljasaadetute vere ja higiga rajati

alusmüür tänapäevasele Austraaliale ning nende pisaraist kasvas välja hõõguv viha türannia ja vimm Inglismaa vastu, mis mõnevõrra muutunud kujul veel tänapäeval eksisteerib.

Philippi ja mereväesõdurite ärasõiduga lõppes Austraalia-koloonia ajaloo esimene kuulsusetu peatükk. Aeg-ajalt saabus kolooniasse ka vabasid asunikke. Mereväesõdurite asemele astus niinimetatud Uus-Lõuna-Walesi korpus, mida rohkem „Rummikorpusena" tuntakse. Õigupoolest pidi see koloonias seadust ja korda kaitsma, aga ta koosnes paadunud seiklejate jõugust, kes olid tulnud uude kolooniasse ainsa eesmärgiga — rikastuda nii kiiresti kui võimalik. Raha oli liikvel vähe ja kõige väärtuslikumaks kaubandusartikliks oli rumm, mida vahetuskaubanduses mõõdupuuna kasutati. Kõik tehingud sõlmiti rummi vahendusel, mille monopol peatselt „Rummikorpusele" kuulus. Talupojad vahetasid aastase töö tulemuse mõne liitri rummi vastu, ja kui see otsas oli, müüsid oma farmid ohvitseridele, et saada toiduaineid endale ja oma perekonnale. Üks kuberner teise järel püüdis seda röövkaubandust lõpetada, aga alati osutusid „Rummikorpuse" ohvitserid liiga tugevateks vastasteks.

Üks ohvitseridest, keegi John Macarthur, niisama kasuahne kui teisedki, oskas kaugemale ette näha. Ta otsis varanduse kogumiseks soliidsemat alust, kui seda oli äritsemine rummiga. Tema valik langes villale. 1805. aastal kirjutas ta villatoodangu tuleviku kohta: „Kui suur Suurbritannia vajadus ka ei oleks, me suudame seda kindlasti katta. See garanteeriks masinate täieliku rakendamise, Briti tootjad võiksid kalevi hinda alandada ja endile sel kombel kogu maailmas piiramatu monopoli kindlustada, millist ükski rahvas veel näinud pole. Ka meie saaksime osa selle perspektiivika ettevõtte tuludest . . ."

Pärast seda kui kuberner Bligh oli tagajärjetult püüdnud Macarthurit, Sydney rikkaimat meest, vastutusele võtta ja sellega rummiärile lõppu teha, tagandati ta „Rummikorpuse" poolt. Macarthur nimetati palgata koloniaalsekretäriks Sydneys (tõenäoliselt oleks ta võinud ära osta pool Sydneyd), mis tema tähelepanu villalt mõneks ajaks kõrvale pööras. Inglismaa ei lasknud ennast sellest niinimetatud „Rummimässust" eriti häirida. Alles kaks aastat hiljem, 1809. aastal saadeti Bligh'le järglane.

Macarthur sõitis Inglismaale, et esineda tunnistajana. Teda võeti vastu kui kangelast, kuid ta võis siiski alles 1817. aastal Austraaliasse tagasi pöörduda, sest valitses oht, et ta seal mässajana arreteeritakse.

Sel ajal kui ta kannatamatult oma pagenduse lõppu ootas, kasvas tema meriinolammaste kari ja, mis oli samuti tähtis, lõppes Napoleoni sõda.

Sõja ajal oli inglise villa kurss kõrge, ent niipea kui kontinent jälle inglise kalevile lahti läks, selgus, et sileesia ja hispaania vill oli austraalia-inglise omast tunduvalt parem. Inglise ketrus- ja kudumisvabrikute omanikud seadsid ostjaskonna soovid oma hurraapatriotismist kõrgemale, ostsid villa kontinendilt, valmistasid riiet Inglismaal ja müüsid kalevi jälle kontinendil maha.

Siin oligi võimalus, mida Macarthur 1805. aastal ette nägi — Austraalia pidi varustama Inglise ettevõtjaid parima meriinovillaga madalama hinna eest, kui Euroopa produtsendid endile lubada võisid, ja edasi lambaid kasvatama, keda sunnitöölised maksuvabal maal karjatasid.

Kuid Uus-Lõuna-Wales oli sunnitöökoloonia ja Inglise poliitika jäi kindlaks põhimõttele, et sunnitöölised, kelle karistusaeg on lõppenud, ja vabad asunikud ei või oma käsutusse saada maavaldusi, mis võimaldaks Austraalial Inglismaa külapärase iseloomuga võistelda. Nii piirati asustuspiirkonda ja sellega ühtlasi ka valitsemiskulusid. Veel 1820. aastal tõmbas kuberner Darling umbes 240 kilomeetri raadiuses Sydney ümber piirjoone ja ähvardas trahviga igaüht, kes selle „asustuspiiri" ületab.

Kuid lambad vajavad Austraalia tingimustes ulatuslikke karjamaid ja iga meriinolammas võis kindlasti arvestada inglise tekstiilivabrikantide tingimusteta toetust. Kuberner Darlingil oli niisama palju väljavaateid lambakasvatajaid — hiljem said nad tuntuks skvotterite nime all — oma asustuspiiri taga hoida kui tõusuvooge Sydney lahes pajalapiga ära pühkida.

Lambad, skvotterid ja nende härjavankrid tungisid edasi ning kahekümnendate, kolmekümnendate ja neljakümnendate aastate jooksul hõivati Austraalia lõuna- ja idaosas kõik sobivad maalapid. 1836. aastal alistus kuberner Bourke paratamatusele ja tegi teatavaks, et igaüks, kes tasub 10 naela sissepääsulõivu, võib ümber asuda krooni-

maale — kroonimaa aga oli kogu maa teisel pool „asustuspiiri".

Üks huvitavamaid kirjeldusi elu kohta Austraalia kolooniias lambakasvatuse laiendamise hektilisel perioodil pärineb ei kellegi muu kui Charles Darwini sulest. See suurepärane loodusevaatleja oskab ka oma kaasinimeste elust arukalt ja huvipakkuvalt kirjutada. Oma kuulsa reisi ajal „Beagle'il", mille jooksul sooritatud vaatlused andsid talle alused evolutsiooniteooria jaoks, veetis Darwin kaks kuud Austraalias ning külastas Uus-Lõuna-Walesi, Tasmaaniat (tol ajal nimetati seda Van Diemeni maaks) ja Edela-Austraaliat. Ta käis ka Bathurstis, lambakasvatuskeskuses 240 kilomeetrit Sydneyst lääne pool.

Kui Darwin Sydney kohta kirjutab, et seal kurdetakse „kõrge üüri ja raskuste üle, mõnd müügilolevat maja leida", siis kõlab see väga kaasaegselt, sest tööline, kes teenib nädalas kuni 15 naela, pidi 1962. aastal poole sellest kahe toa eest välja andma.

Et Inglise poliitika — luua seespool „asustuspiiri" miniatuurne Inglismaa — Darwini ajal tagajärjekas oli, see järeldub Darwini sõnadest: „Sarnasus Inglismaaga oli suur," kuigi ta lisab tähendusrikkalt, et „õllepoode oli igatahes arvukamalt". Selles pole kahtlust ja nii on lood veel praegugi, klubide konkurentsist hoolimata — Austraalia kliima teeb januseks!

Darwini märkused villatööstuse ja selle suhete kohta sunnitööliste süsteemiga on väga õpetlikud: „Valitseb tugev vimm rikaste vabakslastute ja vabade asunike laste vahel. Vabakslastu tavatseb vaadata ausatele inimestele kui sissetungijatele. Kogu elanikkond, rikkad ja vaesed, on selle peal väljas, et koguda rikkust. Kõrgemates seltskonnakihtides on vill ja karjamaad vältimatuks vestlusteemaks." Tabavalt märgib Darwin, et sunnitööliste lapsed ei tundnud end enam inglastena, vaid austraallastena, et nad ilmutasid truudust oma sünnimaale ja toonitatud sallimatust selle maa esindajate vastu, mis oli põhjustanud kannatusi nende vanematele.

Edasi kirjutab ta tavast, mis on Austraalia lambakasvatajate hulgas tänapäevani säilinud: „Asunikel on suur eelis, sest nende noored pojad osutavad neile suurt abi. Kuueteistkümne kuni kahekümne aasta vanuses juhatavad nad sageli kaugelasuvaid farmijaamu." Aga jälle kurdab Darwin sunnitööliste mõju üle, sest ta jätkab: „See tuleb igatahes kahjuks poegadele, kes ainult sunnitöölistega kokku puutuvad. Ma ei saa kinnitada, et seltskonna suhtlemisfoonis avalduks mingeid iseärasusi, aga niisuguste kommete juures ja ilma vaimsete eesmärkideta peab see küll mandruma." Tüüpiliselt inglaslik on Darwini otsus: „Ainult äärmine vajadus võiks mind sundida välja rändama."

Darwin pöördus koju tagasi ja töötas ilma „äärmise vajaduseta". Downi erakluses välja oma maailma-vapustavad teooriad bioloogilise arenemise kohta, sel ajal kui maakera teisel poolel sunnitöölised ja lambad Austraaliast Inglismaale ennekuulmatult väärtusliku majandusliku tugisamba teha aitasid. Austraalia sai heaolu allikaks ja deportatsioonivastane liikumine, mis viiekümnendatel aastatel vabade asunike, vabakslastud sunnitööliste ja nende laste hulgas valitses, sundis emamaad edasistest deportatsioonidest loobuma, kuigi skvotterid nõudsid sunnitöölisi kui odavat tööjõudu.

PÄRAST EUREKA MASSU

Maa kuulus skvotteritele või pigemini lammastele, kes olid selle okupeerinud. Valitsus mitmesugustes kolooniates, mis teatud määral iseseisvuse olid saavutanud — Inglismaa oli kunagise Ameerika kolooniaga omandatud kogemustest õppinud! —, seisis skvotterite kontrolli all ja Austraalia näis minevat vastu rahuliku õitsengu pikale perioodile. Üks oht, mis lambakasvatajaid hirmutas, oli võimalus, et keegi juhtub kulda leidma, sest nad kartsid, et see pärm võib nende tööjõu käärima panna — ja neil oli õigus!

Juba 1823. aastal leidis inspektor McBrian kullatolmu, kui ta Fish Riveri ääres Uus-Lõuna-Walesis oma tööülesandeid täitis. Kui 1848. aastal valitsusele Sydneys kullatükki demonstreeriti, mis oli leitud Berimma lähedalt, taheti leid surnuks vaikida „kartusest avalikkust erutada". Aga kullakamakate ja -tükikeste leidmine jätkus sellest hoolimata, kas see valitsusele meeldis või mitte.

1851. aasta mais kirjutas Barthursti maakonnaülem alarmeerituna Sydneysse, „keegi mr. Hargreaves olevat ini-

mesi palganud, et nad kulda kaevaksid", oli vaja „tarvitusele võtta tõsiseid abinõusid, et mitte lasta töötavaid klasse kulla pärast oma tööst loobuda". Lambad olid tähtsamad kui kuld.

Üldsus sai Hargreavesi leidudest teada, lüüsid avanesid ja Austraalias puhkes kullapalavik. Austraalia muutus tõotatud maaks, kus küll piima- ja meejõed ei voolanud, kuid mis ometi pakkus kiire rikastumise võimalusi kõigile neile, kes olid valmis vastu minema vintsutustele ja ebamugavustele, võib-olla koguni ohtudele. Tehti muinasjutulisi leide. Üks pärismaalane, kes töötas Bathursti ringkonnas, lõi oma kirvega puruks ränirahnu ja teatas peremehele, et selles olevat kulda. Rahnust saadi tsentner puhast kulda, sealhulgas üks 60-naelane tükk — kas sellest ka pärismaalasele midagi üle jäi, pole teada. Üks kaheksast kullakaevurist koosnev rühm tõi Ballaratis $3^1/_2 \times 3^1/_2$ meetri suurusest kleimist päevavalgele 12 800 naela väärtuses kulda, müüs kleimi kümnemehelisele sündikaadile, kes ajavahemikus laupäeva hommikust kuni esmaspäeva õhtuni sellest 10 000 naela eest kulda välja kaevasid. Seejärel müüsid nad õiguse kaevandust nädal aega kasutada kaheteistkümnest mehest koosnevale rühmale, kes 12 000 naela teenisid. Siis võtsid kümme omanikku oma valduse jälle üle, kühveldasid järgmisel nädalal 9000 naela kokku ja müüsid selle lõpuks ühele ühingule, mis järgneva kahe nädala jooksul 5000 naela tulu sai.

Ent mitte miljonid naelad kergesti saadud kulda polnud Austraaliale püsiva tähtsusega, vaid inimesed, keda kuld kohale meelitas, ja suhted, mis nii välja kujunesid. Et ainult vähestel õnnestus rikas kullasoon leida, sõitsid mõned pettunult jälle minema. Aga paljud kullaotsijad jäid.

Kui ulatuslik kullapalaviku poolt põhjustatud sisserändamine oli, seda näitavad järgmised arvud. 1851. aastal, vahetult enne kulla „ametlikku" avastamist Hargreavesi poolt, elas Victorias 77 345 ja Uus-Lõuna-Walesis 195 344 inimest. 1861. aastal, pärast kullapalavikku, kui idapoolsetes kolooniates kulda enam maapinna lähedusest ei leitud, oli elanike arv Victorias 538 628 ja Uus-Lõuna-Walesis 350 860. Seega oli Victoria elanikkond kümne aastaga seitsmekordistunud!

Skvotterid, kes seadusandlikke organeid *(legislative*

councils) Sydneys ja Melbourne'is oma käpa all hoidsid, tahtsid Austraaliat üheksainsaks hiiglasuureks lambafarmiks muuta, mida nad uue koloniaalaristokraatiana valitseda oleksid võinud. Kullapalavik sundis neid kõrgemat palka maksma, sest tööjõudu oli raske saada. Selle üle kaebasid nad samuti nagu sõltumatuse vaimu üle, mis töötava elanikkonna hulgas levima hakkas.

Kullakaevurid omalt poolt vastasid skvotterite vaenule. Vaba eluviis kullaväljadel soodustas rasket tööd tegevate meeste hulgas radikaalsete demokraatlike vaadete tekkimist, mis sattusid konflikti villaparunite valitseva mõtteviisiga. Kullakaevurid ei olnud sotsialistid ega kommunistid, nende vaimusilma ees hõljus ühiskonnakord, milles poleks isandaid ja sulaseid, ühiskond, milles kõigil oleksid võrdsed võimalused ja igaüks oleks „omaenese peremees". See kullakaevurifilosoofia, kui teda nii nimetada võib, idealiseeris suurel määral tol ajal kullaväljadel tegelikult valitsevaid suhteid. Kullakaevur ei olnud palgatööline, sest kaevandusühinguid veel ei eksisteerinud. Selleks et kullakaevuriks saada, oli vaja vähe kapitali, kuid võis ka päris ilma toime tulla. Igaüks, kes oskas käsitseda kirkat, labidat ja tinavaagnat, võis hakata kulda otsima. Linnades ja lambafarmides sõltus tööliste elatis kaupmehest, ettevõtjast või skvotterist, kullaväljadel aga oli Jack niisama hästi kui omaenese peremees, oli tööline „omaenese ettevõtja".

Skvotterite poolt seadusandlikes organites vastu võetud ja kuberneride poolt rakendatud litsents oli töömaks, mis kitsendas kullakaevuri õigust asuda tööle oma väljavalitud tegevusalal. Nördimust selle litsentsi üle teravdasid ametnike jultunud meetodid kullaväljadel. Paljud politseinikud olid värvatud elanikkonna viimaste jätiste hulgast ja nende jaoks kujunes „kullakaevurijaht" peatselt armastatud spordialaks Briti kuberneride, äraostetavate ametivõimude ja seadusandlikes organites istuvate skvotterite kaitse all. Ei olnud kullakaevuril oma litsentsi ette näidata, kui politsei seda nõudis, siis riskis ta ratsaniku sadulanupu külge köidetud ja vanglasse lohistatud saada. Kui see asutus nagu tavaliselt ikka liiga täis oli, aheldati ta mõne puutüve külge.

11. novembril 1854. aastal otsustati ühel kullakaevurite massimiitingul Bakery Hillis asutada Ballarati Reformiliiga. Nõudmiste nimekirja algupärand sisaldab viis kuulsa

Briti „Peoples' Charteri" kuuest punktist: üldine hääleõigus meestele, võrdsed valimisringkonnad, tasu parlamendiliikmeile, aastane parlament ja mitte mingit varanduslikku tsensust parlamendiliikmete suhtes. Kullakaevurid maksid nimelt makse, ilma et nad oleksid olnud esindatud seadusandlikes organeis. Peale nende poliitiliste nõuete võttis Ballarati Reformiliiga oma programmi kullakaevurite majanduslikud nõuded, sealhulgas kaevanduslitsentsi kaotamine.

Rahutused, mis kullaväljadel juba hulk aega olid hoogu võtnud, puhkesid detsembri alguses, kui ametivõimud jahti kullakaevuritele intensiivistasid. Liikumine läks üle avalikuks relvastatud mässuks. Kullakaevurid põletasid massiliselt ära oma litsentsid ja lõid oma laagri üles puutüvedest palissaadi taha Eureka kullaväljade juures. Siin heiskasid nad oma revolutsiooni sümbolina Lõunaristi kujutisega lipu ja andsid selle all pühaliku Eureka-vande: „Me vannume Lõunaristi juures ustavalt ühte hoida ning oma õiguste ja vabaduste eest võidelda."

Valitsus paiskas sõjaväe ja politsei ülekaalukad jõud Melbourne'ist Ballaratisse ning 3. detsembri hommikuhämaruses rünnati laagrit. Tapeti viis sõdurit, kolmkümmend neli kullakaevurit langes või sai haavata. Nende hulgas oli kakskümmend iirlast ja neli sakslast. Üks tolleaegsetest reporteritest kirjutab Elberfeldi „limonaadimehe" ja maletaja Eduard Thoneni kohta, et see olevat olnud mees, „kelle sõnale võib kindel olla".

Kuigi Eureka ülestõus kiiresti maha suruti, ei olnud see ometi asjatu. 1855. aasta keskel kaotati nii litsentsisüsteem kui ka kullaväljade ametkond. Salajastel valimistel sai Victoria 1856. aastal vastutava valitsuse ning 1857. aastal kehtestati üldine hääleõigus meestele.

Austraalia töölisliikumisele oli Eureka ülestõus eelkõige seepärast tähtis, et ta täitis koloonia töölisi revolutsioonilise teadvusega. See ei olnud sotsialistlik, vaid väikekodanlik ja demokraatlik. See viis töölised teravasse vastuollu mitte ainult bürokraatiaga, mis kehastas Briti kapitali võimu, vaid ka koloonias valitseva skvotterite klassiga, millel oli oma ettekujutus sellest, kuidas maad tuleks valitseda. Relvastatud võitluse traditsioon, mis loodi Eurekas, on palju ära teinud selleks, et Austraalia töölisi „klassiks omaette" vormida. See selgus üheksakümnendate aastate

suurtes klassivõitlustes, kui streikivad lambapügajad oma laagris Barcaldine'is (Queensland) jälle „Lõunaristi" heiskasid.

Suur inimeste juurdevool, mis kulla avastamisele järgnes, avaldas kõigile elualadele koloonias püsivat mõju. Et paljud briti käsitöölised kolooniasse tulid ja oma kogemused töölisorganisatsioonide küsimustes kaasa tõid, see andis ametiühinguliikumisele suure hoo, eriti ehitustööliste hulgas. Selles pole midagi imelikku, sest veel 1857. aastal oli Victorias üksi 45 000 telki, mitte ainult kullaväljadel, vaid ka Melbourne'is, lõunapoolsete linnade kuningannas.

Viiekümnendatel aastatel võideldi peaasjalikult tööpäeva lühendamise eest; palgaküsimus ei olnud nii tähtis, kuna elutarbeliste kaupade hinnad ei tõusnud sel ajal nii tugevasti kui palgad, sest tööpakkumine ületas tookord olemasoleva tööjõu mitmekordselt. Aastakümnel enne kullapalavikku sai käsitööline 4—5 šillingit päevas ja see jäi nii kuni 1851. aastani. 1855. aastaks aga oli töölise keskmine päevapalk tõusnud 25—30 šillingini.

Ehitustööliste ametiühingud sammusid võitluses kaheksatunnilise tööpäeva eest esiridades. Sydney kiviraiujad meiseldasid selle järeleandmise 18. veebruaril 1856. aastal toimunud streigi abil ettevõtjatelt esimestena välja. Melbourne'is, kus ehitustööliste ametiühingud ühtseks föderatsiooniks olid koondunud, seati kaheksatunniline tööpäev varem kui mujal kindlalt sisse. 1858. aastal peeti seda Uus-Lõuna-Walesi ja Victoria ehitustööstuses normaalseks. See oli kaheksa aastat varem, kui ameerika töölised nimetatud loosungi üles võtsid ja Marx ta Esimese Internatsionaali pakiliste nõudmiste programmi lülitas. Saksamaal muutus kaheksatunniline tööpäev alles pärast Novembrirevolutsiooni reaalsuseks!

Kui Austraalias neil aastail arenes demokraatlik ja töölisliikumine, siis samal ajal tärkas ka „valge Austraalia" poliitika oras. Kullapalaviku esimestel aastatel ei olnud tunda mingit rõhutatud vaenulikkust värviliste vastu. Üks Ameerika neeger, kes Eureka mässust osa võttis ja keda riigireetmises süüdistati, mõisteti tookord õigeks. Kuid varsti hakkasid koloniaalvalitsused valgete kaevurite ning sisserännanud hiina ja teistest rahvustest kullaotsijate vahele kiilu taguma. 1854. aastal andis Victoria valitsus

välja seaduse, mis piiras laevadel kolooniasse saabuvate hiinlaste arvu. Täiel määral algas rassiline diskrimineerimine alles siis, kui kaevandused olid väikeettevõtjate käest kaevandusühingutele üle läinud, kui kullakaevurid olid muutunud palgatöölisteks ja ühingud hiinlasi streigimurdjatena kasutama hakkasid. Austraalia töölised ei tundnud tookord veel klassiteooriat ja pidasid konfliktide põhjuseks rassivahet, valge kollase vastu.

Kuni 1965. aastani oli „valge Austraalia" poliitika Austraalia Tööpartei programmipunkt. Kes seda kritiseeris, seda ähvardati väljaheitmisega. Liikmete survel tuli see poliitika aasta keskel toimunud parteikongressil programmist maha tõmmata, kuna ta tänapäeval endast anakronismi kujutab ja Austraalia lähedase põhjapoolse naabri solvamisega võrdub.

Elanikkonna kasv nõudis koloonias leiduvate reservide ulatuslikku ärakasutamist, et inimesi toita. Maa oli praktiliselt hõivatud skvotterite poolt, keda ainult lambad huvitasid, nii et põlluharimiseks jäi üle suhteliselt vähe maad. Juba enne kullapalavikku oli põhilisi toiduaineid sisse veetud.

Nii kaua kui enamik sisserändajaist kullaväljadel töötas, maksid nad nurisemata kõrget hinda sisseveetud toiduainete ning vintske lamba- ja loomaliha eest, mida skvotterid neile müüsid. Aga kui pinnakihtidest kulda enam ei leitud, kasvas nõudmine maa järele, millel sisserändajad oleksid võinud töötada põlluharijatena, et mitte lambavilla, vaid toiduaineid toota. Maajaotuse meetodid tegid asunikule praktiliselt võimatuks maad saada, sest see oli kas skvotteritele renditud või mittemüüdav. Seepärast hakkas kõikides Austraalia kolooniates kostma tungiv nõue: „Andke maa vabaks!" Üldsuse kasvava surve mõjul anti kuuekümnendatel aastatel välja seadused, mis soodustasid maa asustamist talupoegade poolt. Need pidid ka vaesematele inimestele võimaldama odava hinna eest põllumaad omandada. Uus-Lõuna-Walesis rajas teed John Robertson oma ettepanekuga: vaba valik enne maa kättemõõtmist. Niisugune poliitika sai 1861. aastal seaduse jõu.

Selle järgi võis igaüks kroonimaad — kaasa arvatud skvotterite poolt renditud maa — 16 kuni 130 morgenini vabalt valida ega tarvitsenud oodata, kuni maamõõtja selle täpselt välja on mõõtnud. Ta pidi maksma ühe naela iga

morgeni eest (sellest veerandi kohe) ja võtma endale kohustuse üks aasta oma maatükil elada, et kinnitada oma kavatsust seda harima hakata. Oma maavaldusel oli skvotteril valiku eesõigus. Uute seadustega oldi rahul ja nii mõnigi maata tööline pidas neid vaeste asunikkude võiduks skvotterite üle, kes nii kaua olid maad jagamatult valitsenud. Järgnevate aastate jooksul hakkas levima pettumus, sest vaba valik ei toonud kuigi palju maad adra alla.

Karjakasvatus oli võrratult kasulikum kui põllundus. Peale selle nõudis kuni 130 morgeni suuruste maavalduste harimine suuri kapitalimahutusi, mida vaid vähesed asunikud endale lubada võisid. Nii muutus suurte maa-alade põllumajanduslik kasutamine võimalikuks alles mitu aastakümmet hiljem, kui pangad ja maaühingud suures ulatuses kapitali asunike käsutusse andsid ning võis hakata kasutama masinaid.

Peale selle leidsid skvotterid vahendeid ja võimalusi, et seadusest mööda hiilida ning oma valduste paremad osad enda kätte jätta. Üks niisugustest vahenditest oli niinimetatud vari-isiku meetod: skvotter võis kasutada teisi isikuid, ka oma lapsi, kes oma nimel maatüki välja valisid, et seda aasta pärast talle tagasi anda. Võis ka „rosinad maast välja noppida": skvotter ise või mõni vari-isik valis endale välja veeaugud või allikad. Ilma veeta oli ülejäänud maa harimiseks kõlbmatu. Kui need ja teised skvotterite meetodid ka seaduse mõttele ei vastanud, siis kirjatähe järgi olid nad sellega täiesti kooskõlas.

Väikemaaomanik omalt poolt võis skvotteri maavalduse piirides — kuigi mitte seaduse piirides — partisanisõda pidada, näpata skvotteri lambaid ja veiseid. Sellest ajast pärinevate rahvalaulude hulgas on rohkesti ballaade, mis nende väikemaaomanike kangelastegusid ülistavad, kes skvotterite veiseid näppasid. Üks niisugustest lauludest jutustab asunikust Eumerella jõe ääres Uus-Lõuna-Walesi kaguosas.

Seal kus säng Eumerellal on sügavas orus,
olen veetnud nii mõnegi kauni tunni.
Jõe kallastel ise ma isand ja kodus,
oma härgigi eales ei takka sunni.
Kui lahti neid rakendan kaariku eest,
siis kiidan: „Siin asujail vaba voli.

Teid kütkes ei pea. Sõnast peetakse meest.
Eumerella-jõe orus meil priimehe-põli!"

Tõuseb kuu ja valgustab mägede harju,
iga sälg saab sedamaid sadula selga,
nelja kappame piirama skvotteri karju,
sealt vasikaid valida keegi ei pelga.
Oi mu pisiku Punu, mu kepsjalg kena,
veel äsja too skvotter su peremees oli,
ei näe see ahnepäits iial sind enam,
Eumerella-jõe orus meil priimehe-põli!

Ta hobustekoplist kõik kenuskaelad,
kes ise sealt võib-olla pagenud poleks,
me ajame ära, et veoloomi oleks,
ja laadal me päralt on šillingid-naelad.
Jack Robertsonile ütleme aga:
meil teha on muudki kui harida maad —
eks öelduga ole ju tõsi taga —
lihtsam krattida karja, küll skvotterilt saab...
Siin aladel asújail vaba voli,
Eumerella-jõe orus meil priimehe-põli!

(Suusõnaliselt edasi antud.)

19. sajandi viimastel aastakümnetel muutus olukord maapiirkondades stabiilsemaks. Asunikud, kellel oli pisut kapitali, võisid piimamajandusega jalad alla saada, kui nad oma lapsi, nii poegi kui tütreid, palgata farmitöölistena kasutasid ja sel kombel kapitali vähesust kompenseerisid. Need väikesed meiereifarmid olid ja on Austraalia valge elanikkonna kõige mahajäänuma osa taimelavaks.

Nisu ja teisi teravilju kasvatatakse Austraalias esimeste sunnitööliste kohalejõudmise päevist alates, aga kõigepealt ainult rannikupiirkonnas. Euroopa nisusortide jaoks on siin sademete hulk ja niiskus enamikul aastaaegadest liiga suur. Nisu kahjustasid siin rooste ja teised seenhaigused, nii et saak jäi peaaegu eranditult madalaks ning sellest ei jätkunud elanikkonna toitmiseks, rääkimata väljaveost. Pärast kullapalavikku muutus olukord veelgi teravamaks. Pandi igatahes tähele, et talvel külvatud nisu kaugemal sisemaal ja kuivematel aladel, mida varem ainult karjamaadena kasutati, suve alguses küpseks sai. Ent kui farmerid neid alasid kultiveerida tahtsid, siis pidid nad maad raadama ning vajasid külviks ja lõikuseks masinaid. See polnud jõukohane kõhna kukruga „väikesele mehele". Võsa hävitamine masinate abil, pärast koore mahavõtmist kuivanud eukalüptide väljajuurimine ning külvajatele ja lõikajatele tasu maksmine nõudis tõhusat kapitali. Niisugune põllumajandus ei sobinud kohalike vajaduste rahuldamiseks, vaid pidi orienteeruma kaugemal kas mere taga või suuremates rannikulinnades asuvale turule. Seetõttu arenes nisukasvatus samuti nagu lambakasvatus üheks Austraalia kapitalistliku majanduse olulisemaks osaks. Kuigi nisukasvatusel pole kunagi olnud nii suurt tähtsust kui villa tootmisel, kujutab see endast veel tänapäevalgi kontinendi põllumajandusharu number kaks.

Kõik Austraalia põllumajandusharud on kapitalistliku majanduse osad ja üksiktalunik on jäägitult pankade või suurte ettevõtete käpa all, kellele kuulub viimane sõna selle kohta, kui palju ta maad harida, kui palju ta villa toota või kui paljusid lehmi ta lüpsta tohib.

Kui Philipp 1788. aastal Sydney lahte sisse purjetas, ei olnud tema instruktsioonides sõnagi oma abitöönduste rajamise kohta „asunike" vajaduste rahuldamiseks. Kõike vajalikku pidi neile saatma kodumaa. Sisemaapoolsest eeslinnast Darlinghurstist avaneb vaade põhja suunas Sydney katustele lahe kaldal ning vanu maju võib nende sinakashallide katuste järgi kergesti ära tunda: need kaeti sisseveetud Walesi sindlitega ning paistavad hästi silma uuemate punaste katusekivide taustal, mis on valmistatud Austraalias.

19. sajandi teisel poolel hakkas eelkõige Sydneys ja Melbourne'is kohaliku kapitali varal kerkima väikesi tööstusettevõtteid, mis ehitajaid materjalidega varustasid, hiljem õllevabrikuid ja toiduainete vabrikuid, mis tootsid jaemüügi tarvis.

Kaheksakümnendate aastate algus oli Austraaliale kõrgkonjunktuuri aeg. Organiseeritud oskustööliste reaalpalk oli juba kümmekond aastat pidevalt tõusnud. Aga horisondil paistsid tormipilved. Veel ikka Austraalia jõukuse aluseks oleva villa hind langes järjest. Algas madalate maailmaturu hindade aeg, krediidid kuivasid kokku ja just need olid suurel määral võimaldanud heaolu. Avalikud tööd kulgesid üha loiumalt ning 1888. aastal oli Sydney ja Melbourne'i tänavail tuhandeid töötuid. Ähvardava majanduskriisi tundemärgid muutusid silmanähtavaks.

Aastail 1890 kuni 1894 sattusid Austraalia töölised kui

väljakujunenud klass esmakordselt oma ajaloos ettevõtjatega konflikti. 1890. aasta streigid ja nende mahasurumine purustasid illusiooni, nagu oleks Austraalia oma kõrgete palkade ja kaheksatunnilise tööpäevaga tööliste paradiis. Eriti raskesti said kannatada meremehed, laevatehaste töölised, lambapügajad ja kaevurid, kes ka tänapäeval töölisklassi kõige võitlushimulisema osa moodustavad. Streigimurdjatena rakendati politseinikke, sõdureid ja „vaba" tööjõudu ning sel kombel suudeti streik maha suruda. Tollest ajast peale on sõna *scab*, streigimurdja, mehe jaoks kõige raskem solvang. Kahtlus vanemate suhtes või oletus, et kellelgi on soontes sunnitöölise verd, võrduvad seevastu peaaegu kiitusega.

Asi ei piirdunud streikide mahasurumisega, vaid üksikute kolooniate valitsused võtsid oma põhiseadusse sisse niisugused paragrahvid, nagu näiteks 1894. aastal Queenslandis kehtestatud niinimetatud „rahukaitseseadus". Charles Powers, Queenslandi parlamendi liige, keda ei saa kuidagi töölisklassi kaitsjaks pidada, ütles selle kohta: „Kõigi Suurbritannia poolt Iirimaa vastu kehtestatud sunniseaduste hulgast ei leia ma ühtki, mis sisaldaks nii palju sundi kui see Queenslandi seadus."

Sellel ägedate klassivõitluste ajal astus Austraalia kirjandus, mis seni oli olnud inglise kirjanduse lõunapoolkerale sobitatud kahvatuks, kojuigatsusest vaevatud peegelduseks, äkki esile kui kujuneva uue rahvusliku teadvuse osa ja arendas välja realismi, mis vastas karmile miljööle. Kõige lühema valemi andis sellele Joseph Furphy 1897. aastal, kui ta oma romaani „Niisugune on elu" iseloomustas: „Meeleolu — demokraatlik, aktsent — agressiivselt austraalialik." Raamatu tiitel annab muide edasi viimased sõnad, mis võsaröövel-rahvuskangelane Ned Kelly lausus, kui timukas talle silmuse kaela ümber pani.

Kui tööliste jaoks olid 1890. aasta kogemused karmiks õppetunniks, siis nende juhid järeldasid sellest, et nad võiksid Austraalia uuesti tööliste paradiisiks teha, mis ta nende silmis oli olnud seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel; selleks pidid nad ainult parlamentaarsed ohjad oma kätte saama. Sellel eesmärgil asutati Austraalia Tööpartei. Programmi puudustest hoolimata tähendas oma töölispartei loomine Austraalias suurt

sammu edasi, ometi olid talle algusest peale omased kõik sotsiaaldemokraatlikele parteidele tüüpilised nõrkused, ja kuigi tema programmi võeti nimeliselt üks sotsialistlik punkt, on kogu tema ajalugu täis poliitilist oportunismi, reformismi, karjerismi ja omavoli. Sotsialismi töölishulkade liikumisega ühendada ei olnud lihtne ülesanne ja alles sellest ajast peale, kui kerkis esile 1920. aastal rajatud Austraalia Kommunistlik Partei, hakati tegema tõelisi edusamme.

Lõpuks olid need samuti majanduslikud põhjused, mis viisid Commonwealth of Australia, kuue senise koloonia föderatsiooni loomisele 1. jaanuaril 1901. aastal. Enne seda olid igal koloonial näiteks oma tollid ja maksud: Victoria stimuleeris oma arenevat kergetööstust tugeva kaitsetollide süsteemiga, kuna Uus-Lõuna-Wales põllumajandussaaduste tootjana energiliselt vabakaubanduse eest välja astus. Need erinevused võisid olla õigustatud, kui reis Euroopast Austraaliasse veel kuus kuud kestis ja tähistamata härjarajad endast ainsat ühendusteed mõlema koloonia vahel kujutasid. Kui aga sajandi lõpul Sydneyd ja Melbourne'i juba raudtee sidus, kuigi rööpmelaius piiril targu muutus, tähendas separatism juba anakronismi.

Pärast föderatsiooni loomist tekkis kuue koloonia — mida nüüdsest peale osariikideks nimetati — parlamentide kõrvale uus, keskne parlament Liidu pealinnas Canberras. Commonwealthi konstitutsioon määras täpselt kindlaks õigused, mis kuus osariiki keskvalitsusele andsid. Need hõlmasid kaubandust ja tolle, rahvusvahelisi suhteid, riigikaitset jne. Maavalduste suhtes keskvalitsus mingeid õigusi ei saanud, osariigid kaitsesid kiivalt oma piiramatut omavalitsuslikku võimu. Kuna poliitika pärismaalaste suhtes lõppkokkuvõttes osariikide maakasutamise poliitikast sõltus, ei antud keskvalitsusele ka õigust pärismaalasi „kaitsta" ja nendesse puutuvaid asju ajada. Konstitutsiooni 191. paragrahv tagab küll Commonwealthi valitsusele õiguse kõikidest rassidest inimeste jaoks seadusi välja anda ja rakendada, pärismaalased aga on välja arvatud. Järelikult eksisteerib pärismaalaste suhtes kuus erinevat seadust ja meetodit, nimelt viie osariigi omad (Tasmaania on välja arvatud, sest seal hävitati pärismaalased jäägitult ammu enne föderatsiooni loomist) ja Commonwealthi omad, mille valitsuse all on Põhjaterritoorium. Seega on

pärismaalased muutunud osariikide ja Commonwealthi vahel aetava poliitika mängukanniks.

Pärast 1901. aastat oli Austraalia Tööpartei korduvalt tüüri juures. Peatselt selgus, et sellel parteil pole vähimatki kavatsust kodanliku parlamentarismi abil sotsialismi ellu viia — selleks poleks tal ka küllalt jõudu olnud. Nagu teisteski kapitalistlikes riikides võisime siin sageli täheldada, et Tööpartei liikmed parempoolsetesse parteidesse üle läksid ja nendes juhtivatele kohtadele pääsesid.

Esimene maailmasõda andis Austraalia tööstusele parima võimaluse suurte kasumite saamiseks ning lõi seega samuti nagu hiljem Teine maailmasõda alused suureks ekspansiooniks. Eraettevõtjad ajasid varandusi kokku, töölishulkade olukord aga halvenes pidevalt ning reaalpalk langes aastatel 1914 kuni 1916 rohkem kui 20 protsendi võrra. Tööline pidi kohanema elustandardiga, mis oli madalam kui tema osa ohvritest, mida elanikkonna kõikidelt kihtidelt võidu heaks oodati. Kui loogiliselt juristide ja poliitikute argumendid ka ei kõlanud, ei suutnud nad ometi töölisi petta. Töölised nägid, kuidas üks ettevõtja teise järel oma kasumid kahekordistas, üks monopolühing teise järel dividende suurendas, ja leidsid, et ohvrid on väga ühepoolsed.

Aastad 1917 kuni 1920 tõid uusi võitlusi tööstusrindel, streike ja poliitilisi rahutusi. Ettevõtjad ja valitsus kasutasid kõiki vahendeid, et tööliste vastupanu murda. Teisest küljest oli iseloomulik ametiühingute ja streigijuhtide kõikuv ja inkonsekventne hoiak. Töölised polnud veel jõudnud äratundmisele, et on vaja valida niisuguseid juhte, keda pole nakatanud ettevõtjate ideoloogia.

30. oktoobril 1920. aastal asutati Austraalia Kommunistlik Partei. See oli, nagu ütles peasekretär Lance Sharkey, „üks Austraalia töölisklassi otsustavaid revolutsioonilisi tegusid. See oli aastail 1890 kuni 1920 peetud võitlustest ja töölisliikumise kasvust omandatud kogemuste tagajärg." (1965. aastal valiti peasekretäriks Laurie Aarons. Lance Sharkey astus kõrge ea tõttu tagasi, jäi aga endiselt Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Poliitbüroo liikmeks.)

Sellise surve tõttu vasakult pidi Austraalia Tööpartei 1921. aastal sotsialiseerimisplaanid oma programmi sisse võtma. Aga tema parempoolse tiiva juhtide hoiak ei jät-

nud mingit kahtlust, et sellest hoolimata ei toimu partei reformistlikus poliitikas mingeid muutusi.

1930. aasta paiku tekkinud ülemaailmne majanduskriis tabas Austraaliat raskelt. Kuigi töötlev tööstus küll tagasihoidlikult, kuid ometi pidevalt edasi arenes, võis ta toota ainult siseturu jaoks, sest ei olnud Inglismaa huvides, et Austraaliast tööstustoodangu ekspordi läbi oleks saanud konkurent maailmaturul. Järelikult oli Austraalia ekspordi suhtes praktiliselt agraarmaa ja nagu kõiki agraarmaid tabas kriis teda tugevamini kui mitmekesisema ekspordiga riike. Kriisi haripunktil oli ametiühingute liikmete hulgas kuni 60 protsenti registreeritud töötuid. Tuhanded töötud rändasid maal ringi, otsides tööd, mida kusagil ei olnud. Nende peamiseks toiduks olid sel ajal *wallaby*'d, kängurud ja küülikud.

Kriisiajal arenes välja fašismi Austraalia vorm, niinimetatud New Guard (Uus Kaardivägi), poolsalajane organisatsioon, mis löömameeste lendsalku veoautodel töölismiitingutele vedas, et neid laiali ajada. Töölised reageerisid sellele Kaitsekorpuse moodustamisega, mis tärkava fašismi provokatsioonidele tõhusalt vastu astus ja need tagasi lõi.

Kui Saksamaa kohale oli laskunud fašismiöö, kujunes Austraalias välja töölisklassi ühisrinne fašismi ja sõja vastu. Peaaegu nagu *üks* mees ilmutasid erinevad valitsused — nii osariikides kui ka Liidus — oma sümpaatiat fašismi suhtes. Kuidas aga töölisklass antifašistidesse suhtus, seda näitas Egon Erwin Kischile korraldatud vastuvõtt. Kui ta 1934. aastal oma „Maabumise Austraalias" teostas, tervitasid töölised teda juubeldades, sellest hoolimata et Commonwealthi peaprokurör Robert Gordon Menzies oli tema saabumisel Melbourne'i sadamasse kinnitanud: „See jultunud välismaalane ei tõsta oma jalga Austraalia pinnale!"

Seesama Menzies teenis ära häbistava hüüdnime „Vanaraua-Bob", kui ta 1937. aastal püüdis maha suruda dokitööliste vastupanu, kes olid keeldunud laadimast vanarauda, mida fašistlik Jaapan sõjas Hiina vastu vajas.

Menzies kuulus 1939. aastal Liiduvalitsusse, kuid oli selge, et tema juhtimisel polnud tagajärjekas võitlus fašismi vastu võimalik, ja 1941. aastal tuli võimule leiboristlik valitsus. Sellest hoolimata et Austraalia elanikkonnal oli traditsiooniline vastumeelsus militarismi suhtes

igasugusel kujul, ei tekkinud vähimatki negatiivset reaktsiooni, kui 1941. aasta lõpul üldine sõjaväekohustus kehtestati ja fašismi vastu otsustavat rahvasõda alustati.

Majanduslikult avaldas sõda Austraaliale suurt mõju. Fašismi vastu peetava võitluse huvides pidi Austraalia Commonwealthist saama tööstusbaas Vaikse ookeani lõunaosas. Et suur osa meessoost elanikkonnast oli lipu alla kutsutud, pakkusid Ameerika Ühendriigid majanduslikus ülesehitustöös oma „abi". Nii vallutas ameerika imperialism soodsa tugiala ja võis pärast sõda kõigis Austraalia majanduse strateegiliselt tähtsates harudes kanda kinnitada.

Leiboristlik valitsus jäi võimule 1949. aastani. Siis ründas Tööpartei äraproovitud praktika kohaselt parempoolsete survel tööliskonda, eriti selle vasakut tiiba, kaevureid, ning sai valimistel lüüa. Parempoolne koalitsioonivalitsus Menziese juhtimisel pääses jälle riigitüüri juurde.

20. detsembril 1949. aastal istusime poole tosina seltsimehega õhtul koos ja arutasime raadiost kuuldud valimistulemusi, mis kinnitasid leiboristliku valitsuse reetmist. Külm sõda oli haripunktis ja nii Tööpartei kui ka tookordsed opositsiooniparteid — liberaalid ja Maapartei — pidasid valimisvõitlust selle nimel, kes suudab paremini kommunistide vastu võidelda ja neid kammitsas hoida. Oma võimuloleku ajal oli leiboristlik partei näidanud, milleks ta on võimeline, kui ta kaevurite streigi käigus mäetööliste juhi, sadamatööliste ametiühingu peasekretäri Jim Healy ja Lance Sharkey, Kommunistliku Partei peasekretäri, vangistada laskis. Menzies aga oli rohkem lubanud — ja nüüd võtsid valijad teda sõnast.

Me diskuteerisime edasi. „Austraalia elanikkond ei hääletanud Menziese ja tema kommunistidejahi *poolt,* vaid leiboristliku valitsuse ja selle töölistevaenuliku poliitika *vastu.*" — „Väga võimalik, aga Austraalias istub nüüd sadulas valitsus, mis on proameerikalik, külma sõja poolt, Nõukogude-vaenulik ja rahu vastu." Optimist ei tahtnud seda tunnistada. „Menzies ei jää pidama — vastuolud liberaalide kui suurkodanluse esindajate ja Maapartei vahel on liiga suured."

Kuid Menzies jäi pidama: kuusteist aastat hiljem oli ta ikka veel koos Maaparteiga võimul.

Kommunistide rühma kohta oli meie koosseis üsna ebatavaline: peale ühe raudteetöölise olid kõik teised riigiteenistujad. Me elasime ja töötasime Canberras, Austraalia pealinnas, mis on väikekodanliku õigluse musternäidiseks. Kuna Canberras ei olnud tööstusettevõtteid, ei olnud siin ka proletariaati, välja arvatud mõned transporditöölised.

Tegelikult ei õigustanud Canberra eksisteerimist mitte miski. Oma tekkimise eest võlgnes ta tänu üksnes Victoria ja Uus-Lõuna-Walesi vahelisele vägikaikavedamisele — kumbki nendest osariikidest ei tahtnud teise pealinna Austraalia Commonwealthi pealinnana tunnustada. Nii tekkiski 1927. aastal üksildase lambafarmi territooriumil see linn. Parlamendihoone seisab küll Canberras, aga poliitikat tehakse Sydneys ja Melbourne'is, mitte pealinnas.

Muidugi ei olnud ka meie väikesel parteigrupil mingit eksisteerimisõigust Austraalia riigiaparaadis, ja kui välja arvata iga nädal postiga saabuvad partei ajalehed-ajakirjad, juhuslikud külaskäigud rohkem kui kolmesaja kilomeetri kaugusel asuvasse Sydneysse ja niisama juhuslikud seltsimeeste külastused, siis olime täielikult isoleeritud.

Kui raadio oli avaldanud Tööpartei lüüasaamiste kurva nimekirja, küsisime endilt, mida me peaksime nüüd üksikult ja kogu grupiga ette võtma. Enamik meist oli juba neljakümnendate aastate alguses, kui Partei oli keelustatud, illegaalselt töötanud. Seoses Menziese võimuletulekuga võis oodata Partei uut keelustamist koos läbiotsimiste, raamatute konfiskeerimiste ja arreteerimistega. Optimist aga väitis: „1940. aastal võis Menzies tänu sõjaaegsetele erakorralistele volitustele Partei keelu alla panna, nüüd ta seda ei või."

Menzies oli reaktsiooni ja tagurluse kehastuseks Austraalias. Pärast seda kui ta 1934. aastal Egon Erwin Kischi maaletulekut takistada oli proovinud, polnud hundist lammast saanud ja me arvestasime Menziese režiimi palgasõdurite, Austraalia julgeolekuteenistuse, mida sageli ka „gestaapoks" nimetati, peatset rünnakut.

Pärast seda kui Menzies oli ühel külaskäigul Ameerika Ühendriikidesse „külma sõja" initsiaatorilt J. F. Dulleselt juhtnööre saanud, kuulutas ta tagasijõudmisel Austraalia rahvale: „Kolm aastat sõda — mitte päevagi rohkem."

Selle psühholoogilise trompetisignaaliga alustas ta otsustavat rünnakut Kommunistliku Partei vastu. Kõigepealt luges ta saadikutekojale ette paarkümmend „kardetavat kommunistide juhti" nimekirja järgi, mille kahtlemata oli koostanud julgeolekuteenistus. Tegelikult ei olnud pooled nimetatutest üldse kommunistid ega ka kunagi varem nende hulka kuulunud. End sellest möödalöögist häirida laskmata surus Menzies läbi seaduse, mille järgi valitsuse bülletään võis üksikisikuid „kommunistideks" ja organisatsioone „kommunistlikeks rinneteks" deklareerida ning neid sundida end „võõra võimu agentidena" registreerida laskma, liikmete nimekirju avaldama ja võimaldama valitsusel oma finantsasjadesse pilku heita.

Kuid see ehtfašistliku seadusandluse musternäide läks isegi muretu Austraalia rahva jaoks liiga kaugele. Avaliku arvamuse survel muutus Tööpartei — vähemalt see osa temast, mis ei olnud end veel täiesti antikommunismiga sidunud — üleöö demokraatia eest võitlejaks. Sadamatööliste ametiühing tegi 1950. aastal opositsiooni juhile Bert Evattile ülesandeks esitada Austraalia Ülemkohtule vastulause uue kommunistidevastase seaduse kehtivuse kohta. Pärast kuudepikkusi vaidlusi seletasid viis õpetatud juristi, et nad polevat küll sugugi kommunismi poolt, kuid konstitutsiooni järgi olevat Kommunistlik Partei legaalne partei. See oli Menziese teine lüüasaamine.

Ent ta oli oma Washingtonis asuvate isandate surve all ja nii pidi ta proovima referendumi abil konstitutsiooni vastavalt muuta.

Arvuliselt väikese partei vastu mobiliseeriti kõik reaktsiooni jõud. Aga partei ei jäänud üksi, ootamatult kerkis kõige erinevamatest maanurkadest üles demokraate ja liitlasi. Kampaania kestis nädalaid ja sellele polnud näha lõppu.

Jälle istus meie väike parteigrupp Canberras sellesama raadioaparaadi ees nagu poolteist aastat tagasi ja sama diktor teadustas: „... Pärast viimaseid hääletustulemusi referendumil on nüüd selge, et kolm osariiki hääletasid poolt ja kolm vastu. Suurima osariigi Uus-Lõuna-Walesi kaalukas „ei" kindlustab vastuhäältele kahtlemata enamuse. Ilma osariikide ja nende üksikhäälte enamuseta jääb peaministri katse konstitutsiooni muuta tagajärjetuks." Me olime väsinud, väga väsinud, kuid me jõime eduka

võitluse terviseks, mida Austraalia rahvas pidas Menziese vastu. Mida ta küll järgnevalt välja haub?

Märkasime seda varsti. Meid jälitati. Mõnikord jälgis mind koguni kaks detektiivi üheaegselt. Samuti kuulas julgeolekuteenistus süstemaatiliselt üle minu tuttavaid ja lähikaaslasi. Sealjuures ignoreeriti normaalse, korraliku austraallase tundeid, kes niisugust võimu kuritarvitamist ei salli. Pärast esimest jahmatust hakkas see meile peaaegu nalja tegema ja meie eesmärgiks sai julgeolekuteenistusele õige rohkesti vääraid näpunäiteid jagada, et ta võimalikult rohkem aega ja raha kulutaks. Aga missugune oli selle aktsiooni eesmärk? Saime teada, et taolised lood toimuvad kogu Austraalias, ja pidime hoolega vältima provokatsioone.

Kui ma tõin Sydneysse oma naise, kes tahtis väikese lapsega Euroopasse sõita, murti sisse meie tuttava korterisse, kelle juures me peatusime. Selgus, et sissemurdjad olid tundnud huvi ainult minu pintsaku vastu, mis hiljem koos rahataskuga garaažist üles leiti. Kodus tegin kindlaks, et ka meie oma korter oli läbi otsitud, kuid midagi väärtuslikku ei puudunud. Ilmselt oli julgeolekuteenistus kasutanud oma häid suhteid allmaailmaga, et tõendusmaterjali hankida.

Esimesel päeval pärast minu tagasijõudmist Canberrasse kutsuti mind riigisekretäri jutule, kes teatas, et minu ametikoht olla kaotatud, kuid ma võivat saada sama palgaga koha statistikabüroosse. Et ma aga juba ammu olin unistanud väikese farmi omandamisest ja et King Islandil parajasti niisugune võimalus avanes, siis otsustasin selle kasuks ning asusin 1954. aasta jaanuaris sinna elama.

Sellel saarel ei olnud praktiliselt ühtki parteiorganisatsiooni, leidus ainult üks seltsimees, keegi ehitustööline, ja mõni poliitiliselt aktiivne sadamatööline. Siin olin ma poliitiliselt täiesti isoleeritud.

Farm oli laostunud ja esimesel kolmel kuul oli mul nii palju tegemist, et ma peaaegu mitte millelegi muule mõtelda ei saanud. Siis aga teatas ühel päeval raadio, et Nõukogude saatkonna kolmas sekretär Petrov olevat palunud poliitilist varjupaika ning Menziese valitsus loovat tema poolt kaasatoodud dokumentide põhjal Kuningliku Spionaažikomisjoni. See oli niisiis järgmine raund võitluses Partei vastu.

Suure vaevaga leidis Menzies kolm kohtunikku oma komisjoni jaoks, mis Melbourne'is juulikuus oma tegevust alustas ning tunnistajaid üle kuulama hakkas. Üks esimesi oli Bert Evatti pressisekretär. Jälle kord muutus Kommunistliku Partei vastu suunatud rünnak rünnakuks sotsiaaldemokraatide, Tööpartei vastu. Rupert Lockwoodi, Partei liiget ja sadamatööliste ametiühingu ajalehe väljaandjat, süüdistati selles, et üks Petrovi poolt esitatud dokumentidest olevat tema kirjutatud. Lockwood tõestas, et see kirjatöö oli algusest lõpuni võltsitud. Seejärel lükkas komisjon ülekuulamise nädalaks ajaks edasi.

Ei unustatud ka mind. Ühel päeval ilmusid minu juurde kaks meest. Alguses püüdsid nad andmeid saada minu tuttavate kohta, siis aga kutsusid mu komisjoni ette. Mul õnnestus nende käest minema lipsata, transpordilennukiga Melbourne'i sõita ning seal Parteiga ja jurist Max Juliusega ühendusse astuda, et taktika kindlaks määrata. Otsustasin etendada solvatud haritlase osa ja vastata ainult sissejuhatavatele formaalsetele küsimustele. Seega järgisin ma Albert Einsteini nõuannet Ameerika-vastase Tegevuse Uurimise Komitee ette kutsutuile. Enne tunnistajate puldist lahkumist tahtsin esineda seletusega, mis aga „poliitilise propagandana" ära keelati. Ent ma olin selle ettenägelikult masinal kirja panna lasknud ja võisin ta seepärast ajakirjanikele üle anda.

Nagu jurist mulle pärast arutlust oli ennustanud, tõhustati seadust peatselt sel kombel, et komisjoni peakohtunikule anti õigus tõrkuvaid tunnistajaid karistada kuuekuise vangistuse ja 200-naelase rahatrahviga iga vastamata küsimuse eest.

Oktoobris kutsuti mind jälle ette. Ent möödunud nelja kuu jooksul oli komisjoni poliitiline olukord täielikult muutunud. Partei oli rünnakule üle läinud ja komisjoni pilkealuseks teinud. Seekord leidis ülekuulamine aset Sydneys ja Max oli nõustunud hakkama minu advokaadiks. Pärast ristküsitlust esitas ta mulle mõned küsimused. Ta tahtis teada, kas mul oli võimalik oma teenistuskohustuste raames välja anda lubasid Rummidžunglisse pääsemiseks.

Põhjaterritooriumil asuvasse Rummidžunglisse on kontsentreerunud tähtsaimad uraanimaagikaevandused Austraalias. Maak veeti laevadel Ameerika Ühendriikidesse ning kasutati seal ära aatomirelvade valmistamiseks. Loomulikult oli Rummidžungel „rangelt salajane" piirkond, kuhu pääses ainult lubadega. Minu jaatav vastus tõendas, et niisuguseid lubasid andis välja kommunist, kes oli end ise selleks tunnistanud. Seetõttu sattusid valitsus ja julgeolekuteenistus Ameerika Ühendriikide ees naeruväärsesse ja ebamugavasse olukorda. Kui komisjon seni oli püüdnud mind spionaažis süüdistada, siis tegi ta nüüd kõik selle tõendamiseks, et mul polnud kuidagi võimalik salakuulamisega tegelda.

Maxi küsimus mõjus pommina, kohtunikud pidasid erutatult omavahel nõu, mind lasti tulema. „Kommunist annab välja Rummidžungli-lubasid," teatasid kõik õhtulehed ja valitsuse tuvipuurides Canberras pidi valitsema mõningane segadus. Järgmisel hommikul toimunud istungil, kus minu ministeeriumi sekretär püüdis tõestada, et mul pole kunagi olnud võimalust lubasid välja anda, mind enam tunnistajate pulti ei kutsutud.

Mind isiklikult sundis see Petrovi-afäär tõsiseid järeldusi tegema. Erinevalt mõnedest teistest kommunistlikkudest parteidest kapitalistlikes maades on Austraalia KP suurel määral proletaarne partei, kuhu kuulub suhteliselt vähe haritlasi. Petrovi-komisjon oli oma rünnakud peaaegu eranditult haritlastest parteilaste vastu suunanud, sai aga töölistelt enam kui teenitud vastulöögi. Sydneys ja Melbourne'is toimunud diskussioonide ajal hakkasin ma täiel määral mõistma partei kui töölisklassi avangardi tohutut jõudu. Ühtlasi sai mulle selgeks, kui nõrgad olid minu sidemed selle töölisliikumisega. Nii ma otsustasin 1954. aasta novembris Sydneysse tagasi minna ja palusin end sadamatööliste ametiühingu liikmeks võtta, et mul oleks võimalik sadamas töötada.

Viisteist kuud käsitsesin ma teraskonksu. *Wharfie*'d töötasid üheteistkümnest mehest koosnevates rühmades — kuus all trümmis, üks kraana juures, üks dekil, kes kraanajuhti abistas, ja kolm kail. Need rühmad olid enamasti püsiva koosseisuga ja mehed otsustasid ise, kes kellega koos töötas. Vahetuse lõpetamise aeg märgiti nimekirjadesse sisse. Töö anti tavaliselt välja kella poole kaheksa ja üheksa vahel hommikul. Sydneys oli umbes viis tuhat sadamatöölist ning kaks „tööbürood", üks rahvusvaheliste kaubalaevade ja teine Austraalia rannalaevade jaoks. Mina töötasin ühes rannalaevade rühmas. Mõnikord jät-

kus tööd nädalaks, enamasti aga ainult kolmeks päevaks. Juhtus, et me töötasime ühel laeval kolmes vahetuses, tosin või rohkem rühma üheaegselt, olenevalt laeva suurusest ja meie käsutuses olevate kraanade arvust.

Kuni kolmekümnendate aastateni kogunesid tööotsijad sadamaväravate juurde ning eestööline valis talle vajaliku tööjõu välja. Mehed ei olnud organiseeritud ning loomulikult ei langenud eestööliste valik võitlushimuliselt meelestatud *wharfie*'dele. Pärast aastatepikkust võitlust laevaomanike vastu jõudsid sadamatöölised Jim Healy juhtimisel sõja ajal lõpuks nii kaugele, et rühmade koosseisu määras ametiühing.

See kõikidel aegadel ebameeldiv ja must töö, sageli aga ka ohtlik, arendas võrdsuse ja ühtehoidmise vaimu. Sellele lisandus traditsiooniline vaen laevaseltside vastu, mis oli loonud niisuguse klassiteadvuse, mida Austraalias mujalt vaevalt leida võib. Mind kui uustulnukat üllatas asjaolu, et nende viie tuhande poliitiliselt distsiplineeritud sadamatöölise hulgas polnud isegi poolteistsada Partei liiget.

Tüüpiliseks näiteks sadamatööliste mõju kohta Austraalia poliitilisele elule oli nende osa Indoneesia vabadusvõitluse toetamisel 1945. aastal. Hollandi saadik oli tookordsele leiboristlikule peaministrile Ben Chifleyle kinnitanud, et Sydneys teenindatavad Hollandi laevad viivad Indoneesiasse ainult meditsiinilist varustust ja toiduaineid. Sadamatöölised ei uskunud seda. Väikesed kastid konservikarpide või sidumismaterjalidega ei kaalu poolt tonni. Üks nendest kastidest kukkus „juhuslikult" sadamasillale ja nähtavale tulid püstolkuulipildujad. Seepeale paigutasid sadamatöölised kohe kõik Hollandi laevad musta nimekirja ning sundisid valitsust astuma otsustavaid samme, et Austraaliat ei saaks kasutada baasina Hollandi kolonialismi taastamisel Indoneesias.

Ka tühisemates asjades märkasin ma sadamatööliste solidaarsust värviliste suhtes. Sooda laadimiseks anti meile kõigile välja puuvillasest ja gaasriidest kaitsemaskid ning maksti ka sellise töö puhul ettenähtud lisatasu. Kotid veeti väikeste kärudega lähima katusealuseni ja seal laadisid kolm pärismaalast — kes ei kuulunud sadamatööliste hulka — need konksude abita ootavale veoautole. Need pärismaalased olid paljajalu ja -käsi ning neil puudusid ka maskid. Ametiühingu esindaja ja laeval töötavate rühmade volinik märkas seda ning pidas *wharfie*'dega suitsutunni ajal selle üle nõu. Viimased ei alustanud pärast puhkepausi tööd enne, kui ka pärismaalased olid saanud jalanõud ja maskid.

Seltsimehe üle ei otsustatud mitte tema sõnade, vaid tegude järgi. Üks astus alati teise eest välja. Minu kolleegid tundsid korduvalt huvi põhjuste vastu, mis mind nende hulka oli toonud. Nad teadsid, et ma olen kommunist, ja ostsid minult „Tribune'i".

Sadamatöölisel pole üldiselt teisi väljavaateid kui elu lõpuni sadamatööliseks jääda, tõusuvõimalusi tal praktiliselt ei ole. Kõige kõrgem ametikoht, milleni ta võib jõuda, on eestöölise oma, aga seda peetakse võrdseks seltsimeeste reetmisega, sest eestöölised ja politseinikud on *wharfie*'de põlised vaenlased. Eestöölised on laevaomanike vahetud esindajad ning politsei laevaomanike poolt kasutatav vahend nende omandi kaitseks.

Vargusjuhtumeid esines harva ning Partei ja ametiühing suhtusid neisse väga rangelt. *Wharfie*'d ei vaata rikkustele, mida töölised toodavad, kuid ei oma, mitte kui abstraktsetele arvudele, vaid kui 300 naela kaaluvatele villapallidele või kui kuldsele nisujõele või kui kümne meetri pikkustele terastaladele, mida sadade viisi ballastina laevaruumi laaditakse. Kõik see kuulub väikesearvulisele klikile, kes on Austraalia peremees ja kes teda valitseb. On siis mingi ime, et *wharfie*'de kui klassi hoiak ei vaja kunagi pikki diskussioone, vaid on kohe kristallselge, sest see tugineb omaenese kibedatele kogemustele.

Politsei korraldas *wharfie*'de juures pärast vahetuse lõppu kontrolle ja läbiotsimisi. Ka minul tuli see ükskord läbi teha ja ma pole oma vastumeelsusest selle protseduuri vastu kunagi üle saanud; pikemate seletusteta mõistan ma sadamatööliste sügavale juurdunud vaenu politsei vastu.

Sentimentaalsus ei kuulu *wharfie*'de iseloomuomaduste hulka. Kui mõne kolleegi heaks, keda oli tabanud õnnetus (niinimetatud „kahjutasu" oli ainult armuand!), müts ringi käis, siis polnud vaja südantliigutavaid sõnu, et nende kukrut avada. Juba homme võis igaüks neist oma seltsimeeste suuremeelsusest oleneda. Sentimentaalsuse puudumisele lisandus vahe iroonia ning sadamatööliste hulgas oli käibel määratu hulk anekdoote ja lugusid, mis osaliselt tõsielulis-

tele sündmustele tuginesid ning lakkamatut võitlust rõhumise ja kurnamise vastu illustreerisid.

1956. aasta jaanuaris alustasid kõik Austraalia sadamatöölised kolmenädalalist streiki, et saavutada töötingimuste parandamist ja nende õiguste taastamist, mida laevaomanikud olid vahepeal kärpinud. *Wharfie*'de distsipliin oli ainukordne. Ametiühingu liikmed streikisid üksmeelselt ja pärast seda, kui nad oma eesmärgi olid saavutanud, asusid niisama üksmeelselt jälle tööle.

Kui ma etnograafiliste uurimistööde tegemiseks Austraaliasse tagasi pöördusin, ei esitanud ma oma visiitkaarti, et piltlikult väljendada, mitte juhuslikult eelkõige *wharfie*'dele, kes olid mulle kunagi praktikas õpetanud seda, mida ma ainult teoorias tundsin: töölisklassi solidaarsust.

Aga enne, kui ma jutustan oma tööst Kesk-Austraalias, pean mõne aasta võrra tagasi minema, et minu etnograafilise töö eesmärgid muutuksid mõistetavaks.

AUSTRAALIA TROOPIKAS

AUTSAIDERINA DARWINIS

Darwin, detsember 1937 — kai ääres. Oli varahommik ja veel pime, kui aurik „Merkur" sildus. Mind äratas tõuge vastu puumuuli, mis laeva survele nagu kummi järele andis. Lamasin lina all täiesti paljana. Ventilaator suunas õhuvoolu mulle näkku, kuid higi voolas sellest hoolimata, sest me olime siin 12. lõunalaiuskraadil ja valitses südasuvi.

Pugesin riietesse ja läksin dekile — tõepoolest, põhjataeva taustal, mis hämaruses kiiresti halliks tõmbuma hakkas, kerkisid kookospalmide siluetid.

Mõõduka kliimaga lõunapiirkondadest saabunud „uustulnuka" silmis laskis see varajane detsembrihommik Darwinit romantilistes värvides paista. Kiiresti saabunud päevavalgus aga avas minu ees hoopis teistsuguse pildi. Ohk oli täiesti liikumatu ja päike, mis alles äsja oli horisondi kohale kerkinud, kõrvetas juba. Minu popeliinsärgi all jooksis higi ojadena mööda selga alla ja mind häiris, et mu särk nendes kohtades, kus ta kehaga kokku puutus, läbimärjaks muutus. Kogesin peatselt, et niisugune nähtus oli Darwinis suvekuudel vältimatu ja et sellest ei oleks tohtinud end häirida lasta. Siin kanti pükste peal frotéeriidest särki — kuid seda troopikaelu põhireeglit ma veel ei tundnud.

Kail seisid mõned meesterühmad, ühed mehed tumedanahalised ja ebamäärase rassilise kuuluvusega, teistes seevastu võis selgesti ära tunda pärismaalasi. Päikese käes punaseks kõrbenud eurooplased kandsid põlvpükse ja trikoosärke — need olid ilmselt sadamatöölised, kes pidid hakkama laeva tühjaks laadima. Peale nende sagis kaldal ringi puhastes valgetes ülikondades valgeid mehi, kes ei olnud päevitunud, vaid kollakaskahvatud — ametlik Darwin oli tulnud laeva vastu võtma.

Saja meetri kaugusel palistas randa rida mitte eriti kõrgeid kaljurünkaid. Selle all kulges piki kallast maantee.

Ma nägin mõningaid tumedaid lehtpuid, aga mitte kusagil seda troopilist lopsakust, mida olin oodanud; niipalju kui ma suutsin märgata, kasvas punasel lateriitmullal ainult hõre kahe meetri kõrgune rohi. Vasakul kerkisid kaljudele laiali pillatuna mõned ühekorruselised majad valgeks võõbatud vaiadel. Akende asemel olid neil ees suured luugid, mis olid lahti tõugatud, et ruumidesse pääseks õhk, mitte aga vertikaalsed päikesekiired. Paremal seisis rida enamasti ühe-, sekka aga ka kahekorruselisi roostetanud laineplekist onne. Nagu ma hiljem teada sain, elasid vaihoonetes valged ametnikud, kuna laineplekist barakid Cavenagh Streetile, Darwini hiinlaste kvartalisse kuulusid.

Võib-olla olnuks parem, kui alguses valitsenud hämarus oleks jäänudki Darwinit katma, sest päevavalguses kaotas see paik õige varsti oma romantika. Minu märg särk oli põrgulikult ebamugav, peale selle pakkusin ma pidusööki mingitele putukatele, keda ma üldse ei näinud. Need olid liivakihulased. Niisugust nimetust tuleb pidada eufemistlikuks, sest madala veeseisu ajal elavad nad lehkavas mustas mudas, mille kümme meetrit kõrgem tõusuvesi maha jätab. Kui algab tõus, kerkivad need putukad pilvedena õhku ja rändavad eelkõige uustulnukate katmata nahka, kes neile nähtavasti eriti meeldivad. Hammustuste tagajärjel tekivad kätele, jalgadele ja näole kanamunasuurused muhud. Alles mõne kuu pärast saavutatakse immuunsus selle nuhtluse suhtes.

1937. aastal ei tuntud Darwinit veel „Austraalia pärakuna", selle nime andsid talle poliitikategelased Canberras alles kaks aastat hiljem. Neid häiris, et Darwin jättis halva mulje mere tagant tulnud külalistele, kes siin esmakordselt Austraalia pinnale astusid. Põhjaterritoorium oli ju ammu tuntud kui „patu, mure, kurja silma, liiva ja süüfilise" maa ning Darwin oli väravaks sellele „tõotatud maale"!

Mida pakkus mulle Darwin? Pärast seda kui ma 1936. aastal olin Cambridge'is Inglismaal lõpetanud oma õpingud loodusteaduste ja etnograafia alal, rändasin välja Austraaliasse, sest mind huvitasid tumedanahalised austraallased, üks neist vähestest rahvastest, kes veel osaliselt ürgkogukondliku korra tingimustes elasid. Nad kuulusid majanduslikult kõige vähem arenenud rahvaste hulka ning ma tahtsin neid „lihas ja veres" uurida, sest lootsin, et nad

aitavad lahendada inimühiskonna varajasema arenemise mõistatust. Ent kolmekümnendatel aastatel ajas Austraalia pärast suurt majanduskriisi nahka ning kui ma Sydneyisse ja Melbourne'i läksin, siis leidsin, et lõunas pärismaalasi enam ei olnud või olid ainult need vähesed, kes juba niinimetatud valgesse tsivilisatsiooni olid üle läinud. Mind juhatati põhjapiirkondadesse.

Kuigi mind olid siia meelitanud pärismaalased, viibisin ma Darwinis ametlikult meteoroloogina. Austraalias areneb kiires tempos lennuliiklus ja selle abiteenistuste hulka kuulub meteoroloogia. Melbourne'is olin ma koos teiste loodusteadlastega ühe fašistlikult Saksamaalt põgenenud meteoroloogi juhtimisel läbi võtnud meteoroloogia põhikursuse. Dr. Fritz Loewel oli suuri raskusi keelega ning meie, õpilased, suutsime vaid hädavaevu teda jälgida. Alles minu enda kogemused kakskümmend aastat hiljem Saksa Demokraatlikus Vabariigis äratasid minus kaastunnet ja siirast tunnustust raskuste pärast, millega dr. Loewel tuli võidelda, kui ta meile inglise keeles meteoroloogiat õpetas.

Pärast sellise väljaõppe saamist pidin ma Darwini lennuväljal meteoroloogilise teenistuse alal praktilisi kogemusi omandama, et seejärel mitmesugustes teistes paikades Põhja-Austraalias tööle asuda. Mida kõrvalisemad need paigad olid, seda parem mulle, sest seal võisin ma kohata pärismaalasi, kes elasid veel sugukondlikes suhetes.

Riigiteenistuses oleva meteoroloogina kuulusin ma — vähemalt teoreetiliselt — Darwini ametnikkonna hulka, keda siin võis ära tunda valge puuvillasest riidest või popeliinist ülikonna järgi, mida vähemalt kord päevas vahetati. Teatud puhkudel kanti koguni lipsu. Ebakohasemat riietust kuumal, niiskel suveõhtul toimuval vastuvõtul on raske välja mõtelda, kuid etikett kirjutas selle ette. Broome'is, Loode-Austraalias, kus suvekliima on veelgi kurnavam kui Darwinis, mindi koguni veel kaugemale. Ka siin peeti korrektseks ülikonda, kuid pintsak pidi olema kaelani kinni nööbitud. Lipsu asemele astus kõva pintsakukrae. Kuna irvhambad üks kolme vastu kihla vedasid, et selle ülikonna kandjal pole särki seljas, sai ülikond nimeks „kolm ühe vastu". Kuigi vahe polnud märgatav, peeti ülikonda korrektseks ainult koos särgiga, ilma särgita aga täiesti ebakorrektseks.

Et riietustavasid mitte ignoreerida, sammusin ma mõni päev pärast kohalejõudmist mööda Cavenagh Streeti tooniandva hiina rätsepa juurde. Valge näis mulle ülikonna jaoks kõige ebapraktilisema värvina, isegi kui päevas ainult üht ülikonda kanda, mis seejärel pesumajja läheb. Khaki mulle ei meeldinud, sest see meenutas liialt sõjaväge ja distsipliini. Elevandiluuvärv oli samuti ebapraktiline, niisiis otsustasin ma halli kasuks. Peagi märkasin, et olin valesti valinud — olin Darwinis ainus, kes halli kandis, ja see lülitas mu automaatselt välja kõikidest seltskondlikkudest sündmustest.

Ma elasin hotellis „Parap", mis asus nelja kilomeetri tsoonis, see tähendab, ta asus nii kaugel administraatori residentsist. Administraator seisis sotsiaalse püramiidi tipus ja tema ametihoone oli Darwini sotsiaalne keskus, kuigi mitte geograafiline, sest see asus merre ulatuval maasäärel. Oli kombeks, et iga uustulnuk, kes end sotsiaalselt vastaval tasemel seisvaks pidas — arvamus, mis sageli ei ühtinud administraatori omaga —, residentsi visiidi sooritas ja end külaliste raamatusse sisse kandis. Siis sai ta mõne aja pärast kutse seltskondlikule koosviibimisele. Minu jaoks oma võimatus hallis ülikonnas ei saanud juttugi olla seltskondlikest koosviibimistest ja nii jäi minu nimi sellesse raamatusse kirjutamata.

Hotell „Parap" koosnes kolmest sektsioonist. Välise hoonekomplekti moodustasid tualetid avaliku baari külastajatele ja onnid pärismaalastest teenijatele, kellel paraku tualette ei olnud ja kes võsa kasutasid. Teine sektsioon asus esimesel korrusel: köök, söögisaal ja restoran. Kolmandasse kuulusid magamisruumid ning tualetid ja vannitoad alaliste külaliste jaoks. See majaosa lebas arvukatel kolme meetri kõrgustel terastaladel ning kaitses „regulaarseid" joodikuid baaris suurepäraselt päikese ja vihma eest. Teoreetiliselt suleti restoran kell 21, praktiliselt aga võis alkoholi saada igal ajal. Sageli tekkis öösiti kaklusi ja üks kord minu Darwinis viibimise ajal koguni tulevahetus. Kes oli kerge unega, sellele pakkus hotell „Parap" teatud ebameeldivusi.

Nädal pärast minu Darwinisse saabumist olid jõulud. Mäletan hästi esimest jõuludineed, mitte ainult sellepärast, et inglise toidud on troopikas äärmiselt ebasobivad, vaid ka esimese troopikaäikese tõttu, mille ma tookord üle elasin. Kuna niisugused loodusnähtused olid mulle täiesti tundmatud, siis jättis see mulle tugeva mulje. Kõuemürin tegi igasuguse jutuajamise peaaegu võimatuks, aga teised külalised pidasid kõike toimuvat päris normaalseks, isegi kui vihmavesi tsementpõrandas olevatest rennidest välja tõusis ja laudade all laiali voolama hakkas. Oma hallis ülikonnas olin ma küllalt enesekindel, ja kui teised vallapääsenud põrgu suhtes üleoleva ükskõiksuse säilitasid, siis võisin seda ka mina, sest ma ei tahtnud näidata, et olen uustulnuk (õigupoolest tõid liivakihulaste pisted selle fakti äärmiselt piinlikul kombel ikkagi avalikkuse ette).

Darwinis valitsev troopikakliima ei olnud põrmugi ebatavaline, kuid minu viga seisis selles, et sõitsin sinna kesksuvel, vihmaajal. Põhjaeurooplasele tähendas see suuri kontraste, aga ka nendega võis harjuda. Põhja-Austraalias on praktiliselt ainult kaks aastaaega — „märg" suvi, kui loodemussoon toob niiskust ja vihma, ning „kuiv" talv kagupassaadiga, siis pole taevas kuude kaupa ühtki pilve. Ilm on sel ajal suurepärane ja sisemaal esineb öösiti isegi hallasid. Me hindasime talveilma ühe, kahe või kolme teki järgi, vastavalt sellele, kui palju neid oli vaja öösel peale võtta. Suvel seevastu magati moskiitovõrgu all paljalt või ainult linaga kaetuna. Niiskuse tõttu tekkisid paljudel inimestel, alguses ka minul, kuumavistrikud. See on lööve, mida tekitab kerge higinäärmete infektsioon. Talvist kagupassaati aga nimetati palavikutuuleks, sest see tõi kaasa malaaria ja *dengue*-palaviku.

1937. aastal oli Darwinis umbes 2000 elanikku, musti, valgeid ja segaverelisi. Euroopalike arusaamade järgi oli ta seega pigemini suur küla. Lähim suurem linn, Cloncurry Queenslandis, asus 1300 kilomeetri kaugusel. Darwin paiknes tõepoolest isoleeritult.

Elanikkonna sotsiaalsed kihid, mida võis peaaegu kastideks nimetada, olid Darwinis väga selgesti välja kujunenud. Administraatorile ja tema naisele järgnesid pärlipüüdjad, see tähendab valged ehk meister-pärlipüüdjad. Nende kõrge sotsiaalne positsioon pärines majanduskriisieelsetest päevadest, kui pärlmutri hinnad olid kõrged. Kolmekümnendatel aastatel oli see tegevusala oma tulukuse kaotanud ja sotsiaalne positsioon, millest need inimesed visalt kinni hoidsid, ei baseerunud toekal pangakontol, vaid pisut tuhmunud kunagisel hiilgusel. Pärliotsijate järel tulid Bov-

rili ja Vesteysi teenistujad. Nendel ühiste direktorite või muude tumedate tehingute kaudu ameerika lihakartellidega liitunud kahel suurel Briti lihakompaniil oli Põhjaterritooriumil ümmarguselt 25 000 ruutkilomeetrit maavaldusi, kas ostetud või renditud. Seal polnud midagi ette võetud ning sajad tuhanded veised jooksid nendel maa-aladel vabalt ringi. Lihatoodang oli tühine, mõlema kompanii peaeesmärk seisis selles, et maad oma käes hoida, võttes nii teistelt võimaluse seda kasutada ja konkureerima hakata. Nende huviobjektiks oli tol ajal Argentiina. Muidugi pidid Bovrili ja Vesteysi inimesed kohapeal viibima ning jälgima, et nende õigusi ei riivataks. Metsistunud kari ei vajanud hooldamist, seetõttu veetsid ametnikud suure osa oma ajast Darwinis, eelkõige suvel, kui polnud võimalik karja juurde pääseda.

Hierarhias järgnesid mitmesuguse kraadiga ametnikud, kõrgepalgalistest tervishoiuametnikest kuni kõige madalama töötasuga sekretärideni. Pole selge, kus oli meteoroloogide koht selles püramiidis, arvatavasti madalal all. Järgnesid valged kaupluseomanikud, pangateenistujad, linna advokaat, protestantlikud ja katoliku vaimulikud jne. Valgete järel paiknesid hiinlased ja jaapanlased. Hiinlased pidasid kauplusi, ajasid äri ning kuulusid 1937. aastal eranditult Guomindangi. Viisteist aastat hiljem toetasid nad niisama innukalt Mao Ze-dongi. Jaapanlased töötasid valgete pärliotsijate juures lepingu alusel sukeldujatena. Erinevalt hiinlastest ei kuulunud nad Austraalia kodakondsusse. See asjaolu näib olevat vastuolus „valge Austraalia" poliitikaga, kuid hiinlaste põhimass oli sisse rännanud eelmise sajandi seitsmekümnendatel aastatel. Kuna nad olid sünnilt Austraalia kodanikud, muutusid ka naised, keda nad pärast Hiinast tagasipöördumist kaasa tõid, austraallannadeks ja austraallasteks said ka nende lapsed.

Veelgi madalamal seisid sotsiaalsel redelil mitmesuguse päritoluga segaverelised, kelle soontes peaaegu eranditult voolas pärismaalaste verd. Nendele järgnesid mehed Koepangi saarelt, kellega pärlipüüdjad sõlmisid lepingu kahe aasta peale ja keda nad kasutasid eelkõige paadimeestena, sageli aga ka sukeldujatena — muidugi mõista madala palga eest.

Kõige lõpus tulid pärismaalased. Ametlikult elasid nad *compound*'is, taraga piiratud maatükil. Mõned töötasid linnas mustusevedajatena, puulõhkujatena jne.; enamik elas väljaspool *compound*'i ja magas nendes vähestes võsatukkades, mis Darwinisse ja selle ümbrusse veel olid alles jäänud; mõned, kes majateenijatena töötasid, elasid ka armetutes laineplekist onnides.

Kõige silmatorkavam Darwini elanikkonna juures 1937. aastal oli meeste ülekaal. Iga naise kohta tuli ümmarguselt neli meest. Nüüd on vahe pisut vähenenud ja kahe naise kohta tuleb kolm meest. Ainult pärismaalaste ja teatud määral ka segavereliste juures on sugude vahel püsinud normaalne tasakaal. Pärismaalased, kes olid linnaeluga harjunud ega tahtnud, et nende valged või kollased vennad jääksid ilma eluvajadustest, ei näinud midagi halba selles, et nad viimastega jagasid neid mõnusid, mille alal neil oli monopol — oma naisi. Pealegi tähendas see tasuvaid vastukinke jahu ja suhkru, pudeli odava veini või koguni oopiumi kujul, mida uustulnukad pakkusid. Ja nii hakkas arenema elav vahetus pärismaalaste ja uustulnukate vahel. Sellel oli kaks tagajärge: esiteks kasvas segavereliste arv, teiseks likvideeris see pärismaise elanikkonna. Kes tänapäeval Darwinit külastab, kohtab sadu pärismaalasi, missugune asjaolu näib selle väite ümber lükkavat. Kui aga pärida mõne larakia hõimu liikme järele, kes nendes paikades varem elasid, siis ei leidu ühtki, sest neid pole enam. Nad on kadunud — välja surnud. Nii lihtsalt toimus see. Ei korraldatud veresauna, jahusse polnud segatud arseeni. Protsess kulges tähelepandamatult, aga niisama tulemusrikkalt. Naised said oma „austajailt" suguhaigusi, mõnikord ka pidalitõbe, ja andsid need oma hõimu meestele edasi. Nii sulgus ring. Larakia hõimust jäi järele ainult käputäis mitmesuguse varjundiga segaverelisi.

See pole päris täpne, jäi veel midagi — nimi. Üht maasäärt, millel elavad kõrgemad ametnikud, nimetatakse Larakia neemeks. Anglosaksidel on Austraalias võitev harjumus nende poolt hävitatud rahvaid sel kombel jäädvustada, et nad annavad markantsetele maastikupunktidele viimaste nime. Äärmiselt rahumeelse larakia hõimu nime kannab veel Austraalia armee kasarm Darwinis. Uuemal ajal on ka Austraalia mereväe sõjalaevu hakatud nimetama Austraalia hõimude järgi, nagu näiteks „Warramunga", „Arunta", võib-olla on olemas ka „Larakia".

Kui suvekuumus ja niiskus olid Põhja-Austraalias kõige

suuremad kehalised piinad, siis suurimaks psüühiliseks nuhtluseks oli enamikule valgetest igavus. Nende töö ei huvitanud neid enamasti eriti ja nii otsisid nad pidevalt vaheldust. Vabaõhukino mugavate roogistmetega valgetele härradele ja kõvade puupinkidega „värvilistele" pakkus kord nädalas meelelahutust, aga see oli tol ajal ka kõik. Valitses tava riigiteenistusse astunud ametnikke kolmeks aastaks põhjapiirkondadesse saata ning igaüks neist joonistas endale skeemi, millelt võis lugeda, kui palju päevi see pagendus troopikasse veel kestab. Pole ime, et mehed viina ja õlle tarvitamisega liialdasid. Päevakorras oli vaimne degenereerumine ning paljud kannatasid troopilise neurasteenia — *went troppo,* nagu seda nimetati — või teiste psüühiliste häirete all.

Minul oli õnneks oma teenistusülesannete kõrval veel harrastus — etnograafiaalane töö pärismaalaste hulgas. Enamikule ametnikest jäi mõistmatuks minu ilmne ja häbematu huvi nende inimeste vastu. Nende arvates võis selle ainsaks põhjuseks olla „must samet" — pärismaalaste naised. Minu ülemus kutsus mu ükskord kõrvale ja ähvardas tõsiselt, et teatab minu käitumisest peavalitsusele Melbourne'is. Oleksin ma mõne pärismaalanna või segaverelise naise kohtamisele kutsunud, neid korduvalt oma magamistuppa kaasa viinud ning seejärel vastu hommikut välja visanud — see oleks olnud arusaadav. Aga avalikult pärismaalastega suhelda ja vestelda — see läks tõepoolest liiga kaugele. Niisiis ei lülitanud mind Darwini seltskondlikust elust välja mitte ainult minu hall ülikond!

Minu kolmeaastane teenistusaeg Põhja-Austraalias lõppes Broome'is. Selle asemel et puhkust lõuna pool parasvöötmes veeta, jäin ma põhja, et oma etnograafilist uurimistööd jätkata. Mulle kinnitati, et ma olevat täiesti hull. Olgu peale. Aga ma tundsin end troopikas haruldaselt hästi.

Bligh aegadel võis rumm kuberneri ametisse panna või ta kukutada. Darwinis oli õlu samuti poliitiline jook. Siin joodi ühe elaniku kohta rohkem õlut kui kusagil mujal Austraalias. Lõunas asuvad õllevabrikud võistlesid omavahel Darwini varustamise pärast. Õlu saabus kohale peamiselt mereteed mööda, mis oli üle 2000 kilomeetri pikk. Et tühjad pudelid olid väärtusetud ja neid ei tasunud õllevabrikutele tagasisaatmiseks kokku koguda, kuulusid Darwini „looduseandide" hulka sõja eel tuhanded, võib-olla miljonid tühjad õllepudelid linna hoonestamata aladel.

Enne sõda oli Austraalia „progressivaimuks" esinduslik rong, mis kurseeris Melbourne'i ja Uus-Lõuna-Walesi piiril asuva Albury vahel. Sydneysse ei saanud see sõita, sest Victoria ja Uus-Lõuna-Walesi range individualism diktees kummalegi osariigile erineva rööpmelaiuse. Reisijad ja kaup tuli niisiis Alburys Uus-Lõuna-Walesi rongile ümber paigutada.

Põhjaterritooriumil ei olnud küll „progressivaimu" välja pakkuda, see-eest aga oli seal „protestivaim", nagu Darwini ja Birdumi vahel liikuvat rongi hellitavalt nimetati. Seda kõeti osaliselt puudega. Vedur ja vagunid pärinesid aastast 1880. Rong tossutas suvaliselt üks või kaks korda nädalas Birdumi ja tagasi. Kuumus, kihulased ja ebamugavad vagunid otse nõudsid kompensatsiooniks rahustusvahendit, seepärast leidus igas kupees mõni kast õlut tosina pudeliga. Erinevalt põrgu kohta käivast vanasõnast ei olnud tee Birdumi sillutatud mitte heade kavatsustega, vaid õllepudelitega.

Austraalia pärismaalased lõid vanasti oma laagri sageli üles küngastele ning arheoloog kaevab sealt välja tulekivist tööriistu ja toiduks tarvitatud loomade konte. Teel Birdumi olid lood teisiti. Vedurijuht jättis rongi — kui see just omal algatusel seisma ei jäänud — tõusu jalamil toppama, sest sageli ei jätkunud tõusuks auru ning oli vaja tugevamat tuld katla alla. See pakkus võimaluse pikniku korraldamiseks raudtee kõrval, millest võtsid osa kütja, vedurijuht, konduktor ja reisijad, kuna vedur samal ajal auru kogus. Reisijad ronisid oma õllekastidega kupeedest välja ning arheoloog, kes kord oma labida piki raudteetrassi mulda pistab, teeb kindlaks, et „laagrid" ei paiknenud siin mitte küngastel, vaid nõgudes. Olenevalt õllevarude suurusest võisid need piknikud areneda korralikeks joominguteks, tänu millele rong viiesaja kilomeetri pikkusel trassil kuni nelikümmend kaheksa tundi hilines. Kõik reisijad jõudsid siis pärale kaunikesti joobnutena ja lärmitsedes. Hilinemise ametlikuks põhjuseks oli muidugi mõista kulunud kolb.

Kuna troopilises kliimas pidevalt ja ohtralt higistatakse, siis on muidugi vaja juua mingi minimaalne kogus vede-

likku, et vältida keha ülearust kuivamist, mis võib põhjustada põiepõletikku. Õigupoolest tasakaalustaksid veemajandust ka vesi või tee, kuid nendest ei peeta lugu, Darwinis juuakse tingimata õlut. Viina pruugitakse rohkem sisemaal, sest kõrgete transpordikulude tõttu suureneb õllepudeli hind seal kolmekordseks, viinahind aga tõuseb pudeli kohta ainult poole võrra.

Õlu oli Darwinis lihtsalt eluline vajadus. Mõne aasta eest — pärast sõda — tuli üks autoriteetne arstlik uurimiskomisjon järeldusele, et troopikas peab ametniku päevanormiks olema kaks pudelit õlut. Ühest kindlasti mitte autentsest allikast pärineb väide, et rõhutatult võitleva hoiakuga Darwini sadamatöölised ei kuulutaks kunagi „mustaks" mõnd õllelaadungit. Kindel aga on see, et Põhja-Austraalia ametiühing, kelle liikmetest moodustavad lõviosa sadamatöölised, kuulutas „mustaks" kõrtsid, sest kõrtsmikud tahtsid õllehinda klaasi pealt penni võrra tõsta. Ametiühingu liikmed boikoteerisid kõrtse ning see kangelaslik ja ennastohverdav tegu sundis kõrtsmikud nädala jooksul kapituleeruma.

Austraalia ametiühinguliikumises ei ole tänapäeval värvibarjääri. See näib olevat vastuolus „valge Austraalia" poliitikaga, mida 19. sajandi viimastel aastakümnetel toetasid eelkõige äärmiselt šovinistlikud voolud tööliskonna hulgas. Aga ametiühingusse kuuluv, poliitiliselt teadlik tööline vaatab oma töökaaslastele kui kolleegidele, olenemata sellest, missugune on nende nahavärv. Selle poolest ei olnud Põhja-Austraalia ametiühing Darwinis erand ja enne sõda kuulus tema ridadesse igasuguse värvivarjundiga liikmeid, blondidest skandinaavlastest kuni pärismaalaste tumepruunide järglasteni. Puhtaverelistele pärismaalastele aga, keda samuti oleks vastu võetud, seavad Austraalia konstitutsioon ja pärismaalaste-seadused ametiühingulise organiseerumise teele ette tõsiseid takistusi. Nii ei tohtinud mittepärismaalane rahatrahvi ja vanglakaristuse ähvardusel läheneda pärismaalaste laagrile rohkem kui neljakümne meetrini. Sellega võeti ametiühingu aktivistidelt efektiivselt võimalus pärismaalastega kontakti luua. Sõjast saadik, eriti aga Põhja-Austraalia pärismaalaste streikidest saadik aastail 1946 kuni 1951 on need takistused teatud määral kadunud, kuigi nad seniajani seadustes seisavad. Ainult Põhjaterritooriumil kaotati 1964. aasta lõpul ühe erandiga kõik diskrimineerivad seadused aborigeenide vastu, mujal jäid need jõusse. Ei Commonwealthi valitsus ega osariikide valitsused ole seniajani midagi ette võtnud, et Commonwealthi konstitutsiooni diskrimineerivaid paragrahve tühistada.

Esimesed inimesed, keda ma Darwinis kohtasin, olid sadamatöölised. Mõni nädal hiljem pühitseti Darwinis „töö päeva" ning ma vaatasin koos oma toakaaslasega hotellist, „Sydney Morning Heraldi" reporteriga, Põhja-Austraalia ametiühinglaste marssi pealt. Nad ei kandnud valgeid ülikondi ega lipse, nagu kombed siinmail ette kirjutasid. Nad marssisid oma tööriietuses: põlvpükstes, trikoosärkides, tenniskingades. Nende kindel, peaaegu väljakutsuv hoiak avaldas mulle sügavat muljet. Ajakirjanik, kelle vaated olid kindlasti kõike muud kui liberaalsed — ta oli Austraalia armeekindrali poeg, pealegi oleks ta ajaleht vaevalt sallinud oma reporterite mõõdukaltki progressiivseid mõtteid —, kinnitas mulle: „Nad on kõik kommunistid!" Nagu ma hiljem kuulsin, ei olnud Darwinis enne sõda ainsatki organiseeritud kommunisti. Neid töölisi oleks tulnud nimetada anarhistideks. Kuuldused nende võitlusvaimust ei olnud igatahes alusetud, sest Darwin oli ainus Austraalia linn, kus töölised kahekümnendatel aastatel punase lipu ühele valitsushoonele heiskasid, ja praegu on isegi revolutsioonilisel parteil Darwinis oma esindus.

Nagu kogu põhjapiirkond, nii oli ka Darwin ülejäänud kontinendist täielikult isoleeritud. Idaranniku sadamatest tuli kahe või kolme nädala tagant üks laev, Fremantle'ist — Perthi sadamast — läänes kord kuus. „Merkuri" saabumine, millega ka mina olin sõitnud, tähendas seltskondlikku sündmust ja asula koorekiht tuli pardale, et kaptenile visiiti sooritada ning tema tollivaba viskit juua. Eelkõige noored õpetajannad Sydneyst ja Brisbane'ist võtsid õppevaheajal selle laevaga meelsasti ette ringreisi Singapuri ning otsisid sealjuures romantikat ja meest. Pardal kuulus neile laevaohvitseride ja meessoost reisijate jagamatu tähelepanu ning Darwinis sõidutasid kohalikud noormehed neid ametiautodes Rapid Creeki äärde suplema, mille juurde kuulus kuuvalgus ja kerge flirt.

Toiduainetega varustamise poolest sõltusid Darwin ja teised Põhja-Austraalia sadamad täielikult laevadest. Ühe tunni jooksul oli puu- ja aedvili külmutusruumist välja

laaditud ning hiina kauplustele müüdud. Kaste, millega viljad õhuniiskuse tõttu otsekohe kattusid, ei jõudnud veel kuivada, kui nad juba ära osteti. Mõne päevaga olid lõunast saabunud toiduained söödud ning elanikkond pidi jälle läbi ajama konserveeritud ja kuivatatud puuvilja, kartulite ja sibulaga, mis pisut kauem vastu pidasid.

Nii kaua kui mina seal viibisin, ei veetud Darwinist, mis nime poolest oli karjasadam ja karjakasvatuspiirkonna keskus, ühtki veist välja; vastupidi, linn vedas suurema osa tarvisminevast lihast sisse. Vahetevahel ilmus lauale „kohalik liha" — kitseliha, sest ümbruskonnas jooksis ringi rohkesti poolmetsistunud kitsi. Alguses tundsin ma selle liha suhtes teatud vastumeelsust, aga hiljem oli kitseliha Põhjaterritooriumi kõrvalistes nurkades ainus värske liha ning teretulnud vaheldus lihakonservidele.

Kui Austraalia liiduvalitsus 1911. aastal Põhjaterritooriumi haldamise Lõuna-Austraalialt üle võttis, esitas leiboristlik valitsus auahneid plaane põhjapiirkondade arendamiseks. Üks nendest nägi ette riikliku lihakombinaadi ehitamist. Plaan läks luhta, võimule tulnud konservatiivne valitsus hakkas lihakombinaadi rajamise üle läbirääkimisi pidama Vesteysiga. Sel kombel sai Vesteys enda kätte hiiglasuured soodsalt paiknevad maa-alad Põhjaterritooriumil, Loode-Austraalias ja Queenslandis. 1917. aastal ehitatud kombinaat, mis läks maksma üle miljoni naela, töötas umbes kaks aastat ja sulges siis uksed. Vesteys nimetas põhjustena suuri tootmiskulusid ning streikide tõttu kerkivaid palkasid. Raske ütelda, kui palju selles tõtt oli, kindel on igatahes, et Vesteys sai enda kätte kõige paremad maavaldused. Miljon oli tühiasi, kui arvestada, et selle eest võeti Põhja-Austraalialt eeldused konkureerida Lõuna-Ameerika ettevõtetega.

Darwini tänavad olid asfalteeritud ja heas korras, mõni miil väljaspool linna leidus aga ainult pealiskaudselt planeeritud teid. Vihmaajal uhtusid veevood need laiali, äikesehood ja troopilised keeristormid langetasid puid nagu tuletikke ning muutsid teed lühikese ajaga sõidukitele läbimatuks. Kui taevas aprillis selgeks läks ning vihmaaeg lõppes, saatis linnavalitsus välja lepingutöölisi, kes vanade poolteisetonniliste ning poolest tosinast pärismaalasest koosneva meeskonnaga teed mahalangenud puudest puhastasid ja sisseuuristatud vaod veerkividega täitsid. Kõige tähtsam tee suundus lõunasse. Tee kulges Darwinist alates piki raudteed ning seejärel Newcastle Watersi ja kullakaevanduskeskuse Tennant Creeki kaudu Alice Springsi, mis asub geograafiliselt peaaegu täpselt Austraalia keskel. Kõrvalteed itta ja läände hargnesid kuni viiesaja kilomeetri kaugusele karjajaamade juurde. Newcastle Watersist lähtudes puhastati iga aasta uuesti itta, Queenslandi suunduv tee. Seejärel varustasid veoautod vihmaajal enamasti äralõigatud jaamu toiduainete ja muu vajalikuga. Kui talvel võis kaupa ja posti veoautadega Alice Springsist Darwini transporteerida, siis suvel oli lõunatee läbitav ainult eeslitele, kes Darwinisse posti vedasid.

Kui vihmaaeg oli lõppenud ja suurem osa pinnaveest kuivanud, ajas janu järelevalveta loomakarjad alaliste veekogude juurde. Seal vaadati loomad üle, märgistati vasikad ning valiti välja turule minevad veised. Tuhandepäistes karjades alustasid nad pikka ja tolmust retke mööda ümmarguselt kahe tuhande kilomeetri pikkust ida-lääne karjateed kaguosariikide turgudele. Osa loomadest aeti ka mööda põhja-lõuna teed Alice Springsi raudteejaama ning saadeti sealt rongiga Adelaide'i. Hiiglasuuri karju saatsid üks ülemajaja, enamasti valge või segavereline, ja pool tosinat pärismaalasest karjust kahekümne kuni kolmekümne hobusega. Ühe hobuveokiga transporditi toiduaineid. Ühest veekogust teiseni läbisid loomad iga päev kümme kuni kakskümmend kilomeetrit. Kui polnud kaua aega sadanud ning veekogud olid ära kuivanud, eelkõige talve lõpul, siis pidid veised sageli nelikümmend või viiskümmend kilomeetrit ilma veeta vastu pidama. Aga veepuudus ei olnud ainus raskus. Kui raja olid läbinud juba mitmed karjad, siis ei leidunud selle ääres enam rohtu ja loomad jõudsid ettenähtud paika nahaga ületõmmatud luukeredena. Ka tänapäeval, hoolimata iga kümne kuni viieteistkümne kilomeetri taha rajatud kaevust tuuleturbiini või mootorpumbaga, on niisugune karjaajamine seotud riskiga. Ent sõda nõudis teede seisukorra parandamist ning seetõttu transporditakse veiseid nüüd enamasti suurte diiselautode ja spetsiaalselt karjaveoks ehitatud niinimetatud maanteerongidega.

Nendes põhjapiirkondades, mis kuuluvad suurtele monopolidele, on karjakasvatus väga primitiivne. Isegi tänapäe-

val võib autoga sadasid kilomeetreid läbida ilma ühelegi tarale sattumata. Kari on praktiliselt metsistunud, paljud loomad pole veel kunagi inimest näinud. Isegi iga-aastased ülevaatused ei hõlma kõiki loomi, sest paljud siirduvad mägedesse ning on seal karjuste kontrolli alt väljas. Üheks karjakasvatajate nuhtluseks on niinimetatud võsapullid, vabaduses sündinud loomad. Need lastakse maha. Üks karjakasvataja palkas selleks mehe, kes tappis hooaja jooksul neli tuhat pulli.

1937. aastal hakkas Austraalias arenema õhutransport. QANTAS (Queensland and Northern Territory Airways Service) seadis sisse korrapärase lennuliini Darwin—Cloncurry—Brisbane ning edasi Sydneysse ja Melbourne'i, millele Darwinis pidi lisanduma Euroopasse lendavate vesilennukite liin. Sellega lühenes laevaga viis kuni kuus nädalat kestnud reis Austraalia ja Euroopa vahel ühele nädalale. Samaaegselt sai Darwinist rahvusvaheline lennujaam ning tema isoleeritus oli ühe hoobiga likvideeritud. Kahe kuni kolme nädala vanuste ajalehtede asemel Brisbane'ist võis siin nüüd lugeda üleüleeilseid ajalehti. Tänapäeval kulub liinilennukiga Euroopast Darwinisse sõitmiseks ainult poolteist päeva ja sealt jõutakse mõne tunniga Sydneysse. 1937. aastal aga mõjusid need muutused revolutsiooniliselt.

Rahvusvahelised reisijad aeti saabumisel kokku laineplekist barakkidesse, kus toimusid karantiini- ja tolliformaalsused. Nüüd saabuvad nad uude, vahetult pärast sõda ehitatud lennujaama ning ootavad suures, konditsioneeritud õhu ja kõikide moodsate mugavustega varustatud hallis pool tundi edasilendu Sydneysse. Alles seal läbivad nad Austraalia tollikontrolli.

Aga juba kolmekümnendate aastate alguses seati Darwinis sisse meditsiiniline lennuteenistus. Üksteise järel said karjafarmid niinimetatud pedaalsaatejaamad, millega nad võisid võtta ühenduse Darwiniga. Et tookord polnud võimalik patareisid kohapeal laadida, pidi radist tootma voolu aparaadiga, mis sarnanes tavalise jalgrattaga, kuid oli ühendatud dünamoga. Kümme aastat hiljem kasutati patareisid, mida laaditi väikeste petrooleumimootoritega.

Selle aja kõige silmapaistvamate isikute hulka kuulus dr. Clyde Fenton. Ta polnud mitte ainult väljapaistev arst, kes ka kõige raskemates tingimustes praktiseeris, vaid

samal ajal suurepärane lendur, kes tundis Põhja-Austraaliat nagu oma vestitaskut.

Juba tookord olid olemas õhusõidueeskirjad, kuid Clyde Fentonil oli nendega ainult niipalju tegemist, et ta neist üle astus ja ise endale reeglid lõi. Üks juhtum tõi talle kuulsuse isegi lõunapiirkondade ajakirjanduses.

Ta lendas tagasi koos pärismaalasest lehmakarjusega, kes oli hobuse seljast maha kukkunud ja jala murdnud. Kell oli 21 ümber ja Darwinis oli kinopäev. Kuna Fenton õigusega oletas, et haiglapersonal istub vabaõhukinos, siis lendas ta oma kerge masinaga otse üle pealtvaatajate peade projektori ja ekraani vahelt läbi, et teenistujad näeksid — doktor on tagasi jõudnud.

See oli liig isegi Darwini leebetele õhusõiduametnikkudele, kes Fentoni ekstravagantsuste suhtes tavaliselt ühe silma kinni olid pigistanud. Sedapuhku võeti talt lennuluba pooleks aastaks ära. Niisugune otsus jäi igatahes ainult paberile, sest muidugi mõista oli tema ainsana võimeline kaugelt saabunud tungiva kutse korral appi tõttama. Kaks päeva hiljem oli ta jälle õhus.

Taoline pioneeritöö ei nõudnud mitte ainult häid meditsiinilisi teadmisi, vaid ka silmapaistvat vaprust, sest maandumispaigad kujutasid endast tol ajal mitte eriti hoolikalt tasandatud lagendikke, millel vihmaajal nii kõrge rohi lokkas, et polnud võimalik näha mõnd äsja tekkinud termiidipesa või keha kinnitavat kukkurlooma. Kahtlemata riskis Fenton iga lennu ajal oma eluga, mis näis igatahes mingite ebamaiste jõudude kaitse all olevat. Kogu sisemaa elanikkond, nii valged kui ka pärismaalased, armastasid teda väga.

Tänapäeval on Austraalias kuus meditsiinilise lennuteenistuse keskust: Darwin, Alice Springs, Cloncurry, Wyndham, Kalgoorlie ja Broken Hill, kust lähtudes teenindatakse kogu sisemaad.

TSIVILISATSIOONI ÄÄREMAIL

Darwinist läksin ma 1938. aasta juulis Groote Eylandtile, et seal meteoroloogiajaama sisse seada, ja jäin sinna 1939. aasta veebruarini. Siis paigutati mind ümber Broome'i, et ka seal ilmajaama rajada. Enne seda aga oli mul plaanis Perthis abielluda. Minu mõrsja õppis Melbourne'i ülikoolis. Darwini ja Perthi vahel oli just äsja sisse seatud lennuliin ning ma kavatsesin Groote Eylandtilt Darwinisse ja sealt edasi piki lääneranniku uuel liinil lennata. Saabusin plaanikohaselt Darwinisse ja teatasin Perthi lendava lennuki piloodile, et tahan järgmisel hommikul kaasa sõita. Kas lendas masin varem välja või jäin mina hiljaks, see pole mulle kunagi täiesti selgeks saanud, igatahes sellele lennukile ma ei pääsenud. Minu mõrsja sõitis Melbourne'ist Perthi rongiga — see oli kuuepäevane reis —, seepärast saatsin talle telegrammi lootuses, et ta selle Kalgoorlie's kätte saab, kus ta erineva rööpmelaiuse tõttu pidi ümber istuma. Otsustasin nüüd Alice Springsi kaudu Adelaide'i ja sealt Perthi lennata ning istusin järgmisel päeval lõunasse suunduvale lennukile. Jõudsime Alice Springsi. Kuna viimastel päevadel oli väga ohtrasti vihma sadanud, informeeriti meid, et lennuk ei saa võib-olla järgmisel hommikul startida. Tõepoolest tuligi meil Alice Springsis kolm päeva oodata. Vahepeal pidi minu mõrsja Perthi jõudnud olema, aga ma lootsin, et ta sai telegrammi kätte ja et ma kohtan teda, kuigi hilinemisega, Perthi lennuväljal. Ei tema ega mina tundnud Perthis ühtki inimhinge, nii et lennuväli oli meie ainus kohtumispaik. Pärast veel üht Adelaide'is kulunud päeva olin ma lõpuks teel Perthi.

Minu mõrsja oli väga üllatunud, kui ta mind kohale jõudes jaamas ei näinud, nagu me kirja teel olime kokku leppinud. Telegrammi polnud ta nimelt saanud. Tol ajal avaldati Austraalia lennuliinidel reisijate nimekirjad hommikuti ajalehtedes ja ta vaatas need iga päev tähelepanelikult läbi. Kui ma kuue päeva pärast ikka veel polnud kohale jõudnud, pidas ta mind arvatavasti üheks nendest tõrksatest peigmeestest, kes viimasel hetkel närvid kaotavad, ja tahtis järgmisel päeval Melbourne'i tagasi pöörduda. Kuid just sel päeval luges ta ajalehest, et keegi mr. Rose saabuvat Adelaide'ist. Ta ei võinud aimatagi, et ma tulen idast, samuti polnud ära toodud eesnime. Kõigest

hoolimata läks ta täis usaldust Perthi lennuväljale — ning hoolimata ilma ja Austraalia lennuteenistuse tujukusest laulatati meid lõpuks.

Minu naine pöördus seejärel ülikooli tagasi ja mina lendasin Broome'i, et oma teenistuskohustusi täitma hakata. Lääne-Austraalia osariigis asuv Broome oli tunduvalt väiksem kui Darwin, nii et seal sõna otseses mõttes iga elanik teist eesnimepidi tundis. Sotsiaalne kihistus sarnanes Darwini omaga. Osariigi tingimustes oli riigiteenijail igatahes Commonwealthiga (millele Darwin allus) võrreldes üks „eelis": mustaks tööks majas ja aias seisid tasuta tööjõuna nende käsutuses pärismaalastest vangid. Vanglas oli alati pärismaalasi, kes oma aega ära istusid. Viie- või kuuekaupa kerge terasketiga kaela ümber üksteise külge aheldatuna viis karabiiniga relvastatud valge vangivalvur nad igal hommikul nende töökohta, enamasti mõne riigiametniku aeda. Suvel pidid nad seal rohima, talvel aedvilja kastma. Rikkaliku kastmise korral kasvasid parasvöötme köögiviljad Broome'is talvel lopsakalt. Poole tunni pärast paluti vangivalvur tavaliselt verandale, kus ta võis oma võõrihma maha võtta, vintpüssi käest panna ning tassi teed või pudeli õlut juua. Pärismaalastest vangid omakorda otsisid välja sobiva puu, mille varju nad maha heitsid. Orjatöö on teatavasti ebaproduktiivne!

Vangide kokkuaheldamine sattus pärastpoole ägedate rünnakute alla mitte ainult Austraalias, vaid ka Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis, ning Austraalias on sellest loobutud.

Nagu Darwinis, nii oli ka Broome'is hiinlaste kvartal ning värvibarjäär oli täpselt samuti välja kujunenud: kohalikus kinos hoidsid valged end kõigist teistest ühiskonna liikmetest eemale.

Broome'is oli kaks piiskoppi. Katoliku piiskop oli sakslane, ka preestrid ja mungad pärinesid Saksamaalt. Kaheksakümmend kilomeetrit põhja pool, njulnjuli hõimu maadel, asus Beagle Bay misjon oma vaatamisväärsusega — pärlmutteraltariga.

Anglikaani ülemdiakon Simpson, vähemalt kuuekümne viie aastane visa vanamees, külastas meid meelsasti, kuigi meil oli rohkem kokkupuuteid katoliku piiskopiga, sest minu naine oli sakslanna. Simpsonil oli vana sõiduauto, millega ta üksipäini oma hiiglasuure piiskopkonna Wynd-

hamist põhjas kuni Onslowni lõunas läbi sõitis. Vanapoisil oli huumorimeelt. Nii näiteks jutustati, et ühel sõidul olevat tema masinaloks keset 120 kilomeetri pikkust rannikuteed seisma jäänud. Ülemdiakon Simpson puges auto alla mootorit parandama, nii et ainult jalad paistsid välja. Lähim asula oli kaheksakümne kilomeetri kaugusel ja liiklus teel väga hõre. Kõigest hoolimata juhtus üks auto mööduma, ja kui rooli taga istuv mees vaimuliku jalgu nägi, hüüdis ta kohkunult: „Jeesus Kristus!"

Simpson, kes auto lähenemist ei olnud märganud, kuulis neid sõnu, ronis muheldes oma auto alt välja ja vastas: „Ei, mitte õnnis Jeesus Kristus, ainult üks tema jüngritest!"

Pärast sõja algust sõitis mu naine minu juurde Broome'i ja 1941. aasta jaanuaris sündis meie esimene laps, poeg. See oli põhjus pidutsemiseks ning pooled Broome'i ametnikud ja pärlipüüdjad ilmusid, pudel hõlma all, uhket isa õnnitlema. Kahjuks ei saanud lapse ema sellest osa võtta ning kaebas järgmisel päeval, et lärm ei olevat teda magada lasknud — haigla asus nimelt ainult saja meetri kaugusel.

Meie *party* kestis tõepoolest varajaste hommikutundideni ja alles kella nelja paiku hakkas vangivalvur kui viimane külaline minema. Ta oli tüse mees, kaalus kindlasti 150 kilo ümber ning ei olnud mitte mõõdukalt, vaid üsna palju joonud. Nüüd tuli ta umbes ühe kilomeetri kaugusel asuvasse vangimajja toimetada. Taksosid ei olnud ja kui ma ei tahtnud, et ta ära eksib, siis pidin teda saatma. Niisiis asusime teele vangimaja poole. Broome'is on ilusad laiad tänavad, meie aga hälbisime tänava keskelt üsna kaugele kõrvale. Sellest hoolimata läks mul korda meest teeservast eemal hoida, kuni meil umbes pool teed seljataga oli. Ägedate vihmasadude tõttu — jaanuar paikneb vihmaaja keskel — kulgesid kahel pool tänavat sügavad lahtised kraavid. Muidugi mõista kukkus vangivalvur ühte neist sisse ja vedas minu kaasa. Õnneks oli ilm viimastel päevadel kuiv olnud ja kraavis polnud vett. Aga kuidas meest kraavist välja saada? Isegi kui ta poole vähem oleks kaalunud, poleks see mul õnnestunud. Nii ma otsustasin ta lamama jätta. Eriti hästi ma end sealjuures ei tundnud, sest vihma korral oleks ta kergesti uppuda võinud. Kell kuus, kui ma pidin tööle minema, läks valgeks. Helistasin vangimajja, et nad ta ära tooksid. Hiljem kuulsin, et rühm pärismaalastest vange oli ta kraavist välja tõmmanud ning aupaklikult vangimajja kandnud.

Kui Darwinis olid töölised rassilise diskrimineerimise läbi murdnud, siis Broome'is tuli rünnak teiselt poolt. Siin juhtis seda kohalik arst Alec Jolly, radikaal. Tema tutvustas mind esimesena marksismiga. Melbourne'i ülikooli üliõpilasena oli ta aktiivselt osa võtnud Kischi saabumisega seotud kampaaniast ja jutustas mulle, et tema olevat saatnud Kischile sedeli nõuandega laevalt maha hüpata, kui see kai äärest eemalduma hakkab.

Jolly oli täielikult Broome'i värviliste poolel. Kui varem kõnetunnid haiglas valgetele ja värvilistele eri aegadele määrati, siis tema pani need kokku ega eelistanud valgeid mingil määral teistele patsientidele. Loomulikult ärritas see nuendus valget seltskonda väga.

Tänu tutvusele vangivalvuriga ja sõprusele Alec Jollyga võisin ma kõnelda paljude kaugemal elavate hõimude liikmetega, kellega ma muidu poleks kuidagi ühendust saanud. Inimesi toodi siia mitmesugustest Loode-Austraalia osadest, et nad oma aja vanglas ära istuksid või end pärismaalaste haiglas ravida laseksid. Domineerisid süüfilis ja vabarnarõuged — see on samuti spiroheetide poolt tekitatud nahahaigus — ning ühest pärismaalaste rühmast Kunmunya misjonis Kimberley piirkonnas oli Kahni testi puhul 95 protsendil reaktsioon positiivne.

Ka pidalitõbi esines distrikti pärismaalaste hulgas üsna sageli. Selle olid sisse toonud hiina kulid, keda kasutati raudteeliini ehitamisel lõuna pool Darwinit, ning see oli levinud üle kogu Austraalia looderanniku. Kui me Aleciga kord ennelõunal hiina kvartalis ühes poes sidrunimahla jõime, jäi ta silmitsema segaverelist noormeest, kes meid teenindas. „Nooruk näeb välja nagu pidalitõbine. Pean ta läbi vaatama!" Seepeale jätkas ta rahumeeles mahla imemist läbi õlekõrre. Mina oleksin seda kuuldes meelsasti otsekohe püsti tõusnud ja klaasi tühjaks joomata lahkunud. Tema aga trööstis mind: „Ära karda. Pidalitõbisega peab kaua aega koos olema, enne kui tekib nakkusoht — sidrunimahlast sa haigeks ei jää." Läbivaatus näitas, et noormees oli tõepoolest pidalitõves.

Alec Jollyl oli selle haiguse suhtes harukordselt terav pilk. Kord kaitses ta Broome'i kohtu ees mitteametlikult üht pärismaalast, keda süüdistati mõrvas. Mees oli tapnud,

sest keegi misjonär oli nõustunud kahe pärismaalase abieluga, kes ei olnud omavahel õigetes sugulussuhetes. Hõimu seaduste järgi oli see küllaldaseks põhjuseks, et asjaosalist odaga surmata, mida antud juhul ka tehti. Taolisi juhtumeid ei peetud eriti rasketeks kuritegudeks, kuid politsei nõudis süüdimõistvat otsust. Ametlikult kaitses kaebealust niinimetatud pärismaalaste protektor, ent Jolly abist hoolimata oli kaitse väga nõrk. Lõpuks kutsuti süüdistuse peatunnistajana ette keegi pärismaalane. Aga enne kui jõuti tõlgi abil ristküsitlust alustada, kargas Alec Jolly oma kohalt püsti.

„Teie armulisus, see tunnistaja on haige. Ta põeb pidalitõbe!"

Kohus sattus segadusse. Otsustati lasta tunnistaja läbi vaadata; sealjuures selgus, et ta oli tõepoolest pidalitõves. Ilma peatunnistajata varises süüdistus kokku ja kaebealune mõisteti õigeks.

Viimasel kolmel aastakümnel on suhtumine pärismaalastesse avaliku arvamuse, eelkõige tööliskonna organiseeritud osa survel, sõja lõpust alates aga ka pärismaalaste endi survel tunduvalt muutunud.

Veel kaks aastat enne seda, kui ma Broome'i läksin, ei võinud pärismaalane, kes mõne valge juures teenis, seaduse järgi oma töökohta vahetada. Kui ta seda siiski tegi, tõi politsei ta tagasi. Need olid sisuliselt feodaalsuhted ja peab imestama, et nad kolmekümnendate aastateni säilida suutsid.

Kuigi seadust hiljuti pärismaalaste kasuks oli muudetud, pidas enamik valgeid Broome'is neid ikka veel endi kui tööandjate külge seotuteks. Võisin selles isiklike kogemuste varal veenduda.

Kui ma njulnjuli hõimu liiget Casimiri tundma õppisin, oli ta juba vana ning kogu oma elu valgetega tihedates sidemetes mööda saatnud. See umbes 1873. aastal sündinud mees lahkus viieaastasena oma hõimust ja viidi Melbourne'i. Ta jutustas, et samal päeval olevat võsaröövel Ned Kelly vangina Melbourne'i veetud ning see sündmus oli sügavasti tema mällu sööbinud.

Hoolimata oma sidemetest valgetega oli Casimir kõik oma hõimu kombed säilitanud ja osutus erakordselt väärtuslikuks etnograafilise informatsiooni allikaks. Tol ajal ta ei töötanud. Ma elasin oma naisega väikeses majakeses

hotelli „Continental" vastas, sel ajal kui osariigi võimud meile maja ehitasid, kuhu pidi asuma ka meteoroloogiajaam. Istusin Alec Jolly, kes ka etnograafiliste küsimuste vastu huvi tundis, ja Casimiriga sageli tundide viisi meie majakese puutrepil, vesteldes siinsete pärismaalaste ja nende eluviisi üle.

Niipea kui meie uus maja valmis sai, pidi riik loomulikult kellegi palkama, kes maja oleks koristanud, ja Casimir oli nõus selle töö enda peale võtma. Selle ajani jäi veel kuus kuni kaheksa nädalat, seepärast otsustas ta külastada oma kodupaika Beagle'i lahe ääres. Umbes kuu aega hiljem oli ta äkki jälle Broome'is ja vihtus „Continentali" hoovis tööd teha. Ma küsisin temalt, miks ta nii vara tagasi tuli. „Beagle'i lahe äärde ilmus politseinik ja tõi mu mrs. Locke'i juurde." Mrs. Locke oli hotelli omanik, kes seda ka ise juhatas.

Casimiri peeti distriktis üheks „paremaks" pärismaalaseks. Kuna ta juba varajasest noorusest peale valgete juures oli töötanud, omas ta palju kogemusi ja — mis samuti väga tähtis — pidas suurt lugu puhtusest. Pärismaalasele, kes veel hiljaaegu oma hõimu hulgas oli elanud, mitte kunagi rõivaid polnud kandnud ja end võsas mitte kunagi polnud pesema pidanud, oli vaja sissejuhatavat õppust, eriti hügieeni põhinõuete alal, enne kui teda majapidamistöödel võis rakendada.

Ma ütlesin Casimirile, et kui ta veel tahab, siis võib ta nüüd meteoroloogiajaamas tööle asuda. „Kuid ma kuulun ju mrs. Locke'ile!" Rääkisin talle seaduse muutmisest, mis lubas tal igal ajal mrs. Locke'i juurest lahkuda. Tal tuli vaid palga vastuvõtmisel sellest nädal aega ette teatada. Casimir suutis vaevu mõista, et *tema* võiks midagi niisugust teha, sest seniajani oli töösuhete kestuse kindlaks määranud tööandja.

Casimiril oli leebe iseloom ja ma kahtlesin väga, kas ta söandab mrs. Locke'ile üles ütelda, sest viimane käitus tõelise türannina ja hoidis oma alluvaid rangelt ohjes. Nii pidasin paratamatuks, et mul tuleb endal Casimiri õiguste eest välja astuda. Minu üllatuseks aga ilmus ta umbes kümme päeva hiljem, väike pamp oma maise varaga kaenla all, majja, millesse me just äsja olime kolinud. Ta tahab nüüd siin töötada, pärast seda kui oli hotellis üles ütelnud, seletas ta.

Muidugi mõista oli mul hotellitüranniga kokkupõrge, kui ta mulle baaris kannutäie õlut valas. „Kuidas te tohtisite selle binghi (nii nimetatakse Broome'is pärismaalasi) mult ära võtta? Ma maksin politseile selle eest, et ta mulle tagasi toodaks. Teil pole õigust seda teha. Ja tal jätkus koguni häbematust mulle oma äraminekust nädal aega ette teatada!" — „Aga Casimir on ju vaba, mrs. Locke. Ta võib töötada, kelle juures tahab. Kuigi politseinik ta Beagle'i lahe äärest tagasi tõi, pole tal tarvis teie juurde jääda. Niisugune on seadus, mrs. Locke!"

Isegi Broome'is puhus värskeid tuuli!

Pärismaalasele maksti tol ajal viis šillingit nädalas, see oli näljapalk. Kuna Casimir mitte ainult maja, vaid ka meteoroloogiajaama korras hoidis — mis tegelikult ainult osa verandast hõivas —, siis õnnestus mul talle riigilt kümme šillingit nädalas välja kaubelda. Samuti saavutasin ma, et talle ehitati maapinnast kõrgemal asuva põrandaga õhurikas asbesthütt, tõeline palee võrreldes savipõrandatega umbsete laineplekist onnidega, mis olid tol ajal tüüpilisteks binghide elamuteks Broome'is. Kui ma tualetist ja pesemisvõimalustest juttu tegin, jäid ametnikud kindlaks ja arvasid, et ta võib ju „võsa kasutada".

SKORPIONIDEST, KROKODILLIDEST JA TSÜKLONITEST

Madusid peetakse üldiselt kõiki mürgisteks — kuigi ainult vähesed seda on —, kuni nad tapetakse ja vastupidine kindlaks tehakse. Broome'is on madusid palju, kuid nad ilmuvad välja ainult vihmaajal. Enamasti on nad väikesed ja pärismaalastel on väga tõhus meetod, kuidas nendega hakkama saada. Nad tõstavad roomaja sabapidi üles ja löövad temaga nagu piitsaga, murdes niiviisi tema selgroo. Nii vähemalt kirjeldavad seda ajakirjanikud. Ma nägin korduvalt, kuidas pärismaalane mao sabapidi kõrgele üles tõstis ning selle siis pead tugevasti vastu maad lüües surmas. Ise ma seda teha ei riskinud. Piirdusin sellega, et tapsin väiksemaid eksemplare, võttes kinga või sandaali jalast ja lüües sellega neile pähe. Suuremate puhul pidasin ma, kui mõnd malakat käepärast polnud, ettevaatust tarkuse emaks ja lasksin loomal minna.

Kord õhtul, just vihmaaja alguses, olin ma pärast külaskäiku ühe tolliametniku juurde teel koju, kui nägin hotelli „Gouverneur Broome" ees késet tänavat rõngassetõmbunud madu. Ta oli täiesti tardunud, nagu maod madala temperatuuri puhul ikka. Võtsin kinga jalast, sihtisin ja lajatasin oma „relvaga" talle lagipähe. Juhtus midagi täiesti ootamatut. Mao nahk läks püstolina paukudes pikuti lõhki; ilmselt ajas loom parajasti kesta.

Kõmakas tõi jalule baarisistujad. Nad tormasid parajas õlleuimas välja, et kindlaks teha, kes niisugusel kellaajal veel paugutab. Mul polnud kerge neid juhtunus veenda, kuigi asitõend tänaval lamas. Lõpuks aga viidi mind triumfeerides sisse ja baaripidaja kostitas selle grandioosse maoloo puhul kõiki õllega.

Meie maja asus väikesel kõrgendikul. Ümberringi oli maapind punane ja liivane ning maja taga aias oli arvukalt skorpioniurge. Kuigi ma olin skorpione juba näinud — väike hall liik, kes elab lamedate kivide all või puukoore vahel —, ei osanud ma neid väikesi urge alguses skorpionide koobasteks pidada, sest need loomad tulevad enamasti öösiti välja. Ühel õhtul riputas mu naine mähkmeid kuivama ja rääkis mulle seejärel, et mingi loom olevat läbi sandaalide tema varbaid napsanud. Võtsin kiiresti taskulambi ja uurisin maapinda pesunööride all. Tõepoolest, seal istus kaks kuue-seitsme sentimeetri pikkust skorpioni! Sellest ajast peale läksime õhtul ainult kingades välja.

Casimir näitas mulle, kuidas skorpione nende urgudest välja kaevatakse, mis ettenähtamatuid käänakuid tehes sügavusse suunduvad. Ta pistis väikese kepi nii sügavale kui võimalik urgu, kaevas mulla kuni kepi otsani välja ning otsis seejärel uru jätku. See kordus seni, kuni ta skorpioni maapinnast meetri kaugusel või veelgi sügavamal üles leidis. Kiiremini läks asi õhtuti, kui skorpionid välja tulid ja koopasuus istusid. Siis löödi labidas kiiresti nende selja taga maasse ja lõigati loomadel niiviisi ära taganemistee.

Kui skorpione võis harva silmata, siis tuhatjalgu leidsime majast tihti. Need ei olnud aga niisugused väikesed, nagu neid Põhja-Euroopas puuriitadest leitakse, vaid pöidlast jämedamad ja kaks või kolm korda nii pikad, roheli-sed, punased või purpursed — äärmiselt ebameeldivad

elukad. Kui märjad mähkmed öösel põrandale visati, siis leiti hommikul nende seest kindlasti tuhatjalg. Üheks populaarseks, kuid julmaks ajaviiteks oli tuhatjalga tühjas marmelaadikarbis skorpioniga võidelda lasta. Nad ründasid teineteist, salvasid ega jätnud enne järele, kui olid mõlemad surnud.

Eriti niisketel öödel tiirlesid lendavad sipelgad ja niinimetatud lavendlimardikad tuhandete kaupa lampide ümber. Nad kukkusid põrandale ja surid ning järgmisel hommikul võis neid ämbrite viisi välja kanda. Nagu nimi ütleb, levitavad lavendlimardikad, kui neid puudutada, tugevat lehka, mis meenutab lavendlit. See lehk on veelgi intensiivsem, kui nad satuvad küünlaleeki. Kuna Broome'is ja Darwinis oli olemas elektrivool, siis küünlaid ei kasutatud ja võsas varjati leeki tavaliselt traatvõrguga, et mardikad ja teised ööputukad selles ära ei kõrbeks.

Palvetajad on äärmiselt huvitavad putukad, ent vaevalt peab keegi võimalikuks, et nad mõnele inimesele hirmu nahka suudavad ajada. Ometi oli üks palvetaja otseseks põhjuseks, miks hotell „Continental" baaridaamist ilma jäi.

Erinevalt Põhjaterritooriumist tohtisid Lääne-Austraalias ka naised baarileti taga alkohoolseid jooke müüa ning Broome'is kasutati sellel ametikohal peamiselt neidusid. Seda ei tehtud mitte seepärast, et hotelliomanikud oleksid olnud veendunud üheõigusluse pooldajad. Põhjuseks oli asjaolu, et baaridaamid said sama töö eest vähem palka kui mehed. Igatahes oli baaridaamidel ka üks puudus: kuna siin nii vähe naisi leidus, siis abiellusid nad tavaliselt mõni nädal pärast teenistusseastumist ja ütlesid oma koha üles. Seepärast võtsid hotelliomanikud, kes oma baaridaamid Perthist kohale sõita lasksid ja nende sõiduraha kinni maksid, töölepingusse harilikult klausli, et neiud ei tohi enne poole aasta möödumist abielluda.

Hotelli „Continental" tulevane baaridaam oli just „Koolindal" lõunast pärale jõudnud. Õhtu oli lämbe. Tütarlaps istus dekolteeritud kleidis verandal ja jõi õlut, kui äkki umbes viieteistkümne sentimeetri pikkune palvetaja tema paljale seljale laskus. Hirmukarjega hüppas tütarlaps korvtoolist püsti ja jooksis oma asju saatuse hooleks jättes „Koolindale" tagasi, kus ta oma vanas kabiinis Broome'i ohtude vastu kaitset otsis.

Kui palju talle ka ei seletatud ja kinnitatud, et palvetajad on täiesti süütud putukad, ometi ei suudetud teda veenda Broome'i jääma. Tütarlaps keeldus koguni laevast lahkumast, ja kui see järgmisel päeval Perthi tagasi sõitis, oli „Continental" baaridaamist ilma.

Mind ei tabanud suurim ehmatus mitte kuival maal, vaid supluse ajal vees. Öö oli kuupaisteta, kuid tähed särasid nii heledalt, nagu seda vaid troopikas võib kogeda. Me viibisime Cable'i rannal, mõne kilomeetri kaugusel Broome'ist. Sumasin kaldast eemale sügavamasse vette, et ujuma hakata. Kui vesi mulle juba peaaegu rinnani ulatus, sattusin millegi vastu, mida ma kiviks pidasin. See kerkis umbes kakskümmend viis sentimeetrit merepõhjast kõrgemale. Tahtsin just sellele peale astuda, kui „kivi" end liigutas. Pöördusin otsekohe ringi, kuid jõudsin siiski veel märgata, et minu kivi oli hiiglasuur kala, kas hai või ogarai, otsustades fosforestsentsi järgi, mis teda saatis, kui ta piki rannajoont minema ujus. Olin kaks korda kiiremini jälle rannal tagasi ega läinud sellest ajast peale enam kunagi öösel suplema, olgu temperatuur nii kõrge ja vesi nii meelitav kui tahes.

„Sügavuste asukad", keda Põhja-Austraalias kõige rohkem respekteeritakse, on krokodillid, eelkõige soolase vee krokodill *Crocodilus porosus;* väikest liiki *Crocodilus Johnsonii* võib kohata ka mageda veega laguunides. Darwini ümbruses käisime neid väikeste sõudepaatidega küttimas. Taskulambi valguses võis neid reflekteerivate silmade järgi ära tunda. Minu jaoks oli see igatahes väga tulutu spordiala, sest ma olen arvatavasti kõige viletsam laskur maailmas, rääkimata sellest, et pihta saanud krokodill otsekohe sukeldub, kui ta on vees, või mudakehvlitelt oma loomuliku elemendi poole tõttab.

Minu kõige hiilgavam „trofee" oli Cuthbert, umbes kahekümne viie sentimeetri pikkune ja kaks kuni kolm aastat vana krokodill, kelle ma Darwinis 1952. aastal kümne šillingi eest ostsin. Tema lõuad paistsid väga ohtlikena, kuid ma ei näinud kunagi, et loom oleks neid kasutanud. Olin oma lastele lubanud kingituse kaasa tuua ja Cuthbertist pidi saama neile üllatus. Aga kuidas teda Darwinist Sydneysse ja sealt Canberrasse transportida? Muretsesin endale uhke kübarakarbi, millesse loom sisse mahtus, kui ma ta saba pisut painutasin, ning läksin,

kübarakarp ja portfell käes, lennukisse. Panin mõlemad pakivõrku oma istme kohal. Minu kõrval istus väga abivalmis, kuid pisut liiga jutukas keskealine daam. Kui välja arvata kübarakarbist aeg-ajalt kuulduv krabin, siis paistis kõik hästi minevat. Aga äkki hakkas Cuthbert köhima — vähemalt nii see kostis. Daam oli veidi üllatunud, kuid pakkus mulle otsemaid köhakompvekke. Ma ei saanud talle ju ütelda, et reisin koos krokodilliga, pealegi oli elusloomade kaasavõtmine ilma eriloata rangelt keelatud. Niisiis pidin ma köha simuleerima ning lahke reisikaaslane toitis mind köhakompvekkidega.

Canberras olid lapsed Cuthbertist vaimustatud ning temast sai kõigi naabrilaste tähelepanu ja kadeduse objekt. Aga Cuthbert ei söönud midagi. Soe vann elustas teda pisut, kuid enamasti lamas ta liikumatult paigal, kuni ta lõpuks endalt „oma sureliku kesta heitis". See ei olnud küll veel tema lõpp. Ta pandi pudelisse piirituse sisse ja seisis mõne nädala söögitoas kaminasimsil. Kord külastas meid keegi bioloog, kes Cuthberti saladuse lahendas — selgus, et ta oli olnud hoopis naissoost. Et aga surnud krokodilli hästi ümber ristida ei sobi, siis jäigi ta Cuthbertiks, kuni keegi pudeli kaminasimsilt kogemata alla tõukas ja ta tuleaseme kiviplaadil purunes.

Lõpuks veel mõni sõna ilmastiku kohta Põhja-Austraalias. Valgete jaoks eksisteeris ainult kaks aastaaega — märg ja kuiv. Märg aastaaeg oli vaheldusrikkam, sest maismaa kohal kujunesid pilved ja pärastlõunal võis enamasti oodata troopikaäikest. Peale selle võivad sel ajal tekkida tsüklonid, mis Darwinis ja Broome'is algul idast läände ja seejärel lõunasse liiguvad, kuni nad umbes Kaljukitse pöörijoone juures läände suunduvad ja lõpuks kontinendi kuival sisemaal end välja märatsevad. Pärliotsijad kinnitavad, et võivad vee liikumise järgi sügavuses tsükloni lähenemist mõne päeva ette ennustada. Siis tuleb ankur üles tõsta ning mõne lähema saare sadamas või tuulealusel küljel varju otsida.

Meteoroloog võib pilvede arenemise ja liikumise ning voolude järgi kõrgemates õhukihtides samuti tsüklonit mõne päeva ette ennustada. Mina hooplesin, et avastan ta kolm päeva varem. Ükskord aga tegin vea, mis oleks mulle peaaegu elu maksnud, kui poleks olnud pärismaalasi. 1942. aasta aprilli lõpul paigutati mind pärast ligi viieaastast

Põhja-Austraalias viibimist Perthi ümber ning määrati teenistusse Ameerika mereväe õhujõudude juurde, mille suure tegevusraadiusega vesilennukid India ookeani kohal patrullisid, kuna oodati Jaapani invasiooni Lääne-Austraaliasse. Minu naine oli lapsega mõne kuu eest Perthi evakueeritud ja ma võisin reisida sinna kas autoga või mõne õhujõudude masinaga. Et mul oli palju pakke, siis valisin auto.

Meteoroloogilised andmed näitasid selgesti ilmastikuseisu, mis viis troopilise tsükloni arenemisele, aga aprilli lõpul esines tsükloneid väga harva. Seepärast ignoreerisin ma kõiki endeid ja arvasin, et tekkiv tsüklon pikemata hajub.

Kui ma jõudsin oma kaaslastega rannikuteele Broome'ist lõuna pool, oli taevas tüüpiliselt tinahall ja tuul puhus puhanguliselt idast. Umbes kakskümmend või kolmkümmend kilomeetrit ida pool Degrey jõge asus lambafarm, kus meile öeldi, et me ei saa Port Hedlandi viivat tammi kasutada ja peame jõe ületama paigas, mis asub viiskümmend või kuuskümmend kilomeetrit ülesvoolu. Juba siis valas vihma ja tuul puhus jonnakalt idast. Nagu teisedki Põhja-Austraalia jõed pole Degrey peaaegu aasta läbi midagi muud kui kuiv liivane jõesäng või äärmisel juhul üksikute veeaukude ahelik. Kui aga ülemjooksualadel sajab, siis „tuleb" jõgi äkki alla ja hõivab kogu madaliku; mõnikord voolavad veemassid mitme kilomeetri laiuselt mere poole. Pärast vihma lakkamist on jõesäng kolmenelja päeva pärast jälle kuiv.

Pidime jõudma ühte lambafarmi teisel pool jõge ja see oli võidujooks ajaga, enne kui jõgi „alla tuli". Olime just esimeste madalike juures, kui orkaan ulguma hakkas. Kas riskida edasi sõita? Madalikud seisid osaliselt juba vee all, seepärast sõitsime tagasi kõrgematele aladele, jätsime auto maha ja jooksime või õigemini sumasime läbi madaliku sinnapoole, kus meie arvates pidi olema maja. Varsti kaotasime teeraja ja kuna meil polnud kaasas kompassi, siis jooksime edasi nii, et tuul ja vihm meist vasakult tulid.

Meil ei olnud aimugi, kui laiad need madalikud olid. Hiljem kuulsime, et nad laiusid kümmekonna kilomeetri kaugusele. Olime umbes tund aega niiviisi edasi marssinud, kui äkki meist paremal kolm pärismaalast poole tosina hobusega allavoolavast vihmast nähtavale ilmus. Õnneks

oli farm, millest me hiljaaegu lahkusime, raadioühenduse pidamise keelust hoolimata — käis ju sõda! — meie saabumisest teatanud. Seal oldi küllalt ettenägelikud, et meile pärismaalasi hobustega vastu saata. Kui me tegeliku jõesängi juurde jõudsime, täitis seda viiekümne meetri laiune käre mürisev veevool. Ma polnud veel kunagi hobuse seljas ujunud. Niisiis võtsin riided seljast ja ujusin üksinda, kuna pärismaalased minu hobuse kaasa viisid. Õnneks oli teine kallas kõrge ja lambafarm ainult mõnesaja meetri kaugusel.

Jõudsime vaevalt selga tõmmata kuivad riided, mis farmer meile laenas, kui ta meid juba hüüdis. Jõgi oli „alla tulnud". Seal, kus me tund aega tagasi jooksnud olime, laius nüüd keerlev mudane vesi, kandes endaga kaasa ülesjuuritud puid ja aeg-ajalt mõnd känguru- või lambakorjust.

Jäime sinna ligi kaheks nädalaks, kuni meid võttis peale väike lennuk, mis farmi osaliselt veel üleujutatud maandumisväljakule laskuda suutis. Kui pärismaalased meid leidnud poleks, oleks meie käsi käinud nii nagu kängurutel ja lammastel, kelle korjuseid olime näinud. Mina aga jõudsin nüüd kindlale veendumusele, et meteoroloogia ei kuulu täppisteaduste hulka.

Pärast lahkumist Loode-Austraaliast 1942. aasta aprillis pöördusin troopikasse tagasi alles kuus aastat hiljem. Sel ajal sai Põhja-Austraaliast relvastatud jõudude ettenihutatud operatsioonipiirkond ja elutingimused põhjas muutusid täielikult.

GROOTE EYLANDT

Oli 1938. aasta keskpaik. Ootasin Darwinis ikka veel vesilennukit, mis pidi mind Groote Eylandtile viima, kus rajati tankimisjaama Southamptoni (Inglismaa) ja Sydney vahel kurseerivate lennupaatide jaoks. 1937. aastal oli laevakomandör Little saare kirdeosas välja valinud selleks sobiva laguuni, mida tema järgi Little'i laguuniks nimetatakse.

Pikapeale muutusin ma kannatamatuks, sest Groote Eylandtil võisin ma lõpuks ometi kohata pärismaalasi, kelle

kontakt valgetega oli minimaalne või kellel see üldse puudus. Kui huvitavad Darwini ümbruse pärismaalased ka ei olnud, olid nad juba aastakümnete eest oma sugukondlikust elust loobunud. Peale selle vürtsitas sõitu Groote Eylandtile hädaoht, sest üks Darwini politseinikke kinnitas mulle, et austraallased tungivat seal valgetele inimestele igasuguse põhjuseta kallale.

Politsei nõuandel võtsin ma lõpuks kaasa armeepüssi ja automaatpüstoli, kuigi see oli vastuolus minu parimate veendumustega, mis põhinesid Darwini ümbruse pärismaalastega suhtlemisel omandatud kogemustel. Vintpüss osutus üsna kasulikuks, sest sellega võis hankida värsket kala. Üks lask kefaalide parve jõesuudmete madalas vees uimastas pool tosinat nendest hõrkudest kaladest, kes siis veepinnale kerkisid ja keda oli kerge välja korjata. Samuti lasksin ma astelraisid ja lameninaraisid. Kuna seal väga vähe maaloomi leidus, ei võtnud ma saare sisemusse sooritatud ekskursioonidele kunagi püssi kaasa.

Automaatpüstol seevastu oli äärmiselt tarbetu rauatükk. Üksainus kord oleks ta võinud mulle enesekaitseks kasutik olla, aga mitte pärismaalaste, vaid krokodilli vastu. Kohtasin teda ühel õhtusel jalutuskäigul mererannas. See oli hiiglasuur loom, kes mulle üsna jultunult otsa jõllitas, enne kui ta kohmakalt ja kiirustamata oma elementi siirdus. Ma olin nii fastsineeritud, et mul ei tulnud mõttessegi püstolit kasutada, millest muide poleks ka vähematki kasu olnud. Pärismaalased ei karda neid loomi ja peavad nooremaid eksemplare maiusroaks. Nad ajavad krokodilli vette, sukelduvad siis ja torkavad noa looma pehmesse kaitsetusse kõhtu.

Ükskord sattus minu respekt krokodillide suhtes konflikti pärismaalaste respektipuudusega ja selle tagajärjel sooritasin ma oma elu kõige pikema rännaku: 82 kilomeetrit kahekümne nelja tunniga. See oli 1941. aastal ja juhtus nii. Olin külastanud üht pärismaalaste rühma saare edelaosas ja tahtsin enne tagasiminekut veel ühe teise rühma idarannikul üles otsida. Jõudsin sinna koos kahe saatjaga umbes tund aega enne päikese loojumist. Sõime keedetud kalast, liiliajuurtest ja kilpkonnamunadest koosneva õhtueine ning ootasime siis mõned tunnid kuu tõusu, et laagripaika leida, mida Machana ja Kulpidger tundsid ning mis pidi asuma läheduses.

Sammusime kolm—neli kilomeetrit piki randa kuni kitsa jõekese suudmeni, mille keskel lebas väike liivaseljandik mõõtmetega umbes kümme korda viis meetrit. Sellele pääsemiseks tuli meil puusadeni vees sumada, kuid saareke tõotas head laagripaika ilma sipelgate, tuhatjalgade ja muude putukateta. Kuna olime sel päeval juba 45 kilomeetrit maha kõmpinud, valmistas mõte peatsele puhkusele mulle suurt rõõmu. Aga minu lootus rahulikule unele oli enneaegne, sest saare keskelt jooksid üle suure krokodilli värsked jäljed. Machanat ja Kulpidgeri see ei seganud. Nad kinnitasid, et jätavad lõkke kogu ööks põlema ning tapavad iga nähtavale ilmuva krokodilli. Ilma tulirelvata oli mul vähe usku nende odadesse ja ma ei lasknud end veenda. Kahe pärismaalase tusase pomina saatel, kes ilmselt vahetasid mõtteid minu argpüksliku käitumise üle, läbisime jõe veel kord ja jõudsime lõpuks kella nelja paiku hommikul saare kirdeossa, kus mind voodi ees ootas.

Enne kui ma Groote Eylandti 1938. aastal esmakordselt külastasin, küsitlesin igaüht, kes saarel või selle lähemas ümbruses oli viibinud. Jack Brogan tutvustas mind Bill Harneyga. Nii ootasingi ma ühel õhtul Jacki poekeses igasuguses remondistaadiumis jalgrataste vahel kõrgsurvepetrooleumilambi valgusel, sest sel õhtul ei olnud elektrivoolu. Arthur elektrijaamast kasutas nimelt ära palgapäeva ja alkoholilastiga laeva saabumise ühtelangemise ning keegi ei pannud talle seda pahaks, kuna elekter oli Darwinis tookord alles uudne asi.

Enne Darwinisse minekut polnud ma Bill Harneyst kordagi kuulnud, aga järgneva kahekümne viie aastaga muutus ta veel oma eluajal legendaarseks võsalugude ja inimtühja sisemaa tundmise tõttu. Hiljem õppisin ma Billi hästi tundma ja kuulsin nii mõndagi tema arenemiskäigu ja elutragöödia kohta.

Ta oli sündinud Charters Towersis, kaevanduslinnas Queenslandi keskosas, kust ta üheteistkümneaastase hobusepoisina ühe veisetranspordiga lahkus. Hobusepoisi ülesandeks oli hoolitseda ratsakarjuste eest; eelkõige pidi ta nad õhtuti, esijalad kammitsas, rohumaale viima ja hommikuti enne päikese tõusu jälle laagrisse tooma, kui kari — tuhat või rohkem looma — oma kahe tuhande kilomeetri pikkusel marsil lõunapoolsetele turgudele kümme või kaksteist kilomeetrit edasi aeti. See oli karm õppeaeg, toiduks vaid leivakakk ja soolaliha. Vaheldust oli ainult siis, kui tee mõnest kõrvalisest asulast läbi viis.

Sellest hoolimata osutus Bill mehe kohta, kellel niisugune noorus seljataga, üllatavalt palju lugenud inimeseks. Ta võis tsiteerida pikki passaaže Shakespeare'i ja Miltoni teostest, samuti aga ka mitmesuguste kreeka ja rooma klassikute töödest. Küsisin temalt, kus ta oma teadmised on omandanud. Vastus oli napp ja ebamäärane: „Olen neid asju lugenud." Alles hiljem seletas ta mulle, kuidas ja kus ta „neid lugenud" oli.

Borroloola on väike sadam Carpentaria lahe edelarannikul ja see paikneb kakskümmend või kolmkümmend kilomeetrit laiade mangroovsoode taga Macarthuri jõe ääres, millel on tõus ja mõõn. Niisuguste väikeste sadamate kaudu, mida Austraalia põhjarannikul leidus terve rida, said sisemaal asuvad karjafarmid omal ajal kogu varustuse. Aga sellest ajast peale kui neid farme sai hakata varustama maa kaudu Darwinist või Queenslandi raudteejaamast Mount Isast, on need sadamad järk-järgult alla käinud ning Borroloola on õigupoolest veel ainult nimi maakaardil. Oma hiilgeajal, möödunud sajandi üheksakümnendatel ja käesoleva sajandi esimestel aastatel aga oli ta mitme tuhande elanikuga silmapaistev linn. Seepärast kinkis üks ameerika filantroop, kes Põhja-Austraalia valgetele ja värvilistele paganatele kirjanduse õndsusi osaks saada lasta tahtis, Borroloolale ja teistele põhjapoolsetele linnakestele mõnest tuhandest köitest koosneva raamatukogu.

Pärast Esimest maailmasõda võttis Bill koos ühe sõbraga üle väikese karjafarmi „Seitse Emut", mis asus kahesaja kilomeetri kaugusel Borroloolast niinimetatud Lahemaal. Seda ümbritsesid mitme suure välismaise kompanii valdused. Bill ei rääkinud kunagi lähemalt, kuidas see juhtus, igatahes süüdistasid nende kompaniide volinikud teda selles, et ta olevat nendele ettevõtetele kuulunud märgistamata loomi oma põletusmärgiga varustanud. Ta arreteeriti lõpuks ja viidi Borroloolasse, kus tal tuli oodata üheksa kuud, enne kui tema asi ühe sadamat külastanud kohtuniku ette jõudis. Linn oli tol ajal juba tähtsuse kaotanud ja valge elanikkond koosnes ainult hotelliomanikust, kes oli ühtlasi postkontori ülem, politseinikust ja kauplusepomanikust. Muidugi mõista ei pandud Billi luku ja riivi

taha, vaid ta võis vabalt linnas ringi liikuda ja ka raamatukogus käia. Selle üheksakuise sunnitud jõudeoleku ajal luges ta ahnelt, jõudis aga, nagu ta mulle kinnitas, „ainult osa raamatuist läbi võtta. Ülejäänu pistsid termiidid kinni".

Siinkohal olgu veel ainult märgitud, et Bill mõisteti „süütõendite puuduse tõttu" õigeks.

Mitmes suhtes ei olnud Bill tüüpiline võsarüütel. Tal oli jässakas keha ning kõik eeldused soliidse õllekõhu omandamiseks. Tema suur ümmargune nägu rääkis intelligentsist. Teda võis peaaegu inetuks nimetada oma kavalate väikeste, teineteisest kaugel asetsevate silmadega. Kui ma teda esimest korda nägin, meenutas ta mulle miskipärast Sokratest — mitte et ta just filosoof oleks olnud, arvatavasti rohkem oma näo pärast, mis minu silmis kreeka filosoofi omaga sarnanes.

„Jack (politseinik) ütles mulle, et sa olevat abiellunud Groote Eylandtilt pärit naisega, Bill." Me sinatasime juba teineteist. Bill jäi hetkeks mõttesse, enne kui vastas: „Päris täpselt see nii ei ole. Minu naine oli segavereline. Ta sündis mandril, aga mina kohtusin temaga Groote Eylandtil. Kas sa ei teadnud, et seal on misjonijaam?"

Seepeale seletas ta mulle, et 1925. aastal olevat saarele rajatud misjonijaam segavereliste laste jaoks. Et neid saatana kiusamise eest kaitsta, võeti need „patus sigitatud" lapsed mandril emade käest ära ja toodi saarele kokku, nii et Groote Eylandtist sai nende jaoks midagi Kuradisaaretaolist.

„Kui ma oma naist esmakordselt nägin, lippas ta neljast tüdrukust koosnevas rakendis, kes nagu hobused küpressitüvesid võsast misjoni saeveskisse pidid vedama. Pärast seda kui olin temaga abiellunud, ei kuulnud ma peaaegu nädal aega ta suust sõnagi. Nii oli misjon ta ära kurnanud. Ta on nüüd surnud, jäi tuberkuloosi."

Küsisin temalt, missugust mõju avaldab misjon sealsetele pärismaalastele. Ta puhkes naerma: „Mitte kuigi suurt! Tead sa, selles maanurgas kartsid misjonärid, et ka neid võidaks odaga surmata, ja mõne aja sarnanes misjon oma okastraataedade tõttu kindlusega. Tõsist huvi pärismaalaste vastu tundsid misjonärid ainult mõne aasta. Nüüd elab jaamas veel ainult üks või kaks perekonda ja needki veedavad suurema osa ajast võsas." Mõne hetke pärast ta

lisas: „Ma usun, et mul oli pärismaalastele niisama suur mõju kui misjonil. Püüdsin seal kolm aastat merikurke ning pärismaalased abistasid mind kogumisel ja kuivatamisel. Kui sa sinna jõuad, kohtad kindlasti Vergiliust ja Homerost, need olid minu parimad poisid."

Kas Billil oli olnud raskusi pärismaalastega? „Mitte midagi kõneväärset. See, mida nendest räägitakse, on suuremalt osalt ajaleheloba. Lõuna ajalehed on niisuguste lugude peale maiad."

„See võib tõsi olla, kuid pärismaalased on ju mõned Johnid (politseinikud) ja pärlipüüdjad maha nottinud!" — „Seda küll, kuid nendel juhtudel, mida mina tunnen, olid viimased selle ära teeninud. Nad kas heitsid silma naistele või ähvardasid inimesi püssiga. Groote Eylandtil õnnestub sul küll vaevalt mõnd naist näha. Ma ei tea, kuidas seal praegu lood on, aga enne kui mina abiellusin, ei näinud ma seal ühtki. Nad on kõik võsas peidus."

Mõni aasta hiljem oli mul põhjust meenutada seda, mida Bill mulle 1938. aastal jutustas. Minu ees lebas kiri ühelt ajalehetoimetajalt, kes äsja oli avaldanud minu lühikese artikli Groote Eylandti kohta. Möödaminnes olin ma selles puudutanud ka asjaolusid, mis olid seotud ühe politseiniku mõrvamisega Groote Eylandti naabruses asuval väikesel Woodah saarel kolmekümnendatel aastatel ja millest mulle jutustas üks pärismaalane-tunnistaja. Selle järgi olevat politseinik tahtnud ennast ühe pärismaalase eest kindlustada, keda kahtlustati osavõtus valge mehe mõrvamisest, ning aheldanud ühe tema naise pantvangina puu külge, et too ei saaks põgeneda. Sellise solvangu eest tapeti politseinik odaga.

Olin olnud nii naiivne, et avaldasin pärismaalase jutustuse oma artiklis kui sündmuste tõepärase kirjelduse, ja pidin nüüd arvestama süüdistust politseiniku laimamises. Oma vastuses seletasin, kuidas ma olin niisuguse informatsiooni saanud, ja kinnitasin, et mul pole mingit põhjust tunnistaja siiruses ja aususes kahelda, kes oli politseiniku tapmist pealt näinud, kuigi ta sellest ise osa ei võtnud.

Kuulub juba kord Briti õigusemõistmise põhireeglite hulka, et süüdistus laimamises on seda tõsisem, mida rohkem kaebealuse väited tõele vastavad. Seetõttu seisis mul ees suur protsess, mille lõpus mind võib-olla vanglakaristus ootas. Õnneks leidus siiski üks juriidiline tagauks, mis

võimaldas mul terve nahaga pääseda. Surnu, antud juhul politseinik, ei saa Briti kohtule esitada süüdistust laimamises. Minu advokaat seletas mulle, et politsei kui korporatsioon võib küll oma surnud liikme eest süüdistajana esineda, kuid minu ja mu pärismaalasest tunnistaja läbi kohtuinstantside vedamine oleks talle vähe kuulsust toonud, seepärast oli ta nõus asja lõpetama.

Bill mitte ainult et ei teadnud väga palju elu kohta Groote Eylandtil üldse, vaid osutus ka tõeliseks varaaidaks etnograafilise informatsiooni alal Carpentaria lahe lääneosas ja Groote Eylandtil elavate pärismaalaste kohta. Enne kui ma 1938. aasta juuli alguses Darwinist ära lendasin, oli mul temaga veel mitu kõnelust.

Esimesed sada kuuskümmend kilomeetrit Darwinist ida poole üle Arnhemi maa pärismaalaste reservaadi lennatakse jõgede kohal, mis looklevad läbi lopsakate tasandike. Siin võis esimeste asunike poolt 1820. aastal Jaavalt sissetoodud vesipühvel kasvama ja levima hakata. Pühvliga tuli kaasa veisepuuk, põhjaalade nuhtlus, kes nakatab veised punaveepalavikku. Põhja-Austraalia niiskes troopikas üleskasvanud loomad omandavad selle haiguse suhtes immuunsuse, kuid vaktsineerimata veised Kesk-Austraalia kuivsteppidest langevad kohe pärast kohalejõudmist taudi ohvriks. See vesipühvli pärandus on Põhja-Austraalia karjakasvatusele tõsist mõju avaldanud; üldise mahajäämuse juures piiras see tugevasti tapaloomade väljavedu põhjapoolsetest sadamatest nagu Darwin ja Wyndham. Enamik kariloomi aetakse lõunas või kagus paiknevatele turgudele, et vältida nakatatud piirkondi.

Ent teatud hüvitusena tekitatud kahjude eest tõi pühvel omaenese naha turule. Kui turuhinnad on soodsad, lastakse iga aasta naha pärast maha tuhandeid loomi. Valge pühvlikütt poole tosina pärismaalasest abilisega ajab lagendikul pühvlikarja üles ja tapmine algab. Ratsanikud kihutavad pühvlitele järele ja tulistavad lühikese rauaga püssidest selgroo tagaossa, niipea kui nad on oma saagi kõrvale jõudnud. Pühvel kukub ja selleks jahiks dresseeritud hobune väldib looma mõrtsukalikke sarvi kiire kõrvalehüppega. Lask ei tapa looma, vaid halvab teda ainult. Pärast seda kui tosin või rohkem pühvlit on pihta saanud, võivad kütid loomi rahus surmata ja neil naha maha võtta, mis sissesoolatuna Darwinisse ekspordiks lähevad. Aegajalt on pühvleid ähvardanud täielik hävitamine, kuid pühvlinaha hind on loomadele armuaja andnud, sest raske plastmass on pühvlinaha ülekanderihmade materjalina välja tõrjunud.

Juba mõnda aastat lastakse pühvleid ka nende liha pärast, mis külmutatuna lennukil Darwinisse saadetakse. Pühvliliha leiab kasutamist peamiselt loomatoiduna, kuid teatud osa töödeldakse ka inimeste tarbeks.

Pühvlimaa idaosas suundub kirdesse ja edelasse nii kaugele, kui silm ulatub, nagu kindlusemüür Arnhemi maa kaitseks võimas kaljuformatsioon, mis on tekkinud geoloogilise kerke toimel ning järsult tasandikust välja tõuseb. Arnhemi maa on üldse eriskummaliste kaljude maa. Tänapäevani on ainult vähesed valged selle läbinud ning enne kui Põhja-Austraalia tsivilisatsiooni mõjupiirkonda sattus, elasid seal arvatavasti ainult vähesed pärismaalased. Ka praegu veel võib lõuna ajakirjandusŏes sattuda mõne Darwini korrespondendi artiklile, mis kannab pealkirja: „Arnhemi maal avastati tundmatu suguharu!" Aga need on autori fantaasia tooted, sest austraallased, kes seal elavad, on ammugi valgete eranditult rannikul paiknevate asulate lähedusse siirdunud.

Carpentaria lahele lähenedes võib paljude miilide ulatuses näha tumedaid mangroovsoid. Mõni minut enne maandumist Groote Eylandtil ületatakse Sinise Muda laht tegeliku Arnhemi maa idarannal ja Bickertoni saar. Erinevalt Austraalia looderannikust on veetaseme vahe tõusu ja mõõna ajal Carpentaria lahes ebatavaliselt väike, seeeest aga vaheldub veeseis suve ja talve vahel väga tugevasti, kuna lahe vesi kas maa või mere poole aetakse, olenevalt sellest, kas valitseb loodemussoon või kagupassaat.

Groote Eylandt sarnanes toimeka sipelgapesaga. Liivane maasäär, millele ehitati lennujaama, oli umbes kaks kilomeetrit pikk ja pool kilomeetrit lai. Jaama ehitati juba kolmandat nädalat ja inimesed elasid maasäärel telkides. Kolmkümmend ehitustöölist lahkub saarelt pärast ehituste valmimist, siis jäävad siia ainult neli „Shell Oil Company" ametnikku ja kaheksa meest teenindavast personalist, et lennukeid tankida, mis kaks korda nädalas siin maanduma hakkavad.

Oma loetelus unustasin ühe tähtsa isiku — politseiniku, kes oli siin koos oma abikaasaga, ainsa valge naisega

lennujaamas. Ta pidi hoolitsema selle eest, et peetaks silmas seadust, mis keelas jaama valgetel töötajatel saarele minna, kuna see oli pärismaalaste reservaat. Samuti ei tohtinud ükski pärismaalane lennujaama ilmuda. Esimest ülesannet täitis politseinik vahelduva eduga, teine aga ületas kaugelt tema võimed.

Elav tegevus lennubaasi rajamisel ei andnud mahti igavust tunda, pealegi ilmutasid varasemate taoliste ülesannete täitmise põhjal välja valitud ehitustöölised kõrget moraali. Kuna nad teadsid, et pöörduvad mõne nädala pärast Brisbane'i ja ühtlasi ka tsivilisatsiooni rüppe tagasi, siis ei pidanud nad liikumisvabaduse piiramist eriti koormavaks. Teisiti oli lugu alalise personaliga. Nendel meestel seisis ees väljavaade jääda sellele liivaribale kaheks aastaks. Praegu oli talv või varakevad — aga missugused tingimused valitsevad siin suviste vihmavalingute ja kuumuse ajal? Praegu olid kihulased tõeliseks nuhtluseks, kas tulevad neile suvel veel moskiitod lisaks?

Mehi meelitas Groote Eylandtile suhteliselt hea palk ja võimalus kokku hoida, sest siin polnud praktiliselt kuidagi võimalik raha välja anda. 1938. aastal hakkas Austraalia suur majanduskriis alles lõppema ning töötute arv oli ikka veel suur, nii et meestele, kes olid pidanud aastaid juhusliku teenistusega läbi ajama, oli võimalus siin tööd leida eriti ahvatlev. Mitmesugused teenistujad olid niinimetatud 1914.—1918. a. sõjast tagasipöördunud, keda võeti tööle eelisjärjekorras. Need enamasti vanemad mehed olid peaaegu eranditult nii füüsiliselt kui vaimselt võimetud isoleeritud saarel valitsevate tingimustega kohanema, sest nad tulid linnadest ega olnud harjunud üksindusega võsas. Seepärast valmistas siinne elu neile kõige rohkem katsumusi.

1938. aasta oktoobris sai lennujaam valmis. Selle sõjaeelse aja kohta olid hooned troopikakliimaga hästi kohandatud. Peahoonet ümbritses lai veranda, seinad varjasid päikese eest, kuid lasksid läbi tuule. Siseruumides olid kärbseaknad ja igas toas suur ventilaator. Nii elumajad kui ka administratiivhoone olid ehitatud kahe meetri kõrgustele betoonsammastele, et õhk saaks alt sisse voolata. Eraldi paiknevas masinaruumis tootis diiselagregaat elektrivoolu valgustuseks, keetmiseks ja raadiosaatja tarvis. Suured külmutusruumid sisaldasid toiduaineid, mida

meile iga poole aasta tagant tõid valitsuse laevad, mis varustasid tuletorne ja tulelaevu kogu Austraalia rannikul.

Et magamisruumidel ei olnud gaasriidest aknaid, siis pidime kasutama moskiitovõrke. Enne sissekolimist olid nad meid kaitsnud kihulaste eest, nüüd läks neid vaja moskiitode vastu. Suvel 1938/1939 ei saanud mõnikord teisiti öösel välja minna kui pikkades pükstes, pikkade käistega särgis, sukkades ja kingades. Hakkasin mõistma, miks pärismaalased mõnel pool Arnhemi maal suvel oma hütid vaiadele, aeglaselt põleva lõkke kohale ehitavad. Öösiti lamasime paljalt või ainult särgis moskiitovõrkude all. Jalad, mis sattusid võrgule kõige lähemale, tõmbasid moskiitosid eriti juurde. Tuhandete kaupa istus neid väljaspool võrku. Kui taskulamp jalgadele suunati, siis heitis moskiitopilv seinale tiheda varju. Õnneks ei esinenud tillukesi liivakihulasi nii suurel hulgal ning pealegi olin ma nende pistete vastu nüüd juba suhteliselt immuunne.

Lisaks nendele nuhtlustele kannatasime pärast uutesse majadesse kolimist niinimetatud troopikahaavandite ehk „Barcoo punase" käes, mis on oma nime saanud Barcoo jõe järgi Lääne-Queenslandis, kust see tõbi on pärit. Kõige väiksemgi kriimustus, mis normaalselt mõne päevaga paraneb, läks mädanema ja tekkis haavand. Halvemal juhul sõid need haavandid end läbi lihaste kontideni välja, peale selle olid nad väga valulised. Tookord ei tuntud veel selle haiguse põhjust ja arvati, et tegemist on C-vitamiini puudusega. Seepärast saime Melbourne'ist oma abipalve peale iga lennupaadiga kasti apelsine, mis võimaldasid küll valmistada karastavaid jooke, kuid ei aidanud haavandite vastu. Ravisime end joodtinktuuriga, mis oli arvatavasti hullem kui tõbi ise.

Sõja ajal uuriti seda haigust täpsemalt, sest ta nõrgendas vägede võitlusvõimet. Tehti kindlaks, et põhjuseks on B-vitamiini kompleksi puudus. Meil oleks olnud vaja ainult reeglipäraselt jämedat rukkileiba süüa. Kokk aga kasutas eranditult peenikest valget nisujahu. Mina kannatasin haavandite käes mõõdukalt, mis on arvatavasti osaliselt sellega seletatav, et ma võisin jaama piirkonnast lahkuda ja sõin oma ekskursioonidel läbi saare rohkem süsivesikuid, eelkõige leiba. 1941. aastal järasin ma pidevalt idanema läinud nisuteri ja haavanditest polnud jälgegi.

Meid piinasid ka *dengue*-palavik ja malaaria kerge vorm. *Dengue*-palavikku nagu malaariatki levitavad moskiitod. Selle iseloomulikeks sümptoomideks on kõrge temperatuur, valu liigestes ja higistamine, millele sageli järgneb isupuudus ja masendustunne. See palavik ei aidanud küll kuidagi jaama personali meeleolu tõsta.

Võsakärbsed, kes nii suuruse kui ka värvi poolest tavalisi toakärbseid meenutavad, olid aasta läbi nuhtluseks. Nad ründavad eelkõige katmata limanahka: silmi, nina, suud ja kõrvu. Kui kasutada kärbsevõrku, mis on juba iseenesest ebamugav asi ja pidevalt näo ees lehvib, siis peab ka troopikatalvel kübarat kandma, mida ma ei salli. Ent kärbestega harjutakse ja kui nad liiga tüütavaks muutuvad, tõrjutakse nad alateadliku käeliigutusega eemale. Pärismaalasi ei sega kärbsed nähtavasti üldse. Olin vapustatud, kui esmakordselt nägin magavat beebit, kelle silmad ja suu sõna otseses mõttes mustendasid kärbestest, ema aga ei teinud neist väljagi. Kärbeste poolt põhjustatud trahhoom on Austraalia sisemaa pärismaalaste hulgas laialt levinud ja selle ohvrid jäävad sageli pimedaks. Saartel elavate pärismaalaste hulgas seevastu olid silmahaigused väga haruldased.

Isegi eurooplased suudavad nende võsakärbestega harjuda, ent kui nad mind ka vähem piinasid kui mõnda teist, ei muutunud ma nende vastu kunagi nii ükskõikseks nagu pärismaalased. Väidetakse, et selle nuhtlusega harjumises on neli staadiumi. Esimeses visatakse tassitäis teed, milles ujub uppunud kärbes, nördinult minema, teises õngitsetakse kärbes välja ja juuakse tee ära. Kolmandas õngitsetakse kärbes välja ja lastakse ta kuivaks tilkuda, et piisakestki teed kaotsi ei läheks, ning lõpuks ei nähta enam kärbse väljavõtmisega vaeva, vaid juuakse tee koos kärbsega. Mina ei jõudnud iialgi kaugemale teisest staadiumist.

Soolatud veiseliha india pipraga oli standardroaks meie menüüs, kui ma Groote Eylandtile tulin ja me veel telkides elasime. Muidugi olid juba arvukad kärbsed kasutanud soodsat võimalust enesetapmiseks kuumas massis. Kui soolatud veiseliha india pipraga vürtsitada, laguneb see väikesteks tükkideks, ja kui kärbestele mitte tähelepanu pöörata, siis ei torka nad üldse silma. Esimese taldrikutäie sõin ma mõnuga.

Kui veiseliha mulle teist korda ette pandi, saatsin selle tagasi, kuna märkasin toidus kärbseid. See põhjustas minu kolleegide hulgas palju naeru, sest nad olid siin kauem elanud. „Küllap ta seda veel sööma õpib!" arvasid nad lakooniliselt. Ma õppisin tõepoolest sööma soolatud veiseliha india pipraga, jäin aga küllalt pepsiks, et kärbsed enne välja õngitseda, ja see pakkus teistele alati rohkesti naudingut, sest nad pistsid kinni ka kärbsed, ilma et oleksid neist välja teinud.

Kui me uutesse majadesse kolisime, ei lasknud gaasriidega kaetud aknad kärbseid kööki tungida. Peale koka ei tohtinud terve päeva keegi sellesse ruumi astuda, sest iga siseneja tõi endaga vältimatult kaasa parve kärbseid. Peale selle tõmmati soolatud veiseliha meie menüüst maha, kuna meil oli nüüd külmutuskapis värsket liha.

Pärismaalaste hulgas esinesid mõned pidalitõvejuhud ning oma teenistuskohustuste täitmise raames tõi politseinik paar haiguskahtlast lennujaama. Et aga lennupaadi piloot keeldus neid Darwinisse kaasa võtmast ja teisi transpordivõimalusi ei olnud, siis võisid nad vabalt ringi lipata.

Suguhaigused polnud pärismaalaste hulgas arvatavasti kunagi eriti levinud, mida tõendas erakordselt suur sündimus.

Jaama alaline personal koosnes juhtivast ametnikust, kiirekäigulise teenistuspargase kaheliikmelisest meeskonnast, neljast „Shelli" töölisest, kellest kolm juhtisid lihtrit, mida kasutati tankimisel, kahest radistist, ühest kokast, ühest insenerist ja minust kui meteoroloogist. See tegi niisiis kokku neliteist inimest, kui kaasa arvata politseinik ja tema naine, kes küll varsti pärast jaama valmimist minema sõitsid.

Kõrgpunktiks meie elus oli lennupaadi saabumine Darwinist või Brisbane'ist ja Sydneyst. Esimestel nädalatel maandus siin ainult üks lennupaat kaks korda nädalas, mõnikord veel harvemini, kuid hiljem tuli neid iga nädal kummastki suunast neli. Need päevad, millal kaks masinat mingi viivituse tõttu Inglismaa-liinil üheaegselt pärale jõudsid, võis kalendris punase pliiatsiga ära märkida.

Tund aega enne lennupaadi saabumist sõitis pargas maandumispiirkonna läbi. Tuli eemaldada kõik veepinnal triivivad esemed, mis võisid vigastada lennuki keret. Teoreetiliselt oli peale selle vaja ära ajada ka iga maandumis-

piirkonda eksinud ettevaatamatu krokodill, selleks oli meeskonnal kaasas püss. Muidugi mõista aga olid kõik krokodillid, kellest veepinnal ainult nina ja silmad paistsid, ammu sukeldunud, enne kui pargas lähedale jõudis. Nii piirdus meeste töö sellega, et nad õngitsesid veest välja mangroovioksi ning mõnikord ka mõne puutüve või puukasti, mille hooletu kokk oli laguuni visanud.

Kui saabus lennupaat ja kinnitas otsad ühe külge kahest poist, siis sõitsid pargas ja lihter selle kõrvale ning valvekorral olev ametnik andis piloodile üle värske ilmateate, mille ma raadio kaudu olin vastu võtnud. Ainult harva tulid lennuki meeskond või reisijad maale. Niipea kui tankimine oli lõpetatud — see vältas umbes tunni —, tegi pargas uuesti oma patrullsõidu ning lennuk lendas minema.

Niisiis sattusid lennukipersonali ja reisijate kui kauge, kojuigatsust äratava tsivilisatsiooni saadikutega üsna lühiajalisse kontakti ainult pargase ja bensiinilihtri meeskonnad. Meie, tavalised surelikud, pidime seda tuulest olenevalt — sellest sõltus, kumma poi külge lennupaat otsad kinnitas — kahe või nelja kilomeetri kauguselt pealt vaatama.

Aga lennupaadiga saabus meie post. Postkontori ülema amet kuulus minu aukohustuste hulka. Postieeskirjad näevad seesuguste teenuste eest rikkalikku tasu — viis naela aastas, mis makstakse välja 30. juunil, aga selleks ajaks olin mina juba saarelt lahkunud. Viie kuni kümne minuti vältel nädalas, millal ma saabunud posti sorteerisin ja välja jagasin, olin ma populaarseim mees saarel.

Värske ajaleht tavaliselt näpati lennukist, jaotati osadeks ning jagati jaama personali vahel. Me lugesime neid enamasti õhtuti moskiitovõrkude all ja igaüks andis oma osa hoolikalt naabrile edasi. Mina lugesin pisut kiiremini kui minu kolleegid, seetõttu tuli mul tavaliselt mõni minut järgmist lehekülge oodata; ajaviiteks uurisin siis isegi kuulutused läbi.

Minu vara hulka kuulusid grammofon ja kaks tosinat plaati. Nad ei olnud uued, kui ma nad Groote Eylandtile kaasa võtsin, kuid lühikese ajaga viis kõikjale tungiv liiv nad täiesti rivist välja. Veel halvem oli, et grammofon või õigemini tema vedru järele andis. Kui meelsasti te ka ei kuulaks Lotte Lehmanni laulmas „Minu kiharate varjus" või Tšaikovski viiendat sümfooniat — teie nauding pole

paraku täiuslik, kui need lood kõlavad leinamarsi tempos. Onneks märkas seda puudust ka insener ja võttis aparaadi koost lahti. Ma sain täpselt teada, kus viga peitus. Insener aga kaotas mingil põhjusel asja vastu huvi ja minu teada lebavad grommofoni osad veel praegu masinaruumi betoonpõrandal.

Enamiku ajast aga kulges meie elu poolteise ruutkilomeetri suurusel üksildasel liivaribal, millel kasvas hõredalt kõva rohu tuuste ja maasääre saarepoolses otsas ka põõsataolisi akaatsiaid. Rohke vaba aja ning igasuguse vahelduse puudumise tõttu tekkis meeste vahel paratamatult tülisid kõige tühisemate asjade pärast — need vähemalt tõid vaheldust elu monotoonsusse. Nii võis näiteks teatud koht laua ääres olla põhjuseks vastastikustele süüdistustele, mis mõnikord meie personali kahte vaenulikku leeri lõhestasid.

Erinevalt teistest jaama töötajatest oli mul oma kutsealaste kohustuste kõrval veel isiklik huviala: pärismaalaste uurimine. Pärismaalaste protektor Darwinis oli mulle minu etnograafilise uurimistöö huvides andnud loa saart külastada. Peale selle teadsin, et mul tuleb siin veeta ainult mõned kuud, kuni olen jõudnud sisse seada meteoroloogiajaama, mille järel mind kuhugi mujale saadetakse. Järelikult pidin oma uurimistööks ära kasutama iga vaba minuti, kui ma selle ajaga midagi korda saata tahtsin. Tegelikult ei olnudki mu programm täidetud, kui ma Groote Eylandtilt 1939. aasta veebruaris lahkusin. Seetõttu pöördusin sinna 1941. aastal oma väljavõtmata jäänud puhkuse ajal tagasi, et tööd jätkata. Nii oli mul vähe väljavaateid igavusest tingitud troopikahullusesse nakatuda ning ma võisin oma kolleegide seisukorda erapooletult ja ometi sügava kaastundega jälgida.

KOHTUMINE URGKOGUKONNAGA

Kuidas elasid Austraalia pärismaalased enne seda, kui tuli valge mees, kes nende maa oma lammaste jaoks ära võttis, kes nad viljatutesse reservaatidesse ajas või misjonijaamadesse ja valitsusasulatesse kokku kuhjas ning praegu tihedasti asustatud Lõuna-Austraalia piirkondades

peaaegu täielikult hävitas? Sellele küsimusele pole kerge vastata. Meil, „tsiviliseeritud" inimestel, on palju idealiseeritud ja mõnikord väga moonutatud ettekujutusi selle kohta, kuidas elasid niinimetatud looduslapsed, sest neid ettekujutusi on tugevasti mõjutanud esimeste uurijate ja asunike eelarvamused, mis omakorda pärinevad nende kaasaegsest keskkonnast.

Niipea kui pärismaalaste juurde ilmus esimene asunik või maadeavastaja, hakkas nende eluviis ja kujutluste maailm muutuma. Seepärast ei saagi eksisteerida nende algupärase eluviisi kirjeldust. Ma ei toonita seda lihtsast pedantsusest, vaid selleks, et alla kriipsutada väga reaalset probleemi, mis etnoloogide ette kerkib.

Võtame näiliselt lihtsad vaatlused pärismaalaste rühmade suuruse kohta, kellega esimesed uurijad kokku puutusid. Üksik austraallane koos naise ja lastega või ilma nendeta kahtlemata vältis kohtumist ekspeditsiooniga. Arvatavasti informeeris ta naabreid nende kummaliste olendite ilmumisest ja alles siis, kui austraallasi oli koos nii suur hulk, et see ületas ekspeditsiooni liikmete arvu, ilmusid nad nähtavale. Seetõttu on uurijate teated tüüpilise pärismaalaste rühma suuruse kohta enamasti üle pakutud. Pärismaalased rändavad ringi ja neil ei ole püsivaid asulaid. Kui nad oleksid elanud külades nagu Uus-Ginea hõimud, poleks olnud raske nende elanikkonda üle lugeda.

On veel teinegi tähtis põhjus, miks maadeavastajate ja isegi õpetatud etnograafide teated annavad väära pildi tüüpilise Austraalia majandusrühma suurusest: loomulikult pakub väike rühm, näiteks mees naise ja lapsega, vähem huvi ja sellest ei kirjutata, küll aga teatatakse suurest rühmast, mis on võib-olla kogunenud ühele nendest kultuse- ja tantsupidudest, mida austraallased nimetavad korroboriks. Seepärast võib ainult siis enam-vähem tõepärase pildi saada, kui uurijate ja asunike teadetest ning viimase viiekümne-kuuekümne aasta kohta etnograafide töödest vastavad lõppjäreldused teha.

Pärismaalaste kunst ja oskused, samuti nagu nende religioossed ettekujutused muutuvad ja kaovad väga kiiresti kapitalismi, täpsemini kolonialismi mõjul tema spetsiifilises Austraalia vormis. Seda protsessi nimetasid etnograafid kunagi hõimu hääbumiseks ehk detribalisatsiooniks, sest nad arvasid, et pärismaalased kaotavad sellega oma

hõimupärased jooned. Nüüd interpreteeritakse seda nähtust kui akulturatsiooni šovinistlikus oletuses, et pärismaalased võtavad valgete asunike kultuuri üle. See protsess ei ole kaugeltki ühtlane ega alanud ka terves Austraalias üheaegselt, sõltudes suurel määral sellest, kui palju maad valged asunikud on hõivanud. Suured osad Austraaliast on kapitalistlikus majanduses põlluharimise ja karjakasvatuse jaoks kõlbmatud, sest maa on kas ebatasane või veevaene. Just niisugustes piirkondades säilitasid pärismaalased ürgsed ühiskonnavormid kõige kauem.

Paarilt tosinalt pärismaalaselt, kes elavad viletsas ümbruses mõne Uus-Lõuna-Walesi linnakese ääremail, piirkonnas, mida valged ligi sada viiskümmend aastat asustavad, ei või niisiis omaaegsete elutingimuste kohta kuigi palju kuulda loota. Isegi Põhja- ja Kesk-Austraalias, kus austraallased kuni viimase ajani palju oma kunagisest eluviisist on säilitanud, ei leia enam ainsatki pärismaalast, kellel poleks vähimatki kontakti valgete asunike või misjonäridega. Kui ma 1937. aastal Põhjaterritooriumil oma uurimistööd alustasin, loeti 16 000 pärismaalasest rohkem kui pooli „nomaadideks". 1960. aastal oli niinimetatud nomaade vähem kui üks protsent ja praegu pole neid praktiliselt enam üldse.

Enne sõda ja selle esimestel aastatel töötasin ma Kimberley piirkonnas Põhja-Austraalias ja Groote Eylandtil mitmesuguste rühmade hulgas, kes olid veel rohkesti ürgkogukondlikke jooni säilitanud. Groote Eylandti hõimu tunnen ma kõige paremini.

Eriti silmatorkav Austraalia pärismaalaste juures oli nende antropoloogiline ja etnograafiline sarnasus kogu kontinendil. Põhiliselt oli nende ühiskonnavormi majanduslik alus kogu Austraalias sama, kuigi kohalikest tingimustest olenevalt ning põhjas Uus-Ginea ja Kagu-Aasia ajalooliste mõjutuste tõttu esines üksikuid erinevusi majandusvormis ja religioossetes kujutlustes. Groote Eylandti elanikud ei olnud selles suhtes erandiks ning nende juures võis täheldada mitmesuguseid ebatüüpilisi jooni, mille põhjuseks oli üle kahesaja aasta — kui mitte tunduvalt kauem — kestnud Sulavesi (Celebese) saare makassaaride ja teiste põhjast pärit asiaatide mõju.

Kõik Austraalia pärismaalased olid kütid ja korilased, lisaks püüdsid nad ka kala. Meeste ja naiste vahel oli välja

kujunenud tööjaotus. Mehed küttisid loomi, naised aga kogusid taimset toitu. Sealjuures esines teatud erandeid, nii näiteks püüdsid naised väiksemaid loomi nagu sisalikke ja rotte. Kesk-Austraalia kõrbelistes piirkondades, kus känguru ja *wallaby* taolisi suuremaid loomi ei leidunud, tõid mehed koju väikseid loomi, kuid see sarnanes rohkem koriluse kui jahiga. Teisest küljest kogusid mehed mõnikord ka taimetoitu ja nii mehed kui naised tõid kaasa väga hinnatud maitsvaid „suhkrukotte" — nõelata mesilase mett.

See mesilane sarnaneb hariliku toakärbsega, kuid on pisut väiksem. Ta ehitab oma kärjed tavaliselt eukalüptide õõnsatesse tüvedesse. Et mett üles leida, püüavad mõned pärismaalased mesilase kinni, kinnitavad tema külge väikese udusule ja jälgivad, kuhu ta lendab. Groote Eylandtil usaldavad austraallased, niipalju kui mina tähele panin, ainult omaenese silmi ning mind üllatas ikka ja jälle, kuidas nad märkasid väikest auku puutüves, mis kärgede juurde viis ning sageli kuus kuni üheksa meetrit maapinnast kõrgemal asus. Kui tüvi ei olnud liiga jäme, langetasid mind saatvad pärismaalased puu kirve abil ning raiusid seejärel kärjed välja. Mõnikord olid kärjed ligi kahe meetri ulatuses paigutatud õõnsasse tüvesse, mille läbimõõt ei ületanud kolme-nelja sentimeetrit. Oli tüvi liiga jäme, siis ronis üks mees üles, kusjuures ta endale varvaste jaoks kirvega väikseid astmeid ette lõi. Jõudnud augu juurde, raius ta selle nii palju suuremaks, et käe sisse pista ja kärjed välja võtta sai. Ükskord ei olnud minu saatjal kärgede mahutamiseks midagi muud kaasas kui vana kantud viltkübar. Mesi oli siis segatud puupilbaste, kooretükkide, vaha ja omaenda meesse uppunud mesilastega. Hoolimata niisugustest mitmekesistest lisanditest oli see segu meile, kannatamatutele ootajatele, väga teretulnud, sest „suhkrukott" maitseb suurepäraselt, isegi kui ta on hangitud taolistel asjaoludel.

See on ohtlik „jaht", mida tunnistavad etnograafide poolt kogutud perekonnakroonikad ehk, kui kasutada erialast terminit, genealoogiad. Nendes esineb sageli surma põhjusena: „Kukkus puu otsast alla, kui läks „suhkrukotte" tooma."

Groote Eylandtil pole mesi ainus suhkruallikas, mis pärismaalaste käsutuses seisab. Ometi ei etenda niinimetatud manna kaugeltki nii tähtsat osa. See kujutab endast väikeste, mahlast toituvate putukate kuivanud väljaheiteid, mida võib leida mõnede akaatsialiikide lehtedelt. Manna sarnaneb lumehelvestega ja sisaldab palju suhkrut. Kui me oma matkal läbi võsa nendele akaatsiatele sattusime, siis murdsime endale oksa, rebisime sellelt teel ühe lehe teise järel ja lakkusime need puhtaks.

Pärismaalastel oli üksainus koduloom — koer, dingo. Arvatavasti tõi selle Austraaliasse kaasa mõni hilisem sisserändajate laine. Kui mitte arvestada kukkurloomade madalamat vormi, siis oli ta ainus imetaja, keda esimesed asunikud Austraalias 1788. aastal kohtasid. Austraaliat ja Uus-Ginea saarterühma eraldasid Kagu-Aasiast väinad ning koer võis neist ainult praeguste pärismaalaste esiisade saatjana paatides või parvedel üle pääseda. Tasmaanias koeri ei olnud, sest arvatavasti eraldas seda juba tol ajal Austraaliast lai Bassi väin. Dingo on väikese hundi suurune, punakaspruun, pehme karva ja koheva sabaga. Mõnikord võib kohata ka musti dingosid, kuid neilgi on valge sabaots nagu nende pruunikatel liigikaaslastel. Dingod liiguvad enamasti öösel ringi ning peavad erinevalt huntidest harva karjaviisi jahti, nii et nad inimesele ohtlikuks ei muutu. Asjaolu, et nad ei haugu, vaid uluvad, eristab neid koertest ning on olnud mõningatele teadlastele ajendiks neid eraldi liiki paigutada. Kuid dingod paarituvad euroopalaste poolt sissetoodud koertega ning see räägib vastu käibelolevale liigi definitsioonile. Pärismaalased kasvatasid koeri kas omaenese laagri loomade järglastest või püüdsid metsikute dingode kutsikaid ning dresseerisid need jahikoerteks.

Kalapüük oli pärismaalastele kõrvaltegevuseks isegi kõrbelistes piirkondades, kus jõed ainult ajuti veega täitusid. Kogu kontinendil on levinud väga mitmesugused kalapüügimeetodid alates odade, õngede, kalalõksude ja mõrdade kasutamisest kuni mürgiseid aineid sisaldavate juurte vetteviskamiseni, millega kalu uimastatakse või mürgitatakse. Kalapüük on tavaliselt meeste töö, kuid naised aitavad sageli selleks ettevalmistusi teha.

Meeste ja naiste varustuse hulka kuulusid puust ja kivist tööriistad: tükk tulekivi, mida kasutati universaalse noana, ja töödeldud kumerad või nõgusad kivid kaabitsatena mitmesuguseks otstarbeks. Varrega kivikirvest ei kasuta-

nud mitte kõik Austraalia pärismaalased; see puudus kindlasti mandri edelaservas. Tavaliselt oli tera ainult ühelt poolt lihvitud, mõnikord aga ka mõlemast küljest.

Naiste töövahendid olid tunduvalt lihtsamad kui meeste omad. Naisel oli kaevekepp, millega ta jamssi, liiliajuuri ja tõuke välja kaevas. Edasi oli tal puust või puukoorest vaagnataoline nõu, milles ta kogutud taimset toitu hoidis või mida ta vajaduse korral vastsündinu jaoks hällina kasutas. Ta pruukis ka hõõrumiskive, et seemneid ja pähkleid purustada.

Kogu Austraalias on mehe iseloomulikuks relvaks oda, kas lihtne ühest puutükist või kiviteravikuga varustatud. Oda oli ka tasmaanlaste tüüpiline relv. Sageli, kuigi mitte kogu kontinendil, kasutas mees erilist viskamisabinõu — viskepuud, et oma relva tegevusraadiust suurendada. Valgete võsažargoonis kannab see viskepuu nimetust *woomera*. Tasmaanlased ei tundnud viskepuud, samuti ei kasutanud seda pärismaalased Melville'i ja Bathursti saarel Austraalia põhjarannikul.

Võhikute ettekujutuses on bumerang Austraalia pärismaalastega otse lahutamatult seotud. Tegelikult aga leidub seda ainult kontinendi teatud piirkondades. Peale selle ei kasutatud jahil ega võitluses tagasipöörduvat tüüpi, mis oli rohkem mänguasjaks.

Peale jahioda *wallaby*'te küttimiseks, kalaoda ja harpuuni mereloomade jaoks tundsid Groote Eylandti pärismaalased viit sõjaodatüüpi. Nende hulgas oli ühest kõva puu tükist oda ning kokkupandav oda, mille umbes kolmekümne sentimeetri pikkune kõvast puust teravik oli varustatud kidaga ja kinnitatud kahe meetri pikkuse varre külge. Mõlemad sõjaodad olid valmistatud saarel ning tõendasid saareelanike kõrget meisterlikkust.

Võitlus kuulus tingimata Groote Eylandti austraallaste ellu, kui ma neid esmakordselt tundma õppisin, ja isegi kui tapeti traditsioonilise, aastakümneid kestnud vihavaenu pärast, peitus selle taga tavaliselt naine. Seksuaalsuhted kellegi teise naisega — ja kõik abieluealised naised olid ju abielus — polnud iseenesest veel põhjuseks, et oda haarata. Kui aga mees kellegi teise naisega põgenes või tema röövis, siis tähendas see sõda, isegi kui tegemist oli noore, kellelegi naiseks lubatud tütarlapsega.

Groote Eylandti pärismaalased kauplesid elavalt mandri

elanikega ning osa kaupadest, mida nad said vahetuseks punase ja kollase ookri, nende ühe peamise väljaveoartikli eest, koosnes bambusodadest ja kiviteravikuga odadest. Bambusoda kandis varre otsas lühikest kõvast puust teravikku, oli enamasti ainult poolteist kuni kaks meetrit pikk ja väga kerge. Rannaasukad kontinendil kasutasid neid odasid võitluseks mangroovsoodes. Üks mees võis kuni kolmkümmend niisugust oda kaasas kanda ja see on džunglis lähivõitluses väga kasulik.

Ka kiviteravikuga oda oli kaubaartikkel; kiviteravikud tulid kuulsast Ngillipidjii kivimurrust tagamaalt. Et neid pikal teekonnal kaitsta, pakiti nad hoolega sisse. Sageli kinnitati teravikud juba mandril varte külge, kuid seal ei leidunud sirgeid puutüvesid. Seepärast viskasid Groote Eylandti elanikud, kes odade suhtes olid väga nõudlikud, sisseveetud odavarred tavaliselt minema ja asendasid need sirgetega.

Sõjaodade viiendal tüübil oli loorberilehekujuline metallteravik. Erinevalt teistest Austraalia pärismaalastest tundsid põhjaranniku elanikud metalli arvatavasti juba mitusada aastat. Makassaarid, kes Põhja-Austraalia vetes merikurke püüdsid, tõid mõned rauatükid kaasa, ja kui need austraallaste kätte sattusid, tagusid viimased metalli odateravikeks. See nõudis tunde, mõnikord päevi kannatlikku tööd raske raudkiviga kivialasil.

Kui ma 1938. aastal esmakordselt saarel viibisin, seisis termomeetrit ja teisi meteoroloogiajaama instrumente sisaldav onn keset traatvõrgust aeda, mis oli kinnitatud raudpostide külge — puust aiapostid oleksid olnud termiitide tõttu kasutud. Hommikuhämaruses esimest korda temperatuuri registreerima tulles tegin ma korduvalt kindlaks, et öö jooksul olid mõned aiapostid kaotsi läinud. Püüdsin end sel kombel aidata, et katsin postid betooniga, kuid isegi pärast seda lõigati või rebiti nad sageli traatvõrgu küljest lahti.

Metallteravikuga odad näisid väga ohtlikena ja olid nugateravaks lihvitud. Sellest hoolimata oli niisuguse oda haav pärismaalastele vähem ebameeldiv kui kiviteravikuga oda oma. Nad ütlesid, et kiviteravik olevat „kuum" ja „põletavat", kuna metallteravik olevat „külm". Kõige suuremaid ebameeldivusi valmistas haavatasaanule kidaga varustatud oda, sest seda ei saanud välja tõmmata. Nii-

sugune oda tuli katki murda ja selle ots kas haavasse jätta või läbi keha teisele poole välja suruda, kui eluliselt tähtsad organid olid vigastamata.

Pärismaalased ei pööranud oma odahaavadele erilist tähelepanu. Kohtasin ükskord Nangigimerat, kolmekümne nelja aastast meest. Ta istus rannal ülalpool tõusuveepiiri, hirmus, irevil odahaav vasakus jalas, ning laskis sellele muretult liiva niriseda, et vaigistada verevoolu. Küsisin talt, mis on juhtunud, ja ootasin, et ta hakkab oma haava üle kaebama. Aga ta oli enesega väga rahul: „Mul on nüüd naine!" Hiljem kuulsin, et viiekümneaastase Nabijura — kellel oli seitse naist — viiekümne viie aastasel naisel Damagaljimal oli saanud villand sellest, et teda nooremate naiste pärast hooletusse jäeti; seepärast oli ta läinud Nangigimera juurde. Nabijura oma vanimat naist tagasi ei tahtnud, kuid selle märgiks, et nende omavahelised arved on klaaritud, laskis Nangigimera oma piinlikkusest punetava pruudi endisel mehel endale oda puusa lüüa. See juhtus 1938. aastal.

Nauwiwial (30 aastat vana) seevastu läks viis aastat hiljem palju täbaramini. Ta oli abielus kümneaastase Dabliamereribaga. Õigupoolest oleks viimane pidanud olema kahekümne viie aastase noormehe Madjana naine, kuid Nauwiwia oli ta röövinud. Ühel ööl maalis Madjana enda valge piibusaviga vöödiliseks, roomas Nauwiwia laagrisse, tappis selle odaga ja võttis noore tütarlapse kaasa. Kuigi pruut pärismaalaste seaduste järgi talle kuulus, pidi ta läbi tegema raske katse, sest ta oli Nauwiwia surmanud. Kohtupidamiseks tulid kokku kõik täiskasvanud mehed ümbruskonnast — umbes kakskümmend —, värvisid end samuti piibusaviga ja marssisid hanereas randa, igaühel kimp odasid kaenlas. Madjana, kes oli relvastatud ainult viskepuuga, seisis umbes kolmekümne sammu kaugusel nende vastas. Üks halli habemega vanamees hakkas nüüd meesterivi ees edasi-tagasi jooksma ning kirjeldas neile pidulikus kõnes, missuguse kuriteoga oli Madjana hakkama saanud, et neid sel kombel ässitada teda tapma.

Mõne minuti pärast hakkasid sõjamehed Madjana aadressil sõimusõnu hüüdma. See kõlas väga usutavalt ja võis arvata, et ta tapetakse, kui odad lendu lähevad. Lõpuks pani üks mees oma oda viskepuu hambasse ja saatis selle Madjana poole teele. Viimane hüppas osavasti kõrvale ja tok-

sas möödalendavat oda kergelt oma viskeriistaga. Kokku visati teda kaheksakümne või üheksakümne odaga, mõnikord kahe või kolmega korraga, kuid ta pidas katsele vastu, ilma et oleks saanud isegi kriimustada, kusjuures ta väledalt kõrvale põikas või odad viskepuuga kõrvale juhtis.

Tõenäoliselt polnud kellelgi habemiku kõigist pingutustest hoolimata kavatsust Madjanat surmata, sest erinevalt Nauwiwiast oli ta ümbruskonnas väga lugupeetud. Nauwiwia oli muide ainus pärismaalane, kes püüdis mind teadlikult eksiteele viia oma vastustega sugulasi puudutavatele küsimustele. Võib-olla oli selle põhjuseks tema lubamatu ühendus Dabliamereribaga, mida ta minu eest varjata tahtis.

Oma harjunud elutingimustes kannatasid pärismaalased välja haavu, mis inimestele tsivilisatsiooni „triiphooneatmosfäärist" oleksid kindlasti saatuslikuks saanud. 1948. aasta aprillis, kui ma Groote Eylandtil üht teaduslikku ekspeditsiooni saatsin, kuulsime ühel õhtul pärast päikese loojumist rühma pärismaalasi valjusti karjumas ja hädaldamas. Nad tulid asulasse, mis oli sõja ajal märgatavalt suuremaks kasvanud ja kus leidus isegi koolimaja. Kolm-neli ekspeditsiooniliiget istus klassiruumis lihtsate, puhtaks küüritud laudade taga. Olime just tormilaterna süüdanud, et oma päevikutesse märkmeid teha. Koolimaja ees lakkas lärm äkitselt. Üks pärismaalane tuli sisse ja teatas energiliselt: „Vana Tamagajidja on haavatud." Ta ei seletanud, kuidas see juhtus ja millega haavati, aga enne kui me midagi vastata jõudsime, lohistas keegi mees vana naise nagu viljakoti oma seljas sisse. Naine oli üleni verine ning tema selga lõhestas sügav haav, mis ulatus vasakust abaluust tagumikuni. Naiste hulgas oli tekkinud riid ja talle oli kirvega kallale tungitud. Hoop oli sihitud pähe ja oleks ta kindlasti surmanud. Õnnekombel suutis ta kõrvale põigata ja kirves rebis tal ainult selja lõhki.

Korjasime kähku oma paberid ära ning ta pandi näiliselt teadvusetuna kõhuli lauale. Ekspeditsiooni arst läks oma instrumente tooma, kuna meie tormilaterna valgusel haava silmitsesime. See oli väga sügav ning ulatus abaluu ja vaagna juures kondini välja, pealegi oli haavas juba rohkesti liiva.

Arst, kellel ei olnud troopikakogemusi, alustas tööd piinliku täpsusega. Laterna valgusel, mida ma nii hoidsin, et

selle ähmane kuma saaks võimalikult paremini ära kasutatud, eemaldas ta suurema osa liivast ning hakkas siis haava kinni nõeluma. Niidi nõelasilma ajamisel pidime kasutama taskulampi. Vihmaaeg ei olnud veel lõppenud, õhk klassiruumis niiske ja lämmatav ning arst higistas varsti nii, et piisad tal mööda kulmusid ja nina alla jooksid. Töö ei olnud kerge, aga esimese kolme-nelja nõelapiste jooksul käsitses ta nõela vapralt, nagu oleks ta töötanud suure haigla operatsioonisaalis. Samuti jälgis ta hoolega, et higipiisad haavatule ei langeks. Siis aga loobus ta sellest, nõelus haava kokku, nagu oleks ta ees hekslikott, ja pühkis üksikute nõelapistete vahel käsivarrega laubalt higi. Kokku tegi ta kakskümmend kuus nõelapistet. Seejärel astus ta sammu tagasi, takseeris oma tööd ja sõnas: „See oleks kõik. Hea töö, aga tal on vintske nahk."

Kogu protseduuri ajal ei häälitsenud naine kordagi, ta isegi ei oianud ja me arvasime, et ta on meelemärkuseta. Aga kui ta arsti häält kuulis, pööras ta enda tervele küljele ja ronis laualt maha. Me olime nii rabatud, et ei püüdnudki teda tagasi hoida, kui ta aeglaselt ukse poole läks. Poolel teel pöördus ta ümber ja tuli, käsi välja sirutatud, tagasi.

„Anna mulle, palun, sigarett!"

Jahmunud arst tuhnis oma taskutes ja andis naisele terve paki. „Võta. Sa oled selle ära teeninud!" Seejärel pöördus ta meie poole: „Tema haav, arvestamata seda, kuidas ma ta kokku paikasin, oleks igaühe meist ainuüksi šoki tõttu nädalaks voodi külge aheldanud. Tema aga tahab ainult sigaretti!"

Naine ei olnud nõus öösel kusagil mujal magama kui pärismaalaste laagris ja lonkis järgmisel päeval juba ringi, kuigi üsna aeglaselt. Kolme päeva pärast tõmbas tema tütar taskunoa abil niidid välja ja kaks nädalat hiljem teatas arst, et haav olevat täielikult paranenud.

PÄRISMAALASTE JUURES VÕSAS

Missugustes sotsiaalsetes rühmades pärismaalased siis elasid? Kõige tähtsamaks üksuseks oli lokaalrühm. See koosnes meestest, naistest ja lastest kümne, kaheteist-

kümne ja saja inimese vahel, keskelt läbi oli neid aga umbes nelikümmend, kelle valduses oli ümmarguselt tuhande ruutkilomeetri suurune piirkond või õigemini — kellel oli õigus seda kasutada jahipidamiseks ja toidukorjamiseks. Maa kasutamise õigus pärandus tavaliselt isalt lastele. Patrilokaalsus — nagu kõlab etnograafiline termin selle kohta — kehtis kogu Austraalias: mees tõi oma naise teisest lokaalrühmast oma piirkonda, väga harva asus ta naise juurde ümber. Naine ei saanud seetõttu kasutada õigust oma rühma maale, sest ta elas enamasti mehe omal.

See maa kasutamise õigus ei tähendanud aga, et teatud rühm piirkonda üksinda asustas, olgu siis koos või väiksematesse rühmadesse killustatuna. Mehed tohtisid teiste rühmade loal nende maal jahti pidada või sinna oma naisi ja lapsi viia. Nii võis mees näiteks mõne aja selle rühma maal elada ja küttida, kuhu kuulus tema naine, kes niiviisi oma maakasutusõiguse koos mehe ja perekonnaga teatud määral ära kasutas.

Järelikult kuulus küll teatud ajamomendil enamik täiskasvanud kütte ühe rühma maa-alal vastavasse lokaalrühma, kuid samuti oli seal hulk täiskasvanud mehi, kes sellesse rühma ei kuulunud. Lokaalrühm oli niisiis peaaegu alati killustatud ja tuli ainult harva tervikuna kokku.

Kui suur oli aga ühiselt majandav rühm, mida uurija normaalsetes tingimustes võsas kohtas? Tõenäoliselt ei koosnenud see rohkem kui kolmest või neljast täiskasvanud mehest koos nende naiste ja lastega ning arvatavasti elas ühes kindlas piirkonnas üheaegselt mitu niisugust rühma. Mees koos naise (või naiste) ja lastega võis seesugusest küttide ja korilaste rühmast lahku lüüa ning kas oma perekonnaga sõltumatult elada või mõne teise ühiselt majandava rühmaga liituda. Vallalised mehed jäid sageli mõneks päevaks või nädalaks niisuguse rühma juurde ning siirdusid siis kuhugi mujale.

Austraalia pärismaalast nimetatakse sageli nomaadiks. Kui sealjuures arvatakse, et ta võis minna, kuhu süda kutsus, siis pole see õige, sest vaieldamatu asumisõigus oli tal ainult oma lokaalrühma maal, kuigi ta mõnikord — ja isegi sageli — teatud aja teiste lokaalrühmade piirkonnas elas ja küttis. Nomaadiks pole teda ka siis õige nimetada, kui see peab tähendama, et ta ei jäänud kusagile kauemaks peatuma kui üheks päevaks. Groote Eylandtil — ja teiste sugu-

harude juures täpselt samuti — olid pärismaalastel kindlad laagripaigad, kus nad talvel vabas looduses ja vihmasel suvel paberipuu koorest variseinte all mõnikord nädalate kaupa elasid. Saare südames ja põhjaosas on kaljusid, mille eendid pakkusid pikemaks ajaks varju halva ilma vastu. Et pärismaalased neid reeglipäraselt kasutasid, seda tõendavad tuhanded joonised, mis kaljuseinu ja eendeid kohati üleni katavad, kusjuures uuemad pildid on tehtud vanemate peale. Järelikult tuleks pärismaalasi pigemini poolnomaadideks nimetada.

Leidus aga mõnel piiratud alal ajuti rikkalikult toitu, siis tulid paljud muidu lahus majandavad rühmad kokku, nii et mõnikord oli väikesel pindalal nädalate viisi koos kaks tuhat või rohkem pärismaalast. Kui mitme lokaalrühma liikmed niiviisi üksteise juures elasid, korraldati noorukite hõimu traditsioonidesse pühendamise tseremooniaid ja totemistlikke viljakusriitusi.

Queenslandis pakkus niisugusteks kokkutulekuteks võimaluse *bunya-bunya*-pähklite korjamine ning Dividing Range'i idanõlvadel Uus-Lõuna-Walesi lõunaosas *bogong*-koi väga hinnatud söödavate vastsete kogumine. Madalatel küngastel, kus oli soojem, moondusid vastsed kiiremini tiivulisteks putukateks, nii et pärismaalased alustasid söömingut rannikul ja sõna otseses mõttes sõid end küngastele välja. Üldiselt oli toitu üksikutel aastaaegadel ja aastatel väga erinevas koguses.

Groote Eylandtil tuli *burrawang*-puude *(Cycas media)* viljade kogumise ajal kokku palju pärismaalasi. Naised korjasid vilju, mis on looduslikus seisundis mürgised. Väline kest eemaldati sel teel, et viljad löödi kahe kivi vahel katki. Tuumad korjati üles ja neid leotati voolavas vees kaks päeva või kauem. Selleks meisterdati jõesängi hulgaliselt ristkülikukujulisi tarandikke, mille seinad koosnesid keppide abil jõepõhja kinnitatud *burrawang*'i okstest. Okste vahed täideti lehtedega. Ka tarandikesse kuhjatud pähklid kaeti lehtedega ning raskuseks pandi peale kive. Vesi voolas läbi okste ja pesi mürgised koostisosad pähklituumadest välja, mis seejärel kivide vahel jämedaks jahuks jahvatati. Mahl pressiti välja ning pärast korduvat pesemist vormiti jahust suured lamedad koogid, mida tuhas küpsetati. Nii saadi küll üsna nätske kuid maitsev toit, mida Austraalias nimetatakse *damper*'iks.

Kõige suuremat pärismaalaste kogunemist — umbkaudu sada kakskümmend kuni sada viiskümmend täiskasvanud meest — nägin 1939. aastal Loode-Austraalias Broome'i lähedal. Mehed olid linnakesest kaheksa või üheksa kilomeetri kaugusele võssa kokku tulnud, et kolme poisi juures läbi viia noorukite pühitsemise esimest staadiumi — ümberlõikamist. Oli raske uskuda, et need inimesed veel ürgkogukondlikes tingimustes elasid, sest enamik neist töötas kas Broome'is või ümberkaudsetes veisefarmides. Kuna suurem osa tseremooniatest öösel aset leidis, siis lahkusid austraallased linnast oma töökohtadelt hilisel pärastlõunal ja pöördusid varahommikul tagasi. Suvise aja tõttu oli inimestel veisefarmides üsna vähe tegemist. Lauldi ja tantsiti mitu õhtut järjest. Ben, hotellis „Continental" puulõhkujana töötav austraallane, kutsus mind ühel õhtul kaasa ning kahjuks sain ma oma teiste kohustuste tõttu ainult sellel õhtul tseremooniate algusest osa võtta. Kohal ei viibinud ühtki naist, kuid mulle anti mõista, et mõned neist viibivad läheduses ja võtavad osa teatud riitustest, mis kuuluvad noorukite pühitsemise juurde.

Lokaalrühma eesotsas seisis üks või kaks vanemat meest, kellel oli rühma liikmete hulgas autoriteeti, sest nad tundsid pärismaalaste kirjutamata seadusi ja olid osavad kütid. Need „vanamehed" ei tarvitsenud tingimata väga vanad olla, tavaliselt olid nad neljakümnendates aastates või viiekümnendate aastate alguses.

Lokaalrühm oli kahtlemata nii seaduslikus kui ka poliitilises mõttes pärismaalaste tähtsaim üksus. Sellel majandusliku arenemise astmel tähendas neile isegi hõim väga vähe. Kui tuli kokku suurem hulk pärismaalasi ja olid esindatud mitmed lokaalrühmad, siis moodustati nn. vanemate nõukogu, et rühmadevahelisi asju reguleerida, abielusid sõlmida või lokaalrühmade vahel tekkinud tüliküsimusi lahendada. Selles võib näha äärmisel juhul hõimuautoriteedi printsiibi algmeid, mitte rohkem.

Ainult harva oli lokaalrühmade kogumikul enda jaoks mingi nimi. Nii näiteks tundsid mandri pärismaalased Groote Eylandti elanikke ingurade nime all, viimastel aga — nad koosnesid üheteistkümnest lokaalrühmast — endi jaoks nimetust ei olnud. Sellest hoolimata kõneldakse kirjanduses pärismaalaste hõimudeks jaotumisest. Selles

pisut formaalses ja konstrueeritud mõttes peetakse hõimuks tavaliselt teatud lokaalrühmade kogumit, mille liikmed räägivad sarnaseid või vähemalt kõigile arusaadavaid dialekte ning omavad sarnaseid kombeid, riitusi ja religioosseid kujutlusi. Niisuguste „hõimude" nimi tuletatakse sageli mitmesugustele rühmadialektidele ühise, „inimest" tähendava sõna järgi. Groote Eylandti pärismaalasi igatahes nimetatakse praegu kirjanduses nende suurima lokaalrühma järgi *wanindiljaugwa*.

Kui esimene laevastik sunnitöölistega 1788. aastal Sydney Cove'is randus, oli kontinendil hilisemate hinnangute kohaselt umbes 300 000 pärismaalast, s. o. üks inimene umbes 25 ruutkilomeetri kohta. Muidugi on see keskmine näitaja ning elanike tihedus oli Kesk-Austraalia pooleldi kõrbelistes piirkondades kahtlemata väiksem, rannikul ja veerikastes paikades seevastu tunduvalt suurem. Kui ma näiteks 1941. aastal Groote Eylandtil töötasin, tuli seal üks pärismaalane ruutkilomeetri kohta. 160 elanikuga ruutkilomeetri kohta on Saksa Demokraatliku Vabariigi rahvastiku tihedus niisiis neli tuhat korda suurem kui Austraalia pärismaalaste oma enne kolonisatsiooni! Uus-Ginea pärismaalastel, kes põllumajanduse algelist vormi tunnevad, kuid samuti veel ürgkogukondlikes tingimustes elavad, on tihedus ümmarguselt kakskümmend viis korda suurem kui austraallastel. Havai saarte polüneeslastel, kellel on arenenud põllunduskultuur niisutatavate terrassidega ja kes seisid klassiühiskonna lävel, kui Cook saared 1774. aastal avastas, oli rahvastiku tihedus kakskümmend korda suurem kui Uus-Ginea ja viissada korda suurem kui Austraalia pärismaalastel.

Groote Eylandtil elas 1941. aastal umbes kolmsada viiskümmend pärismaalast ja võib oletada, et igaüks neist kõiki teisi saare elanikke tundis või vähemalt näinud oli. Neil oli sidemeid ka mandriga ja ümmarguselt 10 protsenti abieludest sõlmiti sealsete naistega. Pärismaalane külastas mandrit väga harva. Enne valge mehe saabumist võis see ühe pärismaalase elus kolm või neli korda ette tulla. Täpseid arve pole võimalik esitada, kuid tõenäoliselt kohtas Groote Eylandti austraallane oma elu jooksul vaevalt rohkem kui 700—800 inimest, kellest enamikuga tal olid väga pealiskaudsed suhted või keda ta ainult näinud oli. Jalutuskäigul ümber Alexandri väljaku Berliinis või Leipzigi

peavaksali ees tööpäeval kell 17 võime veerand tunniga mitu korda rohkem inimesi näha kui austraallane kogu elu jooksul!

Muidugi erinesid pärismaalase sotsiaalmajanduslikud suhted meie omadest väga tugevasti. Tema ühiskonnas on veresugulased kõik inimesed, kellega tal on pidevaid sotsiaalseid ja majanduslikke sidemeid. Isegi tema sotsiaalse ringi perifeerias seisvad inimesed tõmmatakse fiktsiooni läbi tema sugulussüsteemi, see tähendab, et kui ta ei saa veresugulust vahetult kindlaks teha, siis nad lihtsalt tõstetakse sugulaste seisusse. Järelikult oli iga pärismaalane, kellega ta mingeid sidemeid omas, tema sugulane.

Me nimetame naist, kes meid on sünnitanud, emaks ja see nimetus kehtib meie jaoks ainult ühe naise kohta. Pärismaalane aga kasutab seda sõna ka oma pärisema õdede, nii lihaste kui kasuõdede kohta, peale selle oma isa teiste naiste ja oma isa vendade naiste kohta. Need „emad" on kõik naised, keda me oma ühiskonnas tädiks nimetame, olgu siis tegemist veresugulastega või abiellumise teel perekonda tulnutega. Samas vaimus kasutatakse sõna „isa" mitmesuguste meeste kohta, keda meie juures nimetatakse onuks, sõnu „õde" ja „vend" peale lihaste õdede-vendade aga ka nende isikute kohta, keda meie kutsume nõbudeks. Pärismaalaste niisugust sugulussüsteemi nimetatakse klassifikatoorseks, sest selles tähistatakse mitmesuguseid sugulasi sama nimetusega.

Austraallaste hulgas töötavale inimesele jätab niisugune klassifikatoorne sugulussüsteem väga omapärase mulje. Kui mõnelt pärismaalaselt küsida: „Kes see seal on?", siis ei nimeta ta nime, mis võib olla rangelt tabu, s. t. keelatud, ja mida ta ei taha välja ütelda, vaid teatab oma sugulussuhte selle inimesega. Kui tegemist on naisega, siis võib pärismaalane näiteks vastata: „See on minu naine", kuigi too pole meie mõiste järgi tema naine, vaid tema naiseõde või tema venna naine.

Meeste ja naiste vahel väljakujunenud tööjaotuse tõttu on abielu, mille puhul mees ja naine (naised) koos elavad ja üksteist perekonnale toidu hankimisel vastastikku täiendavad, suurel määral majanduslik liit. Kõik lokaalrühma naised olid abielus, see tähendab, nad elasid mõne mehega koos juba enne suguküpseks saamist. Viljatu või lasteta

naine oli nende jaoks midagi ebaloomulikku. 1941. aastal oli Groote Eylandtil ainult üks niisugune naine, ta oli kolmkümmend kuus aastat vana.

Kuna suhted mehe ja naise vahel rajanesid põhiliselt majanduslikul alusel, puudutas abielude sõlmimine ja perekondlike suhete reguleerimine esmajoones kogukonda, mitte üksikisikuid. Majanduslik koostöö lokaalrühmade vahel kanti üle abielude sõlmimise tähtsale probleemile. Toon selle kohta näite Groote Eylandtilt.

Saare üheteistkümnest lokaalrühmast kuulus viis ühte ja kuus teise hõimu poolde, niinimetatud patrilineaarsesse *moiety*'sse. Sellesse ühendatakse kõik isapoolsed sugulased, olenemata sellest, kas nad elavad oma lokaalrühmas või mitte. Nii kuulusid mehe lapsed tema enda *moiety*'sse, naise lapsed aga tema mehe *moiety*'sse. Need *moiety*'d olid tingimata eksogaamsed, see tähendab, mees pidi endale naise valima teisest *moiety*'st ja vastupidi. Sellest tulenevalt olid ka lokaalrühmad eksogaamsed ja patrilokaalsed. Mees pidi järelikult valima endale naise ühest teisest lokaalrühmast, mis ei kuulunud tema enda *moiety*'sse. Niisugune rühmade eksogaamia oli nende vahel eksisteeriva majandusliku koostöö väljendus ja sellest peeti rangelt kinni. Seetõttu leidsin ma nende inimeste abielu- ja sotsiaalseid suhteid uurides ainult kaks juhtu, mille puhul oli reeglit rikutud. Ühel juhul mees tapeti, teisel juhul aga oli tegemist ainult ajutiste suhetega, ent sellest hoolimata aeti mees oma lokaalrühmast minema ja ta oli sunnitud väljatõugatuna terve aasta üksi võsas elama.

Lokaalrühm oli majanduslik ja poliitiline üksus, mis oma meessoost liikmete abielud sõlmis ning naised poliitilist ja majanduslikku kasu silmas pidades teise *moiety* teistesse rühmadesse suunas. See ei välista muidugi võimalust, et üksikud, näiteks mees paljude abiellumisealiste tütarde või õdedega, ka isiklikku kasu püüdsid saada. Ent kogukonna huvid seisid nendest individuaalsetest taotlustest kõrgemal.

Ühe teatud lokaalrühma mehed võisid otsida endale naisi igast teise *moiety* lokaalrühmast ja tegidki seda. See kehtis saare elanike omavaheliste abielude kohta. Kui saarele ilmus mõni naine mandrilt, siis võeti ta ühte saare *moiety*'sse. Tavaliselt abiellus ta seejärel mõne mandrile lähemal elavasse lokaalrühma kuuluva mehega, sest saare

teises servas elavatel rühmadel polnud mandriga kuigi tihedaid majanduslikke ja poliitilisi sidemeid.

Töö Broome'is Loode-Austraalia hõimude sugulusorganisatsiooni alal näitas mulle, et traditsiooniline sugulussuhete kohta andmete kogumise meetod ei talunud tõsist kriitikat, sest nii etnograafid kui ka pärismaalased võisid teha subjektiivseid vigu, mille ulatust polnud võimalik kindlaks määrata. Seepärast töötasin välja uue meetodi, et eksitusi vältida ja kogutud andmeid kontrollida. Ma fotografeerisin kõiki Groote Eylandti pärismaalasi või vähemalt nii paljusid kui võimalik ning lasksin igal austraallasel fotosid vastavate sugulusandmetega identifitseerida.

Selleks tuli mul külastada võimalikult paljusid ühiselt majandavaid rühmi. Baasina kasutasin tookord pärismaalaste asulat saare kirdeosas, mida lennupaatide maandumispaigast lahutas viie kilomeetri laiune laguun. 1938. aastal rajatud asulas elas ümmarguselt kakskümmend inimest. Pärismaalaste põhimass oli kogu saarele laiali jaotunud, peamiselt aga siiski rannikule. Groote Eylandt on üldjoontes ristkülikukujuline saar mõõtmetega nelikümmend korda kuuskümmend kilomeetrit.

Asusin tavaliselt ühe või kahe austraallase saatel teele, et rühmi üles otsida. Üksinda poleks ma neid leidnud, sest isegi Groote Eylandtil, kus rahvastiku tihedus oli suurem kui kusagil mujal Austraalias, sarnanes see nõela otsimisega heinakuhjast. Minu saatjad aga teadsid, kust võis leida vett, avastasid vee ääres otsekohe jalajäljed ja tegid kindlaks, kas need olid värsked. Kui need osutusid värsketeks, otsisid nad sedamaid üles laagripaiga ja kontrollisid tuha soojust tuleasemel, et seejärel täpselt ütelda, kui kaua aja eest pärismaalased sealt olid lahkunud. Oli laager tühi, siis ootasime umbes saja meetri kaugusel, kuni nad tagasi pöördusid. Polnud viisakas laagritulele läheneda enne, kui meid sinna kutsuti. See toimus umbes pool tundi pärast laagrielanike tagasitulekut, kes meid selle ajani täielikult ignoreerisid, kuigi me olime täiesti nähtaval kohal.

Siis võtsime koos tule ääres istet ja austraallased hakkasid suitsetama tubakat, mida ma neile pakkusin. Nende poolt kasutatav piip koosnes umbes kahekümne sentimeetri pikkusest õõnsast kepist, mis lõppes ühesentimeetrise läbimõõduga ja poolteist sentimeetrit kõrges silindrilises metallkahas. See piibutüüp on üle võetud malailastelt.

Piip käis ringi, iga mees tõmbas sügava sõõmu ja andis selle oma naabrile edasi. Mehed hoidsid suitsu üsna kaua kopsudes, et tubakat võimalikult paremini ära kasutada, ning hingasid seejärel tugevasti välja. Nad hakkasid suitsetades higistama, nende silmad tardusid ja neil tekkis seisund, mis sarnanes purjusolekuga. Kui nad püsti tõusid, siis tuikusid nad nagu joobnud.

Andsin neile tubakat õhtuti, ja kuigi nad selle täielikult ära tarvitasid, ei takistanud see neid põrmugi ka varahommikul suitsetamast. Võeti õhtul kasutatud piip ja kraabiti piibutoru pruuniks värvunud sisemus peene, kuid tugeva rauatükiga, mille üks ots oli kergelt kaardus, välja. Nikotiiniga läbi imbunud puupuru raputati peopesale, topiti seejärel piibukahasse ning suitsetati seda puu, nikotiini ja pigi mürgist segu. Hommikuse piibuseansi mõju oli veelgi tugevam ja ma nägin mehi seejärel meelemärkusetult kokku varisemas.

Pärismaalased vestlesid omavahel selle üle, mida ma tegin, ja minu tuleku põhjuste üle. Mina pingutasin end, et enne päikese loojumist kõiki rühma liikmeid fotografeerida ja võimaluse korral ühtlasi alustada andmete kogumist juba pildistatute kohta. Tavaliselt kutsuti meid õhtusöögile, mis peaaegu alati koosnes kalast või mõnikord ka kilpkonnamunadest. Kala lõigati lihtsalt lõhki ning pandi koos naha ja luudega hõõguvatele puusütele. Mõne minuti pärast võeti ta tulest välja. Väljastpoolt oli kala hästi küpsenud või koguni kõrbenud, seest aga jäi peaaegu tooreks. Nahk ja luud lasksid end kergesti eemaldada ning nendega koos ka suurem osa külge jäänud liivast ja tuhast. Sellest hoolimata kuulus liiv vältimatu lisandina toitude juurde. Austraallased ei tee liivast väljagi, sest nad on lapsest saadik sellega harjunud. Niisuguse menüü ühe tagajärjena olid vanemate inimeste hambad igemeteni kulunud.

Kogu Austraalias eristavad pärismaalased järgmisi toiduelemente: liha, taimsed toiduained, rasv ja maiustused, mis mingis vormis suhkrut sisaldavad. Väärib märkimist, et Groote Eylandtil kasutati sõna „kala" ka igasuguse liha kohta üldse; see näitas, missugusel määral saare elanikud sõltusid merest kui toiduallikast. „Kalaks" nimetati ka kilpkonna, kilpkonnamune, meriveist, samuti *wallaby*'t ning teiste maaloomade ja roomajate liha. Kuna mere-

loomi oli kergem tabada, küttisid pärismaalased harva *wallaby*'sid. Känguruid saarel ei olnud.

Austraallase menüü ei olnud kaugeltki ühekülgne, nagu näitab järgnev loetelu.

Groote Eylandti pärismaalased tundsid 25 mitmesugust maalooma (kaasa arvatud roomajad), 75 maa- ja merelindu, 97 mageda ja soolase vee looma ning kala, 37 karplooma (karbid, krabid jne.) ja 75 taime — kokku seega 309 erinevat „toitu". Olenevalt aastaajast moodustasid neist põhilise toidufondi siiski ainult umbes kakskümmend liiki.

Protsentuaalne võrdlus tüüpilise sisemaahõimu dieri toiduga näitab, missugusel määral seal olid ülekaalus maaloomad:

	Groote Eylandt	Dieri
Maaloomad (kaasa arvatud roomajad)	8%	33%
Linnud	24%	45%
Mageda ja soolase vee loomad	31%	2%
Karploomad	13%	2%
Taimed	24%	18%

Enamasti võtsin pärismaalaste asulast kaasa teatud koguse kassavajuuri, millest valmistatakse tapiokajahu, ja pisut teed. Jagasin seda nagu tubakatki oma pererahvaga laagripaikades. Mainitud kasinat toiduvaru, oma fototarbeid ja muud varustust kandsin seljakotis. Tulirelvi ei võtnud ma kunagi kaasa, kõik loomad, keda me toiduks vajasime, langesid mind saatvate pärismaalaste odade ohvriks.

Peale merest saadud toidukraami, mida ma enamasti isukalt sõin, jagasin austraallastega ka teisi toite. *Bandicoot*'i, kukkurrotti, kirjeldatakse kui „jumalate rooga" — mina seda ei leidnud, minu maitse jaoks jäi ta enamasti liiga tooreks. Üks maitsvamaid palasid, mida ma kunagi olen söönud, oli tükike kaelussisalikust, kelle me ühel retkel kinni püüdsime. Minu saatja tegi otsekohe lõkke üles, viskas looma sütele, võttis selle minuti pärast jälle välja ja lõikas tükkideks. Väikese looma küljes polnud kuigi palju söödavat, aga mees pakkus mulle siiski tükikese. Liha oli valge ning sarnanes konsistentsi ja ka delikaatse maitse poolest vähilihaga. Peale teiste roomajate sõin ma ka varaane, kes tundusid enamasti üsna maitsetutena.

Öösel magasin ma magamiskotis väikese laagritule ääres

niinimetatud noormeestelaagris. Abielus meeste lõkketuled sinna ei paistnud.

Erinevalt teiste austraallaste harjumustest olid naised Groote Eylandtil meestest täielikult eraldatud. Veel väheste aastate eest olid nad end katnud ainult paberipuu koore kitsaste ribadega või sellest valmistatud särkidega — samuti erinevalt teistest suguharudest. Nii naiste eraldamist kui ka nende riietumismaneeri seletatakse sellega, et makassaarid sageli naisi röövivat. Ent mujal Austraalia põhjarannikul, kus seda samuti ette tuli, niisuguseid tavasid ei esine. Usutavamaks põhjuseks on arvatavasti fakt, et naised ja mehed ka tootmisprotsessis lahus töötasid — mehed merel, naised saare sisemuses.

Kui ma sattusin mõnele suuremale ühiselt majandavale rühmale, siis jäin selle juurde kaheks või kolmeks päevaks. Sel puhul ilmutasin oma filmid mõne veekogu või oja ääres ja tegin äratõmbed. Fotode kvaliteet ei olnud küll kuigi kõrge, kuid oma ülesande nad täitsid.

Elamine ja töötamine üle saare laiali pillatud pärismaalaste hulgas oli äärmiselt vaevarikas ja pingutav, seepärast ei lahkunud ma kunagi jaamast kauemaks kui neljaksviieks päevaks. Selle aja jooksul sõltus minu toitlustus täiel määral pärismaalastest, sest minu enda varud, välja arvatud tubakas, lõppesid kiiresti.

Inimesi fotografeerides ja sugulusandmeid kogudes tegin ühtlasi lühikesi märkmeid iga üksikisiku sotsioloogilise ankeedi tarvis, panin kirja, missuguste meestega naine oli abielus olnud, kes oli mehed ümber lõiganud, kes oli teostanud järelevalvet initsiatsiooni ajal ja muud taolist. Välimuse järgi hindasin iga küsitletava vanust. Kuna oli raske kõigi saarel elavate pärismaalastega kontakti luua, siis suutsin fotografeerida ja küsitleda ainult kaht kolmandikku elanikkonnast.

MITMENAISEPIDAMINE JA VANAMEESTE VÕIM

Alles 1956. aastal, kui ma asusin elama Saksa Demokraatlikku Vabariiki, jõudsin nii kaugele, et võisin hakata avaldamiseks ette valmistama materjali, mida oli kogunenud suurel hulgal. Vahepeal oli mul olnud aega registreeritud andmeid läbi seedida. Sealjuures sai mulle selgeks, et omal ajal kõrvalistena paistnud andmed isikute vanuse kohta moodustasid minu materjali ühe tähtsama koostisosa. Perekonnaseisuametit pärismaalaste jaoks ei olnud, ise nad oma vanust ei teadnud ja minu hinnangud olid väga ligikaudsed. Kuidas ebatäpsusi parandada, et neid ülejäänud andmetega kooskõlla viia? Nagu ma hiljem suutsin kindlaks teha, esines kõrvalekaldumisi kuni kolmeteistkümne aastani!

Aastaid seisin ma näiliselt lahendamatu ülesande ees. 1956. aastal tulin äkki sellele, et mitmesugused sugulust tähistavad terminid annavad ühtlasi suhtelist informatsiooni ka vanuse kohta. Nii näiteks tähendab *nenigumandja* nooremat, *nawa* aga vanemat venda.

Läheks liiga kaugele, kui püüaksin kirjeldada komplitseeritud statistilist meetodit, mille ma välja töötasin, aga nende sugulust tähistavate terminite abil korrigeerisin oma vanusehinnanguid, küll mitte täiesti, aga siiski sel määral, et võisin nad rahuliku südamega teiste andmetega liita. Need korrigeeritud vanuseandmed muutsid täielikult minu uurimistöö suunda ning andsid uue ja parema pildi pärismaalaste ühiskonna struktuurist.

Oli juba juttu abielude korraldamisest rühmade vahel, mis peegeldab nende lokaalrühmade majanduslikku koostööd. Mitmesuguseid lokaalrühmi sidus vastastikuste kohustuste ja õiguste võrk. Taoliselt määravad lõppkokkuvõttes majanduslikud tegurid individuaalse abieluühenduse (mees, naised, lapsed) struktuuri ja liikuva loomuse. Kes aga tahab kogu süsteemi mõista, see peab enese enne vabastama meile meie ühiskonnast tuntud ettekujutustest moodsa monogaamse abielu kohta.

Pärismaalaste ühiskonnavormi iseloomustas polügüünia ehk mitmenaisepidamine ja sealjuures kogu Austraalias. Sellest hoolimata olid abielud, mida ma jälgisin, enamikus monogaamsed, mehel oli niisiis ainult üks naine. Groote Eylandtil elas 1941. aastal teiste hulgas kaks meest, kellel oli kuus naist. Ühel neist oli eluaja jooksul olnud kolmteist naist, kuid mitte korraga. Naabruses asuval mandril oli mitmenaisepidamine koguni veel kaugemale arenenud ja mõne mehe kohta väideti, et neil olevat kuni tosin naist üheaegselt.

Austraalia abielude veel üheks iseloomulikuks jooneks

oli mehe ja naise silmatorkav vanusevahe. Kui võtta vaatluse alla kõik 23-aastased naised mingis juhuslikult valitud rühmas meie ühiskonnas, siis selgub, et mõned neist on küll abielus üle 60 aasta vanuse mehega või 18-aastase noorukiga, kuid keskmiselt on nende meeste vanus umbes 26 aastat. 50-aastaste naiste elukaaslaste vanus on meil umbes 53 aastat. Järelikult on naine mõned aastad noorem kui mees. Mida vanem ta on, seda vanem on ka tema mees. See tundub meile täiesti normaalsena.

Kuidas on sellega aga lood pärismaalaste ühiskonnas? Groote Eylandtil oli keskmine vanusevahe umbes 18 aastat, ühel erandjuhul aga koguni 41 aastat. Austraalia teistest osadest on teada üksikuid juhtumeid, kus vanusevahe oli 50 aastat ja rohkem. Niisugust iseärasust nimetatakse sageli gerontokraatiaks ehk vanameeste võimuks. Kuigi gerontokraatsed abielud olid kõige sagedasemad, juhtus ka vastupidi: vana naine võis olla abielus kas vana või tunduvalt noorema mehega.

Minu täpsustatud andmete järgi oli 20-aastase naise abikaasa keskmine vanus 42 aastat, mis kehtis ka 30- ja 60-aastase naise kohta. Teiste sõnadega: mehe keskmine vanus ei muutunud vastavalt naise vanusele, vaid jäi püsima 42 aastale. See näib kummalise ja võimatuna, sest selle järgi peaks naine vahetama meest niipea, kui viimane saab 43-aastaseks, seega praktiliselt iga aasta. Näiline vastuolu on seletatav, kui pidada silmas, et meil pole tegemist mitte konkreetse naisega, vaid „keskmise naisega" ja et üksikjuhtudel esineb suuri kõrvalekaldumisi meeste keskmisest vanusest 42 aastat.

Miks siis abielluvad erinevas vanuses naised reeglina 42-aastaste meestega? See tendents oli eriti märgatav noorte naiste juures ja saavutas maksimumi 24-aastaste puhul, hiljem aga nõrgenes, nii et vana naine võis praktiliselt olla abielus igasuguses eas mehega.

Austraallaste rahvastikupüramiidis moodustavad mehed vanusega 42 aasta ringis võrdlemisi väikese osa meessoost elanikkonnast. Igasuguses vanuseastmes naiste tendents selle suhteliselt väikese meesterühma ümber koonduda tingib, et just nende meeste abielurühmad on enamasti polügüünsed.

Mõned, eelkõige vanemad teated Austraalia pärismaalaste kohta väidavad, et neil olevat esinenud rühmaabielu

ja et üks mees olevat olnud teatud ajal abielus rühma naistega, üks naine aga rühma meestega. Kahtlemata ei tähendanud intiimsed suhted sugude vahel austraallaste silmis kuigi palju, kuid seda laadi rühmaabielu oli võimatu, sest valitsevate keskkonna tingimuste tõttu jäi ühiselt majandavate rühmade suurus mõõdukaks. Kui aga toidukülluse ajal palju inimesi piiratud alal kokku tuli, siis võis rühmaabielu ajutiselt aset leida ja kindlasti leidiski. Sageli oli see seotud riituste ja tseremooniatega, mis siis läbi viidi. Ent valitsevaks jäi tavaline perekonnavorm koosseisus üks mees ühe või mitme naise ja lastega.

Kuigi rühmaabielu ei saa pidada tüüpiliseks, on kahtlemata õige, et abielu ei olnud pärismaalaste juures kuigi stabiilne, seda võib tõepoolest nimetada voolavaks. Nii näitasid minu küsitlused Groote Eylandtil, et ühel mehel oli olnud eluaja jooksul, umbes kuuekümnenda eluaastani, vähemalt neli naist ja ühel naisel vähemalt neli meest, arvestamata suhteid väljaspool abielu, millel ei olnud majanduslikule alusele rajatud liiduga midagi tegemist.

Deragbudal, kes 1941. a. oli 51 aastat vana, oli olnud vähemalt viis meest. Esimeste nimesid ei suutnud ma kindlaks teha, järgmised olid Tanjimunna, Nemeyapagga ja tema tolleaegne mees Djabargwa, temast viis aastat noorem. Ainult kaks last kolmandast ja neljandast abielust elasid veel, 20-aastane tütar ja 14-aastane poeg.

Banju oli arvatavasti kõige rohkem abiellunud mees Groote Eylandtil. Kokku oli tal olnud neljateistkümne naise ümber, kuid 1941. aastal elas neid temaga koos maksimaalselt kuus. Tal oli tol ajal kakskümmend viis last, ent etnograaf Worsley andmetel aastast 1952 tõusis see arv kolmekümnele, kuigi Banjul nende radikaalsete muutuste tõttu, mis sõja-aastail Groote Eylandtil toimusid, ametlikult veel ainult üks naine oli. 1941. aastal oli ta 49-aastane, tema tolleaegsed naised aga olid 16, 19, 24, 26, 34 ja 45 aastat vanad. Ühe oma naistest, 46-aastase Dgadja, oli ta „müümud" minu peamisele informatsiooniallikale, 39-aastasele Kulpidjale, kes teda vastutasuks pidevalt tubakaga varustas.

Tütarlaps lubati teatud mehele juba enne tema sündimist ja elas umbes üheksandast eluaastast peale pidevalt mehe juures, seega hulk aega enne puberteediiga. Kogu oma edasise elukäigu jooksul oli ta pidevalt abielus ja elas ikka

mõne mehe juures. Mees aga sai oma esimese naise siis, kui ta oli umbes 30 aastat vana ja juba mõned aastad täiel määral hõimu traditsioonidesse pühendatud — kui tal just polnud noorukina „õnne" olnud oma surnud vanemalt vennalt mõnd vana naist üle võtta.

Kuidas lasevad need omapärased tõsiasjad Austraalia pärismaalaste abielusüsteemis end üksteisega siduda? Mitmed teadlased on püüdnud seletust leida, kuid nad pöörasid oma tähelepanu peamiselt sellele, et vanemad mehed abielluvad noorte tütarlastega, jätsid aga kahe silma vahele, et vana naine võib abielluda noore mehega. Nii märgib Eylmann täiesti õigesti, et vanematel meestel on kõige rohkem autoriteeti ja nad panevad oma mõju maksma, et omada monopoli noortele naistele. Põhjuseks võiks olla, et nad loodavad neis vanas eas endile hooldajaid leida. See on hea subjektiivne seletus, kuid rajaneb vääradel eeldustel, sest noorte tütarlastega pole abielus mitte raugad, vaid kolmekümnendates ja neljakümnendates aastates mehed.

Miks on tendents polügüünse rühma liikmeks olla kõige suurem just 24-aastastel naistel? Panin Groote Eylandtil tähele, et tõepoolest kõik naised 20 ja 27 vahel olid polügüünses abielus. Just selles eas kannab naine oma laste eest hoolitsemisel kõige suuremat koormust. Seetõttu elab ta kaasnaistega ühes rühmas. Esimene laps sündis naisel 14- või 15-aastaselt, tavaliselt sai ta pärast seda ühe lapse teise järel. Erakordselt kõrget sündide arvu tasakaalustas suur imikute ja väikelaste suremus. Minu hinnangute kohaselt oli ühel naisel elu jooksul vähemalt kaheksateist last, kellest aga ainult vähesed ellu jäid.

Kui esimene laps veel elas, siis sai ta 9 aastat vanaks ajal, millal naine oli 24-aastane. Tütarlaps läks selles eas oma esimese mehe juurde, poiss võeti emalt ära ja teda hakati noorukite laagris initsiatsiooniks ette valmistama. Järelikult oli hooldatavate laste arv kõige suurem siis, kui naine oli 24 aastat vana. Isegi kui ta veel edasi lapsi sünnitas, langes tema viljakus ometi ja tal ei tulnud enam nii paljude laste eest üheaegselt hoolitseda, sest iga üheksa aastaseks saanud laps võeti talt ära.

Vanematel naistel, keda ei seo enam hoolitsus väikelaste eest, pole vajadust liituda parimates aastates mehe ümber koondunud naistekollektiiviga. Need naised abiel-

luvad siis mõnikord nooremate või väga vanade meestega, kellega nad enamasti üksikabielus elavad. Need mehed ei ole veel või enam oma võimete tipus.

Umbes 42-aastased mehed aga, kelle ümber kogunesid noored naised, olid selles eas oma tootmisvõime haripunktil. Kõige rohkem jõudu on mehel kahekümnendates eluaastates, aga majanduslik produktiivsus nõuab tunduvalt rohkem kui lihtsat füüsilist jõudu. Selle juurde kuuluvad oskus jahirelvi valmistada, võime loomade jälgi „lugeda" ja eelkõige parimaid jahivõimalusi erinevatel aastaaegadel tunda. See nõuab aastatepikkusi kogemusi ning neljakümnendate eluaastate alguses oli mees kõige suutelisem perekonna eest hoolitsema.

Lespoolöeldut arvestades võib pärismaalaste perekonna struktuuri seletada järgmiselt: naistel on tendents koonduda polügüünsetesse kollektiividesse meeste ümber, kes seisavad oma võimete tipul, ja see tendents saavutab kõrgpunkti ajal, millal naised on kõige rohkem koormatud murega oma laste eest. Järelikult ei sõltu pärismaalaste perekonna struktuur vanemate meeste subjektiivsest ihast noorte naiste järele, vaid objektiivsetest materiaalsetest teguritest.

Võidakse väita, et kui perekonna struktuuri aluseks on materiaalsed kaalutlused, siis oleks rühmaabielu majanduslikult kõige soodsam ja peaks olema ülekaalus. Ent meeste tüüpiline relv, nimelt viskoda, on efektiivsem, kui mees peab jahti üksinda ja mitte paljude teistega koos. Kahtlemata kütitakse ka rühmiti, mispuhul kasutatakse ajajaid ja mõnikord võsa süütamist, aga tähtsaim ja tulemusrikkaim jaht on üksiku küti odajaht.

Perekonna struktuuri saab esitada diagrammi kujul, mille horisontaalne telg näitab naiste vanust ja vertikaalne meeste oma.

Sirgjoon AJ vastab meeste eale 42 aastat, sümmeetriliselt kahel pool seda kulgevad kõverad tähistavad meeste vanuse keskmist kõrvalekaldumist olenevalt naiste mitmesugustest vanuseastmetest. See kõrvalekaldumine saavutab nii üleval kui ka all miinimumi (viis aastat), kui naine on 24-aastane.

Jooned ABCDEFGHI näitavad naise tüüpilist abielukäiku. 9-aastaselt läheb ta oma esimesele mehele, kelle vanuseks võime võtta 42 aastat. Naine jääb selle juurde

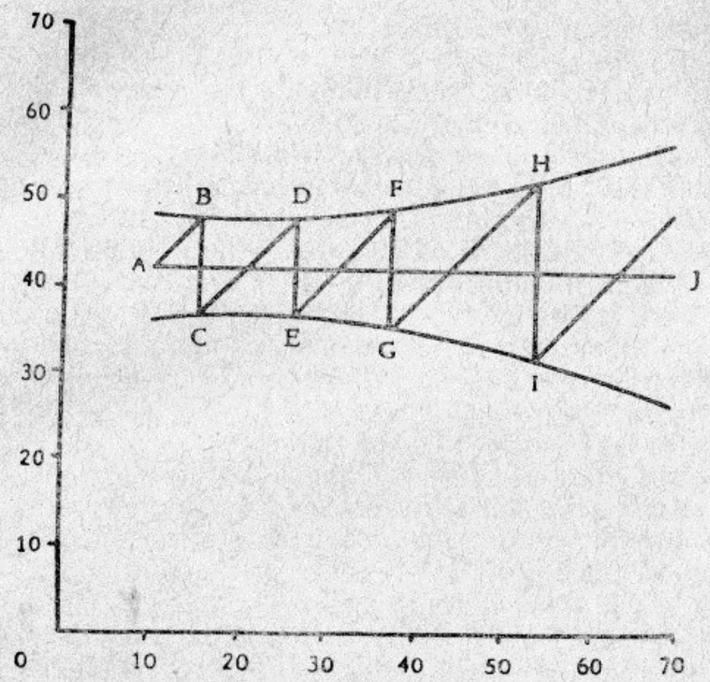

kuni punktini B, siis ta kas röövitakse või mees sureb ja ta antakse punktis C edasi mõnele nooremale mehele. Viimase juurde jääb ta kuni punktini D, millal ta E juures jälle nooremale üle läheb ja nii edasi. Vana naisena on tal olnud vähemalt neli meest.

Nendest kahest abielu põhitegurist — suhetest lokaalrühmade vahel ja perekonna rajamisest, mis pakub järglastele maksimaalset kaitset — on arenenud mitmesugused teised meetodid või reeglid abielu jaoks. Üks tähtsamaid on sugulussüsteemi rakendamine. Kogu Austraalias abiellub mees oma emapoolse vanaema venna tütretütrega, meie mõiste järgi omalaadi teise astme nõbuga. Kõiki seesuguseid sugulasi, on nad siis temaga abielus või mitte, nimetab mees „naiseks". Meie ühiskonnas kehtivate tavade järgi kuuluvad abielupartnerid ühte generatsiooni ja järelikult pole nende vanusevahe kuigi suur. Austraalia ürgkogukonnas aga kestab meeste generatsioon tunduvalt kauem kui naiste oma, nii et sugulane on tegelikult palju noorem kui mees. See suguluskraad (ema ema venna tütre tütar) kehtib tütarlapse kohta tema esimesel abiellumisel üheksa aasta vanuses.

Teine abiellumisreegel rajaneb ühiskonna jagunemisel niinimetatud sektsioonideks (4 osa) või alamsektsioonideks (8 osa). Mõnikord nimetatakse neid rühmi ka „abieluklassideks". Võtame lihtsama esimese näite nelja jaotusega A, B, C, D. Naine sektsioonist A võib abielluda ainult sektsioonist C pärineva mehega, nende lapsed kuuluvad sektsiooni D. Ka mees sektsioonist A tohib abielluda ainult sektsioonist C pärineva naisega, nende lapsed aga kuuluvad sektsiooni B. Mees D abiellub naisega B ja nende lapsed on C. Neljas võimalus on mehe B ja naise D abielu, millest sündinud lapsed on A. Alamsektsioonide reegel on veelgi komplitseeritum. Niisuguseid ühiskondi, mis jagunevad hõimupoolteks (2 osa), sektsioonideks (4 osa) ja alamsektsioonideks (8 osa), leidub Austraalia mitmesugustes osades. Kahtlemata hakkasid need kujunema sellest ajast peale, millal pärismaalased Austraalia asustasid. Broome'is oli üks sektsiooniühiskond, sektsioone nimetati *brumu, karimba, bunaka* ja *badijari.* Alice Springsi ümbruse pärismaalastel oli alamsektsioonidest koosnev ühiskond, Groote Eylandti elanikel aga lihtne, kaheks pooleks jaotatud ühiskonnavorm. Pärismaalaste ühiskonnas on igaüks igaühega sugulane, ja kus vahetut veresugulust pole võimalik kindlaks teha, seal see konstrueeritakse. Toon ühe näite: kui mees 1 abiellub naisega 2, kellel on õde 3, kes on omakorda abielus mehega 4, siis nimetab 1 viimast „vennaks" lihtsalt sellepärast, et too on talle kahe õe kaudu sugulane, meie mõiste järgi kälimees.

Seda üldprintsiipi rakendatakse ka valgete suhtes. Minu teenistuses olev Casimir njulnjuli hõimust nimetas mind meie vahel eksisteerivate töövõtja-tööandja suhete tõttu „isaks", kuigi ta oli minust palju vanem. Selle järgi oli minu naine tema „ema" ja minu väike poeg tema „vend". Peale selle kuulus Casimir *brumu*-sektsiooni, järelikult liigitas ta minu *badijari*- ja minu naise *karimba*-sektsiooni. Arst dr. Jolly oli Casimiri jaoks „õemees" ja loeti seepärast *bunaka*-sektsiooni. Dr. Jolly naine oli Casimiri „õde" ja kuulus nagu minu poegki *brumu*-sektsiooni.

Groote Eylandtil määrati sugulust pisut teisiti. Minu klassifitseeris Kulpidja „vanemaks vennaks", seepärast nimetas ta minu naist „naiseks" ja mina tema oma samuti, minu poeg oli talle „poeg".

Teiste hõimude kohta avaldatud kirjelduste järgi — sta-

tistilisi andmeid ei ole olemas — oli perekonna struktuur kogu Austraalias põhiliselt ühesugune, sõltumata geograafilistest tingimustest võis kõikjal leida polügüünseidgerontokraatilisi perekondi. Otsustades kõige selle järgi, mida me teame, olid lood samasugused ka Tasmaanias. See on väga tähendusrikas, sest kui Tasmaania pärismaalased hilispaleoliitikumis Austraaliast lahutati, nagu lubavad oletada arheoloogilised leiud, siis võib see polügüünsegerontokraatilise perekonna tüüp olla iseloomulik inimkonna arengu madalamale küttide-korilaste astmele üldse. Suurema osa oma eksistentsist *Homo sapiens*'ina elas inimene siis niisugustes tingimustes.

Mul pole kavatsust siin esitada tõendeid polügüüniagerontokraatia varasemast esinemisest teistes maailmajagudes, tahan ainult teha põhjendatud lõppjärelduse, et *Homo sapiens*'i ühiskonna primitiivne staadium ei olnud rühmaabielu ega monogaamia lihtne idealiseeritud vorm, vaid vorm, mis oluliselt ei erinenud sellest, mida veel hiljuti võis leida Austraaliast.

Mõned teadlased, kes kirjutuslaua taga istuvad ja teistsugust ühiskonnakorda ainult meie omaga võrrelda oskavad, on vanemate meeste ja noorte tütarlaste ning vanade naiste ja noorte meeste abielusid nimetanud „loomuvastasteks", aga nendes reeglites ilmneb range seaduspärasus ja nad on vastu pidanud tuhandeid aastaid.

Puudutan siinkohal lühidalt palju diskuteeritud küsimust, kuidas ja millal pärismaalaste esivanemad Austraalia ja Tasmaania asustasid, ning toon ära arvatavasti kõige vastuvõetavama oletuse. Pleistotseeni lõpus, viimasel jääajal, oli maailmamere veetase tunduvalt madalam kui tänapäeval. Austraalia ja Uus-Ginea moodustasid ühise mandriala ning Bassi väina läbis saarteahelik, millele polnud raske pääseda. Sellel perioodil, umbes 13 000 või rohkem aastat tagasi, tulid esimesed sisserändajad loodest — seega Kagu-Aasia ja Malai saarestiku ühiselt mandrialalt — üle Uus-Ginea Austraaliasse ning levisid üle kontinendi ja lõuna poole kuni Tasmaaniani. Need niinimetatud tasmanoidid olid kütid ja korilased, koera neil aga ei olnud. Väikeste väinade ületamiseks kasutasid nad arvatavasti kõrkjaparvi.

Seoses kliima paranemisega hakkasid jäämütsid poolustel sulama, merepind tõusis jälle ja eraldas Tasmaania Austraaliast täielikult. Uus-Ginea ja Austraalia vahele jäid Torresi väina saarteahelikud. Hiljem järgnesid põhjast ja loodest niinimetatud australoidide arvukad invasioonid. Australoidid olid varustatud parvede või primitiivsete paatidega ning üldse kultuuriliselt ja majanduslikult pisut arenenumad kui tasmanoidid. Saabunud Austraaliasse, segunesid nad tasmanoididega ning neist said praeguste Austraalia pärismaalaste esivanemad. Kuna Bassi väina polnud primitiivsete veesõidukitega võimalik ületada, jäi Tasmaania nende poolt asustamata, nii et ajaloolise ajastu tasmaanlased olid tasmanoidsete sisserändajate vahetud järglased.

Üks hilisemaid australoidide laineid tõi kaasa koera ja tõenäoliselt ka mikroliidilise kivitehnika. See vastab umbes perioodile, mida me Euroopas tunneme keskmise kiviajana. Mikroliidid on, nagu nimi ütleb, väikesed, hoolikalt töödeldud kivist tööriistad, sageli selgetes ja iseloomulikes vormides, sirbikujulised, trapetsikujulised ja nii edasi. Oletatakse, et nad olid paigutatud luust või puust käepidemetesse ning et neid kasutati lõikeriistade ja kaabitsatena. Keskmisel kiviajal olid nad tarvitusel Euroopas. Mikroliite on leitud ka Indias ja Kagu-Aasias, mitte aga Indoneesias. Seetõttu tekib küsimus, kas mikroliidid toodi Austraaliasse Kagu-Aasiast ja miks nad Indoneesias puuduvad. Probleem ei ole veel lahendatud. Järjest rohkem pooldajaid võidab seletus, mille järgi mikroliitide arenemine võis toimuda erinevates piirkondades erinevatel aegadel ning Austraalia mikroliidid võisid areneda sõltumatult Kagu-Aasia omadest. Kuna Austraalias tänapäeval mikroliite enam ei kasutata, on vaevalt võimalik midagi selle kohta öelda, missugustel tingimustel nad üldse tarvitusele tulid. Mõningaid pidepunkte võib anda asjaolu, et seniste arheoloogiliste leidude järgi otsustades piirdus nende kasutusala teatud kindla piirkonnaga.

Pärismaalaste ainus relv, mis mingil määral vastas klassikalistele ettekujutustele kombineeritud mikroliittöörüstast, oli niinimetatud surmaoda, puust oda, mille otsa oli taimse sidumismaterjali abil kinnitatud ebakorrapäraseid, töötlemata tulekivi- või kvartsikilde.

Arheoloogilisi tõendeid kirjeldatud sündmuste kohta on veel väga napilt, kuid 1963. aastal kaevati Queenslandis

välja laagriplats ja selle kõige alumises kihis, mis radioaktiivse süsiniku meetodi abil dateeriti umbes aastasse 11 000 e. m. a., demonstreerisid kiviriistad ilmset sugulust Tasmaaniast leitutega. Üsna hiljuti ilmusid esimesed andmed kaevamistulemuste kohta ühes teises leiupaigas Queenslandis, Kenniffi koopas. Seal on kuni kolme meetri sügavusi kihte vaieldamatute tõenditega inimeste tegevuse kohta — eelkõige töödeldud kvartsikildudega, mis samuti sarnanevad Tasmaania omadega. Kahe kolmandiku sügavusel andis radioaktiivse süsiniku meetod kihi vanuseks 14 000 a. e. m. a. ja on võimalik, et kõige sügavam kiht pärineb ajast 20 000 aastat e. m. a.

Enamik teadlasi on Austraalia ja Tasmaania asustamise küsimuses ühel arvamusel, ent antropoloogide hulgas valitsevad lahkhelid selle suhtes, kas tasmanoidid või ajaloolised tasmaanlased kuulusid tõepoolest teise rassi kui australoidid. Kaldutakse üha rohkem arvama, et ka tasmaanlased olid praeguste austraallaste esiisade, suhteliselt spetsialiseerumatute australoidsete sisserändajate järglased. Sealjuures väidetakse, et vaieldamatult esinevad antropoloogilised erinevused ei eelda pärinemist kahest erinevast rassist. Igal juhul on kindel, et ajaloolised tasmaanlased seisid mitmes suhtes madalamal majandusliku arenemise astmel kui Austraalia pärismaalased.

TOOTEMID JA TULIRELVAD

Minu viibimise ajal Groote Eylandtil toimus muutus jaamapersonali suhtumises pärismaalastesse. Algul hoiti üldiselt distantsi; hiljem loobuti sellest, kuigi ei tekkinud iial ohtu, et mehed võiksid vabalt maalapikeselt reservaadi territooriumile minna. Kindlasti etendas siin oma osa asjaolu, et minuga midagi ei juhtunud, kui ma pärismaalastega „võssa läksin". Veel tugevam aga oli inglase Fred Gray mõju, kes elas laguuni teisel kaldal.

Fred Gray positsioon Groote Eylandtil oli üsna ebatavaline. Tol ajal teda ametlikult ei tunnustatud, sellest hoolimata aga oli tal pärismaalastele rohkem mõju kui ühelgi teisel valgel Groote Eylandtil või Arnhemi maa kirdeosas. See 1899. aastal sündinud mees oli varsti pärast Esimest

maailmasõda Austraaliasse tulnud ja alguses Broome'is ühe indialase juures pärlikarpide avajana töötanud. 1932. aastal läks ta Darwinisse ja Neljapäevasaarele (Põhja-Queensland) ning töötas seejärel Arnhemi maa rannikul merikurkide- ja pärlipüüdjana. Sellest ajast peale oli ta pärismaalastega koos elanud ja rääkis vabalt Caledoni lahe keelt.

Kui ma teda esmakordselt kohtasin, ehitas ta parajasti Little'i laguuni lõunakaldal pärismaalastele asulat. Järgmise kahe aasta jooksul leidis see asula ametlikku tunnustamist, aga tookord elas Fred Gray veel illegaalselt reservatsioonis. Politseinik ja tema ignoreerisid teineteist diplomaatlikult.

1938. aasta juulis oli Fred Gray endale küpressipuust ruumika hüti ehitanud; selle katus oli paberipuu koorest, põrand aga sõtkutud savist, mida saadakse termiidipesadest. Hütt asus umbes kaks ja pool kilomeetrit jaamast lõuna pool pärismaalaste reservaadi territooriumil ning oli seetõttu jaamā personali jaoks ametlikult „tabu". Ent maasäärel valitsevast üksluisest elust tüdinenud ettevõtlikud ametnikud „laenasid" õhtuti salaja *dinghi,* võtsid kursi Lõunaristile, kui Fred Gray hütist tuld ei paistnud, ja sõudsid üle laguuni. Politseinik sai nendest külaskäikudest muidugi teada, aga ta pigistas ühe silma kinni ja hiljem sõideti sinna ka päeval. Nii sai Fred Gray eluasemest otsekui jaamapiirkonna osa või õigemini neutraalne tsoon, kus pärismaalased ja jaama personal võisid kohtuda. Seetõttu hajusid jaamarahva eelarvamused ja salajane vaen austraallaste vastu.

Niisuguste meeste üle nagu Fred Gray või Bill Harney — kes pärast sõda palju ära tegi, et pärismaalasi Austraalia elanikkonna hulkadele lähendada ning paljastada avalikkuse ees kurnamist ja diskrimineerimist, mida nende suhtes rakendati — ei saa otsustada, tundmata ajaloolist situatsiooni, milles nad elasid. Mina tundsin Fred Grayd lähemalt ainult sõjaeelsel perioodil. Tookord võis teda põhiliselt idealistiks nimetada. Ta oli veendunud, et pärismaalased peaksid ainult põlluharimist õppima, siis suudaksid nad end moodsas majanduses ise elatada. Et seda teooriat tõestada, rajas ta pärismaalaste asunduse Umba-Kumba laguuni äärde (niisuguse malaipärase nime olid pärismaalased sellele paigale andnud).

Misjonijaamad Groote Eylandtil ja Arnhemi maal nägid Fred Grays tõelist rivaali ning tegid kõik, et teda minema ajada. Enne sõda see neil ei õnnestunud. Et ta oma asunduse lõpuks Church Mission Societyle müüs, see näitab ainult tema kavalat poliitikat ja tõendab eelkõige, et pärismaalased vähemalt sel ajal teda toetasid, muidu oleksid nad laiali läinud.

Aga Fred Gray ei olnud rikas filantroop, ja et oma plaane ellu viia, pidi ta pärismaalasi ekspluateerima. Ta seadis sisse niisuguse korra, et iga austraallane, kes kas või ainult üheks ööks Umba-Kumbasse jääda tahtis, pidi oma relvad ära andma. See oli mõistlik, sest nii välditi laagris verevalamisi. Samaaegselt omandas Fred mitmesajast esmaklassilisest odast koosneva kogu, mis oleks teinud au igale etnograafiamuuseumile. Eelkõige aga tähendasid need relvad sularaha, kui ta neid suveniiridena jaama teenistujaile müüs. Pärismaalased, kes tulid vahetult ürgkogukonnast, ei osanud rahaga midagi peale hakata. Fred kasutas neid pärlipüügil, mille eest ta neile ainult kaupadega tasus — toiduainetega ja mõnikord riidetükiga, mida nad võisid kasutada niudevööna. Kui niisugune ekspluateerimine enne sõda tolle aja kohta üsna positiivseid plaane silmas pidades veel vabandatav oli, siis ei piisanud taolisest idealismist enam pärast sõda, kui pärismaalased teiste koloniaalrahvaste eeskujul ise endi sõltumatuse eest välja astuma õppisid.

Groote Eylandti austraallased alistusid, kuigi algul vastu puigeldes, relvade äraandmise nõudele. Ühel õhtul aga, kui ma Fred Gray juures istusin, hiilis tuppa üks pärismaalane ja sosistas talle kõrva: „Balamud tulevad!" — „Nad tahavad oma odasid tagasi saada, sest ootavad rünnakut!" seletas mulle Fred Gray. Balamu on mandrisuguharu, kes elas Groote Eylandti inimestega põlises vaenus ja ilmus sageli saarele, et üksildasi laagreid rünnata ja naisi röövida.

Fred ei kõhelnud hetkegi, haaras oma püssi ja padrunid ning me läksime piki randa väikese laagrituleni, mis põles lausa vee ääres. Seal ei olnud kedagi, kuid see oli balamute lõke, kes olid meid saatvate pärismaalaste arvamuse kohaselt võssa tagasi tõmbunud. Fred Gray igatahes arvas, et nad on läheduses, ja otsustas neid ootama jääda. Me viskasime rohkem puid lõkkesse, et igaüks, kes pimeduses

ringi hiilis, võiks näha, kes me oleme ja et meil pole relvi (püssi oli Fred Gray ühe puutüve najale asetanud). Mulle käis ootamine närvidele, tema aga oli täiesti rahulik. Päevi näis olevat möödunud, tegelikult aga vist küll ainult tund, kui pärismaalased meile sosistasid, et keegi on võsas. Nii oligi: balamud pöördusid tagasi. Fred Gray ootas pool minutit, siis hüüdis ta midagi Caledoni lahe inimeste keeles (sain seda hiljem teada), ilma et oleks oma kohalt tule ääres lahkunud. Varsti pärast seda tuli neli pärismaalast pelglikult pimedusest nähtavale, nad olid relvastamata ja võtsid tule ääres istet. Fred Gray rääkis nendega mõne minuti, seepeale kadusid nad üksteise järel ja ilmusid veidi aja pärast, kimp odasid kaenla all, panid odad maha ja võtsid jälle istet. Nüüd haaras Fred Gray oma püssi ja ütles mulle: „Me läheme nüüd koju." Sammusime tuldud teed tagasi, odad aga läksid kogusse. Neli balamut jäid ööseks Groote Eylandti inimestest saja meetri kaugusele laagrisse ja kadusid järgmisel hommikul oma odasid tagasi nõudmata.

Kui ma ei läinud Fred Gray juurde jalgsi ümber laguuni, siis sõitsin sinna puutüvest õõnestatud paadiga maasääre tipust. Seesugust sõitu ei saa soovitada nõrkade närvidega inimestele. Laguuni servas ei ole vesi küll kunagi tormine, kuid seal pekslevad lühikesed raevukad lained ja puutüvest õõnestatud paat on üsnagi kõikuv transpordivahend. Kuigi igas niisuguses paadis on kaks põikpuud sõudvate austraallaste jaoks, istusin ma alati põhja. Pärismaalased on kõikumise suhtes täiesti ükskõiksed. Kalur balansseerib rahumeeli paadi ninas ja kütib odaga kalu, samal ajal kui tema kaaslane sõuab. Ma ei ole kunagi näinud, et mõni paat oleks ümber läinud või veega täitunud, ent seegi ei hirmuta pärismaalasi. Kui nad on mõne meriveise harpuneerinud, lasevad nad koguni sihilikult kanuu vett täis voolata ja manööverdavad oma saagi sinna sisse. Siis pööravad nad kanuu õigesse asendisse, raputavad seda, nii et osa vett jälle välja paiskub, seejärel ronib üks kalur üle vööri ja hakkab allesjäänud vett ammutama. Kui paat on juba küllalt tühi, ronib ka tema kaaslane sisse, kogu vesi tõstetakse välja ja nad viivad meriveise triumfeerides laagrisse.

Puutüvest õõnestatud paat ja selle valmistamine on arvatavasti malailaste tähtsaim panus Groote Eylandti elanike

kultuuri. Austraalias on kaks piirkonda, kus niisuguseid paate kasutatakse. Üks ulatub Carpentaria lahe lääneranniku kult üle Groote Eylandti Kimberleyni Lääne-Austraalias, teine on Kap Yorgi poolsaare põhjaosa Queenslandis. Paadi valmistamisviis on kummaski piirkonnas täiesti erinev ja viitab kunagistele eeskujudele: ühelt poolt malailastele ja teiselt poolt Uus-Ginea paapuatele.

Groote Eylandtil oli puutüvest õõnestatud paadi valmistamine väga vaevarikas ja nõudis palju vilumust. Valitakse välja võimalikult suur ja sobiv puu, see langetatakse, kärbitakse nõutava pikkuseni ja töödeldakse seejärel kohapeal. Vaevalt kümne kuni viieteistkümne sentimeetri laiuse ava kaudu õõnestatakse puutüvi kirveste abil. Et ava laiendada, täidetakse tüvi järgnevalt veega, mis jääb tüvesse kaheks kuni kolmeks päevaks, seejärel eemaldatakse suurem osa veest, nii et seda jääb põhja peale ainult mõni sentimeeter. Puutüve alla tehakse lõke, mis põleb aeglaselt seni, kuni vesi keema hakkab. Tugevate teivastega asuvad pärismaalased nüüd ava laiendama ja paat omandab viimaks oma lõpliku kuju vertikaalsete seintega. See meetod on levinud Indoneesia erinevates osades, Queenslandis ja paapuate juures seda aga ei kasutata.

Groote Eylandti elanikud kasutasid puutüvest õõnestatud paatidel purje ja see on samuti kui taglastusviis tüüpiliselt malailaslik. Enne kui see paaditüüp malailaste poolt sisse toodi, kasutasid Groote Eylandti elanikud puukoorest paati, mida ka tänapäeval veel jõgedel sõitmiseks pruugitakse, kuid mis avamerel täiesti sobimatu on.

Kui Matthew Flinders 1802. aastal Arnhemi maa rannikut uuris, kohtas ta rohkesti malai prausid, millega püüti merikurke. Malailased külastasid seda rannikut korrapäraselt kuni 1907. aastani, millal see neile „valge Austraalia" poliitika tõttu võimatuks tehti. Paljud sõnad kaasaegse Indoneesia dialektidest on läinud Groote Eylandti elanike keelde ja mitmed pärismaalaste nimed on sama päritoluga. Nii tähendab nimi Mini-Mini, mis anti ühele 1907. aastal sündinud pärismaalasele, pärleid. Malailased ei kasutanud austraallasi mitte ainult kohapeal tööjõuna, vaid võtsid mõned ka meeskonnaliikmetena tagasisõidul Indoneesiasse kaasa. Seal õppisid need mehed mitmesuguseid dialekte, millest paljud vanemad elanikud 1941. aastal veel mõningaid sõnu mäletasid.

Kui ma esmakordselt Groote Eylandtil viibisin, oli malai-periood pärismaalastel veel hästi meeles ning malai prau oli üks eelistatumaid objekte koorejoonistel ja kaljupiltidel, mida saare mitmesugustes osades leidub. Ka malai kirvest on kujutatud kaljueendite ja koobaste seintel — selge tunnistus tähtsusest, mida pärismaalased omistasid teraskirvele. Ühel kaljueendil Ngurgwa jõe lähedal, kus praegu asub misjonijaam, pole kujutatud mitte ainult malai kirvest, vaid ka traditsioonilist kivikirvest ja valge mehe kirvest tüüpilise sisselõikega naelte väljatõmbamiseks. Kuigi kivikirves oli ilmselt vanemas stiilis joonistatud, võis tema teral märgata selgeid hiljutise kraapimise jälgi. Kui ma mind saatvalt pärismaalaselt selle põhjust pärisin, seletas mees: „Et teda teritada!" Traditsioonilise kivikirve joonist sel kombel „teritades" kindlustati niisiis sugestiivselt maagilisel viisil omaenda teraskirve teravus. Fred Gray plaanide hulka kuulus tammi rajamine, mis pidi võimaldama põldude niisutamist kuival aastaajal. Tammi täitmiseks kaevati ühest künkast liiva ning sealjuures tuli päevavalgele kümme kivikirvest. Enamik neist müüdi jaama personalile, aga üks ilus varrega varustatud eksemplar lebab praegu Melbourne'i ülikooli etnograafilises kogus. Nende kirveste leidmine jäädvustati koorejoonisel, mis asub samas kogus. Sellel joonisel on neid kirveid kunagi kasutanud esivanemate vaimud kujutatud valge värviga, ümberringi seisvad pärismaalased aga, kes need avastasid, mustaga.

Ka harpuuni ja õngekonksu tõid sisse malailased. Sama kehtib teatavasti puulõikekunsti kohta, mida Groote Eylandti elanikud küll vahetult malailastelt ei pärinud, vaid alles 1948. aastal oma naabritelt mandril üle võtsid. Mulle näidati siis mõningaid tseremoniaalsauasid, mille otstesse olid kohmakalt nikerdatud inimpead.

Need malailaste poolt sissetoodud kultuurielemendid, eelkõige niisugused, mis toidu hankimisel vahetult muutust või olukorra paranemist tagasid, avaldasid tervele pärismaalaste eluviisile sügavat, kui mitte otsustavat mõju. Pole seepärast midagi imestada, et nad peegelduvad vastu ka vaimuelus: religioonis, kultuses ja maagias.

Siinjuures olgu märgitud, et Austraalia pärismaalaste usulised kujutlused kannavad totemismi pitserit. Selle all mõistetakse teatud objekti, enamasti mõne looma, aga ka

taime, loodusnähtuse nagu tuul või koguni mõne elutu eseme nagu kivi sidet inimese või inimrühmaga. Edasi on iseloomulik, et tootemil on valitsevas sugulussüsteemis eriline sugulusvahekord indiviidi või rühmaga. Pärismaalane võib kängurut või isegi mõnd tähtkuju oma vennaks või isaks nimetada, ilma et see talle vastuolulise või absurdsena tunduks. Üldiselt esineb kogu Austraalias rühmatotemism ja ainult vähesel määral individuaalne totemism. Groote Eylandtil on teatud paikkonna lokaalrühmad samaaegselt tootemirühmad.

Tüüpilised Austraalia tootemid on seotud pärinemismüütidega, mis jutustavad, kuidas tootem tekkis, kirjeldavad tootemi seiklusi niinimetatud „uneajal" või seda, kuidas tootemid looduslikke maastikuvorme — näiteks kivihunnikuid, mis on ilmselt inimeste poolt kokku kantud, või silmatorkavaid puid — on loonud. Kuigi pärismaalased „uneaja" väga kaugesse minevikku paigutavad ja seda suuremal või vähemal määral kogu oma elusfääri põhialuseks peavad, oleks väär pidada totemistlikke veendumusi staatilisteks ja kõikideks aegadeks fikseerituteks või arvata, et sellega seotud müüdid on tekkinud aastasadade või koguni -tuhandete eest. Totemistlikud kujutlused on olnud alati liikvel või siis arenesid nad ühenduses ajalooliste sündmustega.

Kui ma 1941. aastal saarel viibisin, jutustati mulle, et üks eriti suur kaljurahn madalas vees, mis pisut paadiga sarnanes, olevat malai prau, mis saarel valmis ehitati ja vette laskmisel kivines. See olevat juhtunud „uneajal". Bill Harney aga jutustas mulle, et vähe aega enne seda, kui ta siin merikurke oli püüdnud, parandatud rannas üht vigastatud malai praud, mis põhja läinud, kui see vette tagasi viidi. Pärismaalased olid rääkinud talle sellest kui tõsiasjast, mitte kui müüdist. 1952. aastal viibis saarel etnograaf Worsley ja teatas, et peale prau on totemistlikku süsteemi koos müüdi ja tootemilauluga sisse viidud ka üks valgete aurik ja lennuk, täpsemalt lennupaat „Catalina", mida sõja ajal laialdaselt kasutati.

Groote Eylandti totemistlik süsteem oli algupäraselt usutavasti tüüpiliselt austraalialik ja mõned tootemimüüdid jutustavad tootemite tavalistest loomisvõimetest. Nii kirjeldab müüt Central Hillist, kuidas see mandrilt, Arnhemi maalt ära tuli. Alguses tahtis ta jääda kahe väikese saare

vahele Groote Eylandti ja mandri vahel. Aga see koht ei meeldinud talle, sest vesi oli liiga sügav ja küngas ei näinud midagi enda ümber. Niisiis läks ta edasi. Ta proovis kanda kinnitada Groote Eylandti põhjaranniku ja ühe väikese saare vahel, kuid seal oli põhi liiga pehme. Seepärast läks ta edasi ja jõudis lõpuks oma praegusesse asukohta keset Groote Eylandti. Seal meeldis talle, sest ta võis igasse ilmakaarde vaadata, ja nii ta jäigi paigale.

Saare üheteistkümnest lokaalrühmast kahe kõige suurema peatootemid on loode- ja kagutuul, mille kodupaigaks peetakse saare kirde- ja edelaosa. Need tuuled viidi teatavasti ühendusse malailaste saabumise ja lahkumisega ning seepärast pole midagi üllatavat selles, et nende tuulte sümboliteks on valitud malai prau purje kujutised, mille asend vastab tuulte suunale. Kui pärismaalased soovisid kagutuult, valmistas kagutuule tootemirühma kuuluv vana mees rohust seesuguse sümboli ja jooksis siis loodesse. Tuul kuuletus nõidusele ja tuli.

Väärib märkimist, et puutüvest õõnestatud paat ei ole tootem, kuigi see etendas otsustavat osa Groote Eylandti elanike majanduses toimunud murrangus. Küll aga on tootemiks puukoorest paat ja selle traditsioonikohane päritolu ulatub tagasi Groote Eylandti vanima või vähemalt malai-eelse totemistliku süsteemini.

Mitmes paigas Arnhemi maal esineb loodetuul tootemina, mis kannab samasugust malaipärast nime nagu Groote Eylandtil — Bara või Bara-Bara. Ometi ei etenda tuultootemid seal nii tähtsat osa kui saarel. See on seletatav asjaoluga, et Goorte Eylandti elanike ettevõtted sõltusid vahetult tuultest. Vastavalt ranniku struktuurile said Arnhemi maa elanikud ainult osa aastast tegelda mereloomade küttimise ja kalapüügiga. Muul ajal, kui puhusid meretuuled ja rannaveed olid puukoorest paatide jaoks liiga rahutud, küttisid nad maaloomi (*wallaby*'sid, känguruid, emusid jt.). Groote Eylandti pärismaalased aga võisid saare suhteliselt väiksete mõõtmete ja kuju tõttu aasta läbi kalastada ja mereloomi küttida, suvel lõuna- ja idarannikul, talvel seevastu põhja- ja läänerannikul. Seega polnud meestel üldse tarvis maaloomi küttida, või kui, siis ainult harva. Naiste tegevus, kes küll vahetevahel rannalt karploomi korjasid, piirdus nagu mandrilgi peamiselt taimse toidu kokkukandmise ja valmistamisega — ja seda

leidsid nad sisemaal võsast. Nii tekkis kohalike tingimuste tõttu mitte ainult rõhutatud tööjaotus mehe ja naise vahel, mis on iseloomulik kogu Austraaliale, vaid erilise nähtusena ka geograafiline erinevus naiste ja meeste tegevuse vahel.

Etnograafide üks peaülesandeid on näidata niisuguste rahvaste ajaloolist arenemist, kellel pole kirjalikke pärimusi. Groote Eylandti elanikud on selle kohta heaks näiteks.

Kaljujoonised, mis ma 1941. aastal Central Hillist lääne pool avastasin, näitavad graafilises vormis neid majanduslikke struktuuri muutusi, mis toimusid seoses malailaste saabumisega ja puutüvest õõnestatud paadi kasutuselevõtmisega. Vanemad, ühevärvilised joonised, mille autorid on peamiselt kasutanud mandrilt pärit ookrit, kujutasid emusid, eurosid (hall känguruliik), *wallaby*'sid, känguruid, sisalikke ja väikseid mudakalu, keda leidub mangroovsoodes. Peale selle oli ühe kaljueendi kõige kaugemas nurgas pilt alasti tantsivatest meestest, kes on käed pea kohale tõstnud. Uuemad joonised seevastu, mis on mitmevärvilised ja mille värvid on kohaliku päritoluga, kujutavad kilpkonni, merikurke, pringleid ja jahistseene, milles mehed odade või harpuunidega mereloomi kütivad. Maaloomi esineb joonistel väga harva.

Kuna Groote Eylandtil emusid ei leidu ja kuna mind saatev austraallane kinnitas, et pilt kujutavat mandrielanike tantsu, sest saareelanikud ei tõstvat tantsides kunagi käsi pea kohale ega liikuvat alasti, siis võib vaid järeldada, et saar ei olnud vanasti pidevalt asustatud. Alles pärast mereloomade küttimise ja kalapüügi arenemist tulid pärismaalased mandrilt siia üle ja jäid saarele elama. Puutüvest õõnestatud paadi tõid malailased sisse arvatavasti kaks tuhat või rohkem aastat tagasi ning alles selle abil võis areneda kõrgem majandusaste raskuspunktiga mereloomade jahil ja kalapüügil, mis suutis toita palju arvukamat oma keele ja kommetega elanikkonda.

See peegeldub müüdis sipelgasiilist ja meriveisest. Vanasti elanud meriveis maal ja sipelgasiil meres. Ent paks meriveis oli maal väga kohmakas, seepärast vahetanud loomad ühel päeval oma eluasemed ja see toimunud paigas, kus tänapäeval asub soo. Sipelgasiili söövad pärismaalased kui delikatessi, aga toiduna ei ole sellel loomal meriveisega võrreldes mingit tähtsust.

Kui ma 1941. aastal jälle Groote Eylandtile sõitsin ja oma etnograafiaalase töö peaosa kallale asusin, eksisteeris tsiviillennujaam ikka veel, kuigi Austraalia fašistliku Saksamaaga juba sõjaseisukorras oli ja piki rannikut teostasid patrull-lende maal baseeruvad lennukid. Jaamapersonal oli pidevalt vahetunud ja ma tundsin vaevalt veel kedagi 1939. aastast.

Pärismaalaste üldine sotsiaalne seisukord oli üsna vähe muutunud. Enamik elas nagu varemgi võsas ja külastas vaid harva Fred Gray asundust või misjonijaama Emeraldi jõe kaldal. Sellest hoolimata oli Fred Gray ehitanud tema teenistuses olevatele pärismaalastele rea puhtaid ja vastupidavaid puukoorest hütte. 1941. aastal kasutati küll ainult üht neist, sest austraallased magasid asunduses viibimise ajal meelsamini laagritule ääres.

Oli siiski üks muudatus, mis minu tööd kergendas ja võimaldas niihästi mehi kui ka naisi küsitleda: naiste täieliku eraldamise tavast oli teatud määral loobutud. 1938. aastal olin ma ainult paari naist näinud. Ükskord sattusin ma võsas juhuslikult ühele naisele. Ta põgenes, niipea kui oli mind märganud, jättes maha korvi liiliajuurtega. Eriti üllatav oli, et ta oma jahmatuses maharaiutud puule komistas ja ninali kukkus. Ent silmapilkselt oli ta jälle püsti ja kadunud. Ma võtsin korvi asundusse kaasa ja kuulsin seal, et see naine polnud veel kunagi ühtki valget näinud.

Naised olid 1941. aastal oma puukoorest rõivastest loobunud ja kandsid nüüd ebahügieenilisi jahukotte või kleite, mida Fred Gray Brisbane'ist oli tellinud. Et aga kleite oli väga vähe, siis kasutasid naised meelsasti ka pruugitud meesterõivaid, mida nad lennujaamast said, ja 1941. aastal polnud selles midagi ebatavalist, et naisel oli seljas ainult meeste vana alus- või päevasärk.

Siis tuli pärast 7. detsembril 1941. aastal Pearl Harbourile sooritatud rünnakut sõda Jaapaniga. Sõjaseisukorrast hoolimata oli Austraalia seni elanud nagu vana jumala selja taga. Rotterdami purustamine, Pariisi langemine, kallaletung Nõukogude Liidule ei tähendanud keskmisele austraallasele kuigi palju. Nüüd aga seisis vaenlane äkki ukselävel. 18. veebruaril 1942. aastal langesid esimesed pommid Darwinile, märtsi alguses Broome'ile, „Koolama", mis rahuajal Fremantle'i ja Darwini vahel pendeldas, uputasid Jaapani pommilennukid Kimberley rannikul. Aust-

raalia äratati põhjalikult tema letargiast üles ning Groote Eylandt muutus peaaegu üleöö lennuväebaasiks. Lennupaadid „Catalina" ja sõjaväelennukid, seega kõige erinenevamat tüüpi masinad startisid Little'i laguunilt ning sooritasid vaenlase ülemvõimu all oleva mere kohal tuhandete kilomeetrite pikkusi luurelende.

Kaheteistkümnest mehest muidugi ei jätkunud, et päeval ja öösel maanduvaid lennukeid varustada. Väikest hädamaandumisplatsi misjonijaama lähedal tuli laiendada ning peale selle ehitada lennuvälja ja lennupaadijaama vahele kuuekümne kilomeetri pikkune maantee raskete veoautode jaoks. Maandumisplatsi laiendamine, võsa ülesjuurimine ning ojade ja lõhede täitmine — niisugune oli pärismaalaste panus fašismi vastu peetavasse sõtta. Valge jaamapersonal kasvas mitmekordseks ja selle liikmed vahetusid pidevalt. Piir lennujaama ja pärismaalaste reservaadi vahel kadus, saart vaadati kui üht tervikut.

Alguses ei saanud pärismaalased aru, et Austraalia on Jaapaniga sõjaseisukorras ja et kui jaapanlased peaksid maabuma, siis tuleb nad tappa. Kui keegi austraallane mõne aasta eest oli surmanud jaapanlasest pärlipüüdja, kes ta naisi kimbutas, siis olid politseinikud ta ahelates Darwinisse viinud. Nüüd aga oli tapmine vooruseks muutunud — valged olid tõepoolest imelikud! Pärismaalastel oli jaapanlastega juba varasemast ajast mõningaid arveid õiendada ning neid haaras võitlusvaim. Relvastatuna neile seni keelatud valge mehe relvadega, olid nad nüüd valmis jaapanlaste võimaliku maabumise korral alustama nende vastu partisanisõda.

Nii kaua kui nad sõduritega koos töötasid, hoolitseti nende eest samuti nagu sõdurite ja lendurite eest. Eelkõige kehtis see meditsiinilise teenindamise kohta. Varem said nad arstimeid ja süste misjonijaamas ja pärismaalaste asunduses, nüüd tuli valgete väeosade löögijõu huvides ja nende tervise kaitseks selle eest hoolitseda, et pärismaalased ei levitaks haigusi. Seepärast kontrolliti reeglipäraselt nende tervislikku seisukorda, juuriti põhiliselt välja malaaria ja vabarnarõuged. Vähesed pidalitõbised evakueeriti saarelt.

Ent tegutsema polnud hakanud mitte üksnes materiaalsed jõud, vaid ka sotsiaalsed ning need põhjustasid saareelanike senise eluviisi ja ühiskonnastruktuuri kokkuvarisemise. Varem olid nad suhtunud misjonijaama, asundusse ja lennujaama kui sissetungijatesse ja millessegi võõrasse, kuigi nad said sealt mitmeid väärtuslikke kaupu nagu tubakas ja raud. Nende elu tsentrum asus võsas või rannikul ning asundusse või misjonijaama jäid nad ainult ajutiselt, et saada mõningaid ihaldatud asju. Nad uskusid, et valge mees kaob kord nagu omal ajal malailased.

1942. ja 1945. aasta vahel aga murdis sõda nagu orkaan nende hulka sisse. Võsa ei jäänud enam nende elu keskpunktiks, selleks sai laager, mida kontrollisid mundrites valged, ja sealt said nad kätte oma ülesanded. Võsas valitsevates tingimustes oli polügüünial olnud mõtet, range korraga asunduses tal seda enam ei olnud ja nii kadus mitmenaisepidamine. Initsiatsioon oli olnud vajalik osa nende varasemas sotsiaalses elus, et noortele meestele hõimu traditsioone õpetada, et neile tutvustada mitmesuguseid võsatarkusi ja -seadusi, mida nad tulevikus küttidena vajasid. Ent kui sa oma toidu võid konservikarbiavaja abil konservikarbist kätte saada või jahukotist välja võtta, siis pole enam mõtet võsatarkusi õppida, ning kuigi noorukite pühitsemine ei kadunud, muutus see ometi põhjalikult.

Põhja-Austraalia pärismaalased sattusid kontakti valgetega, töötasid kui võrdsed koos valgete sõduritega, kes eraelus olid olnud vabriku- ja põllutöölised, ning nendelt õppisid nad tahtmatult proletaarse solidaarsuse algeid. Nad said teada, et valged pole mitte ainult politseinikud, misjonärid ja jaamateenistujad, vaid samuti inimolendid, kes oma palehigis töötavad. See oli tähtis õppetund, mis pärast sõda hakkas vilja kandma.

Kõik, mis toimus Groote Eylandtil, leidis aset ka kogu Põhja-Austraalias. Kuni 1941. aastani oli Arnhemi maa ja Groote Eylandti pärismaalaste ürgkogukondlik elu muutunud järk-järgult ja nende endi poolt määratud tempos. Aastail 1942 kuni 1945 aga paiskasid sündmused, mida nad ei suutnud mõjutada, neid vanadest rööbastest välja, ja kui ma 1948. aastal tagasi pöördusin, oli ürgkogukonna aeg jäädavalt möödas; leidus veel ainult väheseid jäänuseid.

Seoses sõja lõppemisega ja sõjaväelise kontrolli tühistamisega Põhja-Austraalias 1946. aastal kadusid väeosad nagu nõiaväel. Ka lennujaamal ei olnud enam mõtet. Tehniline progress oli muutnud lennupaadid Londoni ja Syd-

ney vahelisel liinil liigseiks ning teenistuse võtsid üle maalennukid kui kiiremad. Need maandusid küll veel Darwinis, kuid Brisbane'ist lendasid üle ja suundusid otse Sydneysse.

PADUVIHMAD JA VILJAKUSRIITUSED

1948. aasta aprillis-mais pöördusin ma austraallase Charles P. Mountfordi poolt juhitud ameerika-austraalia teadusliku ekspeditsiooni ajutise liikmena mõneks nädalaks Groote Eylandtile tagasi. Arnhemi maa oli veel pisut säilitanud oma sõjaeelsest kuulsusest „metsikute aborigeenide maana", tegelikult aga oli see aeg ammugi möödunud. Sellest hoolimata olid Austraalia valitsus ja Ameerika Ühendriikide Smithsoni Institutsioon tulnud mõttele organiseerida suurejooneline ekspeditsioon selle niinimetatud metsiku piirkonna väheste säilinud pärismaalaste, floora ja fauna uurimiseks. Valitsuse nõunikuna ei suutnud ma tagasi hoida iroonilist naeratust, võrreldes sellele ekspeditsioonile kulutatavaid hiiglaslikke summasid omaenda vahenditega enne sõda. Tookord tegin ma etnograafilist tööd oma vabal ajal või puhkusel viibides ning maksin iga penni omast taskust.

See oli kompleksekspeditsioon, millesse kuulusid peale kolme etnograafi veel bioloog, botaanik, imetajate uurija, ihtüoloog, ornitoloog, biokeemik, dieetikateadlane ja arst, edasi kokk, radist ja pärismaalaste-politsei *(Native Patrol)* ametnik ning mrs. Mountford, kes abistas kirjatööde juures. Mina pidin ekspeditsiooni saatma ainult sel ajal, kui ta viibis Groote Eylandtil, et viia etnograafid pärismaalastega kontakti, sest ühelgi neist polnud kogemusi Arnhemi maa elanikega; üldse oli ainult Mountford töötanud Kesk-Austraalia pärismaalaste hulgas.

Ekspeditsioonil ei olnud õnne, sest vihmaaeg kestis 1948. aastal ebatavaliselt kaua; selle asemel et aprilli keskel lõppeda, näis see just alles alanud olevat. Kui me lennukiga Darwinisse saabusime, tervitas meid tinane taevas, ja kõik kümme päeva, mille vältel me ilma paranemist ootasime, sadas tihedat vihma.

Darwin oli minu äraoleku ajal otse uskumatult muutunud. Väeosad olid oma majutuspaikade hajutamise eest

hoolitsenud, ja kui hotell „Parap" enne sõda praktiliselt asula servas paiknes, siis nüüd ulatus linn — kui väeosade poolt mahajäetud räpaseid onne nii nimetada võis — kuuesteist kuni kakskümmend kilomeetrit kaugemale, paikadesse, kus 1941. aastal veel puutumatu võsa kasvas. Me elasime Darwini eeslinnas Knightscliffis, umbes kaheksa kilomeetrit kesklinnast kirdes. Varem ei olnud Darwinil üldse eeslinnu. Ka kesklinn oli muutunud. Cavenagh Street, vana Darwini hiinlastekvartal, oli sõja ajal maha põlenud, ja kuigi hiinlased kaubanduses endist viisi tähtsat osa etendasid, olid nende kauplused nüüd mööda linna laiali pillatud. Omaaegsetes puhtperekondlikes ettevõtetes teenisid nüüd sageli valged müüjad.

Ekspeditsiooni proviant ja varustus olid juba Sydneyst kohale jõudnud ning Mountfordil tuli nüüd üürida 200-tonnine dessantpaat, millega need viide baaslaagrisse Arnhemi maa rannikul toimetada. Laev lahkus Darwinist varsti pärast meie saabumist ja oleks pidanud ühe nädala või kümne päevaga Groote Eylandtile jõudma.

Kui ilm lõpuks selgines, asus ekspeditsioon lennupaadiga teele Little'i laguuni poole. Lendasime madalalt üle Adelaide'i jõe ning hirmutasime lopsakatel üleujutatud madalikel luusivaid pühvleid. Arnhemi maa jättis madalal rippuvate pilvede all eemaletõukavalt vettinud mulje. Sellel aastaajal oleksid jõed pidanud juba oma sängidesse tagasi tõmbunud olema, aga nad olid ikka veel täis sogast punakaspruuni vett. Väljavaated polnud just hiilgavad!

Me maandusime järjekordse vihmavalingu ajal, ja kui me Fred Gray pärismaalaste-asunduse poole sõitsime, nägin ma möödaminnes lennujaama. See oli mahajäetud, kuigi ta ei paistnud väliselt muutunud olevat, ja hoonete ümber kasvas lopsakas rohi. Lagunemine oli juba alanud.

Fred Gray tervitas meid südamlikult ning pärismaalased tõid kiiresti maale varustuse ja toiduained, mis me lennupaadiga olime kaasa võtnud. Nad kasutasid selleks *dinghi*'sid, mitte puutüvest õõnestatud paate. Dessantlaevast, mille pardal oli lõviosa varustusest, polnud vähimatki jälge. Võib-olla oli see tormi eest varju otsinud mõne saarekese tuulealusel küljel, milliseid Arnhemi maa ranniku ees arvutult leidub, või seisis Yirrkalas. Me ei omistanud sellele asjale erilist tähtsust. Kavatsesime võtta ühenduse Darwini või misjonijaamaga niipea, kui oma saatejaama

töökorda saame. Esialgu oli meil aga küllalt tegemist, et telke üles panna ja oma kraami vihma eest varjule toimetada.

1941. aastast saadik oli Umba-Kumbas palju muutunud. Nüüd kandsid kõik naised räpaste kottide või meeste aluspesu asemel kleite. Isegi väikesed tüdrukud jooksid kleitides ringi. Mehed olid peaaegu eranditult khakiriidest põlvpükstes ja mõnel oli isegi särk seljas. 1938. aastal kandsid paljud veel traditsioonilist niudevööd või kümne sentimeetri laiust puuvillase või kotiriide tükki üle puusanööri. 1941. aastal oli selle tualeti välja tõrjunud säravsinine või leekivpunane riideriba, mis küljel kinni sõlmiti ja supelpükste mulje jättis. Nüüd aga olid sõjaväe poolt sisse toodud khakipüksid läbi löönud.

Naiste eraldatusest oli täiesti loobutud ja nad liikusid põrmugi häbenemata asunduse või pärismaalaste laagri ümbruses meeste hulgas ringi. Mitmed perekonnad elasid nüüd hüttides, kuid mõned eelistasid veel elu vabas õhus laagritule ääres. Pärismaalased ei vaadanud enam elule asunduses või misjonijaamas kui ajutisele ja elule võsas kui normaalsele. Sellega oli kooskõlas ka nende uus suhtumine traditsioonilistesse lokaalrühmadesse. Kui vanemad end veel kagutuule tootemirühma kuuluvateks ehk *talimbo*-inimesteks või *bara*-inimesteks, s. o. loodetuule tootemirühma kuuluvateks pidasid, siis noorematel polnud aimugi, missugusesse lokaal- või tootemirühma end lugeda. Mitte seesugune kuuluvus polnud enam tähtis, nüüd jaguneti misjonijaama inimesteks ja Umba-Kumba inimesteks.

Asundus jättis jõuka mulje. Paberipuu koor oli ikka veel kõige levinum katusematerjal, aga mõned hooned uhkeldasid tsingitud laineplekiga. Kõvad põrandad olid enesestmõistetavad asjad ning peahoonel puusakõrgused soliidsed müürid. Leidus magamissaal koolilastele, koolituba, toidukamber ja mitmesuguseid kõrvalhooneid. Minu viimasest külaskäigust saadik oli ka peahoonet mitme toa võrra laiendatud. 1941. aastal saadi vajalikku vett maja taga asuvast kaevust. Mäletasin seda kaevu hästi, kuna olin 1941. aastal aidanud teda betoneerida, et ta mulda täis ei variseks, rakmeservale niiskesse betooni aga olin mälestuseks tulevastele põlvedele kritseldanud oma naise, poja ja enda nime. Kaev oli küll veel alles, kuid seda ei kasutatud enam, sest nüüd kogus vett kilomeetri kaugusel asuv tamm.

Kohe saabumisel torkas mulle silma kooliealiste laste suur arv asunduses. Mind neist keegi ei tundnud, sest kui ma 1941. aastal lahkusin, polnud nad veel üldse sündinud või olid alles imikud. Ka laagris paistis iga naine beebit kussutavat või siis rippus tal seelikusabas kahe- või kolmeaastane laps. See oli Groote Eylandti elanike loomuliku viljakuse ja viimasel kuuel-seitsmel aastal laste suremuse vähendamiseks rakendatud abinõude tulemus. Siin igatahes näis pärismaalaste tulevik olevat kindlustatud!

Fred Gray positsioon saarel oli aastate jooksul tunduvalt muutunud. Kui ta veel sõltumatu oli ja tema pea kohal rippus väljasaatmise oht, hellitas ta suuri tulevikuplaane oma asunduse arendamiseks ning oli otsustanud need misjoni vastuseisust hoolimata ellu viia. Lennujaama inimesed suhtusid temasse heasoovlikult ning olid vahelduvas koguses tema kaukasse voolava sularaha allikaks. See oli eriti tähtis alguses, kui tema pangakontol puudus ajuti kate. Ent ta mõistis, et tema ebakindla positsiooni riisiko polnud võrdseks vastukaaluks tema ikka veel teostamata plaanidele, olgu need siis nii head kui tahes. Ta pidi endale kindlustama ametliku tunnustuse ja toetuse. Tunnustuse saavutas ta enne 1941. aastat ning sõja ajal muutus tema positsioon kindlamaks, sest ta osutus saarele paigutatud väeosadele väga kasulikuks. Kui ta hiljem iga oma asunduses elava vähem kui neliteist aastat vana lapse kohta 5 šillingit nädalas lasteraha hakkas saama, millele lisandus valitsuse toetus, siis oli ta 1948. aastaks oma sõltumatuse peaaegu täielikult kaotanud. Oma varasemad plaanid, kuivõrd need veel üldse eksisteerisid, oli ta reserveerinud.

Nii kaua kui teisel pool Little'i laguuni eksisteeris lennujaam, ei olnud ta vähimalgi määral sõltuv saare edelaosas asuvast misjonist ning võis oma varustuse ja posti saada veesilennukite või, tänu jaamapersonali vastutulelikkusele, laevadega, mis kaks korda aastas saart külastasid. Aga kui jaam likvideeriti, hakkas Fred Gray ja tema asunduse ühendus välismaailmaga olenema misjonijaamast ning 1948. aastal näis muutuvat tegelikkuseks see, mille vastu ta oli aastaid võidelnud: misjonijaam neelas tema asunduse alla. Palju aastaid kembeldi üleandmistingimuste ja hinna pärast, kuni Fred Gray 1957. aastal Groote Eyland-

tilt lahkus ja Umba-Kumbast Angurgwa misjonijaama ripats sai.

Ent pöördugem tagasi 1948. aastasse. Hoolimata lakkamatust vihmasajust, sooritasin paar lühikest ekskursiooni võssa. Mind kiskus pärismaalaste laagriplatside juurde, mida ma varasemast ajast tundsin. Lootsin näha mõningaid austraallasi sellistena, nagu ma neid aastate eest olin tundnud. Ühelt laagriplatsilt leidsin lõkke jäänuseid ja kilpkonnamunade koori, aga teised olid kõik maha jäetud.

Esimene löök, mis ekspeditsiooni pärast Groote Eylandtil maandumist tabas, oli radisti teade, et portatiivne saatejaam ei tööta ja tuleb oodata tagavaraosasid, kuni laev pärale jõuab. Otsekui meie räbalat seisukorda rõhutada tahtes oli ka Fred Gray raadiosaatja mõni päev enne meie saabumist üles ütelnud. Nii olime välismaailmast täielikult ära lõigatud ja laeva saabumine muutus kahekordselt tähtsaks. Meie rahutus kasvas, kui ilm üha halvemaks läks ja laevast ikka veel ühtki märki polnud. Peale selle hakkasid lõppema toiduained, mis me lennupaadiga kaasa olime toonud. Meid ei ähvardanud küll otseselt nälg, niikaua kui Fred Grayl tonnide kaupa nisujahu laagris leidus, kuid väljavaade ainult pannkookidest ja marmelaadist elada ei vaimustanud meid eriti.

Mõned päevad pärast meie saabumist muutus olukord kriitiliseks. Nüüd ei sadanud enam ajuti, vaid lakkamatult ja veel nii ägedasti, nagu see ainult troopikas võib ette tulla. Ja seda aprillis, kuiva aastaaja alguses! Sel päeval mõõtsime 22 sentimeetrit sademeid 24 tunniga. Järgmisel päeval sadas edasi ning vesi pladises telgi katusel, kui me Mountfordi juures sõjanõu pidasime. Kõige tähtsam oli Darwiniga raadio teel ühendusse astuda, mis võis toimuda veel ainult Angurgwa misjonijaama raadiosaatja abil — see aga asus viiekümne kuue kilomeetri kaugusel. Muidugi oleksime võinud saata sinna mõne pärismaalase sõnumiga, mis oleks Darwinisse edasi antud, kuid arvestamata kohutavat ilmastikku, ei saanud me pealegi kindlad olla, et käskjalg pärale jõuab, ning võis kesta päevi, enne kui ta vastuse toob. See oleks meie muresid ainult rohkendanud. Ei jäänud midagi muud üle, kui et mõned ekspeditsiooni liikmetest pidid teele asuma. Selle kohutava ilmaga? Tollel päeval tuli 30 sentimeetrit sademeid ja polnud vähimatki

märki, et asi võiks paraneda. Peale selle puhus tuul pidevalt loodest, kuigi polnud õnneks tegemist tsükloniga.

Meie nõupidamisest võttis osa ka Fred Gray ning tehti ettepanek, et ta aitab käskjalgadel osa teest läbida oma lihtriga. Seda paati kasutati kunagi lennupaatide tankimiseks ning jäeti siis väga kehvas seisukorras maha. Lihtri päris Fred Gray, seadis mootori korda ning sõitis sellega laguunil ringi, kord aga oli hea ilmaga isegi misjonijaamas ära käinud. Nüüd ei saanud heast ilmast kahtlemata juttugi olla ning väljavaade ka ainult osa teest selles sõidukis läbida ei rõõmustanud mind sugugi. Me pidime lihtriga nii kaugele kui võimalik Groote Eylandti põhjalahe edelasoppi sisse sõitma, kus võisime tuulevarjus maale minna. See oleks teed umbes kuueteistkümne kilomeetri võrra lühendanud.

Mountford, Sweeney, pärismaalaste-politsei ohvitser ja mina pidime viie usaldusväärse pärismaalase saatel teele minema. Ekspeditsiooni liikmete hulgast olin ainult mina selle tee varem läbinud, kuigi hoopis teistsugustes tingimustes.

Järgmisel hommikul olime aegsasti jalul ning tutvustasime pärismaalasi oma ettevõttega. Mina võtsin oma seljakoti, teistel olid väikesed paunad puutumatu tagavaraga tee, suhkru, vähese leiva ja kolme karbi veiseliha näol meie kõigi jaoks. Meie retke õnnestumise korral oleks sellest piisanud. Igamees kandis vihmakeebina kummilina, mida me telgis kasutasime magamiaseme alusena, sellele lisandus mingi peakate. Minul oli niisugust tüüpi odav õlgkübar, mida igapäevases kõnepruugis nimetatakse „härja hommikueineks".

Kui me püsti tõusime, sadas ikka veel tihedasti, kuid juba vaheaegadega ja lõpuks paistis taevas isegi selginema hakkavat. Aga meri tormitses endiselt ja tuul oli veidi põhja poole pöördunud.

Ilmse kavatsusega meid meeleheitele viia hakkas lihtri mootor sel hommikul tõrkuma, nagu ei tahaks vana alus laguuni avamere vastu vahetada. Seetõttu saime alles kella kümne paiku minema. Kui me Umba-Kumbast eemaldusime, oli päike pilvedest läbi murdnud, vihm lakanud ning kaldal seisis suur hulk pärismaalasi, et meie ärasõitu jälgida.

Niipea kui me laguunist väljusime, sai meile selgeks, et

see meie teekonna esimene osa ei kujune pühapäevaseks jalutuskäiguks, sest põhjakaarest tulevad kõrged lained tabasid meie paati küljelt. Vaevalt kümme minutit pärast seda, kui me laguunist välja sõitsime, hakkas jälle valama. Ma ei olnud kunagi varem näinud, kuidas niisugune vihmaloor vaatevälja piirab. Me sõitsime rannast umbes saja viiekümne meetri kaugusel, kuid nägime seda ainult siis, kui vihm ajutiselt lakkas, muul ajal ümbritses meid märg hallus. Siin avamerel näis tuul puhuvat põhjast. Kui vihm veidi järele andis, siis piitsutas merd torm, nii et lained üle lihtri lõid; tugev vihmahoog aga surus mere raskesse ebameeldivasse säbarlainetusse.

Siis hakkas mootor turtsuma. Ma seisin Fred Gray kõrval paadi ahtris väikeses roolikabiinis, kus ta sai mootorit silmas pidada. Seniajani ei olnud ma kunagi mootorite ja muude masinate vastu huvi tundnud. Need olid minu jaoks täiesti tundmatud suurused, sest tehnilist vaistu pole mul kunagi olnud. Ent kui mootor aevastama ja turtsuma hakkas, heitsin talle ühe pilgu ja isegi minule sai selgeks, miks „Shell Company" oli sellele mootorile käega löönud. See oli täiesti roostetanud, nii et võis ainult imestada, kuidas ta üldse funktsioneeris. Kõige enam üllatas mind, kuidas see traadijuppide, nööride ja vanade kaltsudega oli kokku lapitud. Mootor ei töötanud korrapäraselt, sest kruvi tõusis pidevalt veest välja. See oli mu algul rahutuks teinud, kuid Fred oli mulle asja ära seletanud. Ent kui masin turtsuma hakkas, muutusin ma tõsiselt murelikuks. Fred Gray aga tähendas möödaminnes, õigemini möirgas läbi mootorimüra ja tormi: „Tuleb küünlaid puhastada!" Nii möödus viis minutit, siis karjus ta mulle kõrva: „Võta rool, Fred!" ning ära ootamata, kuni ma rooliratta haaran, kummardus ta mootori kohale ja hakkas selle kallal nokitsema.

Nähtavus võrdus nulliga ning ainsat võimalust mingit mõistlikku kurssi hoida nägin ma selles, et pidasin lihtri tüürpoordist puhuvas tuules. Fred Gray näis terve igaviku mootoriga jändavat. Kui mootor oleks seisma jäänud, mida ma rohkem kui üks kord kartsin, siis oleksid lained meid mõne minutiga rannakaljudele ajanud, ning oli vähe väljavaateid sealt eluga pääseda. Kõigist pingutustest hoolimata ei saanud Fred mootorit korda, see turtsus edasi, kuid ei jäänud vähemalt seisma. Lõpuks ajas Fred enese sirgu ja võttis uuesti rooliratta pihku.

Ta ei ütelnud sõnagi, kuid mõtles ilmselt pingeliselt millegi üle järele, pilk suunatud tormitsevale veepinnale. Viimaks näis ta olevat mingile otsusele jõudnud ning karjus mulle: „Me ei tule sellega toime!" See kinnitas minu kõige süngemaid oletusi. Fred pööras nüüd rooliratast, nii et tuul algul vöörist, seejärel aga pakpoordist puhuma hakkas. Võtsime kursi laguunile tagasi. Poolel teel vaatas päike läbi pilvede, nagu naeraks ta meie täbara olukorra üle. Veerand tunni pärast olime jälle laguuni suhteliselt rahulikul veel.

See sõit oli nagu kohutav unenägu. Mitte kunagi enam! Kui me Umba-Kumba ranna ees peatusime, kus pärismaalased meid tervitasid, ronisin ma kajutist välja ning olin kohutavalt merehaige — esimene ja ainus kord oma elus; tõenäoliselt vähem tormilise meresõidu kui kolmveerand tundi kestnud närvipinge lakkamise tõttu.

Asunduses jõime kuuma teed ning sõime pisut kitseliha ja leiba, et ennast viiekümnekilomeetriseks marsiks ette valmistada, sest nüüd tuli meil ju kogu tee misjonijaamani jala läbida. Me olime juba liiga palju aega kaotanud. Kell näitas 12, kui me teist korda teele asusime. Sadas jälle ning sedapuhku ei soovinud meile ükski pärismaalane head reisi.

On suur vahe, kas viibida troopikavihma ajal katuse all, olgu see siis kas või ainult õhuke telgiriie, või lageda taeva all. Misjonijaama poole sammudes või õigemini sumades näis meile, nagu oleks vahetpidamata sadanud. See oli kindlasti eksitus, sest Umba-Kumbas mõõdeti sel päeval ainult 15 sentimeetrit sademeid, ka tegime teel pooletunnilise peatuse, keetsime teed ning sõime veidi vasikaliha ja leiba. Suure vaevaga õnnestus meil lõkke jaoks leida üleujutamata paik ning me pidime jääma lootma pärismaalastele, kes tõepoolest suutsid hankida lõkkematerjali ühe sitke paberipuu lõunaküljelt rebitud koore näol. Et kõik tuletikud meie taskutes olid märjad, siis pidin ma oma seljakotis tuhnima, et leida viimaseid kasutamiskõlblikke tuletikke. Ent vihm ei sadanud, kui me oma teed keetsime. Mulle igatahes on see teekond jäänud mällu kui marss lakkamatus vihmasajus.

Et misjonijaama jõuda, selleks tuli meil otsekui täisnurkse kolmnurga kaht külge silmas pidada, mis ligikaudu läände ja lõunasse suundusid. Sinna oli põletatud siht, mil-

lest väeosad olid ehitanud tee rasketele veoautodele; ent armee ja tema buldooserid olid juba kahe aasta eest lahkunud ning misjonijaama auto oli siin viimati sõitnud möödunud aastal. Vahepeal oli vihma sadanud ja kus rattarööpad täiesti ära polnud uhutud, seal olid nad kaheks rööbiti voolavaks ojaks muutunud. Suurema langusega paikades aga kujutas kogu tee endast ühtainsat tormakat jõge. Tasasel maastikul olid tee ja võsa täiesti vee all, nii et rööpaid polnud üldse näha.

Mina kandsin oma õlgkübarat ning olin vihmakeebi üle seljakoti laotanud. Kübar oli kaitsevahendina täiesti illusoorne, sest juba pärast kümneminutilist marssi esimeses vihmahoos olid minu särk ja põlvpüksid läbimärjad veest, mis mul mööda selga alla jooksis. Saapad ja sukad läksid märjaks juba esimesel sajal meetril. Hoolimata niiskest õhust ja täielikust läbiligunemisest ei tundnud ma kogu retke jooksul külma.

Juba enne puhkepeatust oli meil tulnud ületada kolm või neli üle kallaste tõusnud oja. Need ei olnud eriti sügavad ja puusadeni vees sulistades saime raskusteta üle. Julgeoleku mõttes — lõpuks oli mul kaasas ka fotoaparaat — andsin oma seljakoti iga oja kaldal üle mõnele pärismaalasele, sest nad liiguvad palju kindlamini kui mina, ennast aga nägin ma vaimus juba seljakotile järele ujumas. Niisugust õnnetust siiski ei juhtunud.

Kuna oli mõttetu märgades riietes kõndida, otsustasin puhkepeatuse ajal peale saabaste, sokkide ja kübara kõik asjad seljast ära võtta ning toppisin särgi ja püksid seljakotti. Kandsin veel ainult vihmakeepi, et vihm vahetult kehale ei langeks, samuti hoidis see minu seljakotti teatud määral kuivana.

Umbes tund aega pärast meie puhkepeatust jõudsime ühe ebameeldivama jõe äärde: meie ees lebas umbes kolmesaja meetri laiune veeväli. Keskel, kus pidi asuma tegelik jõesäng, võis selgesti märgata voolu. Pärismaalased läksid esimestena vette, et otsida ülepääsukohta. Kui vesi neile puusani ulatus, jäid nad äkki seisma. Üks pöördus tagasi meid järele juhtima ja seletas, et nad olevat peatunud silla juures. See oli kunagi koosnenud neljast paksust üle jõesängi ulatuvast puutüvest. Paarikaupa olid need olnud kaetud põiki peale asetatud plankudega, moodustades niiviisi raja jõge ületavatele sõidukitele. Nüüd aga oli

alles ainult kaks parempoolset tüve, mis asusid umbes seitsmekümne sentimeetri sügavusel pöörleva savise vee all; plangud ja mõlemad vasakpoolsed tüved oli vool kaasa viinud.

Kuidas siit üle saada? Kaks pärismaalast demonstreeris meile oma meetodit. Kuigi vesi neile puusani ulatus, balansseerisid nad täiesti rahulikult mööda üht tüve teisele kaldale. See näis olevat väga lihtne. Et aga mina pole kunagi olnud hea võimleja, siis oleks mulle raskusi valmistanud juba nelja või viie meetri pikkune balansseerimine kuival puutüvel; keeriselise veepinna all lebavat palki mööda poleks ma iialgi üle jõe jõudnud. Järelikult pidin ma kasutama mõlemat tüve, kummagi jala jaoks üht. Seekord olin kindel, et mul tuleb ujuda, seepärast andsin seljakoti, kingad ja sokid — millest mul vee all oleks raske olnud vabaneda — ühele meie saatjaist. Too sidus kingad koos sokkidega seljakoti külge ning läks ees. Minu imestuseks ei kasutanud ta mitte ainult üht tüve nagu teisedki, vaid kandis lisaks veel minu vihmakeepi kaenlas ja seljakotti pea peal. Nende inimeste tasakaalumeel on lihtsalt hämmastav!

Nüüd oli minu kord. Ma kobasin varvastega mõlemat puutüve ja liikusin aeglaselt ettepoole. Kui mul juba pool teed selja taga oli, kuulsin, kuidas Mountford äkki rõkkavalt naerma puhkes ja Sweeney temaga mõne hetke pärast liitus. Mul oli liiga palju oma julgeolekuga tegemist, et ümber pöörduda, ent kahtlemata naersid nad pildi üle, mida ma pakkusin, kui ma end harkisjalu edasi nihutasin, ise täiesti alasti, ainult õlgkübar peas, mille ma üldises ärevuses olin unustanud maha võtta. Aga ma jõudsin kindlalt üle ja seejärel asus Mountford sama meetodit kasutades teele. Nüüd oli minu kord naerda, kuigi olukord näis üsna tõsisena. Mountford ei suutnud tasakaalu säilitada, veevool kiskus ta tüvedelt maha ning kandis jõge mööda alla. Silmapilkugi kõhklemata hüppas üks pärismaalane talle järele ning mõlemad maabusid umbes nelisada meetrit allpool ühe puu okstes. Selleks ajaks kui Mountford jälle meie juurde jõudis, oli Sweeney vahepeal „silla" õnnelikult ületanud.

Kolm päeva hiljem marssisin ma sama teed mööda tagasi, aga sillast ei olnud siis enam jälgegi. Pärast meie üleminekut oli vool ka kaks viimast tüve minema viinud.

Kui me olime kolmkümmend kilomeetrit selja taha jätnud, hakkas juba pimenema ja nii sõltusime ülejäänud teeosal täielikult austraallastest, kes meid juhtisid. Kaht järgmist oja polnud eriti raske ületada. Südaöö paiku nägime lõpuks endi ees misjonijaamas elavate pärismaalaste laagritulesid. Lootsime nüüd, et oleme sellest neetud veest pääsenud ja võime oma väsinud kondid pärast kõiki pingutusi kuivas voodis välja sirutada. Aga nii ei pidanud see olema. Meie ja kutsuvate laagritulede vahel voolas Angurgwa jõgi. Niipalju kui ma teadsin, oli selles jões alati vett ning misjonijaama piirkonnas esines isegi tõus ja mõõn. Kui paati ei leidunud, siis tuli meil üle ujuda. Jõevesi tähendab krokodille, ent see valmistas meile antud olukorras kõige vähem muret. Palju ohtlikum oli, et me võisime oma kurnatuses allavoolu triivida ja uppuda.

Pärismaalased hüüdsid oma hõimukaaslasi ja mõned mehed tulid vaevalt saja meetri kaugusele vastaskaldale. Üks jooksis misjonijaama, mis asus pisut kõrgemal, ja äratas üles misjonäri, kes samuti kaldale tuli. Karjudes andsime talle informatsiooni endi ja oma soovide kohta. Ta hüüdis meile, et üle jõe olevat tõmmatud köis, mida pärismaalased tõusu ajal paadiga jõge ületades kasutavad, et mitte lasta end allavoolu viia. Kui me riskime, siis võime selle abil üle ronida, sest pimeduses oleks liiga ohtlik paati üle saata. Muidu tuleb meil hommikuni oodata. Et ma olen alati ettevaatlik, siis ei nõustunud ma riskima, Mountford niisama vähe, sest tal oli veel värskelt meeles jõe ületamine päeval. Sweeney tahtis alguses proovida, kuid otsustas siis, et ettevaatus olevat vapruse kõige väärtuslikum osa, ja jäi meie juurde. Tasub vaevalt märkida, et pärismaalased ei tundnud kübetki hirmu ja jõudsid õnnelikult teisele kaldale oma suguvendade juurde. Meie kolmekesi veetsime haletsemisväärse öö lõkke ääres ning ootasime kannatamatult esimesi päikesekiiri.

Lõpuks ometi hakkas valgenema, ilm oli sõbralik, vihmahood olid lakanud. Kiiresti ületasime veerohke jõe ning einestasime koos misjonäriga, kellele Mountford nüüd põhjalikumalt Umba-Kumbas valitsevast olukorrast ja meie palvest rääkis. Ei, misjonär polnud otsitavast laevast raadio teel midagi kuulnud, kuid ta polnud ju pidevalt vastuvõtja juures istunud, võib-olla oli siiski midagi selle asupaiga kohta teatatud.

Esmalt pidime jumalateenistuse kaasa tegema ning seejärel ära ootama kella kümneks määratud sideseansi Darwiniga. Kaks teist ekspeditsiooni liiget jäid jumalateenistust kuulama, mina aga vabandasin ja läksin värskendama oma tutvust misjonijaama pärismaalastega. Mõned minu vanad sõbrad kuulusid kindlasti nende patuste hulka, kes ainult pühapäeviti kirikus käivad.

Ja tõepoolest leidsin ma laagrist eest vana Banju. Ta kükitas värvitopsi kõrval ning värvis puukoorest kirstu, mis oli määratud eelmisel päeval surnult sündinud lapsele. Jaa, jaa, vahepeal on palju muutunud, arvas ta. Ametlikult misjoni jaoks olevat tal nüüd veel ainult üks naine, aga ta ei käivat enam kuigi palju võsas. Õhtul korraldavat nad surnud lapsele väikese matusetalituse, misjonär olevat lubanud. Temal, Banjul, aga olevat mulle midagi näidata. Vana Kaleeowa astus juurde ja kordas, et neil olevat mulle midagi näidata — ma ei tohtivat aga misjonärile sõnakestki ütelda. Mul polnud aimugi, milles asi seisis, sest ei nende inglise keelest ega minu piiratud teadmistest Groote Eylandti keele alal piisanud üksteise täielikuks mõistmiseks. Esialgu aga pidin vabandama ja lahkuma, sest tahtsin sideseansi ajaks misjonijaama jõuda. Lubasin, et otsin nad pärast jälle üles.

Olime väga pinevil, oodates ühendust Darwiniga, sest lootsime kuulda midagi ekspeditsiooni varustust ja provianti vedavast laevast. Ent asjata, atmosfäärilised häired ei lasknud sidet luua. Me võisime rääkida raadiojaamadega Põhjaterritooriumi kauges lääneosas ja lõunas. Darwinit me küll kuulsime, kuid ei saanud ühestki sõnast aru. Oenpelli raadiojaam pakkus ennast teadet Darwinile edasi andma. Misjonär prooviski dikteerida, aga enne kui ta lõpetada jõudis, kadus meie saatejaam, kuigi me Oenpellit veel kuulda võisime. Niisiis tuli meil oodata järgmist sideseanssi kell 15. Magasin niikaua ühel välivoodil, sest olin väga väsinud. Ent välja arvatud väsimus ja mõningad lihasekrambid, ei olnud eelmise päeva pingutustel mingeid järelmõjusid. Mind ei vaevanud isegi haavades jalad.

Kella viieteistkümneks kogunesime jälle raadiosaatja ümber. Sedapuhku oli vastuvõtt parem, kuigi meil tuli näha suurt vaeva, et end mõistetavaks teha. Darwin oli juba olnud ühenduses Oenpelliga ning ta oli saanud meie

teate üleantud osa pisut moonutatud versiooni. Laevast ei olnud keegi midagi kuulnud, pärast seda kui see oli Oenpellist lahkunud; ainult Doni neeme tuletornist olevat üht laeva nähtud, mis võis olla otsitav. Niisugustel asjaoludel palus Mountford, et õhujõud saadaksid rannikule patrullennuki ja püüaksid laeva üles leida, ning et võimaluse korral läkitataks Little'i laguuni üks lennupaat toiduainetega ekspeditsioonile ja tagavaraosadega kasutamiskõlbmatule saatejaamale. Radist Darwinis lubas selle palve lennujaama edasi anda ning meile järgmise saate ajal kell 21 vastuse teatada. Jälle lõputu ooteaeg!

Õhtul, varsti pärast päikese loojumist, korraldasid pärismaalased misjonihoone ees matusetalituse surnud lapsele. Väga väikeste laste ja väga vanade inimeste surma puhul ei ole tseremooniad eriti kunstipärased. Pärismaalased usuvad, et surnud lapse vaim ei pöördu tagasi surnutemaale, mis asub surnu tootemipiirkonna kohal taevas, vaid jääb seotuks maaga, et oma ema järgmises lapses uuesti sündida. Mina olin lihtsa bambustrompeti omapärast muusikat ja saatelaule juba mitmel pool kuulnud, kuid Mountfordile ja Sweeneyle pakkus asi suurt huvi. Mountford kahetses, et tal polnud magnetofoni kaasas. Mind üllatas, et austraallased üldse veel matusetseremooniaid korraldasid ja et misjonär nii paganlikku kombetalitust lubas, kuigi ta sellest ise osa ei võtnud. Tantse ei olnud.

Kell 21 ei olnud meil jälle õnne, sest me ei suutnud Darwinit kätte saada, kuigi atmosfäärilised häired olid seoses ilma selginemisega lakanud. Järgmisel hommikul kuulsime, et õhujõud olid korraldanud patrull-lennu, kuid tulemustest ei teatud veel midagi. Järgmisel päeval pidi misjonijaama saabuma amfiiblennuk, mis lisaks oma laadungile võis häda korral peale võtta kaks reisijat. Seepeale otsustati, et mina pean järgmisel hommikul pärismaalastega Umba-Kumbasse jala tagasi marssima, Mountford ja Sweeney aga sõidavad lennukiga.

Ülejäänud osa päevast oli mul nüüd vaba ja ma läksin uuesti pärismaalaste laagrisse, et Banjult välja uurida, mida ta mulle näidata tahtis. Ta käskis mind istuda, ning sel ajal kui me temaga sigaretti tõmbasime, liitusid meiega Kaleeowa ja Baranboo. Kõik kolm olid suguharu niinimetatud „vanamehed", kuigi nad meie mõiste järgi eriti

eakad polnud — vastavalt 56, 57 ja 48 aastat vanad. Kuna nad teadsid, et olen nende elu kõikidest aspektidest huvitatud, olid nad otsustanud mulle näidata üht oma riitusepaika. Uuesti kinnitati mulle, et ma ei tohi sellest misjonärile mingil juhul sõnakestki rääkida.

Ma ei aimanud, kuhu nad mind viia tahtsid, ja kui ma seletust palusin, vastasid nad pidžin-inglise keeles: „Üsna ligidal", mis võis tähendada igasugust distantsi saja meetri ja neljakümne kilomeetri vahel. Ilmselt aga ei olnud neil kiiret või tahtsid nad lihtsalt minu tubakat nautida, sest enne kui me koos kahe pisut noorema mehega teele asusime, suitsetasime veel ühe sigareti. Rada oli väga käänuline, suundus aga põhiliselt läände koos Angurgwa jõega, mida ma paaril korral silmasin. Arvatavasti lahutas meid misjonijaamast otsejoones ainult kaks kilomeetrit, ent läbinud olime neid kolm või kolm ja pool, kui jõudsime ümmargusele lagendikule, mille läbimõõt oli umbes kolmkümmend meetrit. Lagendiku ühes servas seisis kolm okstest hütti.

Olin saare loodeosas juba kord üht niisugust tseremoniaalset paika taoliste hüttidega külastanud, kui ma 1941. aastal seal töötasin. Etnograaf Tindale'i teatel, kes külastas saart 1921. aastal, oli igasse hütti maetud värvitud keppe; neid kasutati totemistlikel riitustel, mis pidid maagilisel viisil teatud loodussaadusi paljundama ja sel kombel toiduainete hulka suurendama. Tookord ei olnud mul võimalik hütte lähemalt uurida ja ma ei saanud seepärast neid andmeid kinnitada. Seda suuremat huvi pakkus mulle nüüd küsimus, kas ka need hütid sisaldavad taolisi keppe ja kas pärismaalased neid mulle näitavad.

Ilma et mul oleks olnud vaja seda paluda, hakkas üks nooremaid mehi ühe hüti põrandat üles tuhnima ning tõi päevavalgele kolm Tindale'i poolt kirjeldatud tüüpi keppi. Neil võis veel märgata ookri ja piibusavi jälgi. Kokku kaevas mees välja üheksa niisugust keppi, millest mõned olid termiitide poolt kurjasti läbi näritud. Mõne kepi ühte otsa oli kohmakalt voolitud pea või nägu, see oli uuendus. Üks kepp huvitas mind eriti, sest see oli maokujuline, samuti oli sellele joonistatud vingerdav madu. See oli sümboolne „vikerkaaremadu", kellesse paljud Austraalia hõimud usuvad.

Kuigi teati, et nende keppide või teivastega olid seotud

totemistlikud viljakusriitused, tantsud ja laulud, polnud veel ükski etnograaf või üldse valge neid tseremooniaid pealt näinud. Kas oleks võimalik, et ekspeditsioon saaks neist osa võtta ja saarel viibimise aja jooksul need täielikult jäädvustada? Võimalus oli ju olemas, kuid kas pärismaalased seda lubavad? Viisin vana Banju kõrvale, sest tema oli ühe suguharupoole „juht" ja Kaleeowa teise oma, ning küsisin temalt seda. Ta mõtles natuke aega järele ja pidas siis Kaleoowaga nõu. See oleks võimalik, arvasid nad, aga mitte selles paigas, sest siis saaks misjonär kõigest teada. Võib-olla saaks seda korraldada Umba-Kumbas. Asjaolu, et ekspeditsioon nendest tseremooniatest väga huvitatud oli, valmistas pärismaalastele ilmselt head meelt.

Me läksime misjonijaama tagasi ning Mountford tuli pärismaalaste laagrisse. Lepiti kohe kokku, et üks seeria neid tootemitseremooniaid, laule ja tantse organiseeritakse Umba-Kumbas. Ent Mountford lisas pisut kaeblikult: „Niipea kui meie toiduained kohale jõuavad!" Sest muidugi tuli riituste ettevalmistamise ja läbiviimise ajal ülal pidada mitutkümmend pärismaalast. Otsustati samuti, et kolm „vanameest" — Banju, Kaleeowa ja Baranboo — tulevad koos minuga Umba-Kumbasse, et esimesi ettevalmistusi teha ja sobiv koht välja valida.

Olin väga rõõmus, et avaneb võimalus saada niisugustest tseremooniatest täielik ülevaade — kirjeldus, film, helisalvestus, ja kahetsesin ainult seda, et ma tõenäoliselt ei saa sellest osa võtta, sest pidin lähematel päevadel Darwinisse tagasi pöörduma. Mind üllatas, et hoolimata viimase seitsme aasta jooksul toimunud muutustest pärismaalaste elus olid nende religioossed ettekujutused ja viimastega seotud riitused ikka veel püsima jäänud. Tõsi küll, mitmenaisepidamist enam peaaegu ei esinenud, noorte meeste initsiatsioon oli muutunud ning noorukil polnud enam vaja lasta oma rinda katki lõikuda, et omandada arme; ümberlõikamine kuulus küll veel noorukite pühitsemise juurde, kuid seda tehti nüüd žiletiteraga ja mitte enam kivinoaga. Aga siin, kahe kilomeetri kaugusel kristlikust misjonist, korraldasid pärismaalased ikka veel oma vanu tseremooniaid. Kahtlemata olid „vanamehed" need, kes säilitasid religioosseid ettekujutusi, mis järgmiste sugupõlvede ajal võib-olla unustusehõlma kaovad.

Missugune õnn, kui ekspeditsioon suudaks hoida neid riitusi vältimatu kaotsimineku eest. Pidasin pöialt, et laev kohale jõuaks.

Teel Umba-Kumbasse ei juhtunud midagi erilist. Päike paistis pilvitust taevast ning oli raske uskuda, et alles mõne päeva eest sadas paduvihma. Seisev vesi oli täielikult kadunud, kuid ojades oli veel vett. Meid oli tagasiteel päris suur seltskond: peale viie mehe Umba-Kumbast Banju, Kaleeowa, Baranboo ja veel kaks meest misjonijaamast.

Mountford ja Sweeney jõudsid enne meid Umba-Kumbasse ning vahepeal oli ka laev üles leitud. See oli Arnhemi maa ranniku ees ühele saarele kinni jooksnud. Onneks ei tekkinud lekki ega muid tormikahjustusi, kuid ikkagi tuli oodata järgmist kõrget tõusu, et laeva lahti saada. Kõik ekspeditsiooni liikmed pardal olid terved. Jäi üsna mõistatuslikuks, kuidas sai laev seal kuivale joosta, sest see paik oli hulk maad kursist eemal. Kurjad keeled väitsid, et kapten, tüürimees ja meeskond olevat koos ekspeditsiooni liikmetega liiga intensiivselt kapteni sünnipäeva pühitsenud ja peo ajal see õnnetus juhtunudki. Ent lähemalt uurima seda lugu ei hakatud, sest peaasi oli, et proviant ja varustus heas korras kohale jõudsid, kuigi mõnenädalase hilinemisega. Selle hilinemise tõttu jäi ekspeditsioon Groote Eylandtile kauemaks, kui oli kavatsetud, ja pidi loobuma Roperi jõe äärde minekust. Otsekui tasuks selle eest õnnestus suurepäraselt jäädvustada totemistlikke viljakusriitusi.

Mõni päev pärast tagasijõudmist Umba-Kumbasse lahkusin ma Groote Eylandtilt.

Kui ma neid ridu 1964. aastal kirjutan, lebab minu ees ajaleheväljalõige: „Kontsessioonide andmine hiiglaslikule terasemonopolile Broken Hill Ltd. mangaanivarude ekspluateerimiseks Groote Eylandtil rikub täielikult sealsete aborigeenide elu, kellest enamik pole kunagi kusagil mujal elanud.

... Teadetest võib järeldada, et kompanii pakub mõnedele aborigeenidele tööd, makstes neile naela iga kaevandatud tonni eest, lõiv pidavat laekuma niinimetatud erifondi. Seni ei osuta miski sellele, et asjaomased pärismaalaste perekonnad osa mainitud rahast endale saaksid.

... Kui samasugused rünnakud 1962. aastal kakssada

kilomeetrit põhja pool Yirrkala rahvaste vastu algasid, organiseerisid viimased otsekohe puukoorele kirjutatud palvekirja, mis on muutunud ajalooliseks mälestusmärgiks nende rahvaste võitlusele. Nende aktsioon kutsus kogu rahva hulgas esile proteste maade sundvõõrandamise vastu."

Mainitud mangaaniladememeid tunti saarel juba palju aastaid ja neist saadi kaljujooniste ookrivärvide jaoks erilist punast, mida pärismaalased mandri ookrist kergesti eristada oskasid. Ka Groote Eylandti tüüpiline must värv kooremaalide aluspõhjana on pärit sellest mangaanimaagist.

Oma retkedel läbi saare leidsin ma mitmel pool mingi musta raske mineraali sooni — oli see siis tina, volfram või miski muu. Kui see mineraal oli ekspluateerimiskõlblik, siis leidus siin alus pärismaalaste ühistele jõupingutustele, mis oleks Fred Grayle andnud võimaluse need praktiliselt ürgkogukonnas elavad inimesed moodsas majanduses hüppeliselt sõltumatule positsioonile aidata. Saatsin oma leiud selgitava kaaskirjaga kaevanduste departemangu Darwinis. Juba mõne nädala pärast sain lühikese vastuse:

„Mining Ordonance'i X allosakond.

Pärismaalaste reservaatides ei tohi mineraale otsida ega kaevandada. Seepärast konfiskeeriti Teie poolt saadetud kivimiproovid."

See juhtus kakskümmend viis aastat tagasi. Nüüd on reservaadid avatud suurtele monopolidele, et need võiksid maalt tema varanduse ja pärismaalastelt nende sünniõiguse röövida. Aga inimesed ei ela enam ürgkogukondlikes tingimustes ning nad on vahepeal palju kogenud ja õppinud.

Koorejoonised Yirrkalast Arnhemi maa kirdeosas ning samuti Groote Eylandtilt, teostatud traditsiooniliste ookrivärvidega, valge piibusavi ja musta mangaanimaagiga, kuuluvad minu arvates kõrgeimate tippude hulka, mida pärismaalased kunsti alal on saavutanud; neid kasutati kunagi nii ilmalikel kui ka religioossetel eesmärkidel. 1962. aastal selgus, et nad on ka poliitilistel eesmärkidel rakendatavad.

Yirrkala pärismaalaste puukoorele kirjutatud palvekirja, milles nad avaldasid protesti ühe teise monopolkompanii sissetungi vastu, mis tahtis nende territooriumil boksiiti kaevandada, esitas üks hõimu liikmeid parlamendile Canberras. Äärmisse segadusse sattunud valitsus püüdis pärismaalaste aktsiooni igati amortiseerida, kuid tööpartei liikmed, keda toetasid Austraalia ametiühingud, nõudsid asjaolude kohest uurimist parlamendi segakomisjoni poolt. Tulemused tagasid Yirrkala inimestele rohkem õigusi ning peale selle tugevdasid sidemeid nende ja kogu Austraalia tööliste vahel.

Kuidas protesteerivad Groote Eylandti inimesed — vana Banju, Kaleeowa ja noorem sugupõlv?

1962. AASTAL KESK-AUSTRAALIAS

MIKS JA KUIDAS MA SINNA SÕITSIN

Pöördusin 1962. aastal Austraaliasse tagasi sèepärast, et tahtsin korrata 1941. aastal Groote Eylandtil tehtud uurimistööd Kesk-Austraalia pärismaalaste hulgas, kes elasid täiesti erinevas ümbruses, nimelt peaaegu kõrbelises piirkonnas vastandina Põhja-Austraalia ranniku troopikale sealse kuiva perioodi ja vihmaaja vaheldumisega.

Ainult Groote Eylandtil oli seniajani rakendatud üksikasjadeni ulatuvat statistilist meetodit ning kogutud täpseid demograafilisi fakte, millest ma võisin tuletada ürgkogukondliku perekonna struktuuri määravad põhiprintsiibid. Oma tööst Groote Eylandtil ning teiste autorite teadetest kontinendi teiste osade kohta järeldasin, et nii perekonna kui ka sotsiaalne struktuur on kogu Austraalias ühesugune, nimelt gerontokraatlik polügüünne, et samad, lõppkokkuvõttes majanduslikud põhimõtted tingivad seda struktuuri kogu Austraalias.

Minu töö Groote Eylandti kohta pole tähtis mitte ainult Austraalia mandri ürgse ühiskonna uurimise seisukohast. See, mida me teame perekonna vanusestruktuuri kohta väljasurnud tasmaanlaste hulgas, tunnistab, et neil oli Austraalia omaga sarnane, samuti polügüünne-gerontokraatlik ühiskonnavorm. Sellega tuleb diskussiooni täiesti uus moment, nimelt aja- ehk ajaloomoment. Sest tasmaanlased lahutati austraallastest sel ajal, kui tekkis Bassi väin, järelikult nooremas paleoliitikumis, paljude tuhandete aastate eest. Minu põhjendatud lõppjäreldus kõlab, et gerontokraatlik-polügüünne perekond oli inimühiskonnale iseloomulik vähemalt selle perioodini kui mitte — milles ma olen veendunud — ajani, millal inimene neandertallasest arenedes alles *Homo sapiens*'iks muutus.

Kuigi need järeldused on loogilised ja toetuvad induktiivsetele argumentidele, on nad siiski täiesti uued ja teatud mõttes revolutsioonilised, järelikult vastuolus seniste

tõekspidamistega. Nii oletavad paljud etnograafid, et inimperekond on arenenud kahes peastaadiumis, matriarhaadi perioodis, millele pärast naissoo ajaloolist lüüasaamist järgnes patriarhaat. Kui aga minu faktidele toetuvad järeldused on õiged, siis on ühe või teise sugupoole ülemvõimu probleem ürgkogukonna varajases staadiumis täiesti tähtsusetu. Samuti nagu kuulus retooriline küsimus, kas enne oli muna või kana, on ka matriarhaadi või patriarhaadi prioriteedi küsimus valesti asetatud.

Siit tuleneb suur hulk filosoofilisi probleeme, mis vaevalt ühe reisiraamatu raamidesse kuuluvad.

Uurimistöö, mille ma 1962. aastal läbi viia kavatsesin, võis heita valgust inimühiskonna arenemisele, mis oli toimunud viisteist, kakskümmend või koguni kolmkümmend tuhat aastat tagasi, kui mitte inimese kui sotsiaalse olendi ajaloo algusele, millal ta just oli ületanud vana ja uue inimese vahelise piiri.

Kui ma 1957. aastal või 1958. aasta alguses esmakordselt oma argumentide ja järelduste tähtsust taipasin, oli mulle kohe selge, et kui ma tahan mõnes muus paigas Austraalias samasuguseid uurimistöid läbi viia nagu Groote Eylandtil, siis tähendab see eelkõige võidujooksu ajaga. Kolonialismi, misjonitöö ja karjamajanduse mõjul kadusid polügüünia ja gerontokraatia ning koos nendega ühiskonna struktuuri ürgkogukondlikud jooned. Seal, kus see juba toimunud oli, polnud mul enam midagi teha. VI rahvusvahelisel antropoloogia ja etnoloogia kongressil, mis toimus 1960. aastal Pariisis, esitasin ma seepärast resolutsiooni, mis kutsus Austraalia valitsust üles toetama uurimistööd niisuguste Austraalia pärismaalaste rühmade hulgas, kus on veel säilinud esialgne sotsiaalmajanduslik struktuur.

Austraalias tahtsin ma kõigepealt nõu pidada etnograafide ja teiste hästiinformeeritud isikutega, kes tundsid olukorda paremini kui mina pärast kuus aastat kestnud eemalolekut. Nende näpunäidete järgi kavatsesin seejärel sobiva pärismaalaste rühma välja valida ning mai alguses uurimistööga algust teha. Nii oleks mulle jäänud kaks kuud aega, et vajalikku varustust hankida ja oma projektile majanduslikku toetust kindlustada.

Professor A. P. Elkin ja etnograafia dotsent dr. Meggitt, mõlemad Sydney ülikoolist, tundsid Kesk-Austraalias

valitsevat olukorda võrdselt hästi nii etnograafilisest kui ka administratiivsest seisukohast. Nad jutustasid mulle suurtest muutustest Põhja- ja Kesk-Austraalias, mis viimastel aastatel — eelkõige alates 1960. aastast — valitsuse sisepoliitika tagajärjel olid toimunud. Selle kohaselt olid praktiliselt kõik pärismaalased, kes veel hiljuti ürgkogukondlikes tingimustes elasid, nüüd misjonijaamadesse või valitsusasundustesse koondatud. „Te olete ümmarguselt viis aastat hilinenud, professor Rose!"

Järelikult ei jäänud mul muud üle, kui neid asundusi külastada, et kindlaks teha, kas toimunud muutused on juba küllalt sügavale jõudnud tungida, et minu tööd võimatuks muuta. Et aga nendesse asundustesse ja reservaatidesse pääseda, kus vähesed pärismaalased veel võsas elasid, vajasin ma valitsuse ametlikku luba. Sõitsin seepärast Canberrasse ja esitasin oma palve härra Paul Hasluckile, territooriumide ministrile, sest tema vastutas ka Põhjaterritooriumi haldamise eest. Enne 1953. aastat olin ma temaga koos töötanud ja talle mitmel korral Põhjaterritooriumi pärismaalaste küsimuses nõu andnud. Hasluck ei tundnud pärismaalaste vastu huvi mitte ainult poliitika seisukohast. Ta oli Teise maailmasõja alguses kirjutanud dissertatsiooni pärismaalaste-poliitika kohta Lääne-Austraalia koloonias. Mainitud dissertatsioon avaldati 1942. aastal Melbourne'is raamatuna pealkirja all „Black Australians" („Mustad austraallased"). See oli teaduslik töö, milles avaldus tõeliselt liberaalne hoiak pärismaalaste suhtes.

Kuigi Hasluck minu tööplaani kaugeleulatuvaid ideoloogilisi konsekventse ei mõistnud või mõista ei tohtinud, sai ta aru asja pakilisusest ja teadis samuti, et ma võin Austraaliasse jääda ainult piiratud ajaks. Ent Hasluck oli lõpuks Ameerika Ühendriikide poolt käsist ja jalust seotud reaktsioonilise valitsuse liige. Peale selle oli meil enne 1956. aastat olnud põhimõttelisi lahkhelisid poliitilistes küsimustes, ja asjaolu, et ma nüüd olin Austraaliasse saabunud Saksa Demokraatliku Vabariigi esindajana, tegi mind poliitilises mõttes kahekordselt ebasoovitavaks külaliseks. Hasluck võttis minu sõbralikult vastu, ei lubanud aga rohkemat, kui oma ametnikega nõu pidada ja mulle otsusest teatada. Nimetasin talle tööde alguse tähtajana mai algust.

Järgmisel kahel-kolmel nädalal kandsin innukalt oma varustust kokku ning hankisin vajalikud rahasummad. Varustus ei olnud rikkalik ega kallihinnaline. Kaks kaamerat tõin ma kaasa, 36 mm „Exakta" ja 6 × 6 „Weltaflexi", esimese värviliste ja teise must-valgete fotode tegemiseks. Mul tuli nüüd osta vastavas koguses filme ning materjale must-valgete filmide ilmutamiseks ja kopeerimiseks, peale selle vajasin ma linte mulle kingitud portatiivse magnetofoni jaoks, millega kavatsesin jäädvustada pärismaalaste laule ja müüte.

Kuigi ma võisin arvestada odavat peavarju, pidin ju ikkagi maksma toidu ja transpordi eest ning ka ekskursioonid võssa nõudsid raha. Kõigest hoolimata olin ma veendunud, et suudan ettenähtud tööd minu käsutuses olevate nappide vahenditega läbi viia.

Oma naiivsuses olin ma lootnud, et saan ministri nõusoleku mõne päeva jooksul pärast minu tagasijõudmist Sydneysse, ja kui kolme nädala pärast hakkas lähemale nihkuma tähtaeg, millal ma pidin alustama reisi kontinendi südamesse, palusin teda kirja teel viisakalt nõusoleku andmisega kiirustada. Ei mingit vastust. Oli kätte jõudnud mai algus. Muutusin kannatamatuks ja kirjutasin uuesti, seekord tungivamalt. Järgneva kahe kuu jooksul saatsin veel neli või viis kirja ja telegrammi. Aegamööda hakkasin ma ministri taktikat läbi nägema. Ta tahtis mind nii kaua kinni hoida, kuni ma enam ei saa oma töid läbi viia, sest ta teadis väga hästi, et enamik etnograafe töötas Põhja- ja Kesk-Austraalias sealse talve perioodil, juba augusti lõppu peeti töö alustamiseks liiga hiliseks ajaks. Hasluck kartis kas seda, et ma pärismaalased valitsuse vastu üles ässitan, või et ma rohkem näen, kui valitsusele meelepärane on.

Nii otsustasin ma juuni alguses oma plaane uuesti muuta. Varsti pärast Sydneysse saabumist olin ma ühest raadioajakirjast lugenud, et Bill Harney esineb raadios mitmesuguste loengutega ja kavatseb lähemal ajal välismaale sõita. Kirjutasin talle. Kaua aega ei kuulnud ma temast sõnakestki ja kartsin juba, et minu kiri ei leidnud teda enam eest, siis aga sain ma juuni alguses kirja, mis kandis Alice Springsi postitemplit ja oli kirjutatud tema iseloomulikus käekirjas. Ta pidavat ära sõitma alles järgmisel aastal — aga see reis jäigi sooritamata, sest detsembri lõpus ta suri. Minu probleeme puudutas ta teises kirjas. Ma ei vajavat ju mingit luba selleks, et töötada karjafarmis. Tema seisvat ühe turismibüroo teenistuses Ayers Rockis, selle läheduses aga olevat palju pärismaalasi. Farmi omanik Arthur Liddle tundvat loritja hõimu keelt. Tema ja ta naine võivat mulle rohkesti informatsiooni anda, nad olevat mõlemad segaverelised ja seal sündinud. Ma pidavat Angas Downsis loritja Djuwerra poole pöörduma, kelle inglispärane nimi olevat Harry Brumby ja kes olevat suurepärane vanamees.

Bill ei kirjutanud, kas pärismaalased Angas Downsi farmi ümbruses on veel säilitanud ürgkogukondlikke jooni oma sotsiaalses struktuuris ja kas neil esineb veel mitmenaisepidamist. Otsustades väheste andmete järgi, mida tema kirjad sisaldasid, oli see ebatõenäoline. Ometi võisin ma uurida muutuvat ühiskonnavormi, ühiskonda, millele tsivilisatsioon avaldas vahetut ja ilmselt tugevat mõju. Järelikult pidin ma seda võimalust kasutama.

Billi kirja saabumisest olid möödunud ainult mõned päevad, kui ma juba asusin teele sisemaale. Pärast edasi-tagasi-pileti ostmist jäi mul tasku saja viiekümne naela suurune soliidne summa. Olin otsustanud raudtee kasuks, sest lend oli liiga kallis. Melbourne'is ja Adelaide'is, kus ma pidin ööbima, leidsin peavarju sõprade juures.

Igas Austraalia linnas reklaamiti Kesk-Austraaliat ajakirjanduses ja plakatitel kui talvist turistide paradiisi. Ayers Rock oli peamine atraktsioon — „maailma suurim monoliit, mis kerkib ümberkaudsest tasandikust majesteetlikult 350 meetri kõrgusele. Alaline värvidemäng päikesetõusul ja -loojangul, inspiratsioon värvifotograafidele" ja nii edasi ja nii edasi. Rõõmsavärvilised prospektid, mida võis saada reisibüroodest, andsid täpset informatsiooni hindade, hotellide ja eeliste kohta, mida pakkus reis ühe või teise büroo vahendusel. Piisavalt tüseda rahataskuga turistide kategooriasse ma nende järgi igatahes ei kuulunud.

Ma polnud veel kunagi rongiga Adelaide'ist Alice Springsi sõitnud. Kuni Port Pirie'ni kulges reis sündmustevaeselt. Sealt aga jätkasime teed kuulsa kitsarööpmelise rongiga „Ghan". See nimi pärineb afgaanidelt, kes 19. sajandi lõpul kodumaalt kaasatoodud kaamelitega sellel marsruudil Kesk-Austraalia isoleeritud asunikele häda-

vajalikku varustust vedasid. Need nädalaid kestnud retked õõtsuval kaameliturjal ning kõrvetava päikese all kuuluvad ammu minevikku. Enne sõda oli sõit „Ghanil" elamus, aga pärast seda kui sõja ajal osa teest ümber ehitati ja „Ghani" 1962. aastast peale hakkas vedama diiselvedur, kuuluvad tema koosseisu kliimaseadistega varustatud vagunid. Kõik turistide heaks!

Tuhande kolmesaja kilomeetri pikkuse teelõigu läbimiseks kulub kolmkümmend kolm tundi. Alguses läbisime piirkondi, kus oli hiljuti ohtralt vihma sadanud; kui me aga Alice Springsile lähenema hakkasime, muutus maastik üha kuivemaks ning ilmutas kõiki kestva põua tundemärke: ühegi rohulibleta paljas punane maapind — kõrbenud rohukamara oli tuul ammu minema puhunud —, siin ja seal mõni kuivanud eukalüpt või akaatsia, puud, mis üldiselt suudavad põuale vastu panna.

Alice Springs on kasvav linn ümmarguselt 3000 elanikuga ning asub poolteist kilomeetrit põhja pool Emily kuristikku, mille kaudu saabuvad lõunast raud- ja maantee. Oleks vaevalt õige ütelda, et läbi kuristiku voolab Toddi jõgi, sest jõesäng on peaaegu aasta läbi täiesti kuiv.

Alice Springs — ehk Stuart, nagu seda varem nimetati — oli aastakümneid tuntud võimendusjaamana Adelaide'i ja Darwini vahelisel telegraafiliinil. Selle liini rajamine möödunud sajandi seitsmekümnendatel aastatel aitas kahtlemata otsustavalt kaasa Põhjaterritooriumi arenemisele, nii kaua kui viimast veel Lõuna-Austraaliast hallati. Tehti küll suuri plaane, kuid Põhjaterritoorium oli liiga suureks koormaks ja tal ei olnud mingit poliitilist tähtsust, sest hääleõiguslik elanikkond koosnes ainult mõnest tuhandest inimesest. Seepärast võttis äsja loodud liiduvalitsus 1911. aastal Põhjaterritooriumi üle. Ta pidi ka juba alustatud Adelaide—Darwini raudteeliini täpsemalt kindlaks määramata jäänud tähtajaks valmis ehitama. Teatud mõttes võlgneb Alice Springs oma tähtsuse majanduskriisile, mis võimaldas raudtee ehitamist jätkata ainult Oodnadattast Alice Springsini.

1930. aastast peale sai Alice Springsist õitsva karjakasvatuse keskus. See piirkond või vähemalt praeguse telegraafiliini lähedased alad asustati alles 19. sajandi kuuekümnendate aastate keskel. Isegi pärast seda kui raudtee jõudis Oodnadattani, oli karja või villa turule toimetamisega nii palju raskusi, et siin leidus ainult üksikuid laialipillatud asundusi. Suured kompaniid, mis olid põhjas hiiglasuuri maa-alasid rentinud, ei tundnud keskpiirkondade vastu erilist huvi. Järelikult olid siinsed asunikud niinimetatud väikesed inimesed, inimesed vähese kapitaliga või üldse ilma selleta, kes olid valmis karmides tingimustes soolalihast, teest ja leivast elama, et ainult võimaldada endale maatüki omamise või rentimise lõbu. Maavalduste suuruseks oli keskmiselt 1500 kuni 2600 ruutkilomeetrit. „See ei olnud sobiv ümbrus naise jaoks", igatahes mitte valge naise jaoks, ja seepärast tröötisid asunikud end kohalike „feedega", mistõttu Alice Springsis võib kohata suurt hulka segaverelisi. Ent kui raudtee lõpuks Alice Springsi jõudis, muutus karjakasvatajate olukord nii-ütelda üleöö. Turustamiskulud jäid küll suureks, kuid mingit riski praktiliselt enam ei olnud. Aastail 1930 kuni 1950 kasvas veiste arv piirkonnas kuuekordseks, samal ajal kui see Põhjaterritooriumi teistes osades endiseks jäi.

Tagamaal on pisut tina, opaali ja kulda, mida kaevandatakse, ometi jäävad Alice Springsi heaolu soliidseks aluseks veised, kuigi 1962. aastal domineeris väliste muljete järgi turism.

Alice Springsis elab terve rida karja- ja farmiagente, seepärast püüdsin ma kõigepealt kindlaks teha, kes esindab Arthur Liddle'it. Esimene katse ebaõnnestus, teisel sain teada, et Arthur Liddle olevat arvatavasti linnas ja võivat mind ehk Angas Downsi kaasa võtta, täpsemaid andmeid pidavat saama üle tänava asuvast reisibüroost. Seal juhatati mind Emily kuristiku lähedale puuhoovi, kust võivat kindlasti leida tema venda Miltonit. Viimane pidavat taksiautosid ja olevat üks suuremaid puukaupmehi linnas. Puu on ikka veel tähtsaim põletusmaterjal sellest ajast peale, kui väljaspool linna võsas veel küllalt puid leidus. Nüüd aga peab Milton sõitma kuuekümne kilomeetri kaugusele, et kasutamiskõlblikku materjali saada. Kui ma Miltonit siiski ei peaks kohtama, polevat Arthuri linnamaja kollaste bensiinivaatide virna järgi selle ees raske ära tunda.

Puuhoovis lõikas üks pärismaalane kummipuutüvesid kreissaega parajateks tükkideks. Peale selle nokitses keegi valge lagunenud veoauto kallal, mis näis kuuluvat pige-

mini prügimäele kui töökotta. Mõningate raskustega suutsin end saagimispausidel arusaadavaks teha ja sain teada, et Miltonit oodatakse tagasi tunni aja pärast. Seejärel läksin valge juurde ja pärisin, mida ta seal õigupoolest installeerib. „Kui mootor läheb kuumaks, hakkab see vana käru tujutsema ja bensiinipump lakkab töötamast, seepärast paigutame bensiinipaagi mootorist kõrgemale." Suurepärane idee — bensiinipaak otse autojuhi pea kohale monteerida, mõtlesin mina. Nii võib kõike juhtuda ja oligi ilmselt juhtunud, kui auto välimuse järgi otsustada.

Lasksin endale Arthur Liddle'i maja näidata ja seadsin sammud selle poole. Maja seisis kolmekümne üksteisega väga sarnase hoone vahel ja näis kuuluvat riiklikusse asundusse linnaserval. Puud ja põõsad puudusid täielikult, sest Alice Springsi ehitusmeistrid on puude vastu — nagu vist kõik austraallased. See vaen pärineb tõenäoliselt igavesest võitlusest võimutseva võsaga, mille eest iga asundust kaitsta tuli. Majad, kõik valitseva tuule suunas paigutatud ja üksteisest traataiaga eraldatud, olid moodsad üheperekonnaelamud ühe või kahe magamistoaga, ühekorruselised, kõik ruumid kärbeste eest gaasriidega kaitstud.

Maja uks seisis pärani lahti. Kärbsed olid selle asjaolu otsekohe ära kasutanud ning suures parves elutuppa tunginud, millesse võis ukselävelt pilgu heita. Ma koputasin, aga et keegi ei vastanud, siis läksin ümber maja ja kohtasin õues vana segaverelist naist, kes riputas kuivama lapsepesu, küllap vist lapselapse oma.

Kui ma temalt Arthur Liddle'i järele pärisin, ei lasknud ta end oma töös segada. Alles pärast viimase riidehilbu nöörile riputamist pöördus ta ümber ning ma nägin, et naise nägu oli tugevasti moonutatud ja et tal puudus üks silm. Tookord ei teadnud ma veel, et see oli Arthuri ema Mary. Kohutava armi oli ta näkku saanud farmis töötades. Ta vastas mulle dialektis, mida kõnelevad harimatud segaverelised, mingis võsa-austraalia ja pidžin-inglise keele segus, mis sisaldab katkendeid pärismaalaste keelest. Ma ei olnud veel selle žargooniga harjunud, sain aga niipalju aru, et Arthur oli turistide pärast juba jälle Angas Downsis. Põhjus jäi mulle küll ebaselgeks, aga vana naise arvates oli see täiesti enesestmõistetav. Ta oli jutukas ning

üldse mitte uje, samuti suhtus ta täiesti võõrasse inimesesse ilmselt kui omasugusesse. See oli vastuolus minu seniste kogemustega. Edasi ütles ta mulle, et Frank... — perekonnanimest ei saanud ma aru — olevat puuhoovis ja sõitvat Angas Downsi tagasi, tema võivat mulle Arthuri asupaiga kohta rohkem rääkida. Tänasin teda ja pöördusin puuhoovi tagasi. Frank, kes veoauto kallal töötas, oli Angas Downsis puusepaks, nagu ma hiljem teada sain. Minu sealviibimise esimestel nädalatel elas ka tema farmis ja me õppisime teineteist üsna hästi tundma. Tema, Arthur ja mina valmistasime vaheldumisi hommikusööki. Franki perekonnanime ma ei saanudki teada, ent see meie sõprust ei häirinud.

Kui Frank Angas Downsi tagasi sõidab, võtab ta ehk minu kaasa ja ma saaksin bussipileti hinna võrra kokku hoida. Frank jändas ikka veel autoga. Esitasin talle kohe oma palve. „Muidugi võite te kaasa tulla, see meeldib mulle väga, sest ma ei pea siis üksinda sõitma. Aga kõik sõltub sellest, kas ma selle lojuse siin käima saan. Enne õhtut kindlasti mitte." Seda oli väga rõõmustav kuulda, sest nii võisin ma veel tasuda oma hotelliarve ja külastada mr. Boenersit, peapostkontori tehnikut, kes uuris Alice Springsi piirkonna ajalugu.

Vahepeal jõudis tagasi Milton Liddle, keskmist kasvu pool- või õigemini veerandvereline, umbes viiskümmend aastat vana, energiline, huumorisäde silmis. „Arthur rääkis mulle, et te olevat üks nendest entusiastlikest etnograafidest. Te leiate Angas Downsist palju huvitavat. Kui tahate linna tagasi sõita, võtan teid kaasa, mina sõidan samuti sinna."

Enne aga pidin ma veidi jooma, sest viimane pool tundi oli mind januseks teinud. Läksime kõik koos lähedal asuvasse väiksesse kauplusse, Frank, Milton, pärismaalane sae juurest ja salk lapsi, kes olid seisnud ukse ees. Pärast seda kui ma olin korraldanud Angas Downsi sõitmise probleemi, sattusin pillamistuhinasse ning tegin kõigile välja karastusjooke ja jäätist.

Seejärel külastasin Doug Boenersit, ühe tuttava geoloogi korrespondenti. Kahjuks ei olnud ta kodus, kuid tema naine kostitas mind tee ja keeksiga ning näitas mulle Alice Springsi kohta kogutud materjale. Kogus leidus ka kohalikelt pärismaalastelt saadud etnograafilisi esemeid

ning mrs. Boeners näitas mulle täis uhkust kaht pärlmutritükki, mis olid vahetuskaubanduse teel rohkem kui tuhande kilomeetri kauguselt põhjarannikult siia mandri südamesse sattunud, kus neid kasutati maagilistel eesmärkidel. Ühes tükis tundsin ma ära Kimberley peenisekatte tüüpilise sissekraabitud „võtmemustriga".

Päikeseloojaku eel olin ma jälle puuhoovis. Milton oli seal, Frank aga oli „taksoga linna läinud, sest vana masinalogu ei saa ta kasutada, kuna sellel pole pidureid ja Johnid — politseinikud — võivad ta kinni nabida".

Oli peaaegu pime, kui Frank tagasi jõudis. Ta täitis ühe veenõu joogiveega, kinnitas selle „vana käru" ühele küljele ja me asusime teele. Kõigepealt läbi kuristiku, siis umbes kaheksa kilomeetrit lõunasse, kus me paremale pöörasime ning seejärel üle raudtee sõitsime. Olime umbes pool tundi teel olnud, kui mootor turtsuma hakkas ja seisma jäi. Frank ronis kapotile, keeras lahti tagavarapaagi kraani ja laskis bensiinil pool minutit välja voolata. Siis püüdis ta mootorit tagajärjetult starteri abil käima panna. „Lõö korraks vänta, Fred, aga ole ettevaatlik, ta põtkib nagu eesel."

Jälle sõitsime läbi öö, aga poole tunni pärast jäi mootor uuesti seisma. Ei starteri ega vändaga olnud midagi peale hakata ning Frank kummardus taskulambi heledas valguses mootori kohale. Ta võttis tagavarapaagi plastmassvooliku karburaatorist välja ja püüdis seda läbi puhuda. Voolik oli ummistunud. Täpsemal uurimisel selgus, et kraan ei funktsioneerinud. See sai puhastatud ning sõit läks edasi. Veerand tunni pärast seisime jälle. Sama lugu.

„Paneme priimuse põlema, Fred." Teejoomise ajal suitsetasin ka ühe sigareti — viiekümneliitrise bensiininõu tõttu pea kohal ei olnud ma riskinud kabiinis suitsetada. Frank oli napisõnaline ja mõtles järele, mida peale hakata. Lõpuks jõudis ta otsusele: „Sel pole mõtet, Fred. Me pöördume siin Mount Quinni teele ja siis tuleb kaheksakümmend kilomeetrit kuiva rada. Turistid siit ei sõida, sest tee on tasandamata, ja kui see vana käru meid pigisse jätab, siis võime seal nädal aega seista, enne kui Arthur läbi tuleb."

Frank näis suutvat minu mõtteid lugeda. Ma nägin endid nimelt juba janusse suremas kuival kaheksakümnel kilo-

meetril. „Aga ei, meil on kaasas poolest saadik täis kahesajaliitrine veenõu, kuid mitte just eriti palju söödavat. Kõigest hoolimata sõidame Alice'i tagasi. Selle vana käruga tuleb ainult Arthur toime, ta sõidab „Landroveriga" linna ja võib selle tagasi viia." Seepeale pööras Frank otsa ümber ja me sõitsime Alice Springsi poole, kuhu me öösel kella üheteistkümne paiku pärale jõudsime. Ma tulin Arthuri maja juures maha ja läksin hotelli. Tütarlaps kassaluugi taga imestas: „Mis, te olete jälle siin? Ma arvasin, et te sõidate Angas Downsi." Jutustasin talle meie juhtumustest ja palusin voodikohta. „Kahju küll, aga hotell on täis. Kui soovite, võite oma magamiskoti mansardkorrusele paigutada. Kell 8 tulge alla hommikusöögile." Niisugune lahendus oli mulle täiesti vastuvõetav.

Mul ei jäänud nüüd muud üle kui turismibussiga sõita, sest oli täiesti teadmata, millal Arthur „Landroveriga" saabub. Järgmisel hommikul läksin ühe bussijuhi juurde, kes, nagu selgus, oli reisibüroo kaasomanik, ja küsisin, millal läheb järgmine buss Angas Downsi. Esitlesin ennast ja kirjeldasin möödunud öö sündmusi. „Pagas on suur?" — „Ei, ainult voodiriided, seljakott ja suur spordikott." — „Võtame teid homme kell pool kaheksa trahteri ees peale!" See oli kõik. Sõiduhinnast mitte sõnagi. Ilmselt ei arvanud ta mind turistide kategooriasse, vaid suhtus minusse juba nagu kohalikku elanikku.

Järgmisel hommikul lebas hotelli ees sõiduteel terve mägi kohvreid, mille kõrvale ma asetasin oma armetu välimusega pakid, jättes spordikoti selga. Kohvrid kuulusid kolmele vanemale daamile, keda ma nende käitumise järgi pidasin mingi kõrgema kooli õpetajateks. Nad rääkisid elavalt eelmisel õhtul mängitud bridžipartiist. Kuulasin nende juttu mõne aja pealt, kuid nad võtsid ligipääsmatu hoiaku ega tunnustanud mind kaasreisijana. Tõenäoliselt leidsid nad, et minuga kõnelemine seisab allpool nende väärikust.

Teil on täiesti õigus, mu daamid, ma ei ole turist, igatahes ka mitte provintslane, nagu te näite oletavat.

Situatsioon meenutas üht lugu, mis Bill Harney mulle aastate eest oli jutustanud.

Arvatavasti juhtus see varsti pärast sõda, igatahes aga enne seda aega, millal linn sai kanalisatsiooni, et turistide nõuetele vastata. Bill Harneyle oli tehtud ülesandeks

Albert Namatjirat, kuulsat pärismaalasest maalikunstnikku aranda hõimust, Alice Springsist Darwinisse saata. Ka nemad ootasid sõiduteel autobussi tulekut. Üheks kaasreisijaks oli elegantne ja upsakas hotelliomanik Adelaide'ist. Ta soovis kuulsa Namatjiraga tutvuda.

„Nii, nii, teie olete siis Albert Namatjira. Väga rõõmustav teiega tutvuda," ja ta raputas pärismaalase kätt.

Sel silmapilgul lähenes neile veel kaks pärismaalast ja Albert tervitas neid aranda keeles. Bill Harney ütles hotelliomanikule möödaminnes: „Need on Alberti vend ja nõbu." Hotelliomanik tahtis ka Alberti sugulastega tutvuda, trügis pikema jututa pärismaalaste rühma hulka ja raputas mõlemal südilt kätt.

„Väga rõõmustav Alberti venna ja nõbuga tutvuda!"

Bill küsis meestelt, millega nad parajasti tegelevad. „Me töötame sibidena. Just praegu tuleme töölt."

Kohkunult silmitses hotelliomanik oma käsi, kuid tal polnud enam aega neid pesema minna, sest autobuss sõitis ette. Nagu Bill jutustas, ei söönud mees kogu sõidu vältel kuni Tennant Creekini ühtki suutäit.

Me ei tarvitsenud kaua Jani, bussijuhti, oodata, kes saabus pooltühja bussiga. Ta ütles mulle: „Meil tuleb ainult need kolm veel peale laadida, kohti on ohtrasti. Viska oma asjad sinna taha." Nii algas minu teine katse ettenähtud kohta jõuda.

Selle iseenesest mittemidagiütleva sõidu ajal peatusime kaks või kolm korda. Esimesel korral selleks, et juua hommikust teed ühes karjafarmis, kust Jan raadio teel Ayers Rockiga rääkis ja sõidu käigu kohta informatsiooni andis. Mount Ebenezeri farmi juures pidasime jälle kinni, see asus lähima naabrina oma kolmekümne kilomeetri kaugusel Angas Downsist. Panin tähele, et siin oli umbes tosin pärismaalast, kes Angas Downsi omadega kahtlemata ühte rühma kuulusid. Kavatsesin hiljem ka nendega rääkida.

Lõpuks läbisime Angas Downsi piiritara, ent meil tuli sõita veel kakskümmend viis kilomeetrit, enne kui jõudsime farmihooneni, kus reisijatele lõunasööki pakuti. Pöördusime peateelt kõrvale ja varsti ilmus vasakul nähtavale suur pärismaalaste laager. Kolmsada meetrit eemal seisis uus hoone, selle ette autobuss sõitiski. Vaatasime Janile ootusrikkalt otsa. „See on Angas Downs. Jääme siia üheks tunniks. Söögituba on paremal, tualetid vasakul. Kui soovite, võite seal ka dušši kasutada." Seepeale ronis ta bussist välja.

Soe dušš kolmesaja kilomeetri kaugusel Alice Springsist karjafarmis, mis kuulub segaverelisele — jah, siin peab tõepoolest olema toimunud suuri muutusi!

Pärismaalaste rühmad ootasid bussi ees ja hoidsid müügiks valmistatud puuesemeid kõrgel pea kohal. Hindasin inimeste arvu kolmekümnele või neljakümnele, imikutest emade kätel kuni raukadeni. Kõik nad kandsid riideid, isegi väikesed lapsed. Võis arvata, et siin pole ürgkogukonnast kuigi palju järele jäänud.

Küsisin ühelt vanemalt, raseeritud mehelt: „Kes on Harry Brumby?" Minu üllatuseks selgus, et tema see oligi. Niisiis leidsin juba esimesel katsel mehe, keda Bill Harney oli mulle soovitanud. Esitlesin end, seletasin, et kavatsen mõneks kuuks siia jääda, ning mainisin ühtlasi, kes mind tema juurde oli juhatanud. Pärismaalased tundsid Billi hästi ja tema sõbrana omandasin ma nende juures otsekohe soodsa positsiooni.

Enamik turiste läks söögituppa, mina aga vaatasin kõigepealt veidi ringi. Kui välja arvata uus hoone ja pesemisruumid, siis sarnanesid farmi ehitised sadade teistega Põhja- ja Kesk-Austraalias. Seal oli punase lateriitmullaga kaetud lage õu, mõõtmetega sada korda sada meetrit. Uusehitis asus õue idaküljel, sellele lisandus põhja pool umbes saja meetri kaugusel laineplekist katusega ühekorruseline hoone. See oli ilmselt farmiõu. Üksikasju ei suutnud ma eraldada, kuid arvatavasti oli ta pärismaalaste koerte eest traatvõrguga kaitstud. Seespool traataeda silmasin kaht väiksemat laineplekist hütti või onni. Õue lõunaküljel, farmihoone vastas, kerkis veepumpa käitav tuulemootor ning selle all umbes kümnemeetrise läbimõõduga plekist veepaak. Et seda ümbrusest pisut kõrgemale tõsta, oli ta paigutatud kunstlikule künkale, mida nurkades toestasid puupalgid. Peale selle leidus veel väiksem veepaak metallalusel, mis nähtavasti andis vajaliku surve pesemisruumide ja köögi jaoks, sest see paiknes umbes viis meetrit kõrgemal. Umbkaudu idast läände kulges teeni, mida mööda me olime tulnud, nelja traadireaga aed, okastraat peal. See aed suundus tuulemootori ja veetanki taha, kus ma nägin soliidse ehitusega tarandikku, mis paistis olema heas seisukorras.

Umbes viieteistkümne meetri kaugusel farmihoone ees seisis — jällegi uuendus, mida siin vaevalt oleks oodanud — kaks bensiinikolonni, mille nägemine seletas mulle bensiinivaatide olemasolu põhjuse Arthur Liddle'i linnamaja ees. Ta mitte ainult ei pakkunud turistidele lõunat, vaid arvatavasti müüs ka omal käel reisijaile bensiini.

Nii võis siin Angas Downsi suure õue ääres näha vana karjamajandust külg külje kõrval toimeka uustulnukaga, turistide teenindamisega — lisaks aga veel ka pärismaalasi, kes seda maad olid asustanud, kuni see neilt ära võeti, et karjakasvatust võimaldada.

Järgnesin turistidele söögituppa. Nii väljast kui ka seest võis selgesti näha, et Frankil oli veel palju tegemist: seinad olid katmata ja paistis laineplekist katuse alumine pool, sest lagi puudus alles. Turistid istusid väikeste, plastmassist plaatidega laudade ääres, mis olid kaetud laitmatult valgete laudlinadega. Nad istusid kirjutel, kuid maitsekatel plastmassist toolidel. Neid teenindas keegi segaverevine naine, ja kui ta väljus söögitoa teises seinas asuva ukse kaudu, mis arvatavasti viis kööki, siis ma läksin talle järele. Minu küsimuse peale kinnitas naine, et ta on mrs. Liddle ning mina esitlesin end omakorda. Väga ujedalt pakkus ta mulle köögis einestava Jani kõrval istet, ise aga jätkas turistide teenindamist. Kaks pärismaalastüdrukut tõstsid toidu taldrikutele ning mrs. Liddle kandis need külalistele ette.

Pärast seda kui viimane turist oli lahkunud, palus ta mind söögituppa ja tõi mulle lõunasöögi, ise aga läks kööki ega söönud koos minuga. Temalt sain ma teada, et Arthur Liddle sõitnud hommikul Alice Springsi ning tulevat homme tagasi. Siis majutatavat mind nagu kord ja kohus. Täna õhtul pidavat tüdrukud tooma siia ühe välivoodi ja ma võivat magada söögitoas. Kui ma peaksin tahtma endale midagi keeta, siis hoolitsevat ta selle eest, et köögis leiduks piisavalt puid. Kuigi mrs. Liddle oli äärmiselt uje, märkasin ma ometi, et olin teretulnud külaline.

IGAPÄEVANE ELU KARJAFARMIS

Arthur ja Frank saabusid hilisööl, kui ma juba magasin, ja nii nägin ma Arthurit alles järgmisel hommikul. Ta oli „vana käru" tagasi toonud koos seitsmeteistkümne sajaliitrise bensiini täis vaadiga, mis moodustasid enam kui tubli koorma. Ühe pärismaalase abil veeretas ta vaadid maha ning mina aitasin need maa-alustesse paakidesse tühjendada.

Seejärel läksime kööki ja jõime pulberekstraktist kohvi. Arthur rääkis, et ta kavatseb paigutada mind ühte farmi õues asuvasse onni. Seal olevat praegu küll kahjuks väga tolmune ja räpane, kuid ta laskvat kõik korda seada. Tema poeg magavat samuti seal, kui ta õppevaheajal kodus viibib.

Üks teenijatüdruk seadis onnis korra jalule ja Arthur viis minu mu uude korterisse. See oli seestpoolt katmata, laineplekist seinte ja tsementpõrandaga onn, mille mõõtmed olid umbes kolm korda kolm meetrit. Onnis olid välivoodi, väike laud ja tool. Konksu oma riiete jaoks lõin ühte puuraami. Arthur vabandas mõne vana kasti pärast, mis seisid ühes nurgas ja ütles rohkem nagu jutujätkuks: „Nendes on minu poja tööriistad, see kast seal aga sisaldab jääke dünamiidist, mida me kasutasime vana farmihoone juures asuva tammi õhkulaskmiseks."

Niisiis tuli mul magada, kast dünamiiti voodi all. Seda olin ma 1942. aastal Broome'is kord juba teinud, kui oodati Jaapani invasiooni ja maja oli mineeritud. Tõtt öelda ei maganud ma tookord kunagi eriti hästi, kuigi dünamiit oli maja all ja mitte otse voodi all nagu siin! Olin üsna jahmunud, kuid vastasin ainult kaeblikul toonil: „Siis ei tohi ma siin vist suitsetada?" — „Võib-olla on tõesti õigem onnis mitte suitsetada."

Kohusetundlikult loobusin ma esimesel paaril nädalal oma elamus suitsetamast, kuid pikapeale läks dünamiidikast voodi all mul hoopis meelest. Pärismaalastele, kes mind külastasid, ei tähendanud see nagunii midagi ning kujunes nende poolt igati tervitatavaks tavaks, et ma oma külalistele sigarette pakkusin, mida nad küsitluse ajal suitsetasid.

Nüüd istusin ma siis laineplekist onnis voodil, mille all lebas dünamiidikast. Aga see oli minu muredest kõige

tühisem. Rahaasjad häirisid mind rohkem. Toit ja peavari võisid Angas Downsis neelata lõviosa sellest saja viiekümnest naelast, mis mul uurimistöö jaoks oli olemas. Seepärast pidin välja uurima, kui palju Arthur Liddle mult nõuda kavatseb, enne kui sain siiajäämise kestuse kindlaks määrata ning selle järgi täpse tööplaani koostada.

Tulin selle küsimusega lagedale juba mõne päeva pärast, kui me jälle kord *chalet*'s — nii nimetati uut hoonet — kohvi jõime. Arthuril ei olnud ilmselt tahtmist sel teemal rääkida ja ta kinnitas ainult, et mul ei tule kuigi palju maksta. Kuna ma ei tahtnud teda tüüdata, jätsin selle jutu katki. Nädal aega hiljem polnud ma veel kübetki targem. Kui ta peaks mult võtma kümme kuni viisteist naela nädalas — mis oli üsnagi mõõdukas taks —, siis kuluks kogu mu sularaha kolme kuuga ainuüksi toidule ja peavarjule. Vahepeal olin ma juba märganud, mida Bill Harney mõtles, kui ta kirjutas: „Iga vajutus fotoaparaadi päästikule maksab kaks šillingit." Abiliste palkamine kujuneb järelikult samuti kalliks lõbuks.

Tegin Arthuriga sellest probleemist uuesti juttu. Sedapuhku ütles ta, et mul pole vaja selle üle muret tunda. Ei jäänud midagi muud üle, kui talle kõik ära seletada. Seepeale tegi ta ettepaneku, et mul pole vaja kosti ja peavarju eest midagi maksta, aga kui ta sõidab vahetevahel karja juurde või Alice Springsi, siis võiksin ma bensiinipumba enda hoole alla võtta. Nii jõudsime lõpuks džentelmenlikule kokkuleppele.

Minu jaoks oli niisugune lahendus suurepärane, sest see vabastas mu peamisest murest. Nüüd võisin ma oma vahendid jäägitult etnograafilisele tööle kulutada, eelkõige abiliste palkamisele. Et päeva jooksul harva üle kuue auto tankida tuli, siis ei röövinud see amet mult eriti palju aega ja minu uurimistöö lõppjärgus lakkas turistide liiklus seoses suve algusega hoopis.

Sel kombel sai minust oma inimene Angas Downsi ettevõttes, mis koosnes bensiinijaamast, karjafarmist, restoranist ja pärismaalastele määratud kauplusest. Viibisin seal neli kuud ja lõpupoole võtsin ma aeg-ajalt kogu ettevõtte neljaks või viieks päevaks üle, kui Bess ja Arthur Liddle Alice Springsi sõitsid. Ma vastutasin köögi eest, kolme kolmekäigulise söömaaja eest kolmekümnele turistile, kaupluse eest ning pärismaalastele ratsioonide ja toetuse

väljajagamise eest. Peale selle lasus minu õlgadel põhikohustusena bensiinijaama teenindamine.

Angas Downs on ümmarguselt 3200 ruutkilomeetri suurune ristkülikukujuline maavaldus külgedega 67 ja 48 kilomeetrit, kusjuures pikemad küljed asuvad põhjas ja lõunas. Tema piirid eksisteerivad õigupoolest ainult kaardil, mingeid tarasid ei ole olemas. Farmi pindala on järelikult suurem kui mõni omaaegne vürstiriik Euroopas, kuid tema produktiivsus on erakordselt madal. 1962. aastal oli farmis umbes 550 veist ja kes ei teadnud, kust loomi otsida, see neid sellelt hiiglaslikult maa-alalt muidugi üles ei leidnud. Tõsi küll, viimasel seitsmel aastal oli siin põud valitsenud, aga isegi soodsates tingimustes suutis maa arvestuste kohaselt ainult 1250 looma toita.

Enesestmõistetavalt esineb nii suurel maalahmakal kõige erinevamaid maastikutüüpe, lavamägede ahelikest mitme kilomeetri pikkuste, tuule poolt kokkuaetud liivaluideteni, millel ei kasva muud kui loomasöödaks täiesti kasutamiskõlbmatut *spinifex*-rohtu. Pärismaalased valmistasid sellest sidumismaterjali, millega nad oma kiviriistad puust käepidemete külge kinnitasid.

Angas Downs kuulub Alice Springsist kõige kaugemal läänes asuvate karjafarmide hulka, edasi algab juba niinimetatud kõrb, piirkond kasina taimkattega, millesse kuuluvad akaatsiavõsa ning üksikud kääbuseukalüptid ja hunnitud, viieteistkümne kuni kahekümne meetri kõrguseks kasvavad kõrbetammed (kasuariinid). Samuti kasvab liivaküngastel *spinifex*, seega ei ole siin tegemist tõelise kõrbega.

Kui Arthuri isa William 1928. aastal Angas Downsi omanikuks sai, oli pärismaalastel sellel alal neli pidevalt vett andvat veeauku. Neid täiendati aja jooksul tuulemootoritega käitatavate pumpadega ja vihmaveereservuaaridega, mis kõik teenindavad karja. Ühe niisuguse veevõtukoha juurde, idast läände kulgevate Liddle'i küngaste vahele ehitas William Liddle esimese farmihoone. Sellest ajast peale on puuritud kolm või neli kaevu, mis annavad aasta läbi värsket vett; üks nendest asub praeguse farmihoone juures. Peale selle rajati dünamiidi või labida abil terve rida basseine, mis pärast vihmasadu mõnda aega vett sisaldavad. Nii on farmis praegu seitse või kaheksa veevõtukohta.

Kari hoidub tavaliselt joogikoha lähedusse ning liigub kuni viieteistkümnekilomeetrise raadiusega alal sello ümber. Mõnikord aga rändavad loomad ka mõne teise joogikoha juurde või koguni teistesse maavaldustesse. Seepärast korraldatakse kõrvuti asetsevates farmides iga aasta suur ülevaatus, et veiseid sorteerida ja äraeksinud loomad seaduslikule omanikule tagastada. Üht niisugust ülevaatust nägin ma pealt. Sellest võtsid osa Angas Downs, põhjapoolne naaber Tempe Downs ja idas asuv Mount Ebenezeri farm.

Kuigi Angas Downsis on mõni kilomeeter traataedu, kergendavad joogikohad tunduvalt kontrolli loomade üle. Iga aasta vaadatakse farmi loomad üle, märgistatakse vasikad ja kastreeritakse härgvasikad. Tänu niisugusele hoolsale kontrollimisele pole karja hulgas metsikuid, degenereerunud pulle, kes võiksid karja tõuomadusi kahjustada. Angas Downsis on kõik pullid tõuloomad.

Arthur Liddle oli esmaklassiline karjakasvataja, kuid raamatupidamise alal täiesti lootusetu juhtum. Arvurida ajas ta täielikku segadusse. 1962. aastal abistas teda üheteistkümneaastane tütar, kui see kodus viibis. Üsna varsti pärast sinnajõudmist püüdsin pisut korda luua tema paberites, mida vedeles kõikjal — lauasahtlites, raadiosaatja taga, „vana käru" juhiistme all, mõned olid ka kööki naela otsa torgatud. Seadsin sisse süsteemi, ja et Arthuril minu poolt alustatud töö jätkamist kergendada, jätsin talle lahkudes oma lugemisprillid, sest ta oli kaugnägelik nagu minagi. Lõpuks kuulusin ma niisama hästi kui perekonda.

Raadioside on tagamaa-asunike isoleerituse likvideerinud. See ja postilennuk, mis külastab kord nädalas peaaegu iga karjafarmi Põhja-Austraalias, on tisivilisatsiooni mugavused või vähemalt vajadused nii-ütelda farmihoone läve taha toonud. Hommikusöögi ajal või lõunaooteks tassi kohvi juues lülitasime Arthuriga raadioaparaadi sisse ja kuulasime kõnelusi eetris. „Gala-saate" ajal — see on saanud nime ühe oma lobisemishimu poolest tuntud linnu järgi — kuulsime mrs. Browni mrs. Smithile tublisti kaheksasaja kilomeetri kauguselt jutustamas, et väike Christine on leetritest paranemas, et külmutuskapp on rikkis ja värske liha roiskunud, nii et see tuli pärismaalastele anda ning ise elatakse konservlihast. Võis kuulda ka spetsiaalseid palveid: „Kas Alice Springsi radist oleks nii

lahke ja telliks Woolworthi juurest telefoni teel kolm naela banaane, mis tuleb järgmise lennukiga Jessop Downsi saata? Me korraldame lastepeo." Teel Ayers Rocki peatusid Angas Downsis kaks uusmeremaalast, kes tahtsid leiba osta. Et meil seda endal parajasti väga vähe oli, siis ei saanud me nende soovi rahuldada. Mehed ei lasknud end aga põrmugi häirida, vaid tellisid raadiotelegraafi teel kaks leiba järgmise lennukiga neljasaja kilomeetri kaugusel asuvasse Ayers Rocki. Seal ootasid neid leivad ees ja sellega oli toiduprobleem lahendatud.

Raadio põhiülesandeks aga on meditsiiniliste nõuannete jagamine nii valgetele kui ka värvilistele ning vajaduse korral sanitaarlennuki väljakutsumine. Iga päev toimuvad regulaarsed saated „Lendav arst", milles teatatakse haigus- ja õnnetusjuhtudest, ning arst jagab sümptoomidele vastavalt juhendeid, missuguseid arstimeid koduapteegist — see on olemas igas farmis — kasutada.

Ka mina jäin Angas Downsis kord haigeks. Palavik tõusis 39,5 kraadini, sellele lisandus käte ja jalgade iseäralik kipitamine nendes kohtades, mida ma ekskursioonidel võssa olin kergelt kriimustanud. Pärast seda kui palavik terve nädala jooksul ei lakanud, otsustasin „arsti juurde minna". Nii võtsingi ühel hommikul raadio teel ühenduse Alice Springsis asuva arstiga.

Kabinetiks ei olnud kinnine ruum, milles arstiga nelja silma all räägitakse, vaid hiiglaslik territoorium Kesk-Austraalias — ümmarguselt miljon ruutkilomeetrit — ning igaüks, kellele see lõbu valmistas, võis pealt kuulata. Pärast mitmesuguseid küsimusi otsustas arst, et minu haiguse põhjuseks pole neerud, vaid tõenäoliselt allergia. „Võtke iga nelja tunni järel üks tablett purgist A 17, ma kordan — A 17. Üks tablett veega iga nelja tunni järel."

Nii võis kogu Kesk-Austraalia kõrva taha panna, et Fred Rose põdes allergilist haigust. Ja inimesed teadsid seda tõepoolest. Kui me neli nädalat hiljem Alice Springsi sõitsime, tervitati mind mõlemas farmis, kus me vahepeatuse tegime, küsimustega tervise kohta. See osavõtt minu käekäigust saavutas aga haripunkti, kui ma hotelli „Stuart Arms" baaris koos bussijuhiga keelt kastsin ja keegi hallipäine daam meie juurde astus. Kas ma oled Fred Rose? Seejärel: „Te ometi ei usu seda, mida too soolapuhuja teile raadio teel ütles! Muidugi oli teil neerudega midagi lahti.

Minul olid samasugused sümptoomid ja ma pidin kaks aastat tagasi selle kätte peaaegu surema." Siis tuleb mul küll kiiresti testament ära teha!

Karjakasvatusega tegeles Arthur Liddle'i juures kaks pärismaalast, üks kolmekümne viie aastane ja teine umbes kuueteistkümneaastane veel pühitsemata poiss. Chookie, vanem tööline, oli abielus ja väikese tütrekese isa. Õigupoolest oli see Chookie kolmas laps, kaks esimest olid varakult surnud. Chookie oli tütresse väga kiindunud ning kodus viibides tassis teda suure naudinguga ringi. Ent kuigi tal olid Liddle'itega juba kauaaegsed suhted — tema isa, praegu käbe kaheksakümneaastane vanamees, oli Willam Liddle'i päeviku järgi viimase teenistuses seisnud —, kartis ta väga musta maagiat, mis võiks tema last kahjustada. Kuna ta oli juba kaks last kaotanud, tahtis ta kolmanda eest eriti hästi hoolitseda. Nii ei tohtinud ma tüdrukut mitte mingil tingimusel fotografeerida ja alguses jättis ta lapse ilmse vastumeelsusega minu hoole alla. Et eksitusse viia kurja vaimu, kes võib inimestele paha teha, on pärismaalastel kombeks lastele esimestel eluaastatel mitte nime anda. Chookie tütar oli järelikult ilma nimeta ja see asjaolu põhjustas sekeldusi ametivõimudega, kes musta maagiasse harva suhtuvad vajaliku tõsidusega. Et last registreerida ja ettenähtud toetusraha kätte saada — seda maksti kõikide valgete laste vanematele alates 1935. aastast ning mustade ja segavereliste omadele 1943. aastast —, selleks pidi lapsel olema nimi. Chookie jäi kindlaks: lapsel ei olevat nime. Kohustuslike formaalsuste täitmiseks laskis Arthur tüdruku Edithi nime all kirja panna. Chookie lausa vahutas vihast; kuigi polnud tegemist pärismaalaste nimega, võisid vaimud lapsele kõige hullemad hädad kaela saata, nagu nad olid teinud tema esimeste lastega. Ta rahunes alles siis, kui ma sellele viitasin, et ka minu naise nimi on Edith ja et kui tema lapsega peaks midagi juhtuma, siis kannatab selle all ka minu naine — kuigi ma olin kindel, et mu naist ei vapusta eriti tema nime kuritarvitamine musta maagia pärast.

Chookie ja tema noor kolleeg elasid pärismaalaste laagris, kui nad farmi keskuses viibisid. Paaril viimasel kuul olid nad sageli ära, sest nad võtsid osa suurest veiste ülevaatusest.

Kaht üheksateistkümne- või kahekümneaastast tütarlast,

Sandrat ja Elsie't kasutati niinimetatud majateenijatena. Nende ülesandeks oli farmihoone korrashoidmine. Bensiinimootoriga käitatava pesupesemismasina abil pesid nad Liddle'ite pesu. Sageli küpsetasid leiba. Kui oli vaja turiste toita, ja seda juhtus kolm korda nädalas, siis töötasid nad peamiselt köögis, hoolitsesid selle eest, et tuli koldes ei kustuks, ja kandsid vett pliidil olevatesse suurtesse kateldesse. Nad hooldasid petrooleum-külmutuskappi ja tegid küttepuid. Toiduvalmistamine nende kohustuste hulka ei kuulunud, kuid nad pidid laudu katma ning pärast söögiriistad puhtaks pesema.

Tütarlastel oli muuhulgas eesõigus ülejäänud toiduportsjonitele. Tähtsam aga oli kindlasti see, et nemad jagasid välja taldrikutele jäänud toidujäänused. Sageli polnud seda vähe, sest Arthur ja Bess hindasid turistide söögiisu, eelkõige liha osas, enda oma järgi. Turistide jaoks aga, kellest enamiku moodustasid linnadest pärit naised, oli Angas Downsis lauale kantud liha liiga palju ja pärismaalased lõikasid sellest profiiti.

Niisiis selekteerisid Sandra ja Elsie esimestena ülejäänud portsjoneid ja toidujäänuseid, ülejääk aga läks tühjades konservikarpides pärismaalaste laagrisse. Elsie'l ei olnud Angas Downsis ühtki sugulast, Sandral seevastu elasid laagris ema, isa, noorem õde ja abielus vanem õde Ada. Noorem õde, umbes kaheteistkümne- või kolmeteistkümneaastane tragi laps, oli uskumatult temperamentne. Niipea kui turistid olid ära sõitnud, Liddle'id farmihoonesse läinud ja majateenijad lauanõusid pesema hakanud, ilmus ta köögi kärbsežalusii taha ja nõudis õelt, et see osa väljavalitud toidujäänustest talle loovutaks. Et temast lahti saada, andsid tütarlapsed talle tavaliselt terve karbitäie vanemate jaoks kaasa — võib-olla said need sellest midagi, võib-olla ka mitte.

Sandra ja Elsie elasid koos Bess Liddle'i emaga teises laineplekist onnis farmiõues. Mõnda aega töötas farmis kolmanda majateenijana keegi Ngingwi. Kõik kolm oskasid inglise keelt. Sandra oli Areyongas peale selle veel lugema ja kirjutama õppinud, samuti luges ja rääkis ta aranda keelt. Ta oli erakordselt intelligentne ja ma kasutasin teda korduvalt tõlgina. Mõnikord sain talt ka informatsiooni või siis aitas ta naiste küsitlemisel nende sugulust teiste pärismaalastega kindlaks teha. Minu töömee-

todist sai Sandra väga kiiresti aru ning suutis pärast mõningaid katseid küsitlusi iseseisvalt läbi viia. Ent ta oli misjonijaama mõju all ega teadnud kuigi palju pärismaalaste traditsioonidest, ehkki tal oli mõningaid võsas elamiseks tarvilikke kogemusi. See oli tema, kes mulle *witchetty*-tõuke ja meesipelgaid otsis.

Witchetty-tõugud on teatud liblika- ja mardikaliikide vastsed, keda leitakse niinimetatud *witchetty*-põõsa (üks akaatsia liik) kuivanud juurtest. Need vastsed on kaheksa kuni kümme sentimeetrit pikad ja umbes pöidlajämedused. Selleks et niisuguseid valkjaid vaklu süüa, tuleb enne jagu saada tülgastusest; aga kui söögiks kõlbmatu pea ära hammustada, siis on neil suurepärane pähklit meenutav maitse.

On pärismaalane leidnud mõne *witchetty*-põõsa, lööb ta kepiga vastu maapinda selle all. Õõnes vastukaja tunnistab, et kuue kuni kaheksa sentimeetri sügavuses on kõdunenud juur. Nüüd hakkab austraallane kaevama. Kui tal on õnne, siis leiab ta vastseid ning kas sööb need kohapeal ära või võtab laagrisse kaasa ja röstib neid mõne sekundi lõkke kohal.

Witchetty-tõukude korjamine on selles paikkonnas tavaliselt naiste ülesanne. Varem kasutasid nad oma kaevekeppi, kuid 1962. aastal võtsid selle asemele raudvarva või -toru. Käisin Chookie ja ühe teise mehega korduvalt farmi ümbruses vastseid otsimas. Põõsaid oli palju, kuid kõik nad olid juba läbi otsitud ja meil polnud kunagi õnne.

Ent ühel õhtupoolikul, kui nõudepesemine oli lõpetatud, võttis Bess Liddle džiibi — Angas Downsis oli kolm autot: veoauto, „Landrover" ja džiip —, et teha väike väljasõit. Majateenijad, Bessi ema ja mõned noored austraallannad laagrist sõitsid kaasa. Ütlesin Sandrale, et tahaksin meelsasti *witchetty*-tõuke süüa, keda ma seni olin asjatult otsinud. Ta võttis ühe raudvarva kaasa ning üsna pea leidiski ühe. Ent see ei rahuldanud teda ja ta kaevas poole tunniga pooleliitrise toobi täis. Mõned neist röstisime võsas, ülejäänud võtsime koju kaasa.

Sandra otsis mulle ka mõned meesipelgad, kes varem olid Kesk-Austraalia pärismaalaste peamiseks suhkruallikaks. Kesk-Austraalias ei ole „suhkrukotte" nagu põhjas, sest siinne kuivus ei vasta nõelata mesilaste maitsele. Igast

meesipelgate pesast võib leida mõne sipelga, kes kujutab endast elavat meeladu. Mett toovad töösipelgad väljast sisse ja toidavad sellega neid putukaid. Kui viimased pole mett saanud, siis on nad töösipelgatega väga sarnased. On neid aga toidetud, siis paisuvad nende läbipaistva meega täidetud kehad kirsisuuruseks. Ülejäänud sipelgad „lüpsavad" neid toiduvaestel aegadel. Pärismaalased kaevavad pesa lahti ning nopivad liikumatud „meelaod" välja. Sipelgat peast kinni hoides hammustavad nad meekoti katki. Sellel meel on sipelghappe maitse ning mulle ei meeldinud sipelgamesi nii hästi kui Põhja-Austraalia „suhkrukoti" oma.

Meie, kes me tänavanurgal asuvast kauplusest kilo suhkrut või mett ostame, ei suuda hästi ette kujutada, et mõne grammi mee pärast tuleb nii palju vaeva näha. Tänapäeval võivad ka pärismaalased kiloviisi suhkrut osta ega tarvitse enam meesipelgaid otsida. 1962. aastal aga teadsid nad veel, kust neid leida, ning oskasid meeputukaid teistest eraldada.

LIDDLE'ITE KROONIKAST

19. sajandi kuuekümnendate aastate alguses sooritas maadeavastaja John MacDouall Stuart oma tähtsa reisi Adelaide'ist Põhja-Austraaliasse ja tagasi. Selle retke vahetuks tagajärjeks oli Põhjaterritooriumi annekteerimine Lõuna-Austraalia koloonia poolt ja praeguse Alice Springsi piirkonna asustamine. Angas Downsi ümbruse ja sellest lääne pool paiknevad alad otsisid maadeuurijad üles alles seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel. Ernest Giles, kelle kinnisideeks oli oma ekspeditsioonidel alati hobuseid ja mitte kunagi kaameleid kasutada ning kes jäi oma põhimõttele kindlaks isegi Austraalia kõige veevaesematel aladel, jõudis 1872. aastal Angas Downsi lähedusse ning nägi Ayers Rocki kuuekümne kilomeetri kauguselt Amadeuse soolajärve põhjakaldalt. William Cosse aga käis selle kalju juures ja andis talle nime 1873. aastal.

1889. aastal kaardistas Tietkens Amadeuse järve ja ristis Basedow mäeaheliku tuntud etnograafi Basedow isa

järgi. See ahelik asub Angas Downsist kaheksa kilomeetrit edela pool.

19. sajandi lõpus ja 20. alguses kohtasid pärismaalased sagedamini kui maadeuurijaid väikesi eraprospektorite salku, kes selles piirkonnas ringi tuhnisid. Enamik neist on tundmatuks jäänud, ent vahetevahel leitakse võsast mõne vana laagri jäänused — roostetanud kett, millega kütkendati kaameleid, või metallvai, millega tähistati kleimi. Kuigi need prospektorid tähendasid pärismaalastele sageli esimest kontakti valgete tsivilisatsiooniga, tekkis püsiv mõju alles siis, kui ka selles paikkonnas hakati rajama karjafarme. Mount Quinni farm, millel on Angas Downsiga ühine piir, oli esimene maavaldus vahetus naabruses. See tekkis juba 1883. aastal. Siis järgnes 1923. aastal Tempe Downsi farm Angas Downsist põhja pool.

Nende kahe aasta vahel ilmus siia Arthuri isa William Liddle. Viimase isa Thomas Liddle, kes sündis 1850. aastal Orkney saartel, tuli oma isaga Austraaliasse 1851. aastal. Perekond asus elama Angastoni Lõuna-Austraalias, kus William 1882. aastal ilmale tuli. Käesoleva sajandi alguses läks William Põhjaterritooriumile, kus ta algul Oodnadatta postkontoris ja 1907. aasta paiku Alice Springsis töötas. Seal kohtas ta oma tulevast naist Maryt, kellega ma olin Alice Springsis kõnelnud; naine oli mõned aastad noorem kui tema. Mary ema kuulus aranda suguharusse, tema isa oli valge.

Üks või kaks aastat tegi William lepingu alusel ehitustööd ja käis Arltunga kullaväljadel Alice Springsist ida pool, otsustas siis aga karjakasvatuse kasuks ja asus tööle Hamilton Downsis, seitsekümmend kilomeetrit Alice Springsist loodes. 1914. aastal sai ta käsu veisekari mõneks ajaks Angas Downsist loodes asuvasse Kings Creeki ajada. Otsejoones pole see Hamilton Downsist kaugemal kui umbes kakssada kilomeetrit, kuid teel tuli ületada MacDonnelli mäeahelik, Krichauff ja George Gilli mäed. Loomakarjaga nõudis see suuri kogemusi. Williami vanemad lapsed Hilde ja Milton olid sündinud 1912. ja 1913. aastal. Teist korda läks William Liddle Kings Creeki 1919. aastal viiesaja veisega, mis ta Hamilton Downsist lahkudes oli palgaks saanud. 1916. ja 1918. aastal tulid ilmale lapsed Harold ja Arthur.

Pärast seda kui ta oli oma loomi kaks aastat Kings Creekis karjatanud, müüs William veised maha ja suundus 1922. aasta paiku kaamelitega lõunasse, et eelkõige uusi karjamaid otsida. Sellel luureretkel läbis ta esimest korda paiga, kus tänapäeval asub Angas Downsi farm. Kui ta Olunga veeaugule lähenes, mis tänapäeval on loomade joogikoht, kohtas ta pärismaalaste rühma, kes veeaugu ümber üksteisega võitlesid. See oli „lahing Olunga Soaki ääres" ja Arthur jutustab, et selle võitluse ohvrite luid võis enne sõda leida ümberkaudsetest liivaluidetest. Williamil oli kaasavõetud vesi lõppenud ja kuna ta võitlevate pärismaalaste pärast ei saanud oma veenõusid täita, oleks ta janusse surnud, kui poleks ühest lõhenenud kõrbetammest vett leidnud. See kasuariin seisab veel praegu tee ääres, mis viib Angas Downsist põhja poole Tempe Downsi.

William liikus kaugemale lõunasse ja pöördus seejärel lääne poole Ayers Rocki. Jälle lõppes tal vesi ning veeauk kalju jalamil oli kuiv, jälle seisis tal surm silma ees. Ent ta leidis vett ühelt kaljult, umbes sada meetrit tasandikust kõrgemal. William läks edasi põhja Amadeuse järveni ja sealt läände üle Lääne-Austraalia piiri. Seejärel pöördus ta sama teed mööda Kings Creeki tagasi, olles otsustanud rajada Angas Downsi farmi, millele ta andis nime oma sünnipaiga järgi.

Adelaide'is ostis ta kaks tuhat meriinolammast, šilling tükk, ja transporteeris need rongiga Oodnadattasse. Sealt viis ta nad jõesängidele järgnevaid ringteid mööda lõpuks 1928. aastal Angas Downsi. Sellel viljakal aastal oli ta neid kaks korda püganud. Tema pojad Milton ja Harold töötasid koos temaga uues asunduses, mille ta 1930. aastal lõpuks rendile võttis. Samal aastal läks esimene vill Angas Downsist kaamelite seljas Rumbalara Sidingi.

Mida Mary pärast 1919. aastat tegi, pole täpselt teada, ent vaevalt on ta kunagi koos Williamiga Kings Creekis või Angas Downsis elanud. Kuni 1930. aastani töötas ta Alice Springsis ja selle ümbruses, küll farmides, küll hotelli „Stuart Arms" köögis. Oma teenistuse eest võis ta oma neli last Alice Springsis kooli saata. Arthur käis koolis 1927. kuni 1930. aastani, siis katkestas majanduskriis tema haridustee.

Angas Downsis kasutati karja hooldamisel väga väheste pärismaalaste abi, tõenäoliselt mitte kunagi rohkem kui

kolme korraga ja mõnikord, nagu näiteks 1956. aastal, mitte ühtki. Kuni 1945. aastani, kui William farmis elas, olid pärismaalastel farmi territooriumil nelja alalise veevõtukoha juures laagrid, mida nad aeg-ajalt kasutasid. Seetõttu oli farmis alati teatud hulk pärismaalasi, nad tulid ja läksid ning ajavahemikus 1928 kuni 1940 sünnitasid õed Owucharra, Yangewara ja Imbidi Williamile veel neli last. Üks neist, 1932. aastal sündinud June, elas koos Maryga Arthuri linnamajas, kui ma 1962. aastal neid külastasin, ning June'i lapse pesu riputaski Mary parajasti kuivama, kui ma teda esmakordselt kõnetasin.

Enne koolimineku oli Arthur olnud hobusepoisiks ühe voorimehe juures Alice Springsis. Kriisiaastail pidi ta tööle minema ning teenis seitse aastat mitmes karjafarmis sada viiskümmend või kakssada kilomeetrit Alice Springsist põhja pool. Raha oli tol ajal vähe ning Arthur sai oma palga kätte veiste näol. Vahetevahel oli ta ülemkarjus ning tohtis oma loomi peremehe maal hoida, kui ta vaiksel aastaajal ajutiselt kusagil mujal juhuslikku tööd tegi — ta ratsastas hobuseid või ajas veiseid —, et pisut raha teenida.

Juba kuueteistkümneaastasena juhtis ta neljateistkümnest mehest koosnevat rühma, valgeid, segaverelisi ja pärismaalasi, kes karju üle vaatasid. 1937. aastal, olles üheksateist aastat vana, tuli Arthur esmakordselt Angas Downsi ja alles sõja ajal hakkas ta oma isa juures tööle, ajas veiseid, vedas villa ja puuris kaeve. 1945. aastal osteti farm 18 000 naela eest Arthuri ja Miltoni nimele ning 1956. aastal võttis Arthur ka Miltoni osa üle. Vahepeal oli võetud suund veisekasvatusele ning farmi keskus toodi kaksteistkümmend kilomeetrit lõuna poole tema praegusele kohale.

1947. aastal abiellus Arthur Bessiga, ühe naabruses asuva rentniku ja pärismaalanna tütrega. Bessi ema elas 1962. aastal Angas Downsis teises laineplekist onnis. Arthuril ja Bessil oli kolm last, tol ajal oli Laurie kolmteist, Lorraine üksteist ja Johnny kaheksa aastat vana. Kõik kolm käisid Alice Springsi rahvakoolis, kus õppisid nii valged kui ka värvilised lapsed. Kaks vanemat olid koguni klassivanemad ja oma õppeedukuse poolest esimeste hulgas.

Kui ma oktoobris Alice Springsis käisin, koostasin June'i abil tema 1960. aastal surnud isa genealoogia. Selle

järgi oli William Liddle'il nelikümmend kaheksa elusat värvilist järeltulijat, enamikus Alice Springsis ja selle ümbruses.

TURISTID, TURISTID ...

Adelaide'ist põhja poole suunduv raudtee lõpeb Alice Springsis, Darwinist lõunasse kulgev rööpapaar aga Birdumis. Kahe lõppjaama vahel on 950 kilomeetri pikkune lünk, mis viimistlemata jäänud maantee abil enne sõda hädapäraselt kaeti. Kuivadel talvekuudel oli see mootorsõidukitele läbitav, aga suvel pääses Birdumisse lõunast ainult koormaeeslitega. Nende transpordialaste raskuste tulemuseks Põhjaterritooriumi põhja- ja lõunaosa vahel oli kummagi osa erinev arenemine. Põhjaosa sõltus Darwinist, lõunaosa Alice Springsi ümber Adelaide'ist ning mõlema ala vahel ei olnud praktiliselt mingit sidet.

Darwin pidas välisilmaga ühendust merd kaudu, eelkõige idaranniku sadamate Sydney ja Brisbane'iga, kuid mõned laevad pendeldasid ka läänes asuva Fremantle'i ja Darwini vahel.

Sõja algus Saksamaa vastu 1939. aastal ei muutnud olukorda Darwinis ja Põhja-Austraalias veel kuigi põhjalikult, aga 1941. aastal alanud sõda Jaapaniga ning kogu Indoneesia ja mõnede Uus-Ginea alade okupeerimine jaapanlaste poolt tõi vaenlase Austraalia tagaukse ette. Ähvardas invasioon ning Darwini mereteed olid nii õhust kui ka mere poolt ohustatud. Järelikult tuli vabaneda tema kui põhjarannikut kaitsvate vägede järeleveokeskuse nõrkustest. Raudtee ehitamiseks Alice Springsi ja Birdumi vahele ei jätkunud terast, seepärast ehitati aastail 1942—1943 maantee, mis ei sõltunud enam ilmastiku tujudest.

Pärismaalastele tähendas see kõigepealt seda, et mõnisada inimest nende hulgast tõmmati kas otseselt või kaudselt maantee ehitamisse kaasa ning sattus sealjuures kontakti tuhandete valgete Austraalia töölistega, keda oli ehituspaigale toodud lõunapoolsetest linnadest. Paljud neist olid klassiteadlikud töölised. Nii külvati pärismaalaste hulka ametiühingulise ja poliitilise organiseerumise see-

met, mis sõjajärgsetel aastatel muu hulgas pärismaalaste streigiks võrsus (Darwinis 1951. a.).

Peale põhja-lõuna maantee ehitati ilmastikukindel tee ka Queenslandis asuvast Mount Isa lõppjaamast Tennant Creeki põhja-lõuna maantee ääres.

Liitlaste väed, tuhanded austraallased ja ameeriklased, paigutati laiali kogu Põhja-Austraaliasse, ning et neid laskemoona, rõivastuse ja toidumoonaga varustada, selleks läks vaja tervet veoautode parki, mis Birdumi ja Alice Springsi vahel pendeldasid. Need olid ameerika veoautod, mida juhtisid ameeriklased, nende hulgas paljud neegrid, kellel olid samasugused elutingimused ja niisama suur palk kui valgetel ameerika sõduritel. See avaldas Põhja- ja Kesk-Austraalia pärismaalastele suurt mõju.

Enne sõda olid teed Alice Springsi ümbruses veelgi halvemad kui maantee Alice Springsi ja Birdumi vahel ning seesugustes kõrvalistes paikades nagu Angas Downs oli kaamel peamiseks transpordivahendiks. Varustus ja toiduained toimetati kaamelite seljas ääremaadele, vill läks samal kombel raudteejaama. Muidugi olid piirkonnas ka mõned mootorsõidukid, kuid halbade teeolude tõttu ei saanud neid usaldada. William Liddle ostis koguni vana „Fordi", mis oli 1934. aastal Angas Downsi jaoks midagi täiesti uut. Milton jutustas ühest juhtumist, mis heidab valgust tolleaegsetele oludele.

Umbes saja kilomeetri kaugusel lõunas asuvast farmist aeti Angas Downsi lambakarja. Milton ja Harold saatsid seda „Fordiga". Tagasiteel sõitis masin vastu kändu ja üks telg läks kõveraks. Farm oli mitme kilomeetri kaugusel, remonditöökoda aga sadade kilomeetrite taga, seepärast võtsid nad telje lahti, kuumutasid seda lõkketules ja õgvendasid selle ühe sobiva veripuu (see on üks eukalüpti liik) oksaharude vahel. Ent telje lahtimonteerimisel oli määrdeõli välja voolanud. Selle asendamiseks tapsid nad pool tosinat lammast ja panid need tulele, et saada rasva, mida nad siis filtreerisid ja määrdeõlina kasutasid. Teatavasti muutub lambarasv jahtumisel tahkeks, seepärast pidid nad „õli" iga õhtu välja laskma ja hommikul uuesti üles sulatama, et autot liikuma saada.

Pärast sõja lõppu ei saanud Ameerika Ühendriigid enam kasutada sõjaväe veoautosid, millega oli varustatud Põhja-Austraalias viibinud väeosi. Need lasti madala hin-

naga müügile Põhjaterritooriumi mitmetes keskustes, sealhulgas ka Alice Springsis. Praktiliselt sai iga veisefarm ühe või mitu niisugust masinat. Kuid 1947. aastal olid teed üksikute farmide vahel niisama hirmsad nagu enne sõda. Poliitiline surve sundis valitsust farmide juurdepääsuteede planeerimist päevakorda võtma, kuid asfaldiga neid ei kaetud. Teedeehitusel kasutas valitsus ameeriklaste poolt mahajäetud masinaid, nagu buldoosereid, greidereid jne. 1950. aasta paiku võis praktiliselt kõikidesse maavaldustesse sõita mööda planeeritud teid. Muidugi tuleb planeeritud teed pidevalt hooldada ja tänapäeval on suured planeerimismasinad lakkamatult ametis.

Läbi vana, nüüd mahajäetud Mount Quinni farmi Alice Springsi suunduvat teed aga ei ole isegi enam planeeritud. See on viiskümmend kilomeetrit lühem kui tee läbi Mount Ebenezeri farmi ja Arthur Liddle sõitis alati läbi Mount Quinni, hoolimata kaheksakümne kilomeetri pikkusest tolmavast teest.

Veoautod ja teeolude paranemine muutsid kaamelid ja eeslid farmerite jaoks ülearusteks. Need võis maha lasta, kuid ükski inimene ei tapa meelsasti oma endisi veoloomi, neid võis farmis vabalt ringi joosta lasta, lõpuks võis neid ka pärismaalastele kinkida või müüa. Sageli lasti neil vabalt minema joosta, nii et metsikud kaamelid ja eeslid on mõnes maavalduses otse nuhtluseks muutunud. Angas Downsis on metsikuid kaameleid vähe, naaberfarmis Mount Ebenezeris aga seevastu ohtralt.

Saavad nüüd pärismaalased kaameleid kingiks, ostavad nad neid või nagu 1962. aastal püüavad ja taltsutavad metsikuid loomi, igatahes pidama on nad neid hakanud. Viieteistkümne aasta jooksul on Kesk-Austraalia pärismaalaste eluviis täielikult muutunud. See muutus on võrreldav sellega, mida omal ajal Põhja-Ameerika preeriaindiaanlaste või Lõuna-Ameerika pampaindiaanlaste juures põhjustas hobuse kasutuselevõtmine.

Erandjuhtumeil võis mõni pärismaalane ka varem kaameliomanikuks saada. Nii leidus William Liddle'i poolt peetud päevikus 1944. aastast pärit huvitav sissekanne:

„Andsin Kooritanile, Joe'le, Barneyle ja Leslie'le kaks kaamelit, kaks sadulat, ühe kergeks vankriks ümberehitatud „Fordi" šassii, kahed rangid, valjaid ja kette. See kõik

on väärt vähemalt 20 naela ja mul tuli nende asjade asendamiseks kulutada oma 30 kuni 35 naela."

1962. aastal maksid pärismaalased kaamelite ja eeslite eest standardhinda. Kaamelitäkk oli väärt 16 naela ja 10 šillingit, mära 10 ja eesel 2 naela. Kui silmas pidada inflatsiooni, mis aastail 1944 kuni 1962 Austraalia vääringu kurssi alandas, siis pidi William Liddle palju suuremaid kulutusi tegema, et oma loomi asendada. 1944. aastal hindasid karjakasvatajad kaamelit kandeloomaks, 1962. aastal aga enam mitte.

Huvitav, et kaamelitäku hind mära omast nii palju kõrgem on. Mõnel Kesk-Ida maal, kus kaamel pole mitte ainult veo-, vaid ka piimaloom, peetakse mära väärtuslikumaks kui täkku. Aga seniajani pole pärismaalased veel hakanud oma kaameleid lüpsma.

Korralikud teed olid eelduseks turismi arenemisele Kesk-Austraalias. Enne sõda leidus vähe reisihimulisi, kes „Ghaniga" lõunast Alice Springsi sõitsid. Reis ise oli juba elamus ja enamik oli rõõmus, et jõudis Alice Springsi kui sihtpunkti pärale. Ainult vähesed külastasid karjafarme linna vahetus läheduses, mitte ükski aga ei otsinud üles niisugust Kesk-Austraalia vaatamisväärsust nagu Ayers Rock, mis asus neljasaja kilomeetri kaugusel edelas.

1945. aastal juhtis William Liddle kahekümne kolmest Melbourne'i üliõpilasest koosnevat rühma, kes tahtsid Ayers Rocki näha. Tookord ei olnud piirkonna teed veel planeeritud ja nad kasutasid kolme massiivse ehitusega sõjaväeautot. Õnnetuseks oli ilm vihmane ja masinad jäid porisse kinni, nii et üliõpilased pidid eesmärgile jõudmata tagasi pöörduma. Järgmisel aastal käisid nad naabruses asuva Erldunda farmi rentniku juhtimisel mootorsõidukitega kalju juures ära.

Kui teeolud paranesid, hakkasid kaubandusettevõtted viiekümnendate aastate alguses tundma huvi võimaluse vastu organiseerida turismiretki Ayers Rocki juurde. Ayers Rock asub suures Kesk-Austraalia pärismaalaste reservatsioonis, mis ulatub üle Põhjaterritooriumi piiride ka Lääne- ja Lõuna-Austraaliasse. Seaduse järgi ei tohtinud ükski valge kaljut ilma ametliku loata vaatama minna. Seepärast korraldas Alice Springsi ajakirjandus energilise kampaania selle nimel, et turistidele antaks võimalus kalju juurde pääseda. Üks peamisi turistide huvide

eest võitlejaid oli Milton Liddle, kes kahtlemata aimas, missugused šansid avanevad sinna viiva tee ääres asuvale Angas Downsi farmile.

Siis paigutati kalju juurde valvur, kelle ülesandeks oli külastajatele lubasid välja anda ja kaljut vandalismi eest kaitsta. Vähem teati tema kohusest „aborigeenid minema ajada", sest kuulus ju valitsuse poliitika juurde vältida kontakte tavaliselt reservaatides elavate pärismaalaste ja valgete vahel. Kuid Ayers Rock oli olnud tähtis ja püha pärismaalaste rituaalkeskus, seepärast meelitas ta enda juurde peale valgete turistide ka pärismaalasi.

1953. aastal korraldati Ayers Rocki juurde juba reeglipäraseid turismireise, mis vältasid tookord kaks päeva. Ööbiti Mount Quinni farmihoones. Kalju juures magasid turismirühmad telkides. 1957. aastal ehitati sinna juba hooned turistide jaoks. Sellest ajast peale kasvas külastajate arv kiiresti. 1959. aastal käis seal neli tuhat, 1962. aastal aga juba kümme tuhat inimest.

Kuigi peatee Alice Springsist Ayers Rocki läheb läbi Angas Downsi farmi, asub farmihoone ise sellest kolm kilomeetrit kõrval väikese teesilmuse ääres. Seega ei käi mitte kõik turistid seal sees, kuid enamik neist sõidab bussiga ja bussijuhid teavad, et sõitjad tunnevad huvi pärismaalaste vastu. Nad sõidavad farmihoone juurde, et võõrad pärismaalasi näeksid, isegi kui nad Liddle'ite juurest süüa ei saa. Alice Springsi ja kalju vahel sõidavad kolme reisibüroo bussid ning keskmiselt iga kolmas turist einetab farmihoones. 1962. aasta andmete järgi hindasin, et vähemalt 50 protsenti kõikidest turistidest külastas farmi kas sinna- või tagasisõidul.

Mis inimesed need turistid olid ja kust nad tulid? Kuidas nad suhtusid pärismaalastesse? Suurem osa turistidest, kes sõitsid läbi Angas Downsi, tuli bussiga ja nende juures torkas silma naiste ülekaal, mis mõnes bussis ulatus 95 protsendini. Isegi tulevaste pedagoogidega täidetud bussides, kus oleks oodanud sugude tasakaalu, moodustasid tütarlapsed enamiku.

Suurem osa turiste tuli lõunapoolsetest linnadest, eelkõige Sydneyst ja Melbourne'ist, arvatavasti seepärast, et need linnad olid suuremad kui Adelaide, mis kontinendi kesktrumile lähemal asub ja kust reisikulud seetõttu väiksemad olid. Reis mõnest Lõuna-Austraalia linnast sise-

maale on üsna kallis, nii et tööline võis seda endale vaevalt lubada. Turistid pärinesid seepärast ülekaalukalt keskkihtidest. Mitmesaja reisija hulgas, keda ma kohtasin, oli ainult üks, keda võis lugeda töölisklassi hulka. See oli montöör ja treial Brisbane'ist, kes tuli oma autos koos naise ja kahe väikese lapsega.

Enamik turiste olid valged austraallased, kuid leidus ka rida võõraid, peamiselt maadest, kus kõneldakse inglise keelt, eriti Ameerikast ja Lõuna-Aafrikast. Oli ka mõni saksa päritoluga turist. Kaks neist on mul hästi meeles. Tütarlaps kahekümnendate aastate alguses oli pärit Berliinist kuuskümmend kilomeetrit ida pool asuvast linnast ja Saksa Demokraatlikust Vabariigist mõne aasta eest lahkunud. Teda ei huvitanud eriti, et ka mina olin pärit Saksamaalt, ent kui ma talle seletasin, et tulin siia Saksa DV-st, murdis kojuigatsus läbi ja peaaegu pisarsilmil palus ta endale jutustada elust kodumaal.

Teine sakslanna suhtus pärismaalastesse, kes oma käsitöid müüa pakkusid, niisuguse varjamatu põlgusega, et ma ei saanud talle märkust tegemata jätta. Minu sealoleku aeg hakkas juba lõppema ja Angas Downs oli parajasti minu hoole all, sest Liddle'id viibisid Alice Springsis. Serveerisin turistidele nende lõunasöögi ja võtsin harjumuse kohaselt nende juures istet, et tass kohvi juua ja sigaretti suitsetada. Vestlesin ka nimetatud sakslannaga, kes varsti märkas, et ma olen tulnud Ida-Saksamaalt, ning kohe puhkes äge diskussioon Saksamaa-probleemi üle. Autobuss oleks pidanud juba ammu ära sõitnud olema, aga meie aina rääkisime ja teised reisijad, kes arvatavasti ühtki sõna saksa keelt ei osanud, kuulasid tähelepanelikult pealt. Lõpuks sai naisel villand ja kõik hakkasid autobussi juurde minema. Kui me uksest välja astusime, küsisin bussijuhilt, kas ta sai aru, millest me kõnelesime.

„Ei, pole aimugi. Aga sa tegid talle tublisti säru, Fred. See kulus talle ära! Kalju juures käitus ta nii, nagu oleks ta Kristus ja neitsi Maria ühes isikus. Kiskles teiste turistidega nagu kass ja nurises kogu aeg toidu üle. Abode vastu oli ta lihtsalt häbematu. Seda tegid sa pagana hästi!"

Turistid suhtusid pärismaalastesse väga erinevalt. Mõned olid nende vastu sõbralikud, teised aga täiesti vastupidi. Mida nooremad olid reisijad, seda parem oli enamasti nende käitumine ja pärismaalased rõõmustasid alati, kui

saabus buss üliõpilastega. Neil oli küll tavaliselt väga vähe raha pakutavate suveniiride jaoks, aga nad olid sõbralikumad, kuigi ka üliõpilaste hulgas leidus kõrke ja ülbeid. Ühel päeval kuulsin, kuidas keegi naisüliõpilane kauples vana Mickiga. See patriarhaalse välimusega mees pakkus kümne šillingi eest väga ilusat bumerangi. Buss hakkas juba ära sõitma ja tütarlaps ütles: „Sa ju ei vaja seda vana bumerangi enam ega saa teda täna niikuinii müüa, sest busse ei tule enam. Annan sulle selle eest kaks šillingit!"

Mick teadis muidugi paremini kui tema, et busse oli veelgi tulemas, ja eemaldus sõnatult. Hiljem meenutasin talle seda vahejuhtumit. Vanamees muigas habemesse. Ta oli oma bumerangi siiski maha müünud — kümne šillingi eest!

Mick oli veel ühe teisegi juhtumi peategelaseks. Tema välimuse tõttu fotografeerisid turistid teda sageli ning ta nõudis selle eest kaks šillingit. Ükskord oli keegi mees talle raha ära maksnud ja sel ajal kui Mick poosi sisse võttis, tuli juurde teisigi turiste, kes samuti tahtsid temast pilti teha. Mick protesteeris ja nõudis suuremat tasu. Üks uustulnukas sõnas: „Mis ajast peale on abodel kombeks rohkem raha nõuda? Kahest šillingist on küllalt ja ma ei mõtlegi ülesvõtte eest maksta!" Seepeale asus esimene Micki poolele ja vastas: „Mäng olgu aus, igaüks maksab enda eest!" Avalik arvamus oli Micki poolt ja ta kasseeris sisse kolmteist kahešillingilist.

Septembri lõpus kõnelesin kahe elatanud ameeriklannaga. Üks neist ütles: „Ka meie pidasime oma pärismaalasi reservaatides, aga nüüd laseme nad välja sellel tingimusel, et nad ei kerja ega riku seadusi. Aga teie abod lehkavad ja nende välimus ei meeldi meile. Mida te nendega teete?" Mis võisin ma muud teha, kui viibata pärismaalaste poole, kes mälestusesemeid müüsid, ja vastata: „Seda!"

Lance Rustil, ühel bussijuhil, tuli kord sõita reisijana Alice Springsist kalju juurde. „Need olid kõige igavamad tunnid minu elus! Istusin ühe Lõuna-Aafrikast tulnud daami kõrval. Ma lihtsalt ei suuda neid inimesi taluda, nad on kõik ühesugused. Eriti vihastab mind nende suhtumine pärismaalastesse. See daam oleks kõiki abosid meelsamini traataia taga näinud. Tuntud mustri järgi: „Jackie'ga on kõik korras, kui teda õigesti kohelda.""

Asfalteerimata teedel võib vihm ikka veel turismireise segada. Pärast seda vihmasadu, mis oli sundinud pärismaalasi nõiakunsti pruukima ja vana Anuba vaimu „kütkendama", tuli Angas Downsi ootamatult kaks autobussi Adelaide'i üliõpilastega. Oli juba mõnda aega vihma tibanud ja öövaikuses kostis peateelt, mis möödus farmi keskusest kolme kilomeetri kauguselt, aeg-ajalt energilist mootorimürinat. „Peateel istub vist üks buss sees," kommenteeris Arthur. Kui ma voodisse läksin, püüdis bussijuht ikka veel masinat mudast välja saada, aga hommikul ei olnud sellest suunast enam midagi kuulda ja me oletasime, et buss on öösel ära sõitnud.

Olime juba hommikust söönud ja töötasime parajasti veepaagi juures, kui kolm valget meest äkki karjatara juurde ilmus. Algul arvasime, et nad on märkamatult farmihoone ette sõitnud ja tahavad bensiini saada. Aga ei, nad olid tulnud kahe peateel seisva bussi juurest. Kaks neist olid bussijuhid, kelle katseid mudast välja saada me olime eelmisel õhtul kuulnud. Kolmas oli seitsmekümnest üliõpilasest koosnevat rühma saatev dotsent. Üliõpilased olevat reipas meeleolus, kuigi neil tulnud terve öö lahtise taeva all ilma tekkideta laagris olla ja nad polevat eilsest lõunast saadik midagi söönud. Kas me saame aidata? Ehk leidub meil traktor ja pikk terastross? Ei, traktorit meil pole, kuid noored võiksid tulla farmi ja me teeme katset Alice Springsiga raadio teel ühendusse astuda. Läksime farmihoonesse ja jõime traditsioonilise tassi kohvi, mille juurde külalised said tüki lahtisel tulel praetud veiseliha ja kannika leiba. Aga nagu võis oodata, olid raadioaparaadi patareid just nüüd tühjenenud ja me saime Alice Springsi ainult kuulata, mitte aga temaga rääkida.

Arthur jäi ühe bussijuhi ja dotsendiga farmihoonesse ning püüdis saatejaama tema letargiast üles äratada. Bess, teine bussijuht ja mina võtsime džiibi ja tüki köit, et võimaluse korral bussid porist välja tõmmata. Aga tulemusteta. Meil õnnestus ainult ka džiip kinni ajada. Sellest polnud lugu, sest džiibi tõmbasid tarmukad üliõpilased jällegi lahti. Ei jäänud muud üle, kui bussid välja kaevata ja teele *mulga*-okstest rada teha. See nõudis tundidepikkust väsitavat tööd.

Mõned üliõpilased sõitsid džiibiga, teised lippasid jala farmi, kus nad kohe *chalet* hõivasid ning köögis liha praadima ja leiba röstima hakkasid. Need koos kange tee, piimapulbri ja suhkruga vaigistasid nooruslikku nälga. Seejärel tutvusid üliõpilased ümbruskonnaga ja külastasid pärismaalaste laagrit, oodates busside lahtikaevamist, mille juures mõned noormehed kaasa aitasid.

Kuna ka mina nende vaatamisväärsuste ja vahelduste hulka kuulusin, mida Angas Downsil pakkuda oli, palus dotsent, et ma esineksin loenguga pärismaalaste elu kohta farmis. Tähelepaneliku kuulajaskonna ees, mis *chalet* söögituba viimase võimaluseni täitis, jutustasin ma improviseeritud poodiumilt improviseeritud seinatahvli ees improviseerides nendest muutustest, mida pärismaalased Austraalia selles osas käesoleval ajal läbi tegid, ja sotsiaalsetest probleemidest, mille ees nad nüüd seisid.

Arthuril ei olnud vahepeal ikka veel õnnestunud raadioaparaati tööle panna. Turismibüroo Alice Springsis tundis juba muret busside ja reisijate pärast. Teati samuti, et üliõpilastel ei olnud kaasas toiduaineid, üüriti lennuk, laaditi sellesse lihakonserve, teed, leiba, võid ja kartuleid ning saadeti see autobusse otsima. Need võisid ju lähimast farmist paljude miilide kaugusel olla. Reisibüroo teadis ainult seda, et nad olid Ayers Rockist välja sõitnud.

Lõpuks avastas lendur bussid, mis olid just välja kaevatud ja aeglaselt Angas Downsi poole sõitsid. Kuidas aga toiduaineid üliõpilastele kätte toimetada? Lennuväli asus kolmteist kilomeetrit põhja pool ja lenduri andmetel oli ka sinna viiv tee vihma tõttu läbimatuks muutunud. Seepärast otsustas ta oma laadungi alla visata. Ta tegi tiiru ümber farmihoone ning heitis neljasaja meetri kaugusel *chalet*'st alla esimese kasti lihakonservidega. Üliõpilased ja pärismaalased jooksid sinna, et konservikarpe purunenud kastist välja võtta.

Ent lagunenud kasti ja mõlkis karpide järgi otsustades polnud see just ideaalne meetod. Kuidas lendurile selgeks teha, et ta lennuväljal maanduks? Arthuri arvates oli „Landroveriga" võimalik sinna sõita ja tema ju tundis iga tolli sellest teest. Lennuk oli veel ühe tiiru teinud ja järgmise kastitäie lihakonserve alla visanud. Tuli kiiresti midagi välja mõtelda!

Käes! Jooksin kähku meeste tualetti, lükkasin plastmassist eesriide lihtsalt kõrvale ja kiskusin vabandamata ühel üliõpilasel, kes end üldisest ärevusest häirida lask-

mata seal istus, peost rulli tualettpaberit. Sellega ruttasin ma farmihoone ette, kus Arthur, üliõpilased ja pärismaalased lennuki manöövreid jälgisid, ning käsutasin: „Pange selle paberi abil välja: MAANDU VÄLJAL!" Paljude käte abil tuldi sellega kähku toime ja kui lendur kolmandat tiiru tegi, märkas ta meie läkitust veel enne, kui jõudis alla visata kotti kartulitega, millest arvatavasti poleks kuigi palju järele jäänud.

Tund aega hiljem jagasid üliõpilased ja pärismaalased omavahel kannatada saanud konservikarpe, mis olid nagu taevamanna neile kaela sadanud, ja sõid juurde hommikul Alice Springsis küpsetatud leiba. See üliõpilaste rühm meeldis pärismaalastele eriti!

Õhtuks oli viimasest vihmasajust möödunud kakskümmend neli tundi ja Arthur kinnitas bussijuhtidele, et mööda kivist Mount Quinni teed võivad nad takistamatult Alice Springsi sõita, samal ajal kui peatee jääb arvatavasti veel üheks päevaks kasutamiskõlbmatuks. Et demonstreerida, kui veendunud ta on oma ennustuse õigsuses, otsustas ta turiste saata. Nii laadis ta „vana käru" tühjade bensiinivaatide, Bessi, tema ema ja veel kahe pärismaalasega ning asus kavalkaadi eesotsas teele Alice Springsi. Ta jäi sinna peaaegu terveks nädalaks.

WILJA JA YU

Tänu sellele, et mind arvati Liddle'ite perekonda, ja võimalusele jälgida farmihoones kulgeva elu paljusid külgi, suutsin koguda suure hulga sotsioloogilisi andmeid pärismaalaste kohta, millele ma muidu poleks juurde pääsenud.

Peale majateenijate ja Bessi ema elasid kõik pärismaalased laagris. Sel ajal kui mina Angas Downsis viibisin, asus see Mount Ebenezeri farmi viivast teest edelas. Mõned hütid seisid kolmesaja meetri pikkusel lõigul otse tee ääres, enamik aga sellest saja meetri kaugusel neljasaja meetri pikkuses kaares ümber farmihoone kui keskpunkti.

Tookord kõikus pärismaalaste arv suurtes piirides; seitsme loendusega tegin kindlaks, et nende hulk ei ületanud kunagi sadat ega langenud alla kahekümne. Kokku loendasin ma Angas Downsis nelja kuu jooksul 148 pärismaalast, nende hulgas olid ka ajutised külalised. Ma kohtusin kõigi pärismaalastega ja fotografeerisin neid.

Poolnomaadidena ei elanud pärismaalased ühes laagripaigas kunagi kauem kui mõne nädala, kuigi nad iga aasta aeg-ajalt sinna tagasi pöördusid. Kui nad aga paikseteks muutuvad nagu Angas Downsis, siis vahetavad nad oma laagripaika regulaarselt. Kõigepealt seepärast, et laagri vahetu ümbrus reostub, kuigi pärismaalased oma loomulikke vajadusi kunagi laagris endas ei õienda. Peale selle saab ümbruses peagi otsa küttematerjal. Kolmas ja arvatavasti kõige tähtsam põhjus laagri vahetamiseks on aga — ja nii oli see ka 1962. aasta aprillis Angas Downsis — surmajuhtum laagris.

Niipea kui mõni inimene sureb, jätavad kõik laagriplatsi maha ja võtavad kaasa ainult nii palju asju, kui palju suudavad korraga ära viia. Maha jäävad ainult need austraallased, kes on välja valitud surnut matma. Laagri niisuguse paanilise mahajätmise põhjuseks on hirm surnute vaimude ees.

Angas Downsis oli vana Anuba, Chookie ämm, surnud juba enne minu kohalejõudmist, seepärast ei näinud ma matusetseremooniaid pealt. Ent nii selles piirkonnas kui ka mujal Austraalias toimub matmistalitus kahes etapis, ja teise etapi, niinimetatud „vaimu kütkendamise", tegin ma kaasa. Kuni vaim ei ole kütkendatud, pärismaalased vana laagrit ei külasta, isegi mitte selleks, et sealt hädavajalikke asju tuua. Riitus leiab aset täpselt kindlaks määramata sobival ajamomendil pärast matmist.

Augustis oli kaks või kolm päeva järjest sadanud ja pärismaalaste hütid ei olnud kaugeltki mitte veekindlad. Nende riided olid läbimärjad ja nad ei tundnud end sugugi hästi, paljudel oli köha ja nohu. Mõnel hütil oli laineplekist katus, enamasti aga koosnesid need okstest ja elanikud pidid kotiriidega või erandjuhtumeil ka raske purjeriidega oma peavarju tihendama. Aprillis mahajäetud laagris oli laineplekki küllalt, kuid vana Anuba vaim polnud vel kütkendatud, seepärast ei saanud seda ära tuua. Vana Billy palus Arthur Liddle'it, et see tooks „Landroveriga" koorma plekki, kuid Arthuril oli sel päeval väga palju tegemist, sest oli oodata turiste. Ei jäänud muud üle

kui vaim kütkendada, et seejärel võiks ohutult vanasse laagrisse minna.

Bess võttis džiibi, laadis peale kaks veel pühitsemata poissi, kaks vana meest, pool tosinat vana naist, ühe sülelapse ja minu ning sõitis umbes viis kilomeetrit mööda Mount Quinni teed välja. Siis tulime kõik autost maha ja kaks vana meest hakkas otsejoones haua poole minema. Bess ja mina jäime naiste juurde. Me kõik murdsime akaatsiaoksi. Mõne sammu järel jäid naised seisma ja pistsid ulguma — nähtavasti tahtsid nad sellega vaimu hoiatada. Siis ruttasime jälle sada meetrit edasi ja naised karjusid uuesti. See kordus veel kolmaski kord, seejärel jooksime kähku haua juurde, mis asus pisut kõrgemal kohal. Haud oli keppidega kaetud ja tõusis umbes pool meetrit maapinnast kõrgemale.

Asetasime nüüd kõik oma akaatsiaoksad hauale. Siis moodustasid vanad mehed, kes mõni minut enne meid olid kohale jõudnud, naistega ringi ümber haua ning hakkasid kõrvale pööratud nägudega valjusti ulguma ja karjuma. Mõne minuti pärast pöördusid naised jälle haua poole ja matsid akaatsiaoksad mulla alla. Peale selle hõõrusid nad kalmukünkast võetud punaka liivaga oma jalgu ja nuusutasid oma käsi. Jällegi mõni minut hiljem lahkusid nad haua juurest, tegid *spinifex*-rohust lõkke üles ja suitsutasid selle juures end ja oma käsi, kahtlemata selleks, et kalmumulla ja roiskumise lehast lahti saada.

Seejärel läksime kõik auto juurde tagasi ja sõitsime minema. Poolel teel lasksid pärismaalased kinni pidada ja läksid maha. Nad võtsid kaasa suhkrut ja teed, suure pajatäie vett ja maiustusi. Rituaal tuli lõpetada „pidusöögiga", millega tähistati vana naise vaimu kütkendamist. Veel samal õhtul korjasid nad lainepleki kokku.

Sel korral ei olnud riitused eriti suurejoonelised, sest Anuba oli vana naine ja järelikult kogukonnale mitte eriti tähtis. Kui surnu oleks olnud mõni mees oma õitseeas, siis oleks rituaalist osa võtnud kogu laager. Naised oleksid endale veritsevaid haavu löönud ja hala oleks kestnud mitu päeva. Nüüd aga kostis laagrist ainult tagasihoidlikku itku, sest kõik olid tegevuses katuste tihendamisega.

Chookie ja tema naine ei võtnud tseremooniast osa. Hiljem näitasin talle ülesvõtteid, mis ma olin teinud, aga ta ei tahtnud neid vaadata, sest „see teeb mu kurvaks.

Nüüd on kõik möödas!". Isegi siis, kui ma pakkusin talle kaks šillingit, mida informatsiooni eest tavaliselt makstakse, et ta fotosid vaataks ja nendel olevaid pärismaalasi minu teaduslikkude eesmärkide huvides identifitseeriks, keeldus ta sellest nagu kõik teisedki. Lõpuks nõustus Bess Liddle mind aitama.

Angas Downsis elavatel pärismaalastel oli kaht liiki peavarje. *Wilja* oli täiesti kinnine ehitis ehk hütt, *yu* aga üksnes varisein. *Wilja* ehitati ligikaudu tarukujulisena okstest toestusele, selle läbimõõt oli ümmarguselt kaks meetrit ja kõrgus umbes poolteist meetrit. Toestus kaeti kas okstega või telgiriidega, kõige meelsamini aga lainepleki-ga. Kaitset otsiti vähem vihma kui tuule eest, seepärast toetati plekitahvlid hüti seinte najale ja loobiti neile liiva peale, et tuul läbi ei puhuks. *Wilja* sissekäigu ees või sellest mõne sammu kaugusel põles enamasti väike lõke.

Mõnikord olid need *wilja*'d väga soliidse ehitusega, ja kui elanikud need mõneks nädalaks maha jätsid nagu näiteks vana Harry Niningo, kes septembris oma naisega Alice Springsi sõitis, siis võis need sulgeda. Selleks lükati lihtsalt plekitahvlid sissekäigu ette ja tõmmati tagasijõudmisel jälle kõrvale. Iga *wilja* kõrval seisis umbes kahe meetri kõrgune teivas, mille külge riputati toidutagavara, eelkõige kott jahuga ning karp tee ja suhkruga. Seal üleval olid toiduvarud röövellike laagrikoerte eest kaitstud.

Yu seevastu oli ainult ajutiseks kaitseks. See koosnes tavaliselt tuule suunaga risti maasse ritta torgatud okstest, mõnikord ka tükist raudplekist ja seda kasutasid eelkõige noored, vallalised mehed, mõnikord aga ka abielupaarid.

Laagrielanikud tuleb jagada alatisteks ja ajutisteks. Tublisti pooled nendest 148 pärismaalasest, keda ma Angas Downsis kohtasin, olid alatised elanikud. See ei tähenda muidugi, et nad kogu aja laagris elasid. Mõnikord viibisid nad päevi või nädalaid mõne lähema veevõtukoha juures või siis võtsid vett kaasa ja kõmpisid kümmekond kilomeetrit mööda teed Ayers Rocki poole, et ka neid turiste kinni püüda, kes sõitsid kalju juurde Mount Ebenezeri peateed kaudu. Harry Brumby, keda võis pidada alatiseks elanikuks — ta oli töötanud William Liddle'i juures kaamelikarjasena —, käis sageli veelgi kaugemal ja oli ükskord rohkem kui kuu aega ära, et Petermanni mäeahelikus Lääne-Austraalia piiril dingosid püüda.

Ajutisteks laagrielanikeks olid peamiselt niisugused pärismaalased, kes viibisid teel Areyonga, aga ka Ayers Rocki, Ernabella või mõne muu eesmärgi poole. Nende jaoks oli Angas Downs ainult puhkeplats, kus nad mõne päeva või nädala peatusid. Enamik nendest inimestest tuli kahes rühmas, ühes kaheksateist, teises üheksateist meest, naist ja last, kaasas kaamelid ja eeslid. Nad kõik suundusid Areyongasse. Teised külalised tulid perekondade kaupa, mõned ka üksikult.

Alatised elanikud pidasid end kogukonnaks, kuigi nad elasid farmis alles 1956. aastast alates. Tol ajal viibis Arthur koos Bessi ja lastega enamasti karjalaagrites ning käis farmi keskuses harva. Peaaegu terve aasta ei elanud Angas Downsis ühtki austraallast, samuti polnud ühtki pärismaalast tööle palgatud. Kui ma Chookie'lt põhjust pärisin, vastas ta, et nad olnud „puhkusel".

Enamik alatistest elanikest kinnitas, et nende kodupaik koos esivanemate ja tootemisidemetega olevat kaugel läänes; mõned ütlesid, et nad pärinevat Warburtoni mäeaheliku piirkonnast. Sellest hoolimata oli neil tekkinud teatud ühtekuuluvustunne ja nad suhtusid külalistesse mõninga reserveeritusega, kuigi viimased olid kõigile tuntud, osaliselt ka kuidagi sugulased, rääkisid sama keelt ja kuulusid samasse hõimu. Kui saabus kaks karavani Erldundast ja Ayers Rockist, asusid need laagrisse sada viiskümmend meetrit pealaagrist kagu ja edela pool. Üksikisikud peatusid noormeeste laagris, külaskäigul viibivad perekonnad aga seevastu laagri serval.

Peale ühe vana mehe Erldundast, kellel oli kaks naist, ei esinenud pärismaalaste hulgas ühtki polügüünia juhtu. Alles üks sugupõlv tagasi lokkas mitmenaisepidamine veel kõikjal, sõjast saadik aga oli see täielikult kadunud. See oli majanduses toimunud muutuste vahetu tulemus. Samuti nagu mitmenaisepidamine oli ka gerontokraatia märgatavalt tagasi läinud ning mehe ja naise keskmine vanusevahe oli vähem kui kaheksa aastat kaheksateistkümne aasta vastu Groote Eylandtil (1941). Seetõttu leidus mõningaid abieluealisi noori naisi, kes olid vallalised, ja ka vanemaid meesteta naisi — olukord, mis ürgkogukonnas oleks olnud mõeldamatu. Erandjuhtumina esines ka üks vana mees, kellel polnud kunagi naist olnud. Ta tuli Angas Downsi koos Erldundast saabunud inimestega.

Kolmteist vanainimest sai valitsuselt pensioni ja kolm või neli väikelastega perekonda toetust. Eelduseks oli, et pärismaalased on rändeluviisist loobunud isegi farmi piirides. Kuigi neid pärismaalasi võis teatud mõttes alatisteks elanikeks pidada, liikusid nad rohkem aega ringi, kui viibisid laagris. Ükskord oli kolmeteistkümnest pensionisaajast maksupäeval laagris ainult neli.

Perekonnad elasid tavaliselt omaette *wilja*'s, kuid George võttis lisaks oma naisele Bundigee'le ja kahele väikesele lapsele sinna veel ajutiselt ka oma ema, selle halvatud õe ja Bundigee kaks õde koos vanema õe lapsega. Kahe või kolme nädala pärast ehitati siis George'iga mitte abielus olevate naiste jaoks eraldi *wilja*. Mõned meesteta vanad naised elasid koos ühes *wilja*'s, kaks aga eelistasid omaette hütti.

Sandra vanemad jagasid varemalt *wilja*'t tema noorema õega. Isa oli mõne aasta eest trahhoomi tõttu pimedaks jäänud ja veetis suurema osa ajast oma *wilja*'s. Ta oli ainus pärismaalane laagris, kes veel riideid ei kandnud. Ühel päeval aga ei jõudnud Sandra vanemad mingi plekknõu ühise kasutamise suhtes kokkuleppele, tekkis äge tüli, naine lahkus ja seadis end oma noorima tütrega ühes teises *wilja*'s sisse. Hoolitsemine vana mehe eest langes Sandra abielus õe Ada õlgadele. Selle perekonna naised olid väga temperamentsed ning sageli põhjustasid kõige tühisemad asjad kaklusi.

Vallalised mehed ja veel pühitsemata poisid elasid *yu*'s, mitmest vallalisest naisest koosnev rühm aga *wilja*'s ühe oma liikme vanemate lähedal. Kahel naisel olid väljaspool abielu sündinud lapsed, üks neist segavereline, kelle isa elas väljaspool Angas Downsi piire. Erinevalt Groote Eylandtil (aga ka seal on suhted muutunud) ja enamikus Austraalia teistes osades valitsevast olukorrast oli Angas Downsis 1962. aastal naisi rohkem kui mehi ning sisseviidud monogaamia tõttu pidi osa naisi jääma vallaliseks.

Hoolimata ühtekuuluvustundest esines Angas Downsis alatiste elanike vahel teatud hõõrumisi, eelkõige vanemate olijate ja hiljem juurdetulnute vahel. Viimased olid enamasti noored mehed, kes olid Angas Downsi elama asunud sel eesmärgil, et turistide arvel raha teenida. Paar vanemat meest oli Arthur Liddle'ilt korduvalt nõudnud,

et ta „mõned noored mehed minema ajaks, sest need rikuvad kõik ära". George oli näiteks üks nendest, kellega vanamehed rahul ei olnud. Põhjuseks ei olnud küll niivõrd tema osavõtt äritsemisest turistidega kui asjaolu, et tal suur hulk kaunikesti ebaproduktiivseid sugulasi toita oli, eelkõige kängurulihaga, mis kõigi vahel ära jagati.

Pärismaalaste riietuses polnud midagi eriti silmatorkavat. Kõige kummalisemat riietuseset nägin ma George'l seljas: musta frakki. Kes teab, kust ta selle oli hankinud. Kindlasti polnud see mõnes farmikaupluses rippunud ning valgetelt farmitöölistelt või kohalikelt rentnikelt ei võinud ta seda ka saanud olla, sest ükski neist polnud kunagi oma elus õhtuülikonda kandnud. Tõenäoliselt pärines too kehakate mõnelt kogemusteta turistilt, kes oli arvanud, et tal võib frakki Alice Springsis vaja minna.

PÄEV PÄRISMAALASTE LAAGRIS

Enamasti magasid pärismaalased väljaspool *wilja*'t, ka talvel ja kevadel. Ainult vihmase ilmaga magasid nad hütis. Paljudel olid odavad tekid, millesse mässituna nad väikeste, kogu öö põlevate lõkete äärde pikali heitsid. Soojuse pärast magasid ka koerad nende kõrval tule juures.

Tavaliselt muutus laagris elavaks alles mõni aeg pärast päikesetõusu, sest hommikud olid külmad. Esimestena olid jalul naised, nad tõid farmihoone vastas asuvast veepaagist vett ja korjasid lõkkepuid. Mõnikord tegelesid sellega ka mehed, kuigi see oli õigupoolest naiste töö. Nii võttis need tööd üle Chookie isa, ja kui Chookie ei olnud väljas karja juures, vaid kodus, siis lõhkus pliidipuid tema, mitte tüdrukud. Nii farmihoones kui ka *chalet*'s oli olemas veevärk.

Veest keetsid naised suure potitäie magusat teed. Enamasti kasutati tee keetmiseks ja toiduvarude hoidmiseks vanu piimapulbrikarpe, millele oli külge meisterdatud traadist käepide, aga leidus ka üksikuid tõelisi plekist keedunõusid, nagu neid Austraalia võsas tarvitatakse. Teed joodi kuumalt või lasti jahtuda. Peekreid ega tasse ei olnud, joodi potist ja ulatati see naabrile edasi. Kui polnud juhtumisi leiba või eelmisest päevast järele jäänud känguruliha, siis ei söönud pärismaalased hommikul enamasti midagi.

Kaks peamist tegevust, mis hõivasid suurema osa laagrielanike ajast, olid kaardimäng ja suveniiride valmistamine turistidele. Tähtsam oli kaardimäng. Tõsi küll, mitte kõik pärismaalased ei mänginud, mõned vanemad ei tundnud kaarte, sest need olid alles 1947. aastal või veelgi hiljem kirdest sisse toodud. Üks vana pärismaalane nimega Nipper, kes oli tulnud karavaniga Ayers Rockist, vastas minu küsimuse peale, kas ta kaarte mängib: „Ei, veel mitte palju, sest ma õpin alles. Mind õpetab minu naine."

Väga populaarne oli tikutoosimäng. Siledale liivale tõmmatakse ring, mis on enamasti kümneks kuni viieteistkümneks osaks jaotatud. Igal mängijal on pulk, mis peab võimalikult kiiresti kõik need osad läbima. Liivaga täidetud tikutoos visatakse õhku. Kui see jääb püsti seisma, siis lükkab mängija pulga ühe koha võrra edasi ja võib tikutoosi veel kord õhku visata. Kui toos kukub pikali, on järjekord järgmise mängija käes. Kes esimesena terve ringi läbib, saab endale panga, millesse iga mängija on sisse maksnud võrdse summa, enamasti kaks šillingit. Viie osavõtja korral saab võitja järelikult kümme šillingit, kaasa arvatud oma raha.

Kaartidega mängiti tavaliselt midagi pokkeritaolist. See oli meeste mäng, naised mängisid tikutoosimängu. Ent sellel reeglil oli erandeid. Mõnikord võis näha mehi ja naisi koos kas kaarte või tikutoosimängu mängimas. Kaardimängus vahetasid tunduvalt suuremad summad omanikku.

Kolm kõige innukamat tikutoosimängu harrastajat olid Sandra, tema abielus õde Ada ja Bessi ema. Kogu oma vaba aja raiskasid nad sellele, et tikutoosi suure meisterlikkusega õhku visata. Kui ma Angas Downsis alles lühikest aega olin viibinud, sooritas Areyonga misjonär sinna oma igakuise visiidi ja ristis esmakordselt kolm naist. Kaks neist olid Ada ja Sandra, kolmas aga Kitty, segaverelise lapse ema. Areyonga luterlaste õpetuse järgi oli mängimine patt, mida pärast surma karistatakse igavese needusega. Seepärast tegid nad kõik mis võimalik, et misjonär nende mängukirest teada ei saaks. Vaatasin nende mängu sageli pealt, kuid nad usaldasid mind ja olid kindlad, et ma misjonärile midagi ei räägi. Mõnikord püüdsin mängi-

jaid oma uurimistöö huvides pildistada. Ent alati, kui ma fotoaparaadiga nähtavale ilmusin, heitsid nad pikali maha ja tegid näo, nagu ei huvitaks mäng neid põrmugi.

Tikutoosimäng põhjustas nii mõnigi kord tüli Ada ja tema ema vahel. Ada viis oma umbes aastavanuse noorima lapse tihti vanaema juurde, et too lapse eest hoolitseks, sel ajal kui ta ise mängib. Vanaema armastas lapselast ja tal oli palju kannatust, aga mõnikord muutus koorem liiga raskeks, ning siis läksid ema ja tütar käsitsi kokku. Ada laps, kes parajasti vanaema hoole all oli viibinud, oli samuti surnud Anuba vaimu kütkendamisest osa võtnud, kuna Ada ise mängis.

Bess Liddle mängis sageli oma emaga, Adaga, Sandraga või ükskõik missuguse naisega, kes tahtis kaasa teha, ent ainult siis, kui mäng toimus farmihoone taga; laagris ei mänginud ta kunagi. Arthur seevastu pärismaalaste mängudest osa ei võtnud.

Kaarte sai ainult Alice Springsist. Järelikult ei olnud neid kerge hankida ning neid kasutati nii kaua, kuni nad sõna otseses mõttes ära lagunesid ja liivast punaseks muutusid, mis sagedase tarvitamise tõttu trükivärvi peaaegu täielikult oli maha hõõrunud. Üheks huvitavaks etnograafiliseks eksponaadiks, mille ma kaasa tõin ja mis nüüd Leipzigi etnograafiamuuseumis asub, on partii niisuguseid mängukaarte. Sain need vahetuseks uute kaartide vastu, mis ma endale saata lasksin.

Kaardimängu kõrval oli turistide jaoks suveniiride valmistamisel pärismaalaste laagris õigupoolest ainult teisejärguline tähtsus. Peamisteks tööriistadeks olid kumer peitel, nuga või mõni muu terav lõikeriist, liivapaber ja saelehed, mida võis näiteks puusepp Franki järelt näpata. Mitte kõigil pärismaalastel ei olnud seesugust varustust, mõned pidid leppima ainult noaga ja laenama kirvest, et puud tükeldada.

Kõik kasutasid ainult metallist tööriistu. Peitel kopeeris vahetult instrumenti, mis neil oli olnud, kui nad veel eranditult kiviriistu tarvitasid. Kahe või kolme sentimeetri laiune ja kolme kuni nelja sentimeetri pikkune lapik rauatükk kinnitati kängurukõõluse abil viiekümne-kuuekümne sentimeetri pikkuse *mulga*-puust varre külge. Peitlit teritati viiliga, mõnikord taoti see ka vasaraga kumeraks. Harry Brumbyl oli niisugune peitel, mille ta oli valmistanud viilist ja hoolega teravaks ihunud. Oleksin selle tööriista meelsasti oma kogu jaoks ära ostnud, aga ta oli nõus sellest ainult kahe naela eest loobuma. Lõpuks sain taolise kumerpeitli, mille lõiketera ei olnud küll viilist valmistatud, kuue šillingiga kätte.

Need tööriistad olid pärismaalaste jaoks kahtlemata kõige tähtsamad, kuid neid leidus laagris üsna vähe, sest puudusid sobivad rauatükid. Pealegi kuulusid need instrumendid meestele; vanadel meesteta naistel neid ei olnud ja nad ei saanud neid ka kusagilt laenata. Et seda puudust kõrvaldada, palusin üht sõpra saata mulle lühikesi, pikuti lõhki saetud gaasitorujuppe, mille üks ots oleks karastatud ja teritatud. Lõpuks jõudis kaheksateist niisugust primitiivset kumerpeitlit pärale. Ma jagasin need eelkõige vanadele naistele, kuigi mehed kinnitasid, et naised ei oskavat nendega midagi peale hakata. Naised olid vaimustatud, kuid ma oleksin võinud karastamise ja teritamise peale kulutatud raha kokku hoida, sest kõigepealt võtsid pärismaalased viili ning vormisid ja teritasid peitlid ümber omal sisseharjunud viisil. Kui mehed traditsiooni kohaselt kinnitasid peitli varre külge kängurukõõlustega, siis naised kasutasid farmist saadud sidumisnööri.

Koos gaasitorupeitlitega sain ühe sirg- ja ühe kumerpeitli, mis olid valmistatud tehases. Andsin ka need tööriistad välja ning sain nad järgmisel päeval lõhutuna tagasi, nii metall kui ka puuvars olid kasutamiskõlbmatud — sedavõrd lühikesevarreliste tööriistadega ei osanud pärismaalased midagi peale hakata ja kõva terast ei saanud nad omal meetodil teritada.

Naised polnud mitte ainult seepärast halvemas olukorras, et neil puudusid tööriistad. Lisandus veel asjaolu, et turistide poolt eriti hinnatud esemeid — odasid, bumerange, kilpe — valmistasid traditsioonide kohaselt ainult mehed. Naised polnud seda veel söandanud, kuigi mehed olid naiste valdusse sisse tunginud ja valmistasid tüüpilisi naiste asju, nagu näiteks *coolamon*'e, puukausse, milles naised hoidsid korjatud pähkleid ja juuri; suuremaid nõusid kasutasid nad ka hällidena.

Traditsiooniliste esemete kõrval valmistasid pärismaalased ka loomade, eriti aga roomajate ja lindude kujusid. Skulptuur ei kuulu pärismaalaste iidsete kunstiliste väljendusvormide hulka, arvatavasti oli see kohalik nähtus

või sisse toodud teiste pärismaalaste poolt, kes umbes viissada kilomeetrit lõuna pool juba paarikümne aasta eest puunikerdusi valmistasid, et neid transkontinentaalse raudtee reisijaile müüa. Võib-olla õpetas ka Bill Harney pärismaalastele modelleerimist sel ajal, kui ta Ayers Rocki juures valvuriks oli.

Tänapäeval kaunistatakse peaaegu kõik turistidele müüdavad esemed sissepõletatud mustritega, mida tehakse hõõguva traadi abil. Paljud niisugused mustrid on esiisadelt päritud, nagu näiteks kontsentrilised ringid, emujäljed jms. Ka siin on naised jälle halvemas olukorras, sest nad ei tohi selliseid mustreid teha, samuti on neile keelatud punase ookri kasutamine suveniiride värvimisel. See olevat naisele „liiga kardetav".

Lõuna paiku valmistas naine endale, oma mehele ja perekonnale tavaliselt ühe *damper*'i. Ta sõtkus peotäie küpsetuspulbriga segatud nisujahu, mis ta oli farmi kauplusest ostnud, sirgeks taotud laineplekitükil, millel sageli oli traditsioonilise *coolamon*'i kuju, veega parajaks taignaks. Ümmarguseks koogiks vormituna küpsetati seda taignat laagrilõkke kuumas tuhas. Kahekümne minuti pärast on see valmis, võetakse välja, puhastatakse külge jäänud puusöest ja jagatakse tükiviisi perekonnale välja.

Jahutoitude valmistamine on naise traditsiooniline ülesanne, sest alles üsna hiljuti korjas ta mitmesuguste taimede seemneid ja pähkleid ning hõõrus need jahuks, millest valmistati taolist, kuid suurema toiteväärtusega *damper*'it. Juhtub aga sedagi, et mõni mees võtab kätte ja küpsetab nisujahust *damper*'i.

Sel ajal kui mina Angas Downsis viibisin, kütiti farmi läheduses rikkalikult esinevaid känguruid kolmel erineval viisil. Näiteks aetakse loom kolme või nelja selleks väljaõpetatud koeraga üles, ja kui need pole teda enne kätte saanud, siis surmab kütt ta jahioda või jämeda kaikaga. Edasi võib kukkurloomale jälgi mööda järele minna ning teda koerte abita odaga küttida. Lõpuks lastakse teda ka väikesekaliibrilise püssiga.

Minu päevikus on mitmeid sissekandeid jahipidamise kohta esimese ja kolmanda meetodi järgi, kuid torkab silma, et pole ühtki juhtu, millal loom oleks tapetud odaga. Pärismaalased siiski kinnitasid, et oda olevat veel kasutusel, ja seda näitasid ka vaatlusandmed, sest känguruodade

valmistamisel, mis olid siiski mõeldud ainult turistidele, ei olnud märgata käsitööalaste oskuste tagasiminekut, nagu see bumerangide juures esines.

Kõigest hoolimata peeti 1962. aastal jahti peamiselt väikesekaliibrilise püssiga. See relv oli pärismaalaste juures väga värske uuendus ja vastuolus kehtivate seadustega. Kui ma Angas Downsist lahkusin, kasutati kaheksat püssi. Harry Brumby, kes seni oli pidanud oma odale lootma, sai tulirelva minu sealoleku lõpul.

Mitte ainult känguruliha jagamine pole kogukonna asi, vaid Angas Downsi pärismaalaste juures oli seda 1962. aastal veel ka jaht, isegi siis, kui kasutati püssi. Willy näiteks, hea kehaehitusega, veel pühitsemata kaheksateistkümne- või üheksateistkümneaastane nooruk, oli kütt. Ta ratsutas Peteri hobusega — Peter oli ainus, kellel oli laagris hobune, kuigi ka mõne teise pärismaalase kohta räägiti, et neil olevat hobuseid —, kasutas Choonie püssi ja Kambudda padruneid. Willy oli vilunud kängurukütt ning tuli sageli tagasi koguni kahe tapetud loomaga. Oma saagi andis ta üle George'ile, kes selle ära keetis ja välja jagas.

Willy oli üles kasvanud Ernabella misjonijaamas ja rääkis hästi inglise keelt. Ta oli töötanud ühe naabruses asuva rentniku juures, kus oli tekkinud tüli toiduainete jaotamise pärast pärismaalastest töölistele. Tema ja valge mees olid teineteist löönud. Sellest ajast peale seisis Willy mustas nimekirjas ja temasse suhtuti kui „jultunud värdjasse". Ta oli alati oma õiguste eest väljas ning ainus pärismaalane, kes nurises kõrgete hindade üle, mida Angas Downsi kaupluses kaupade eest nõuti.

Willy positsioon pärismaalaste kogukonnas oli ebatavaline ja ta oli ümberlõikamata nooruki kohta silmatorkavalt vana. Selles oli kindlasti süüdi misjoni mõju, mida rühma vanemad mehed enne Willy täiskasvanud meeste ridadessé vastuvõtmist hajutada tahtsid. Niipalju kui mina tähele panin, ei olnud tema ja teiste pärismaalaste vahel mingeid põhimõttelisi lahkhelisid. Ta kuulas vanemate meeste sõna ja tegi palju ära, et rühma ülalpidamist kindlustada.

Mina sain temaga hästi läbi ja ta aitas mind sageli tõlgina, kuigi ta misjonijaamas veedetud lapsepõlve ja veel läbiviimata initsiatsiooni tõttu ei teadnud kuigi palju pärismaalaste ettekujutustest ja kommetest. Teisest kül-

jest osutus tema abi mulle väga väärtuslikuks perioodiliste loenduste ajal, mis ma pärismaalaste laagris läbi viisin. Vastutasuks olin vajaduse korral vahendajaks tema ja Arthur Liddle'i vahel. Nii jättis üks üliõpilasrühm pärismaalastele lahkumiskingiks jalgpalli. Palli hoiti farmihoones ning noored mehed ei läinud just meeleldi Arthur Liddle'i käest selle kasutamiseks luba küsima, vaid lasksid seda minul teha. Willy oli nende esindaja.

Ent tulgem tagasi känguru juurde, mille ta koju tõi ja George'ile üle andis. Tehti üles suur lõke, mis kuumutas liiva enda all ja andis palju tulist tuhka. Känguru kõrvetati tules karvadest puhtaks, seejärel aga võeti välja tema sisikond, mida selle küljes leiduva rasva tõttu delikatessiks peeti ja eraldi küpsetati. Siis kühveldati lõkkesse lohk, asetati loom sinna sisse ning kaeti ta tulise puusõe ja liivaga. Tagajalgade alumised osad võisid liivast ja tuhast välja jääda. Umbes ühe tunni pärast võeti praad välja.

Vähe aega enne seda võttis kogu protseduurist esimest ja viimast korda osa naine. Ta valmistas okstest aluse, millel kängurut tükeldama hakati.

Pärast kirjeldatud küpsetamismenetlust oli liha minu maitse jaoks muidugi veel liiga toores ja selle väljajagamine kujunes väga veriseks sündmuseks.

Känguru küpsetamine oli märguandeks laagri koertele täies koosseisus tegevuspaiga ümber koguneda, ning kuigi nad valmiva prae ümber nuuskisid ja ahnelt tükeldamist ootasid, ei püüdnud nad kunagi midagi varastada. Tõenäoliselt oli neil sel alal kurbi kogemusi.

Ükskord avanes mul võimalus näha, millega need koerad võivad hakkama saada. Arthur ja Frank olid välja sõitnud, et farmi värske liha varude täiendamiseks üht rammusat härga tappa. Õhtuhämaruses jõudsid nad koju tagasi. Loomal oli sisikond juba välja võetud ja ta lamas neljaks raiutuna džiibis. Tagasiteel olid koerad nähtavasti autosse hüpanud ja kõigi suureks nördimuseks maksa ära viinud, mis kujutas endast hommikusöögidelikatessi. Härjaveerandikud riputati nüüd nülgimiseks farmihoone ette üles, seejärel aga tuli nad majja laepalkide külge konksu otsa toimetada, et lasta neil enne tükeldamist ja külmutuskappi paigutamist jahtuda. Kolm veerandikku oli juba majja viidud, neljas rippus veel väljas, vaevalt viie meetri kaugusel maja uksest.

Arthur pidi mingil põhjusel *chalet*'sse minema ja Frank jäi majja üksi. Kui härjaveerandikud kõik veel väljas rippusid, olin saanud käsu koeri eemal hoida. Seisin ustavalt oma vahipostil, kuni Fred mu sisse kutsus, et ma aitaksin konksud kohale panna ja juba sissekantud veerandikud üles riputada. Viibisin majas vaevalt ühe minuti, aga sel ajal olid koerad käratult välja jäänud tüki kallale tormanud ja selle alumise poole täiesti puruks kiskunud. Nad polnud liha hammustanud, vaid olid oma kihvad sisse löönud ja selle ribadena alla rebinud, nii et ainult kõõlused rippuma jäid. Kui ma õue astusin, ei olnud enam ühtki koera näha. Nad olid oma saagiga niisama vaikselt jalga lasknud kui seda rünnanudki ning härjaveerandiku riismed kõikusid kergelt lati otsas, mille külge see oli kinnitatud.

Känguru tükeldatakse täpselt ettekirjutatud viisil. Kaks esimest lõiget kulgevad selgrooga rööbiti ning neid kasutatakse tükkideks jagamisel lähtejoontena. Känguru igal osal on oma kindel nimetus nagu meil härja, lamba või sea üksikutel tükkidel.

Niipea kui loom on tükeldatud, jagatakse ta laagrielanike vahel ära. Püüdsin kindlaks teha, kas teatud tükid mitte teatud sugulastele ei lähe. Kuigi jälgisin mitme känguru jaotamist, ei täheldanud ma ühtki seesugust reeglit, mille olemasolu ma mõne etnograafi kirjelduse põhjal eeldasin. Nende järeldused rajanesid kas ühekordsel vaatlusel või teoreetilistel vestlustel pärismaalastega. Selle hõimu juures, millest ma siin räägin, näis üks asjaolu niisuguse reegli eksisteerimise kasuks tunnistavat: känguru pead nimetati *kutta*'ks ja see sõna tähendab samal ajal „vanem vend". Kuid looma tükeldanud pärismaalase või küti vanem vend sai harva pea, mida eriti ei hinnata ja mis tihti noorte meeste laagrisse rändas, sest, nagu Willy mulle ütles, „noortel inimestel ei tohi kõht känguruliha liiga täis olla".

Kui söandada mingit üldreeglit sõnastada, siis võib öelda, et känguruliha jagatakse eelkõige nendele kogukonna liikmetele, kes seda kõige rohkem vajavad, nimelt perekondadele paljude väikeste lastega. Samal ajal tähendab see, et vanad inimesed, näiteks Sandra ja Chookie vanemad, samuti vanad lesed, said liha väga vähe. See hämmastas mind, kuid võib olla seletatav asjaoluga, et

vanad inimesed said sageli köögist toidujäänuseid ning peale selle nädalase toiduratsiooni ja pensioni.

Täiesti kindel on samuti, et pärismaalasi, kes looma küttisid või selle küttimiseks hobuse, püssi või padruneid andsid, mingil määral ei eelistatud. Ükskord ei saanud Willy üldse midagi, kuigi ta oli känguru tapnud, ja kui ta midagi sai, siis oli see enamasti pea, mida tal teiste noorukitelaagri elanikega jagada tuli. Mittepühitsetud noorukilt tema jahisaagi äravõtmine, selleks et talle kasinust ja kogukonna soovidele alistumist õpetada, on ürgkogukonnale iseloomulik ning see tava on ilmselt püsima jäänud, hoolimata muutunud elutingimustest ja püssi kasutamisest oda asemel.

Kui känguru on välja jagatud, võetakse liha *wilja*'sse või *yu*'sse kaasa ja süüakse kohe ära.

Kui mõni üksikisik või rühm austraallasi laagrist lahkus, siis toimus see enamasti kohe pärast lõunat. Võib-olla seepärast, et õigeaegselt enne päikeseloojakut jõuda lähima veeauguni vana farmihoone juures. 1962. aastal reisisid pärismaalased, kes tulid või läksid, peaaegu eranditult kaamelite või eeslitega, kes kuulusid neile endile või kellelegi reisiseltskonnast. Minu päevikus on registreeritud ainult kaks juhtu, kus üksikud pärismaalased ei tulnud laagrisse või ei lahkunud sealt koos veoloomi omava rühmaga. Need olid kaks pühitsetud noormeest, nad tulid ja läksid üksinda, olid odadega relvastatud, kuid kandsid särki ja pükse. Võib-olla tuli ka üks noorpaar Ernabellast üksinda ja ilma veoloomadeta jala laagrisse. Need juhud olid igatahes harvad erandid. Kui pärismaalased võtsid ette pikema teekonna, oli neil peaaegu alati veoloomi kaasas.

Oma etnograafilise uurimistöö käigus tahtsin ma muidugi ka ühe iseloomuliku kaamelikoorma sisu kataloogiseerida. George avaldas küll alguses valmisolekut oma kaamelile koorem selga laadida ning mind selle koostisosi üles kirjutada ja fotografeerida lasta, kuid esimesel korral oli ta liialt kaardimängu süvenenud, järgmisel päeval aga oli kaamel „võssa jooksnud" ning oleks olnud liiga tülikas teda ära tooma minna. Lõpuks õnnestus mul vanale Kambuddale auk pähe rääkida, et ta oma kaamelile koorma selga laadiks. Andsin talle selle eest ühe oma särgi ja maksin iga ülesvõtte eest kaks šillingit — kulukas ette-

võte ja sealjuures ei näinud ma üldse tema naise varanatukest!

Kambudda kaamelikoorem sisaldas kaks üsna auklikku purjeriidest põrandakatet, kuus halli tekki, kimbu räbaldunud riietusesemeid — üks särk, üks alussärk, paar pükse ja vana frakikuub, mida ma olin kunagi George'i seljas näinud. Pärismaalased annavad oma rõivaid sageli teistele edasi, aga võib-olla oli Kambudda fraki ka kaardimängus võitnud. Kuigi ma ise ei näinud austraallasi kunagi millegi muu kui raha peale mängimas, kinnitasid nad mulle, et nad mängivat ka rõivaste peale ja mõnikord koguni õiguse peale mängupartneri naisega magada.

Kaamelikoormas olid veel sulgpadi, kakskümmend viis naela jahu ning jahukotis väikeses plekk-karbis segamini pisut teed ja suhkrut. Kambuddal oli ka „rahapaun", nagu ta seda nimetas. Ta ei lubanud mul sellesse sisse vaadata, kuid ma võisin kompida sisu, mis kaalus umbes kümme kilo. Kindlasti sisaldas see kuigipalju raha, ilmselt aga olid ülekaalus kivid, arvatavasti kvartsiit, selle piirkonna nõidade käibelolev „vääring", ning kuuldavasti oli Kambudda üks neist.

Vee jaoks oli Kambuddal kaasas viieliitrine nõu, mis oli kunagi mingit desinfektsioonivahendit sisaldanud. Sellel polnud keermega korki; nõu suleti puupunniga, mille ümber oli mähitud riideräbal. Kambudda seletas selle kohta, et keermega korgi all minevat vesi liiga soojaks. Selles piirkonnas, kus kogemusteta valge üsna varsti janu tõttu hukkuks, pole veeprobleem pärismaalase jaoks eriti ägedat. Ta on sellel maal üles kasvanud ning tunneb miilide kauguses ümberringi iga veeauku ja teisi võimalusi vee hankimiseks, näiteks teatud puude juurtest. Kui valge järgib hoolega, et kõik ta veenõud enne teeleasumist täidetud oleksid, siis austraallased lahkusid Angas Downsist sageli ilma veeta, kuigi nende veoloomad veeanumaid kandsid. Ka Arthur Liddle tundis end võsas nagu oma kodus ja rääkis kindlasti seepärast nii üleolevalt kaheksakümne kilomeetri pikkusest „kuivast lõigust" Mount Quinni teel, mida mööda ta „vana käruga" Alice Springsist tuli või sinna sõitis.

Kambudda kaamelikoorem oli kahe nahkrihma ja ühe nööritükiga kokku seotud ning vanale kaamelisadulale

paigutatud, mille õlgtäidis oli välja pudenenud, nii et metallraamistik paistis.

Kui saabusid bussid turistidega, kes Angas Downsis ei einestanud, siis seisid nad töötava mootoriga viisteist kuni kakskümmend minutit farmihoone ees. Need autobussid ei tulnud kindlatel kellaaegadel, ning kuigi pärismaalastel oli erakordselt hea kuulmine ja nad märkasid mootorimürinat soodsa tuulesuuna korral juba veerand tundi enne masinate kohalejõudmist, oli neil bussidel harva mõni laagrielanik vastas: Reisijad tulid maha ja nooremad lippasid pärismaalaste laagrisse, kuna vanemad neile mõõdukamas tempos järgnesid, et abodelt puust suveniire osta. Seaduse järgi oli valgele viiekümnenaelase rahatrahvi ja kolmekuise vanglakaristuse ähvardusel keelatud läheneda pärismaalaste laagrile rohkem kui 25 meetrini. Aga seda seadust respekteeriti rohkem tema rikkumise kui järgimisega ning Angas Downsis ei valvanud keegi selle täitmise üle. Minul polnud, muide, samuti luba laagrisse minna ja ma sooritasin alati ebaseadusliku teo, kui seal elavaid pärismaalasi külastasin. Mind tegi pisut rahutuks võimalus, et aborigeenide heaolu departemangu ametnikud võivad Angas Downsi külastada just sel ajal, kui ma parajasti laagris viibin. Seda siiski ei juhtunud ja mõlemal korral, kui niisugused külalised tulid, istusin ma süütult oma osmikus.

Kui aga tulid autobussid turistidega, kes Angas Downsis sõid, siis teadsid pärismaalased nende saabumisaega täpselt ja enamik laagrielanikest, mehed, naised ja lapsed, tuli tund aega või varemgi enne busside kohalejõudmist farmihoone juurde. Mehed võtsid istet platvormil veepaagi ümber ja hakkasid lobisema, kuna naised sageli pesu pesid, sest vesi oli siin nii mugavasti käepärast. Pesu riputasid nad kuivama traataiale.

Sõitis autobuss ette, siis ei jooksnud pärismaalased sellele tormi, et oma kaubast lahti saada, vaid segunesid turistidega kiirustamata ja tõuklemata. Nad tõstsid ühe eseme pea kohale ja ütlesid häält kõrgendamata: „Kaks bobi (šillingit)", „neli bobi", „kuus bobi", vastavalt sellele, missugust hinda nad suveniiri eest nõudsid. Sel ajal kui turistid sõid, ootasid pärismaalased kannatlikult *chalet* ees ja seejärel läks kauplemine edasi, kuni buss oli valmis ära sõitma.

Õhtuti läksid pärismaalased varakult magama, sest lõkketule valgel ei saanud kaarte mängida. Peale selle ei liikunud nad pimedas isegi mitte laagri territooriumil hea meelega ringi, kuna kartsid vaime.

Mis mind üllatas ja Põhja-Austraalia tavadest tugevasti erines, oli asjaolu, et Angas Downsi laagri elanikud kunagi öösiti ei musitseerinud. Nende ainsaks traditsiooniliseks muusikariistaks oli kaks keppi, millega löödi rütmi. Põhja-austraallaste bambustrompetit ehk *didgereedoo*'d nad mängida ei osanud. Ainult üks kord kuulsin ma pärismaalasi laagris laulvat, kuid ainult lühikest aega ja väga pelglikult.

Küll aga kasutasid pärismaalased üht sissetoodud muusikariista, niinimetatud ühe keelega „kitarri". Seda mängisid ainult nooremad. Nimetatud pilli oli väga lihtne valmistada: tükk terastraati tõmmati pingule üle tühja konservitoosi, viimane ja traadi otsad aga kinnitati umbes meetripikkuse kepi külge. Jupikesega samast traadist, mida hoiti parema käe sõrmedega, tõmmati keel võnkuma; heli kõrgust muudeti ühe väiksema piimatoosi servaga, mida hoiti vasakus käes. Paljud nooremad pärismaalased, nii poisid kui ka tüdrukud, mängisid seda primitiivset muusikariista suurepäraselt. Kõlasid peamiselt kauboilaulude meloodiad, mis leidusid ühel Liddle'ite heliplaadil, või koraalid, mida inimesed misjonijaamades olid õppinud. Mõnikord õhtuti laulsid nad farmihoone taga „kitarri" saatel läbisegi nii kauboilaule kui ka koraale. Kirikulaule lauldi enamasti aranda, mõnikord ka pitšandžara keeles, väga harva inglise keeles.

VALGETE MAAGIA — RAHA

Turismi kiire arenemine viis selleni, et pärismaalased tahes-tahtmata rahamajandusse sisse tõmmati, sest nad müüsid omatehtud mälestusesemeid reisijaile sularaha eest. See põhjapanev muutus oli leidnud aset juba viis aastat enne seda, kui mina Angas Downsi saabusin.

Muidugi oli pärismaalastele ka enne 1957. aastat raha antud. William Liddle maksis oma töölistele seaduses ette-

nähtud viiešillingilist nädalapalka juba 1939. aastal kui mitte varem. Isegi kui arvestada selle summa tunduvalt suuremat ostujõudu 1939. aastal, oli rahakogus, mida kaks või maksimaalselt kolm töölist tookord sai, tilk vett kuumale kivile, võrreldes 1962. aastal Angas Downsi farmihoone ümber kogunenud pärismaalaste salkade sissetulekutega. Rahamajandusega kokkupuutumine avaldas niisama suurt mõju kui kaamelite ja eeslite omandamine. Mõlemad koos põhjustasid tolle ajani püsinud ürgkogukondliku eluviisi täieliku kokkuvarisemise.

Äärmiselt õpetlik oli jälgida, kuidas pärismaalased rahasse suhtusid. Selleks peab tundma 1962. aastal käibel olnud münte. Vaskmünte oli kaks — poolepenniline ja penniline. Hõbemündid olid kolmepenniline, kuuepenniline, šillingiline ja kahešillingiline. Paberrahasid oli kümne šillingi, ühe, viie ja kümne naela väärtuses. Šillingis on kaksteist penni ja naelas kakskümmend šillingit.

1966. aasta veebruaris kehtestatakse Austraalias detsimaalvääring. Austraalia vääringu inflatsiooni tõttu aastate jooksul on vase väärtus vaskmüntides praeguste turuhindade järgi tunduvalt kõrgem kui penn. Seetõttu hakati pennilisi ja poolepennilisi koguma ning esimestena tulid sellele Mount Isa nutikad kaevurid Queenslandis. Riigi müntidelt nende näo võtmine on küll laiduväärne tegevus, aga niipea kui uus vääring on sisse viidud, sulatatakse poolepennilised ja pennilised üles ning müüakse nende tooraine väärtuse eest maha. Angas Downsis 1962. aastal polnud pennilisel pärismaalase silmis mingit väärtust, sest selle eest ei saanud midagi osta, pealegi on need mündid rasked. Seepärast visati nad alati minema ning ma leidsin neid laagrist ja farmi ümbrusest rohkesti. Keegi ei vaevunud kummarduma, et neid üles noppida.

Pärismaalaste jaoks pole rahaühikuks järelikult mitte penn, kuna nad seda ei kasuta, ja ka mitte šilling, sest kõige sagedamini pruugivad nad kahešillingilist. Nende jaoks on šilling kahešillingilise murdosa, mitte aga viimane esimese kahekordistus. See tehti mulle ükskord väga drastiliselt selgeks, kui ma kaupluses poeselli mängisin. Keegi naine oli võtnud kolmeharulise oksa, andnud sellele emujala kuju ning katnud mustritega. Ta pakkus oma loomingut mulle ja ma küsisin, kui palju ta selle eest tahab. Naine ei rääkinud inglise keelt ja tõstis ainult kolm

sõrme üles. Muidugi arvasin, et see tähendab kolme šillingit.

Ese oli huvitav, ma polnud midagi taolist kunagi varem näinud, seepärast ladusin naise ette suuremeelselt neli ühešillingilist. Tema aga sattus ootamatult raevu. Küsisin Adalt, kes tema kõrval seisis, kui palju ta siis nõuab. Naised rääkisid omavahel, ei jõudnud aga ilmselt kokkuleppele. Uuesti tõstis naine kolm sõrme üles. Selle peale seletasin mina, et pakun talle ju nõutud kolme šillingi asemel nelja. Seal kummardus Ada leti kohale ja näitas kolmele kahešillingilisele. Nüüd sai asi mulle lõpuks selgeks. Naine sai veel kaks šillingit ja läks naerdes minema, ilmselt väga rahul olles, et ma olin võtnud vaevaks arusaamatust selgitada.

Kümnešillingisi ja ühenaelaseid paberrahasid pärismaalased küll kasutasid, ei olnud neist aga eriti vaimustatud ja eelistasid hõbemünte. Nad ütlesid, et paberrahad minevat kergesti kaotsi, ning kui nad mängivad ja sissemaksu „lauale" — maapinnale laotatud tekile — panevad, võivat tuul need minema viia. Ainult kaks korda nägin ma pärismaalaste käes viienaelalisi, kümnenaelalisi aga mitte kunagi.

Pärismaalaste omavahelistes rahaasjades oli 1962. aastal veel palju ürgkogukondlikke jooni. Nii näiteks andis Timothy korduvalt raha vanale Harry Niningole, oma poolõe mehele, sest tal oli viimase suhtes hõimu liinis hooldamiskohustus. See on seda üllatavam, et Timothy oli üks tsiviliseeritumaid pärismaalasi, kes sageli Alice Springsis käis ning ratsakarjasena Lääne-Queenslandis oli töötanud.

Mängud kergendasid kahtlemata raharinglust laagris. See ei tähenda sugugi, et iga austraallane oleks eelkõige võimalikult suurema rahasumma võitmise peal väljas olnud. Kui mõni kogu oma raha oli kaotanud, sai ta seda teistelt mängijatelt, ilma et oleks tarvitsenud pennigi tagasi maksta. Nad ei olnud helded mitte ainult rahaga, vaid ka suveniiridega. Kui ühel pärismaalasel oli müügiks valmis kaks oda, teisel aga mitte ühtki, siis andis ta ühe oda teisele ja polnud juttugi sellest, et teine peaks oda eest midagi maksma, isegi kui tal oda ära müüa õnnestus.

Valgetesse, nende hulgas ka minusse, suhtusid pärismaalased hoopis teisiti. Põhja-Austraalias omandatud

kogemusi arvestades olin ma lootnud, et pärismaalased räägivad oma hõimu kommetest meelsasti ja tasule mõtlemata. Angas Downsis aga tuli mul iga jutuajamine pärismaalasega kinni maksta. Alguses olin oma kasinaid vahendeid arvestades foto eest ainult ühe šillingi maksnud ja peale selle pildist ühe koopia lubanud. Kui ma selle järgmisel päeval neile kätte andsin, olid pärismaalased vaimustatud ja näitasid fotot suure naerulagina saatel teistele — aga nad nõudsid oma „naela liha", teist šillingit. Olin alguses küllalt naiivne arvama, et mind koheldakse fotode ja mitmesuguste pärismaalastele osutatud teenete tõttu teisiti kui teisi valgeid. Ma eksisin täielikult. Juba mõne päeva pärast oli mulle selge, et pean maksma kõige eest, mida pärismaalastelt saan.

Meie edasise tiheda koostöö käigus ei suutnud nad mõista, et mul pole küllalt raha arvukate pühade riitusesemete eest maksmiseks, mis nad mulle tõid. Kui ma neile ütlesin, et mul pole raha, vastasid nad: „Kirjuta siis ometi üks paber!" See pidi tähendama — kirjuta summa katteks tšekk. Moodsast pangandusest polnud neil mingit ettekujutust ja nad arvasid kahtlemata, et kõigil valgetel, niisiis ka minul, tarvitseb vaid tšekk välja kirjutada, et raha saada. Tšekk oli valge mehe maagia üks osa.

Tšekkide alal olid nad kogemusi omandanud naaberfarmides, kus neile sel kombel palka maksti. Nad tõid tšekid Angas Downsi kauplusse ja kasutasid neid nagu raha. Minu kätte sattus ükskord kaupluses tšekk, mis oli välja antud „pärismaalasele Donile", aga klient, kes selle esitas, ei olnud pärismaalane Don. Arvatavasti oli ostja tšeki kaardimängus võitnud.

Olles tüdinenud ikka ja jälle kordamast, et mul pole raha ja et ma ei saa tšekke välja kirjutada, leidsin lõpuks niisuguse ettekääande: mul tuleb suur vahemaa osaliselt lennukiga läbida, nii et ma võin ainult piiratud hulgal pakke kaasa võtta ega saa seepärast kõike osta, mida pärismaalased mulle toovad. Sellest said nad aru. Õigupoolest oli see ainult osaliselt tõsi, sest ma sõitsin rongiga Adelaide'i, Melbourne'i ja Sydneysse, kuhu kavatsesin jätta mõned etnograafilised esemed, mida mul oli topelt.

Ainult üks kord sain ma midagi tasuta. Nimelt andis Timothy mulle ühe *coolamon*'i, mille ta oli saanud oma

poolõelt, ja minu üllatuseks oli ta sellele kirjutanud oma nime. Kirjutama oli ta õppinud Queenslandis töötades.

Ei saanud juttugi olla ka sellest, et mind oleks mingil kombel tänatud, kui ma pärismaalaste heaks midagi tegin. Spetsialiseerusin eeslivaljaste valmistamisele ja parandamisele, kuid pärismaalased ei maksnud mulle selle eest kunagi. Ka siis, kui ma gaasitorusid välja jagasin, mida pärismaalased said kasutada peitlitena, ei antud mulle midagi, kuigi mul tuli õhutranspordi eest viis naela maksta.

Ma ei taha sellega ütelda, et nad ei tunnustanud seda, mis ma nende heaks tegin. Nad tõendasid mulle oma tänulikkust teisel viisil, eelkõige valmisolekuga mulle pühasid esemeid ja riitusi näidata, mida nad turistidele või Arthur Liddle'ile kindlasti iialgi poleks näidanud.

Arthur Liddle arvas, et pärismaalaste niisugune seisukoht valgete suhtes rahaasjades olevat välja kujunenud alles viimasel neljal-viiel aastal. Kui 1956/57. aastal esimesed turistid nimetamisväärses koguses läbi Angas Downsi sõitsid, olid pärismaalased veel valmis vahetuskaupa tegema. Bumerang, mille valmistamisele oli võibolla mitmeid tunde kulutatud, vahetati ühe apelsini või peotäie maiustuste vastu. Sellest ajast peale aga, kui Areyonga misjonär 1957. aastal hakkas oma rändkauplusega kord kuus Angas Downsi külastama ja pärismaalastel avanes võimalus raha kasutada, nõudsid nad seda turistidele pakutavate kaupade eest. Kui Arthur Liddle 1960. aastal oma farmis kaupluse avas, lõpetas misjonär seal äritegevuse.

1962. aastal oli pärismaalastel veel loendamisega raskusi. See pole näiliselt kooskõlas nende kirega kaardimängu vastu, mille käigus nad kasutasid arvude ingliskeelseid nimetusi ja mis vähemalt loendamisoskust eeldab. Ka mitmesuguste hõbemüntide omavaheline suhe polnud neile päris selge ning minu juures käis korduvalt pärismaalasi, kes palusid, et ma nende raha üle loeksin.

Angas Downsis elavatele pärismaalastele oli iseloomulik absoluutne ausus raha ja muu valgetele kuuluva omandi suhtes. Nii farmihoones kui ka köögis vedeles raha kõikjal laiali, ent kunagi ei varastatud midagi. Köögiuks pandi küll õhtul lukku, kuid võti jäi ette. Ust ei lukustatud mitte pärismaalaste, vaid laagri koerte pärast. Kui

lihtne oleks pärismaalasel olnud sinna sisse minna ja võtta mitte ainult raha, vaid ka toiduaineid — jahu, teed, suhkrut või väga hinnatud, aga tema jaoks liiga kalleid puuviljakonserve. Seda ei tulnud kunagi ette. Ka teoreetiliselt suletud kaupluseuks seisis enamasti lahti ja kauplus järelevalveta.

Minu onnil ei olnud lukku. Uks käis küll kinni, kuid selle võis lahti tõmmata iga pisut tugevam tuulehoog. Kui pärismaalased olid poest midagi ostnud ega tahtnud kohe laagrisse tagasi minna, siis jätsid nad jahu ja suhkru minu onni. Sel juhul panin ma ukse kinni, et koerad sisse ei pääseks. Igaüks oleks võinud sisse astuda ja võtta, mis talle meeldib, ka minu asju, ent kunagi ei puudunud midagi. Ükskord oli tuul ukse lahti kiskunud ja koerad pääsesid sisse. Kui ma tagasi tulin, oli kogu põrand, tekid, isegi minu lina ja magamiskott jahu ja suhkruga kaetud, neid jätkus isegi voodi alla dünamiidipakkide vahele. Koerad saavad harva liha, kui nad just ise jahti ei pea; pärismaalased toidavad neid peamiselt jahu ja *damper*'iga, nii et nad oskavad toorest jahust lugu pidada.

Timothy oli kaardimängus võitnud ja hoidis oma raha vanas auklikus rohelises sokis. Võidusumma oli suur ja sokis oli rohkesti ka väikesi kolmepennilisi, mis võisid kergesti läbi aukude välja kukkuda. Ta küsis minult, kas ta võib oma raha minu juurde jätta, mitte kartusest, et teised pärismaalased võiksid selle ära varastada, vaid seepärast, et oli ebamugav raha endaga kaasas kanda ja ta poleks väljakukkunud münte laagri liivast üles leidnud. Muidugi olin ma nõus ja rahaga täidetud sokk leidis endale koha ühel onni puitkonstruktsiooni kuuluval horisontaalselt palgil, kus ta kõigile silma hakkas, kes mulle külla tulid, nii pärismaalastele kui ka valgetele. Ükskord sisaldas see rohkem kui kolmkümmend naela hõbedas. Ent seda ei puudutanud keegi.

Ainult pühad riitusesemed, mis nad mulle müüsid, pidin ma nende nõudel tingimata luku taha panema. Need tuli otsekohe paberisse pakkida, pakk kleeplindiga kinnitada ja minu spordikotti lukustada.

Üksainus kord võisin ma täheldada, et midagi näpati, nimelt tükk veiseliha külmutuskapist. Kogu Liddle'ite perekond koos Bessi emaga oli Alice Springsis ja minul tuli peremeest mängida. Viibisin just parasjagu *chalet*'s,

kui Sandra minult enese ja teiste tüdrukute jaoks pisut liha palus. Ütlesin talle, et meil on seda väga vähe ja et järgmisel päeval tulevad turistid, seepärast ei saa ma tema soovi rahuldada. Andsin talle aga ülejäänud supi, milles ujus rohkesti liha. Sandra võttis supi farmihoonesse kaasa ning jagas seda Elsie, Ngingwi ja veel kolme või nelja laagrist tulnud noorema tüdrukuga. Ent külmutuskapis leidus veel liha ja Ngingwi võttis sealt endale ühe tüki. Sel ajal kui ta seda parajasti praadis, tulin ma farmihoonesse tagasi, et sealt pisut kitsepiima tuua, ja nägin pliidil liha. Minu küsimusele: „Mis see siis on?" vastas Ngingwi: „Känguru." Vale oli ilmne ja ma küsisin: „Kes selle külmutuskapist võttis?" Nad vastasid kooris: „Ngingwi."

Mul oli raske otsustada, mida teha. Lõpuks polnud poole naela liha vargus ju kes teab kui suur kuritegu! Jätsin niisiis lihatüki talle, kuid ütlesin: „Mind kurvastab väga, et sa veiseliha võtsid, eelkõige seepärast, et ma sulle ju suppi andsin. Ma ise ei söö liha." Seejärel läksin *chalet*'sse tagasi.

Tütarlapsed reageerisid sellele sündmusele huvitavalt. Oli juba üsna pime, kui nad kõik koos *chalet*'sse tulid ja teatasid, et nad kavatsevad sel ööl laagris magada, mitte aga farmiõues asuvas onnis. See oli väga ebatavaline ja ilmselt minu noomituse tagajärg. „Hea küll," vastasin mina ega lootnud neid enne hommikut uuesti näha. Ilmutasin veel köögis umbes tund aega filme ja juba siis, kui ma seda tööd alustasin, oli väljas täiesti pime olnud. Tüdrukud polnud veel laagrisse läinud, sest ma kuulsin nende lõbusat, peaaegu kramplikku naeru kusagilt *chalet* ja farmihoone vahelt. Nad olid ikka veel seal, kui ma tormilaternaga üle õue läksin, et märkmeid teha ja voodisse pugeda. Poolel teel astus Sandra pimedusest minu laterna valgusesõõri ja küsis: „Kas me võime sinuga koos tagasi tulla? Meil on *kurdaitcha* ees hirm." Need on vaimud, kes öösi ringi rändavad ja inimesi tapavad. Seda arandakeelset sõna oli Sandra kindlasti Areyonga või Hermannsburgi misjonijaamas kuulnud. „Hüva, tulge kaasa!" ja nii pöördusid nad koos minuga farmihoone juurde tagasi. Oma onni seinte varjus said nad südikuse tagasi ja hakkasid *kurdaitcha* eemalepeletamiseks aranda keeles koraale laulma, mis kestis peaaegu terve öö. Igatahes laulsid nad veel, kui ma magama jäin.

Kas pärismaalaste vastuoluline suhtumine valgetesse rahaasjades — ühelt poolt nõudlik lähenemine ja teiselt poolt tingimusteta ausus — on Angas Downsis kehtivate ebanormaalsete hindade ja varjamatu ekspluateerimise tulemus? Kas need inimesed teavad üldse, et nad peavad kaupade eest maksma väga kõrget hinda, ja kas nad teavad, et neid ekspluateeritakse? On päris kindel, et nad seda teavad, aga mitte nii selgesti nagu selle raamatu autor ja lugeja.

Angas Downsis oli põhiliselt viis teed, mis võimaldasid pärismaalastel raha saada: mälestusesemete müümine turistidele, summad, mis mina neile maksin, dingonahkade müümine, soolavedu ja pension kolmeteistkümnele vanale inimesele.

Suurema osa rahast — 85 protsenti — tõi pärismaalastele kauplemine turistidega. Minu hinnangu järgi teenisid mälestusesemete valmistajad nädalas nelikümmend šillingit, seega kaks naela. Valge lihttööline aga sai Alice Springsis seadusega kindlaks määratud miinimumtasu 14 naela ja 14 šillingit! Peale selle oli naelal Angas Downsis tunduvalt väiksem ostujõud kui Alice Springsis.

Nelja kuu jooksul, mis ma Angas Downsis viibisin, kulutasin suurema osa oma rahast informaatorite honoreerimisele ja etnograafiliste esemete ostmisele.

Pärismaalased küttisid dingosid ega müünud nahku mitte Arthur Liddle'ile, vaid Areyonga misjonärile, kes neile 17 šillingit ja 6 penni tükist maksis. Kui nad oleksid nahad otse valitsusele müünud, oleksid nad saanud 20 šillingit. Misjonäri ostuhind oli siiski veel mõõdukas, kui arvestada seda, et valitsus preemia ainult Alice Springsis välja maksis.

Kaks või kolm korda selle aja jooksul, kui mina Angas Downsis viibisin, tuli ettevõtja ning palkas üheks päevaks kaks või kolm pärismaalast, kes pidid soola kottidesse panema ja veokile laadima. See sool oli pärit farmi lõunaosas asuvatest soolajärvedest.

Nominaalselt said pensionärid neljateistkümne päeva kohta 10 naela ja 10 šillingit, millest Arthur Liddle neile iga nädal 10 šillingit sularahas välja maksis, ülejäänu „anti välja kauba näol". Arthur sai iga kahe nädala tagant tšeki pensioni jagamiseks. Toetuste ja laste-abiraha arvel, mis samuti tema kompetentsi kuulusid, andis ta ainult

kaupa, sularaha pärismaalased ei saanud. Kauplus, kus pärismaalased võisid oma ostud teha ning kus nad ka 10-šillingise pensioni ja toiduratsioonid vastu võtsid, asus peahoones eraldi ruumis, kuhu pääses elutoas asuva ukse kaudu. Kui kauplus oli avatud, lasti aknakate, milleks oli puuraami külge kinnitatud laineplekitahvel, alla ning kasutati seda letina väljas seisvate ostjate teenindamiseks. Müüdi peaasjalikult elutarbeid, jahu, teed ja suhkrut. Tee ja suhkur olid kokku segatud. Minu arvestuste kohaselt kulutasid pärismaalased toiduainetele 80 protsenti kaupluses väljaantud rahast, sellest poole jahule.

Emaileeritud taldriku täis jahu maksis kaks šillingit. Taldrik pisteti lihtsalt jahukotti ja võeti täidetuna välja. Muidugi mõista olid portsjonid väga erineva suurusega. Kui kauplus kord jälle minu hoole alla jäeti, tegin ma kindlaks, et suure kuhjaga taldrikutäis kaalus kaks ja pool naela, väiksema kuhjaga täis aga ainult poole sellest. Nii suured erinevused mõõtude ja hindade vahel esinesid ka teiste kaupade puhul. Nii ostsid pärismaalased meelsasti leiba, mida üsna harva saada oli. Leib maksis kaks šillingit, kuid pätside suurus oli väga kõikuv. Normaalne äsjaküpsetatud leib kaalus 595 grammi, väike seevastu ainult 370 grammi. Pakk kahekümne sigaretiga läks pärismaalastele maksma viis või kuus šillingit. Kõrged hinnad andsid Willyle põhjust märkida, et Arthur Liddle olevat „rahaahne".

Arvestasin mõnede kaupade kohta välja selle hinnakõrgenduse, võrreldes Alice Springsis kehtivate jaemüügihindadega. Sigaretid olid Angas Downsis poole võrra kallimad, konservsiirup 60 protsenti, jahu 57 protsenti, leib (keskmise suurusega päts Angas Downsis) 100 protsenti, konservliha 45 ja puuviljakonservid 63 protsenti.

Iseloomulik on asjaolu, et Arthur Liddle võttis pärismaalastelt kõrgemat hinda kui valgetelt. Nii maksis petrooleum, mida ainult valged ostsid, kõigest 35 protsenti rohkem kui Alice Springsis, pärismaalastele määratud toiduained aga kuni 100 protsenti enam. Sigarettide eest pidid nad keskmiselt kuus penni rohkem maksma kui valged turistid.

Pettus ulatus veel kaugemalegi. Majateenijad ei saanud üldse rahapalka, kuid neile anti taskurahaks, nagu Arthur seda väljendas, „viieline, kui nad Alice Springsi sõidavad".

Niikaua kui mina Angas Downsis viibisin, külastasid nad Alice Springsi üksainus kord!

Chookie nädalapalk seevastu oli pisut kõrgem kui pärismaalasest farmitöölisele seaduse poolt ettenähtud kaks naela.

Samuti on küsitav, kuhu jäi siis see 10 naela ja 10 šillingit, mis Arthur iga kahe nädala tagant pensionäride jaoks sai ja millest ta neile nädalas ainult 10 šillingit välja maksis. Iga pensionär sai järgmise nädalaratsiooni: kolm taldrikutäit jahu, kaks peekritäit teed ja suhkrut, toosi siirupit, tüki seepi ja viisteist grammi odavat niinimetatud „Nicki-Nicki" tubakat. Sealjuures kõikus ka jahukogus. Perekonnale anti mõnikord nädalas kolm või neli taldrikutäit, üksikule aga kaks või kolm. Kõik see kokku ei maksnud rohkem kui 15 šillingit. Kahe nädala kohta jäi järelikult puudu 8 naela. Otsesele küsimusele oleks Arthur kindlasti vastanud, et ta varustab pärismaalasi selle eest rõivaste, tekkide ja telgiriidega. Kuigi neid asju mõnikord tõepoolest välja jagati, ei suutnud nende väärtus minu arvates kuidagi seda summat katta. Ma ei saa muidugi midagi tõestada, sest minu käsutuses pole mingeid arve. Ent ka Arthur Liddle ei saanud tõestada, et ta asju selles väärtuses välja andis, kuna tema raamatupidamises valitses täielik kaos. Puudulik kooliharidus ei võimaldanud tal korralikku arveldust pidada, erinevalt tema isast, kelle päevikust võis kõige kohta leida täpseid andmeid.

Olen veendunud, et Arthur Liddle peale üsna suurte kasumite, mis ta sai toiduainete müümisest, ka Angas Downsi pärismaalaste toetuseks ja pensionideks ette nähtud rahast tubli summa oma tasku pani. Oleks väga lihtne teda seepärast nimetada meheks, kes pärismaalasi despootlikult ja külmavereliselt tüssas. Ometi annaks niisugune otsus temast väära ettekujutuse.

Vastutus pensionide, ratsioonide ja toetuste väljaandmise eest oli Arthur Liddle'ile kahtlemata vastumeelseks koormaks. Kindlasti oleks ta selle ülesande endal kaelast ära veeretanud, kui see oleks võimalik olnud, ent valitsus oli talle niisuguse kohustuse peale pannud ja nii seisis ta eelkõige selle eest valvel, et kogu loo juures ise mitte kahju kanda. Ta ei leidnud selles midagi ebaõiglast, et ta majateenijatele midagi ei maksnud peale „viielise, kui

nad Alice Springsi sõidavad", ja ka tütarlapsed pidasid seda loomulikuks. Angas Downsis on veel mõningaid vanu inimesi, samuti lapsi ja perekondi, kellel oleks õigus toetust saada, kuid Arthur Liddle ei võta selleks midagi ette. Talle on selge, et tulemused ei vääri tehtud kulutusi.

Sisuliselt ei lange vastutus Angas Downsi pärismaalaste petmise eest mitte Arthur Liddle'ile, vaid valitsusele, kes annab küll raha välja, kuid ei kontrolli selle kasutamist.

URGKOGUKONNA LÕPP

Pärismaalastel on tekkinud teatud ettekujutus eraomandist, mis väljendub kaamelite ja eeslite standardsetes hindades. Istusin ühel pärastlõunal oma onnis, kui mulle tuli külla vana Tanki Tanki, kes palus, et ma teeksin talle ärakirja ühest „paberist". Ta õngitses oma särgitaskust välja kärgardunud paberitüki, mis oli sagedase tarvitamise tõttu murdekohtades läbi kulunud ja jämeda niidiga kokku õmmeldud. See oli omanditunnistus tema eesli kohta. „Dokument" sisaldas peaaegu loetamatus pliiatsikirjas järgneva teksti:

„Müüsin täna, 4. märtsil 1962, Camel Charleyle põletusmärgita eesli ja loobun igasugusest vastutusest, pärast seda kui loom on minu territooriumilt lahkunud.

S. G. Staines

Erldunda, 4. märts 1962."

Tegin Tanki Tankile ärakirja ning andsin selle talle kaitsvas plastmassümbrises.

George oli Mount Ebenezeri farmis omaniku loal kaamelimära kinni püüdnud, ja kui ta kuulis, et ma Tanki Tankile omanditunnistuse kirjutasin, palus ta otsekohe ka oma kaameli jaoks niisugust dokumenti. Ta lihtsalt ei suutnud mõista, et mul pole õigust seda välja kirjutada kaameli kohta, keda mina pole talle andnud, ja et ta võib selle saada ainult farmerilt, kelle valdustest ta looma oli püüdnud.

Tahtsin meelsasti teada, kas pärismaalased oma kaameleid ja eesleid kui eraomandit selle sõna otseses mõttes kasutavad ning oma hõimu liikmeilt, kes nende loomadega reisivad, ka mingit tasu võtavad. Seda ei tehtud. Ent kui

ma sellel teemal Nipperiga rääkisin, kellel olid mõned kaamelid, siis selgus, et see mõte pole talle uudis. Küsimuse peale, kui palju ta nõuaks reisi eest Angas Downsist Areyongasse, nimetas ta 2 naela ja 10 šillingit, mis on üsna kõrge hind. Ettevaatlikult lisas ta juurde, et Livelylt, oma vennalt, ei võtaks ta midagi, samuti Chookie'lt mitte, sest viimane oli tema *porka,* s. t. mees, keda ta oli ümber lõiganud. Selle järgi otsustades ei vaadatud kaamelitele ja eeslitele kaugeltki kui eraomandile.

Kuigi teatud ürgkogukondlikud ettekujutused veel mõju avaldasid, mõned teised omakorda väga kiiresti kadusid, põhjustasid kaamelite ja eeslite kui veoloomade kasutuselevõtmine ning rahamajandusse lülitumine täieliku pöörde perekondlikes suhetes. Kaameli omamine tähendas, et perekonna ümberasumisel naisi enam koormakandjatena ei kasutatud, ja väikesed lapsed õppisid varakult kaameli turjal istuma. Väikest Melbat, Ada tütart, kes oli vaevalt aasta vana, transporteeriti alati kaameli seljas, kui perekond mõneks päevaks võssa siirdus.

Kui ma Kambudda kaamelit ja selle koormat fotografeerisin, küsisin temalt, miks tal ainult üks naine on. Tema vastus oli väga tähendusrikas: „Milleks mul neid rohkem vaja? See seal," ja ta viipas kaameli poole, „kannab rohkem kui kümme naist!"

Veelgi tähtsamaks tuleb pidada asjaolu, et tänu kaameli kasutamisele on naise koormus tunduvalt vähenenud ja pole enam vajadust ühe mehe ümber rühmituda, et varustuse transporteerimisega ühisel jõul toime tulla — seda kannab ju kaamel.

Niisama tähtsat osa Austraalia pärismaalaste polügüünia kokkuvarisemises etendas ka rahamajandus. Rahaga, mida nad nüüd suveniiride valmistamise ja müümise arvel teenivad, võivad nad jahu osta, kuigi see on ülearu kallis. Jahutoidu muretsemine oli varemalt naise peaülesandeks perekonnas. Nüüd tarvitseb tal ainult poodi minna ja ta võib kahe šillingi eest osta nii palju jahu, mille jaoks materjali kogumiseks ja jahvatamiseks tal varem kulus terve päev. Rahamajandusse lülitumine vabastas naise ühe hoobiga majandusliku tegevuse sundusest. Ta on nüüd perekonna passiivne liige.

Mees on ikka veel lihamuretseja ja liha jagamine toimub veel ürgkogukondliku pruugi kohaselt. Aga mees

etendab nüüd teistsugust osa, sest ta valmistab ka suveniire ja müüb neid, sealjuures veel niisuguseid, mis on nõutavamad kui vana kombe järgi naiste poolt valmistatud esemed. Järelikult teenib mees rohkem kui naine. Mehe aktiivne osa perekonnas on seega tugevnenud, naise oma aga nõrgenenud.

Mida see asjaolu mehe ja naise majanduslikele suhetele perekonnas tähendas, demonstreeris väga kujukalt George. Nagu juba varem märgitud, olid tema naise õed, üks neist lapsega, Angas Downsi tulnud. Ühel päeval ilmus George minu juurde ja palus, et ma pöörduksin aborigeenide heaolu departemangu poole ning taotleksin nendele kahele naisele ja lapsele toetust. Tegin talle ettepaneku, et ta võiks ju nendega abielluda, sest mehe abielu rühma õdedega oli ürgkogukonnas täiesti normaalne nähtus. George vaatas mulle seepeale imestunult otsa, nagu oleksin ma hulluks läinud, ja sõnas: „On juba küllaltki raske *üht* naist ja last ülal pidada!" Üleminek rahamajandusele ja võimalus jahu osta olid juba *ühe* naise luksuseks muutnud, mitmenaisepidamine ei tulnud aga enam üldse kõne alla.

Kui asjaolud, mis põhjustasid ürgkogukondliku polügüünia kokkuvarisemise, on õigesti määratletud, millal see siis toimus? Informatsiooni kohaselt, mida minul õnnestus hankida, omandasid pärismaalased suuremal hulgal kaameleid varsti pärast sõda, niisiis võib mitmenaisepidamise allakäigu alguseks pidada aastat 1945. Seda kiirendas turismi kiire areng pärast 1956. aastat. Võib *a priori* oletada, et see toimus kahes staadiumis, ilma et oleks võimalik esitada lähemaid üksikasju.

Pärismaalaste jutustuste järgi oli polügüünia veel ühe sugupõlve eest täies õitseeas. Ka Arthur Liddle kinnitas, et pärismaalased elasid veel ürgkogukondlikes tingimustes ja et neil olid ka veel polügüünsed perekonnad, kui ta 1937. aastal esmakordselt Angas Downsi tuli. Näiteks jutustas ta, et pärismaalased olevat tookord alati odasid kaasas kandnud, isegi laagris, ja täiesti alasti ringi liikunud. See läks nii kaugele, et majateenijad, kes tema isa juures köögis töötasid, riided seljast võtsid ja farmihoonest mõnesaja meetri kaugusel kasvava puu külge riputasid, kui nad pärismaalaste laagrisse tagasi läksid. Tol ajal ei rajanud pärismaalased laagrit kunagi tasasele maale,

vaid alati liivaküngastele või kõrgendikele, et vaenlased neid üllatada ei saaks. Arthur Liddle jutustas samuti, et tema isa ei saanud kunagi anda naistele riideid, millel esines punane värv, sest selle värvi kandmine oli meeste eesõigus. Kui mõni naine sai näiteks punase rätiku, siis viskas ta selle otsekohe minema.

Et naised olid oma majanduslikust aktiivsusest loobunud alles vähe aega enne seda, kui ma Angas Downsi saabusin, võis järeldada mitmete tundemärkide põhjal. Vana Harry Niningo naine müüs mulle oma hõõrumiskivi, millega ta varem *mulga*- ja teisi pähkleid oli jahuks hõõrunud. Ta ei vajavat seda enam, arvas ta. Kuid huvitaval kombel oli selle küljes veel pisut *mulga*-jahu. Leidsin ka ühe sirgeks taotud laineplekist *coolamon*'i, mis oli üleni täis lohke, nagu oleks seda hõõrumisel alusena kasutatud. Murrang pidi olema toimunud järelikult mitte varem kui üks või kaks aastat enne seda, kui ma jõudsin Angas Downsi.

Kui ma 1962. aasta märtsi alguses Sydneysse saabusin, oli mul kavatsus kontrollida 1941. aastal ühe teise rühma juures tehtud vaatlusi veel ürgkogukondlikult elavate pärismaalaste kohta ja neid kinnitada. See ei osutunud võimalikuks, kuid õnnekombel sain ma vähemalt niisuguse rühma hulgas töötada, mis oli alles hiljuti oma perekonnavormi muutnud, ja suutsin tõestada, et need muutused olid vahetult tingitud majanduslikest teguritest. Sel kombel leidsid kaudset kinnitust minu varasemad vaatlused, et ka ürgkogukondliku perekonnastruktuuri määrasid taolised tegurid ja mitte nii subjektiivsed kaalutlused nagu „vanade meeste soov noori tütarlapsi omada". Minu töö Angas Downsis oli tähtis ka selle poolest, et protsessid, mis ma seal suutsin kindlaks teha, olgugi detailides erinevad, olid näiteks kogu Austraalias toimuvast polügüünia ja gerontokraatia kadumisest, mis tekkis niipea, kui pärismaalased puutusid kokku Austraalia tüüpi kolonialismiga. Moralistid väitsid, et ristiusu ja selle eetika levik tõrjuvat välja mitmenaisepidamise ning abielu vanade meeste ja noorte tütarlaste vahel. Rääkimata sellest, et ristiusu mõju oli Angas Downsi pärismaalaste hulgas väga tühine, suutsin ma tõestada, et otsustavateks polnud mitte eetilised ja moraalsed, vaid materiaalsed ja majanduslikud tegurid.

VAIMUDESSE USKUMINE JA MISJONÄRID

Kui ma Angas Downsi sõitsin, polnud mul kavatsust pärismaalaste religioossetele ja kultusealastele kujutlustele palju tähelepanu pühendada, sest ma tahtsin uurida eelkõige nende materiaalset elu. Ent minu suhted pärismaalastega kujunesid nii heaks, et nad juba mõne aja pärast mulle hea meelega ja täis usaldust oma rituaalidest ja kultusesemeist rääkisid ning neid näitasid.

Võin siin esitada ainult üksikud näited selle kohta, et pärismaalased olid 1962. aastani säilitanud veel rohkesti ürgkogukondlikke ettekujutusi, kuid et ka siin vastavalt muutustele nende materiaalses ja majanduslikus seisukorras oli juba toimumas murrang.

Vaimudesse uskumine oli sügavalt juurdunud. Surnute vaimud tuli kütkendada, et nad ei teeks kahju elavatele. Majateenijad kasutasid kristlikku maagiat, et *kurdaitcha* eemale peletada. Ka usk tervesse trobikonda vähem ohtliku loomuga vaimudesse oli Angas Downsi pärismaalaste hulgas veel elav. Nii näiteks eksisteeris vaim, mis laskis valge nisujahuleiva kõrbema minna ja mille tegevus oli ilmselt pärit ajast, millal pärismaalased oma *damper*'i veel *mulga*-pähklijahust valmistasid.

Erilised omadused ja kultusealane tähtsus, eelkõige vihma „tegemisel" ja initsiatsiooni puhul, omistatakse pärlmutrile. Seda saadi vahetuskaubanduse korras loodest, Kimberley rannikult, seega umbes 1400 kilomeetri kauguselt üle kõrbe. Leidsin Angas Downsist terve rea pärlmutritükke, nende hulgas Kimberleyst pärit väga ilusa peenisekatte, millele oli sisse kraabitud tüüpiline „võtmemuster". Nägin seda esmakordselt asjaoludel, mis demonstreerivad väga iseloomulikult, kuidas pärismaalased mulle kultuseesemeid tõid.

Olin päikeseloojaku eel poes ametis, kui leti ette ilmus Pikk Bud — ainus mees, kellel oli kaks naist — ja küsis: „Kas sa pole midagi kaotanud, Fred?" Taipasin kohe, et ta tahab mulle midagi näidata, kuid mitte naiste ja pühitsemata meeste ees, kes leti ääres seisid. Jaatasin seepärast ja palusin teda pärast poe sulgemist minu onni tulla. Sel ajal oli juba pime ning ma süütasin tormilaterna ja riputasin selle onni keskmise laepalgi külge, lauaplaadist umbes meetri kõrgusele. Mul ei tulnud kaua oodata, kuni Pikk

Bud ja keegi teine austraallane vaikselt ukselävele ilmusid. Kutsusin nad sisse, pakkusin neile istet, ja et tervitusformaalsused oleksid viimseni täidetud, keerasin kummalegi sigareti.

„Mis sul seal siis on?" küsisin temalt, kui sigaretid suitsesid. Enne vastamist sulges Pikk Bud hoolikalt ukse, võttis lambi konksu otsast ja pani selle põrandale. Mõlemad mehed kükitasid maha ning Pikk Bud võttis välja pakikese, mis oli ookriga punaseks värvitud kaltsudesse ja ajalehepaberisse mässitud ning juuksepaelaga kinni seotud (taolisi juuksepaelu leidub Austraalia nendes osades väga harva). Ta tegi paki hoolikalt lahti, asetas pärlmutritüki uhkelt põrandale, nihutas selle pisut kõrvale ja jäi seda imetlema. „See kuulub eriti suurte korroboride juurde minu kodupaigas, Petermanni maal," kinnitas ta mulle.

See oli kahtlemata haruldaselt ilus asi ja seepärast ei üllatanud mind, et ta selle eest viis naela nõudis. Pärlmutritükk oli väärt iga penni sellest summast, aga viis naela oli suur hulk raha ja minu ressursid olid äärmiselt kokku kuivanud. Seetõttu vastasin talle: „Võib-olla ostan selle siis, kui ma ära reisin."

Vastava tasu eest lubasid nad mul sissekraabitud mustrist jäljendi võtta. Juhul kui ma poleks osutunud ostuvõimeliseks, võis mõni teine selles piirkonnas töötav uurija järgmisel aastal selle jäljendi abil pärlmutritüki üles leida, kui see just polnud vahepeal Alice Springsi mustal turul turistide kätte rännanud.

Juhuslikult lahkus Pikk Bud Angas Downsist nädal aega hiljem, sest ta oli seal karavaniga, mis ootas ainult seda aega, millal äsja sündinud kaamelivarss saab küllalt tugevaks, et reisi jätkata. Nii seisin ma äkki raske probleemi ees, kas omandada pärlmutritükk või mitte. Ostsin selle lõpuks siiski ära.

Kõige huvitavam pärlmutritükk, mida ma seal nägin, demonstreeris kaasaja mõjutusi. See oli tükike peenisekattest ning samuti pärit Kimberley piirkonnast. Enamasti on need esemed täiesti siledad, kuid selle ühele küljele oli sisse kraabitud mängukaartide sümbolid — ruutu ja poti. Ilmselt oli kaardimäng ka kultuseellu sisse tunginud või vastupidi.

Pärismaalaste totemistlikud riitused, mis olid seoses

suure tähtsusega majanduslike probleemidega, ja noorte meeste initsiatsioon olid 1962. aastal üldiselt veel säilinud. Nende inimeste müüdid käsitlesid kultuuriheeroste rännakuid, kes „uneajal" läbi hiiglasliku kõrbeala olid liikunud. Risti ja põiki läbivad maad heeroste rajad, mis ulatuvad sadade kilomeetrite kaugusele ja ületavad mitmel pool hõimupiire. Pühad tootemilaulud kirjeldavad tootemite tegusid ja tantsud peegeldavad nende toiminguid iidsetel aegadel. Mõne tootemiga on seotud sajad laulud ja tantsud.

Oma majandusliku tähtsuse tõttu etendab känguru pitšandžara hõimu kuuluvate pärismaalaste tootemimüütides tähtsat osa. Ühel õhtul kutsuti mind tasu eest selle tootemi pühasid tantse ja laule jälgima. Kella kaheksa paiku õhtul tuli George mulle minu onni järele ja seletas, et täna öösel leiab aset kängurutants, ning kui ma tahan kaasa tulla, siis pean teki ühes võtma.

Läksime laagrisse ja ootasime, kuni oli kokku tulnud kümme või üksteist täielikult pühitsetud pärismaalast. Siis marssisime hanereas umbes kolm kilomeetrit lõuna poole. Alles mõne tunni pärast, kui ma üht autot mööda sõitmas kuulsin, sai mulle selgeks, et me polnud kaugemal kui viiskümmend meetrit Angas Downsi lähedalt mööduvast peateest. Olin oma portatiivse magnetofoni kaasa võtnud, kahjuks aga ainult ühe veerandtunnilise lindiga — oleksin vajanud kahtkümmend sellist.

Pärismaalased süütasid lõkke ja kükitasid ringis selle ümber, seejärel hakkasid nad kella üheksa paiku laulma. Üks meestest võttis viisi üles, teised järgnesid talle. Nad laulsid kängurust ja tema seiklustest. Rütmi rõhutamiseks lõi igaüks neist nelja- või viiekümne sentimeetri pikkuse nuiaga vastu maad. Vahetevahel jätsid nad laulu pooleli ning lõi lõkkele elav vaidlus selle üle, kas känguru oli jooksnud sinna või tänna ja kas ta oli teatud veeaugu juures peatunud või mitte. Pühad laulud antakse suuliselt ühelt sugupõlvelt teisele üle ja seetõttu tekivad vaieldavad punktid, mille lahendamiseks tuleb kasutada vanemate meeste abi.

Lauldi umbes kella üheteistkümneni, siis lahkus viis nooremat austraallast ringist ja süütas kümme meetrit eemal uue lõkke. Nad võtsid riided seljast ning hakkasid ringi joostes oma tulevaste ehete tarvis lehti ja oksi

murdma. Ülejäänud kuus meest jäi istuma ja laulis edasi. Puhkepausil palusid nad, et ma laseksin neil kuulata täis võetud linti.

Umbes kakskümmend minutit pärast seda, kui nooremad mehed olid eemaldunud, tuli üks neist meie lõkke juurde ja palus taskunuga. Andsin talle oma noa, ja kui ma selle lõpuks tagasi sain, siis oli tera nüri ja verine. Ilmselt oli seda kasutatud *mulga*-puudelt koore mahakraapimiseks ning veri pärines haavadest, mida mehed olid oma sugutile lõiganud.

Noormehed valmistasid end ette minu selja taga, sest ka mina istusin ringis. George palus, et ma ei vaataks nende poole. Aeg-ajalt oma äärmiselt ebamugavat kükkasendit muutes ei suutnud ma siiski hoiduda neile vargsi pilku heitmast. Kahel korral nägin püsti seisvat noort meest, kelle sugutilt tilkus verd teisele tema ees põlvitavale noorukile. Nagu ma hiljem märkasin, oli igaühe õlgadel, seljal ja rinnal ohtrasti verd.

Kaks kuivanud puud umbes kümne meetri kaugusel pandi põlema ja need leegitsevad tõrvikud kindlustasid väga efektse lavavalgustuse. Nüüd tõusis kaks meest meie ringist ja kaevas „lavale" kaks rida umbes nelikümmend sentimeetrit sügavaid ja üksteisest viieteistkümne sentimeetri kaugusel asuvaid auke.

Seejärel ilmus üks noormeestest lavale, pani jalad kahte auku ja võttis rohtu sööva känguru poosi. Ta oli endale puulaaste ja oksi niiviisi juustesse põiminud, et tema pea sarnanes känguru omaga. Käes hoidis ta kimpu *mulga*-oksi, mis kujutasid känguru allarippuvaid esijalgu. Pantomiim oli suurepärane, jäi tõepoolest mulje, nagu oleks meie ees emakänguru, tema nina liikus ning aeg-ajalt läbis ta keha värin. Minuti või kahe pärast hüppas mees aukudest välja ja kalpsas nagu känguru lavalt minema. Mul oli kange tahtmine aplodeerida, kuid hoidsin end vaos.

Niipea kui noormees lavale astus, olid vanad laulu ja tempot järsult muutnud. Nähtavasti oli see otsustav osa loos, millest nad laulsid.

Kõik viis noort pärismaalast olid ühteviisi ehitud ja end üleni ookriga kokku määrinud, ent seda oli hubisevas valguses raske märgata. Veri seljal, õlgadel ja rinnal oli hüübinud. Rinnal ja õlavarrel kandsid nad valgeid jooni-

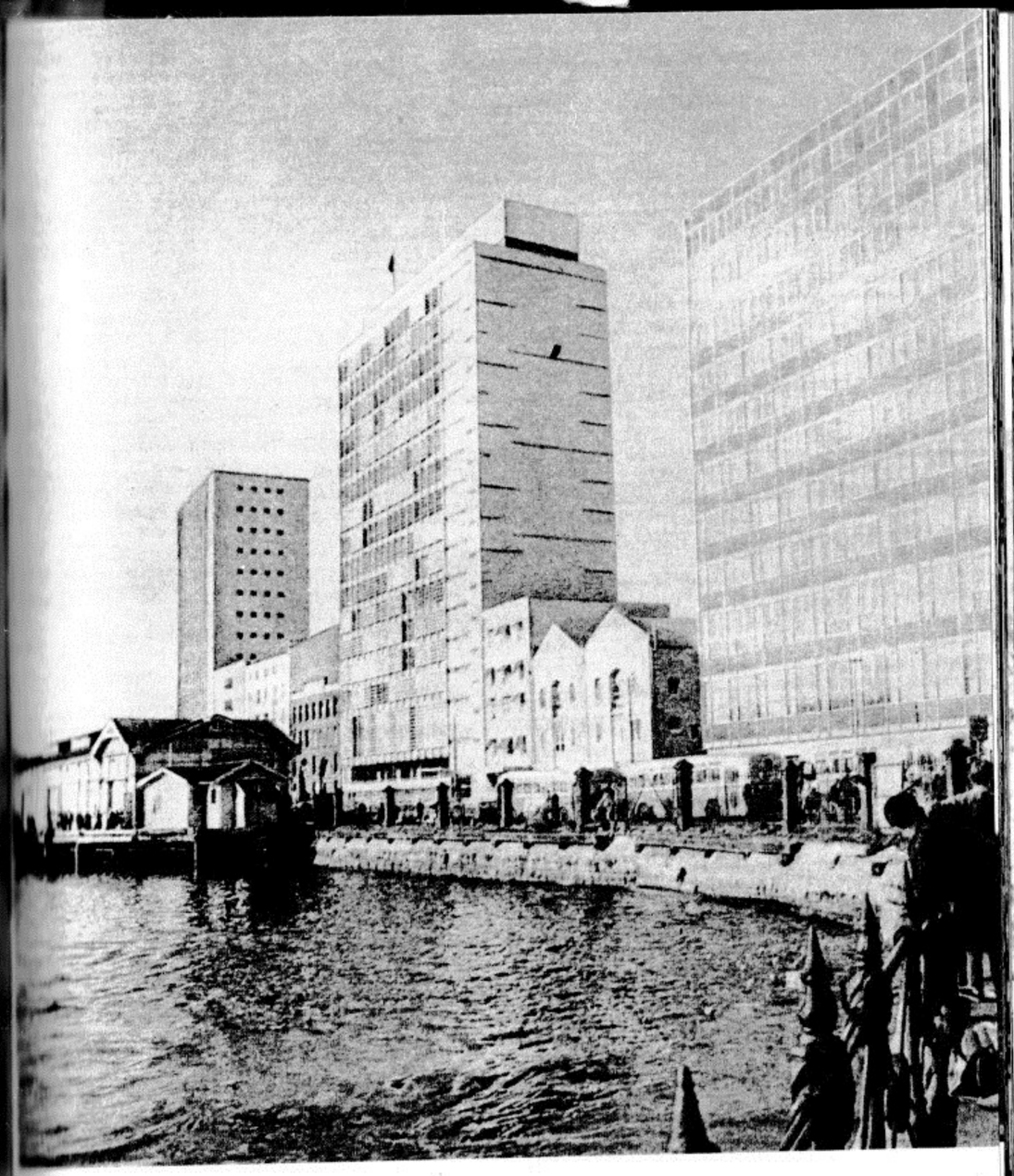

Kõrghooned Circular Quay ääres Sydneys

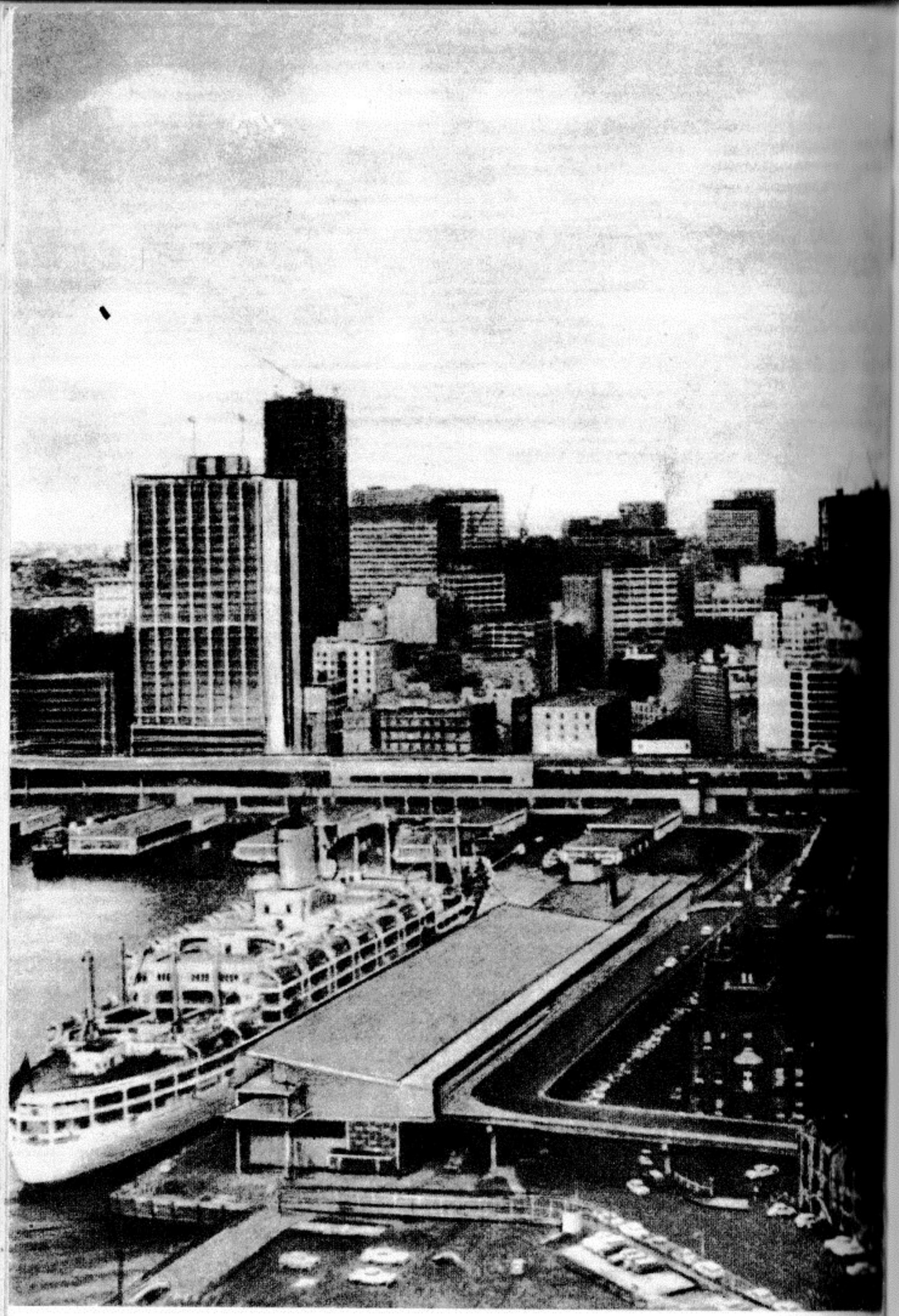

Circular Quay

Hyde Parkis asub mälestussammas kapten Cookile, kes 1770. aastal Sydney läheduses Austraalia idaranniku avastas

Õitsev tulipuu

Ühe veekogu ääres Kesk-Austraalias

Sadamatöölised 1955. aastal tööd ja kõrgemat töötasu nõudmas.
Kõneleb Stan Moran

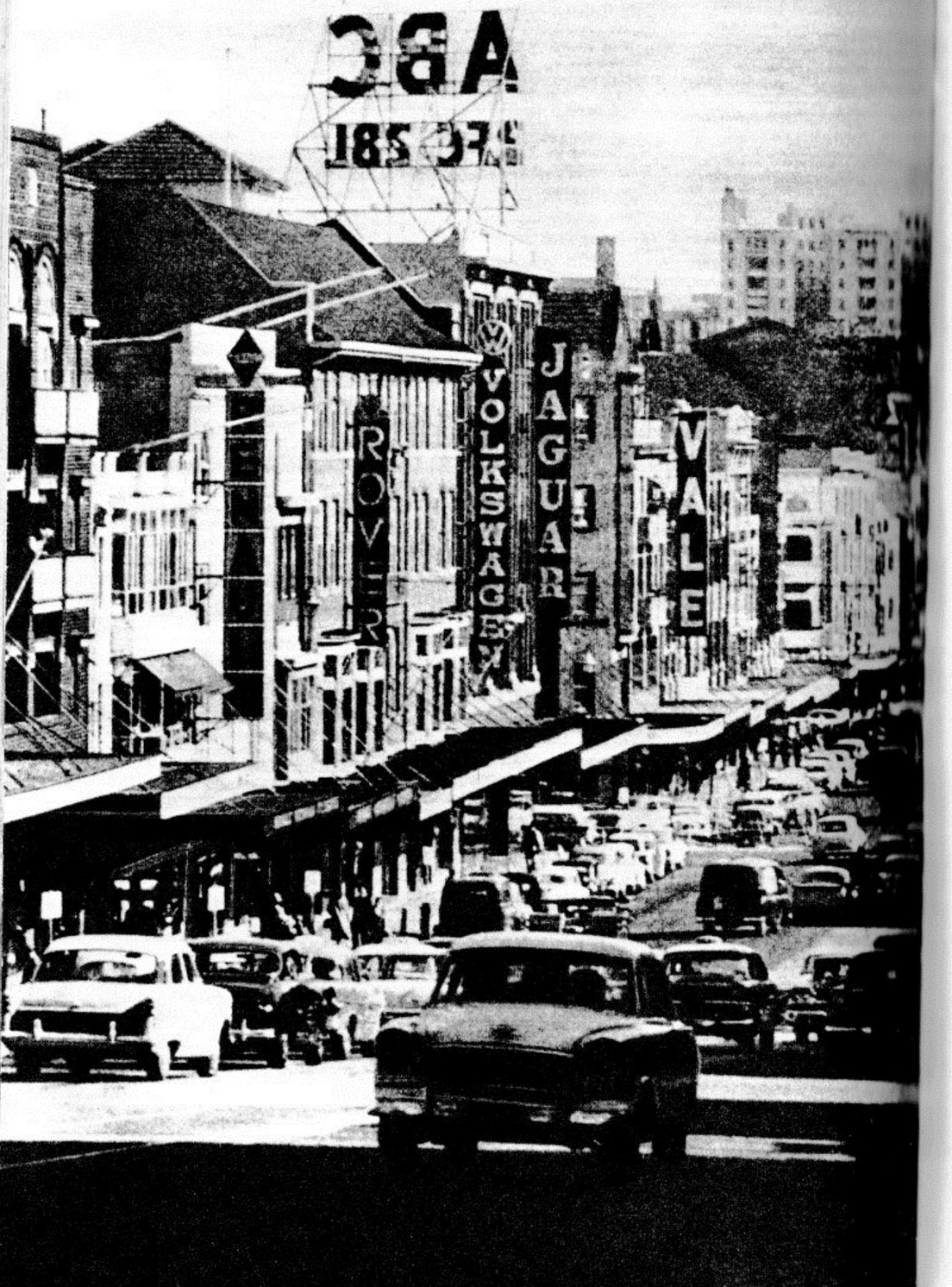

Nii nad elavad linnaservades . . .

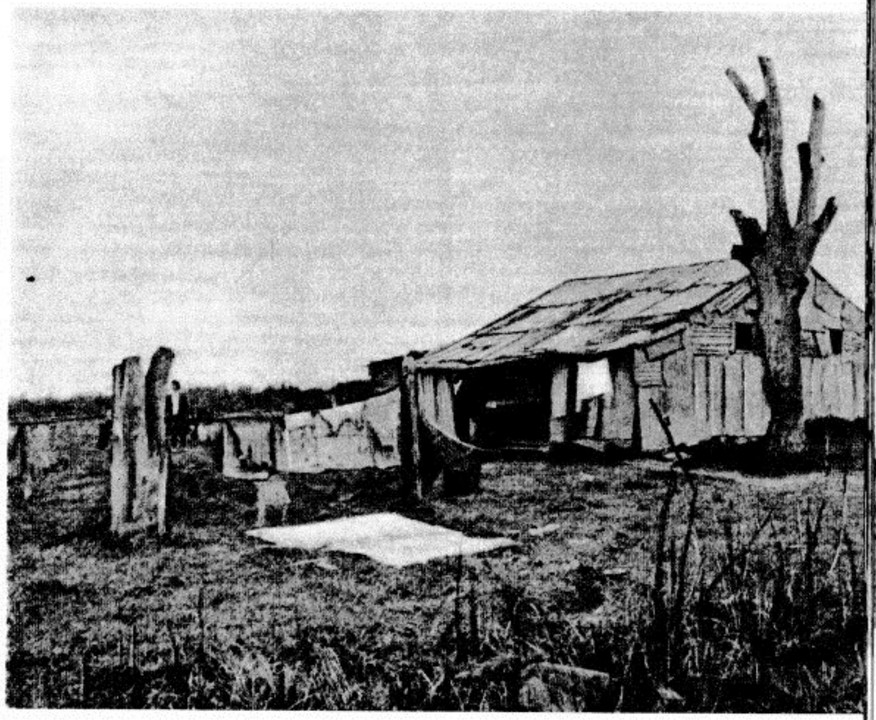

◀ **William Street, üks Sydney kõige elavama liiklusega tänavaid**

Sadamasild Sydneys

Ühele etteulatuvale maasäärele Sydney sadamas kerkib uus ooperiteater ▶

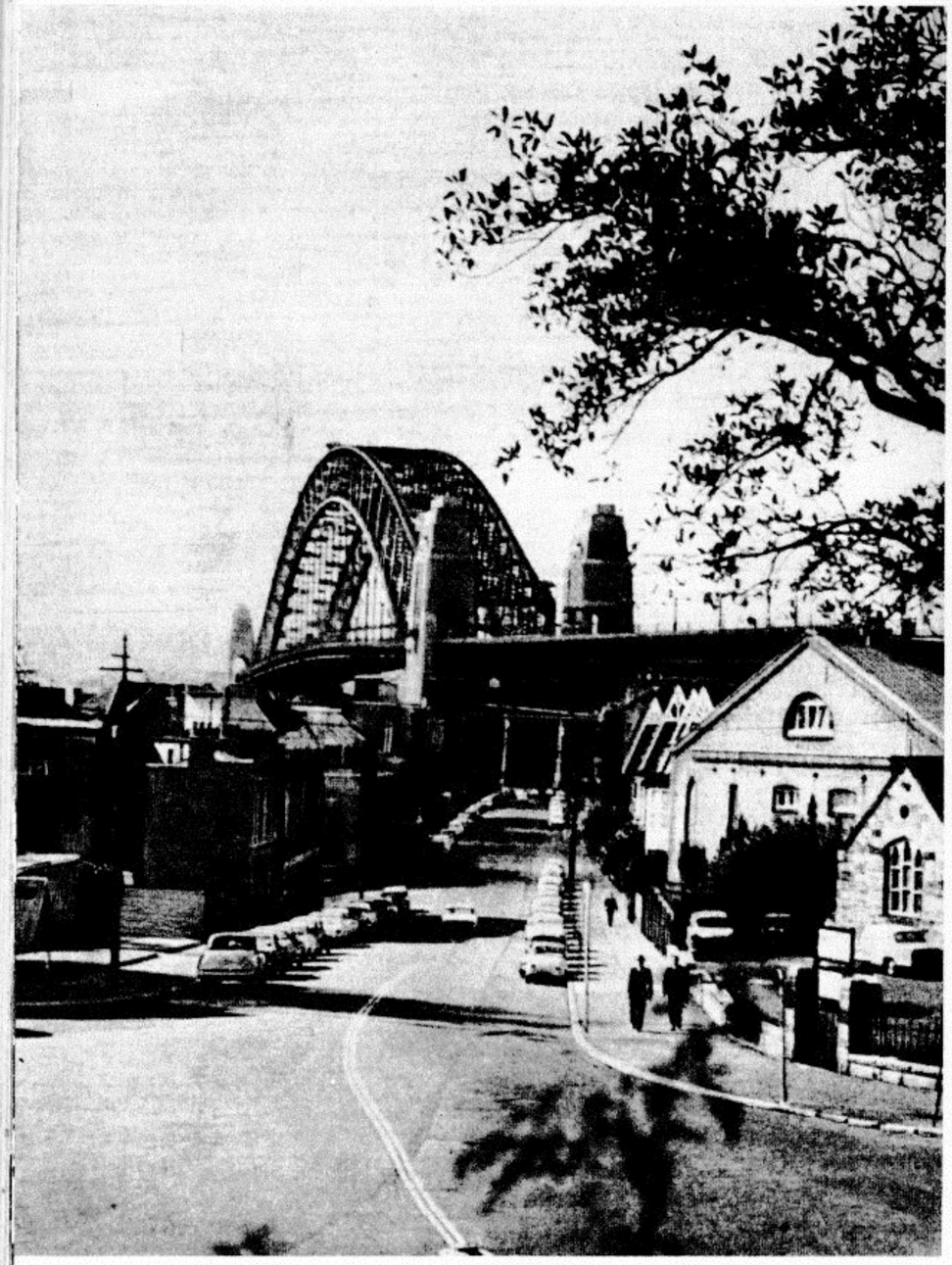

Pooleldi kuivanud Darlingi jões võib näha pärismaalaste poolt kividest valmistatud kalalõkse

Ka tänapäeval on Austraalia heaolu aluseks vill

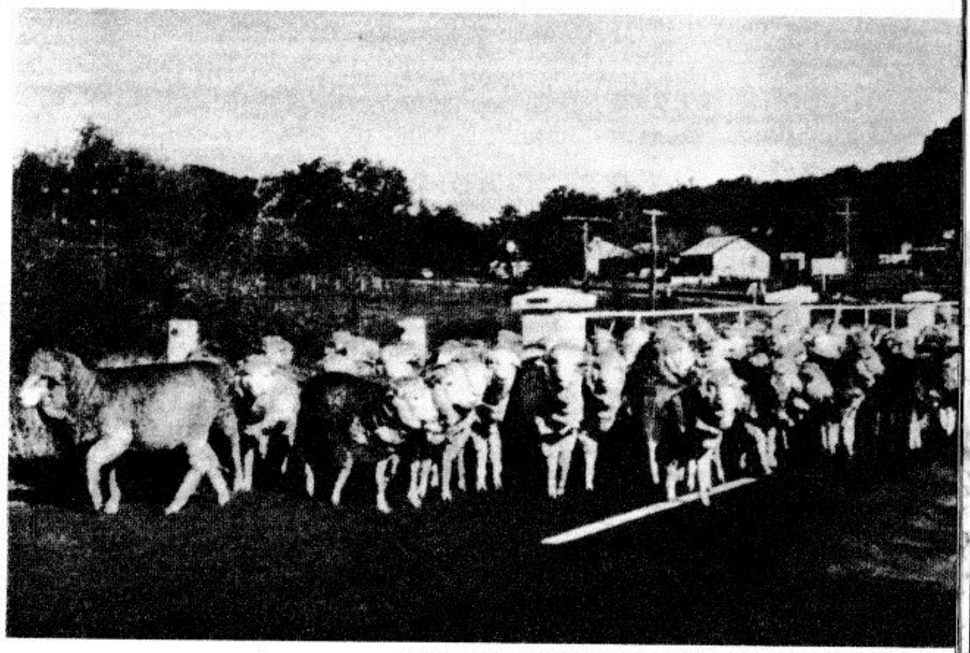

Vaske, hõbedat, pliid, uraani kaevandatakse Mount Isa lähedal, Queenslandi kaevanduskeskuses

Laiad tänavad ja madalad majad on tüüpilised Austraalia linnadele

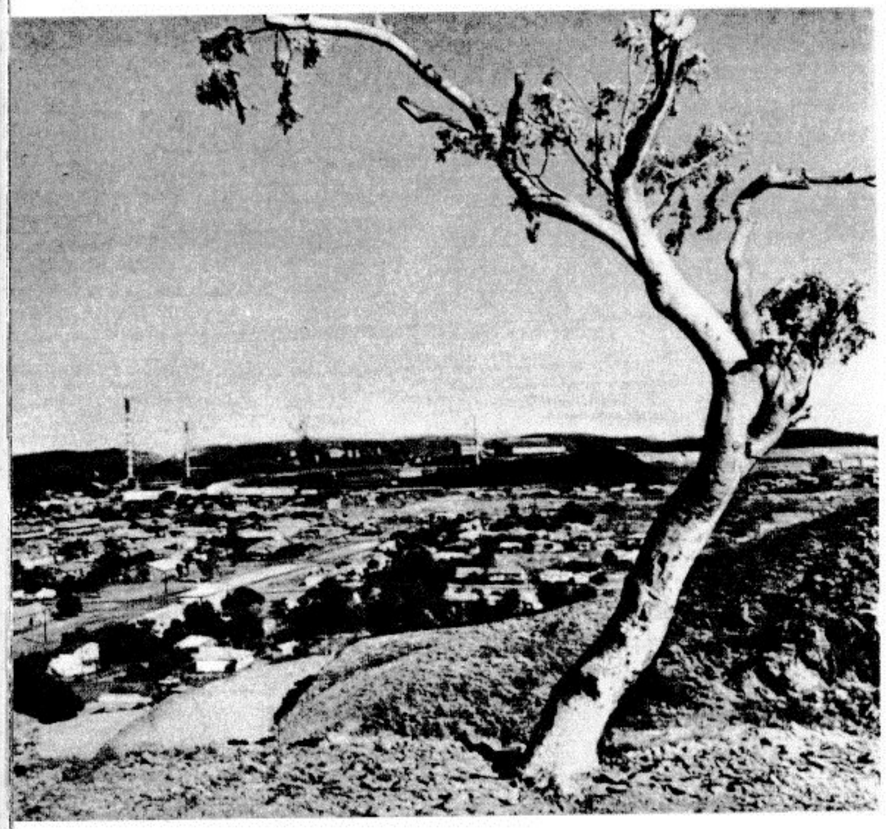

Mitmel pool Austraalias, ka Cloncurrys, mäletatakse veel saksa Austraalia-uurijat Ludwig Leichhardti

Palmidega palistatud rand — Põhja-Austraalia asub troopika-vöötmes

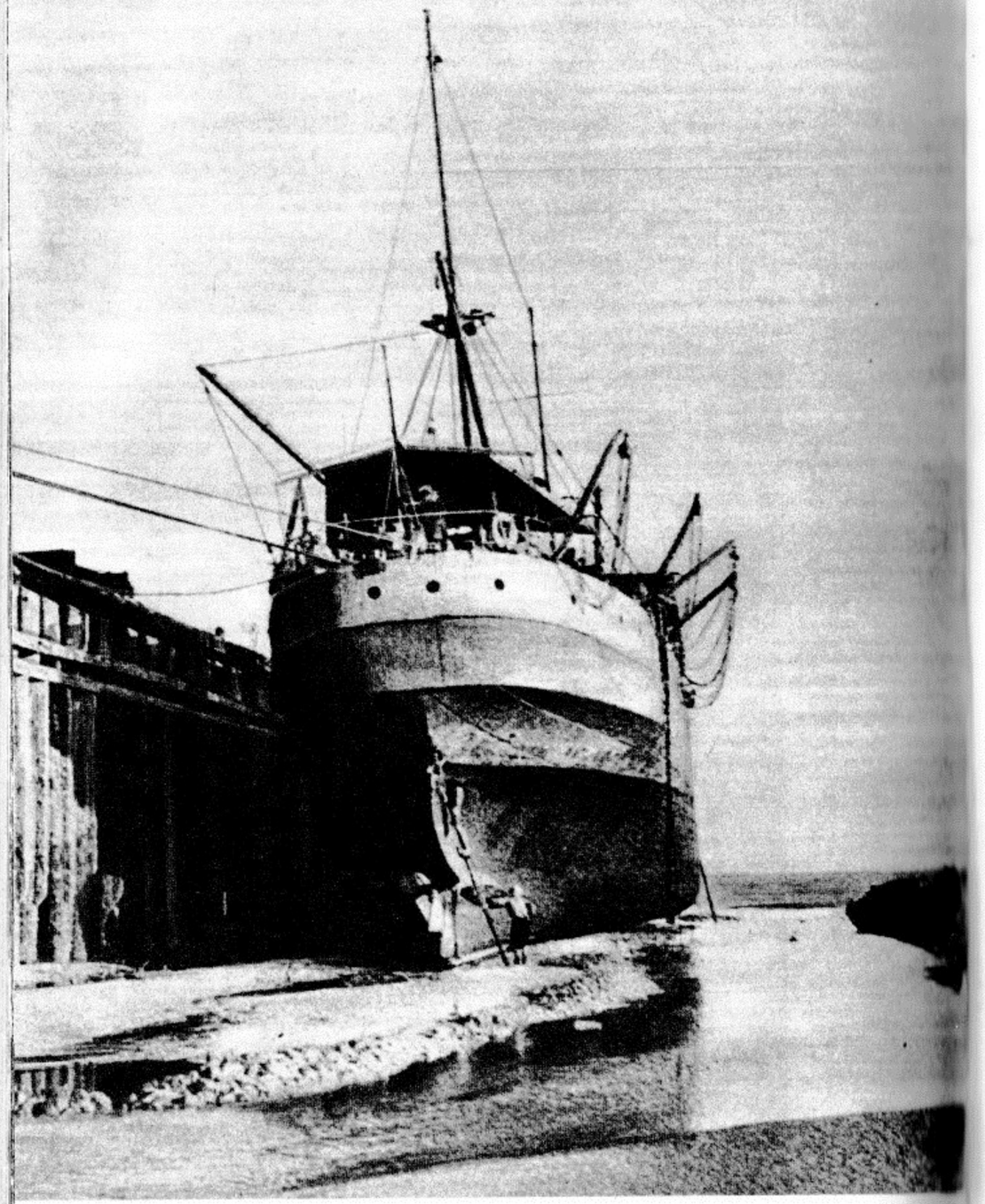

Carpentaria lahe ümbruses on veetaseme vahe tõusu ja mõõna ajal väike. Põhja-Austraalia sadamais aga ulatub see 10 meetrini. Pildil: mõõn Broome'is

Põhjaterritooriumi rannikuhõimude liikmete välimuses võib sageli märgata tugevat malai mõju

Nii oli see vanasti: *coolamon*'i kogus naine taimset toitu

Selleks et kätte saada metsmesilaste mett, mis oli Põhja-Austraalia pärismaalastele kunagi peaaegu ainsaks suhkruallikaks, on vaja julgust ja osavust

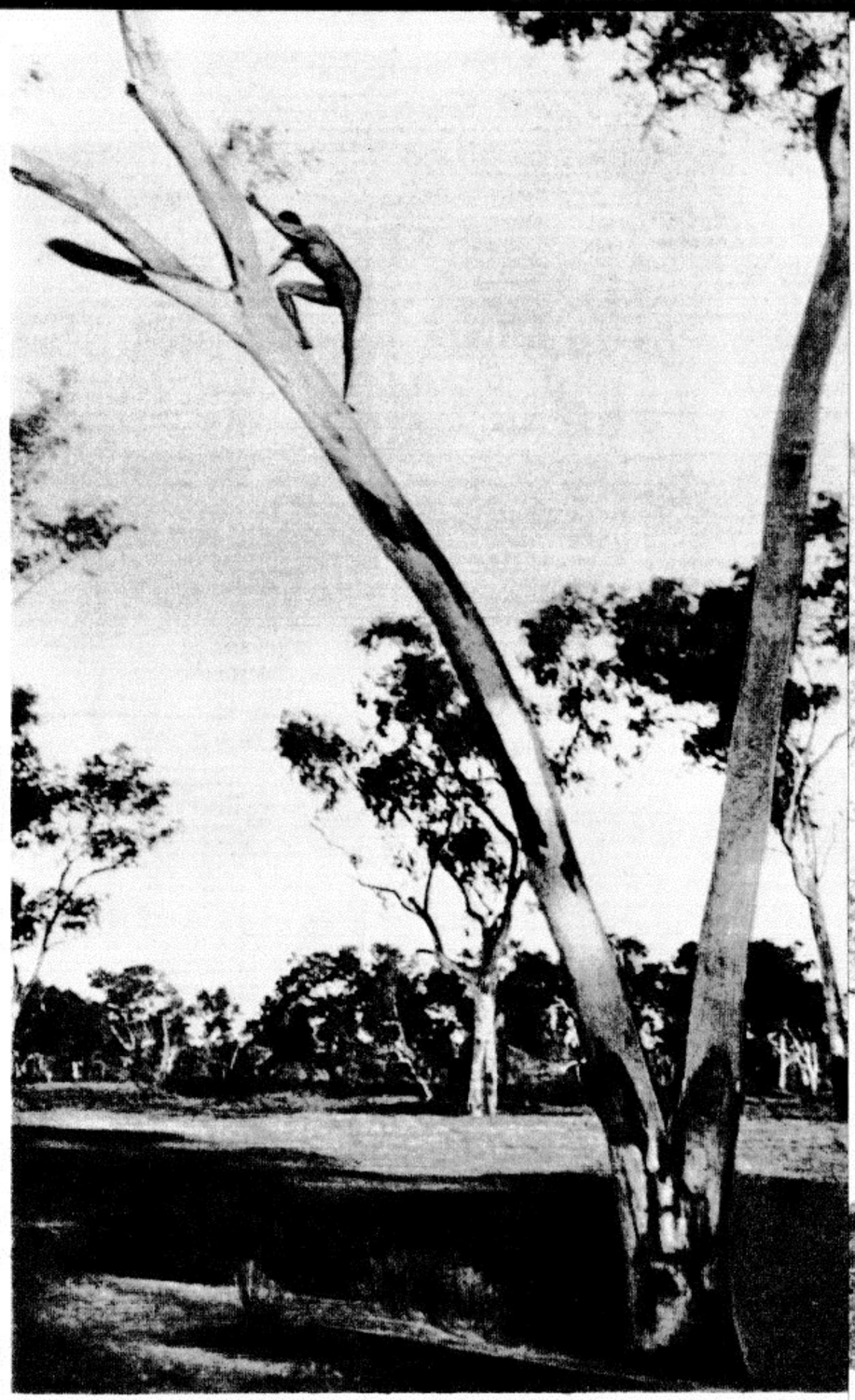

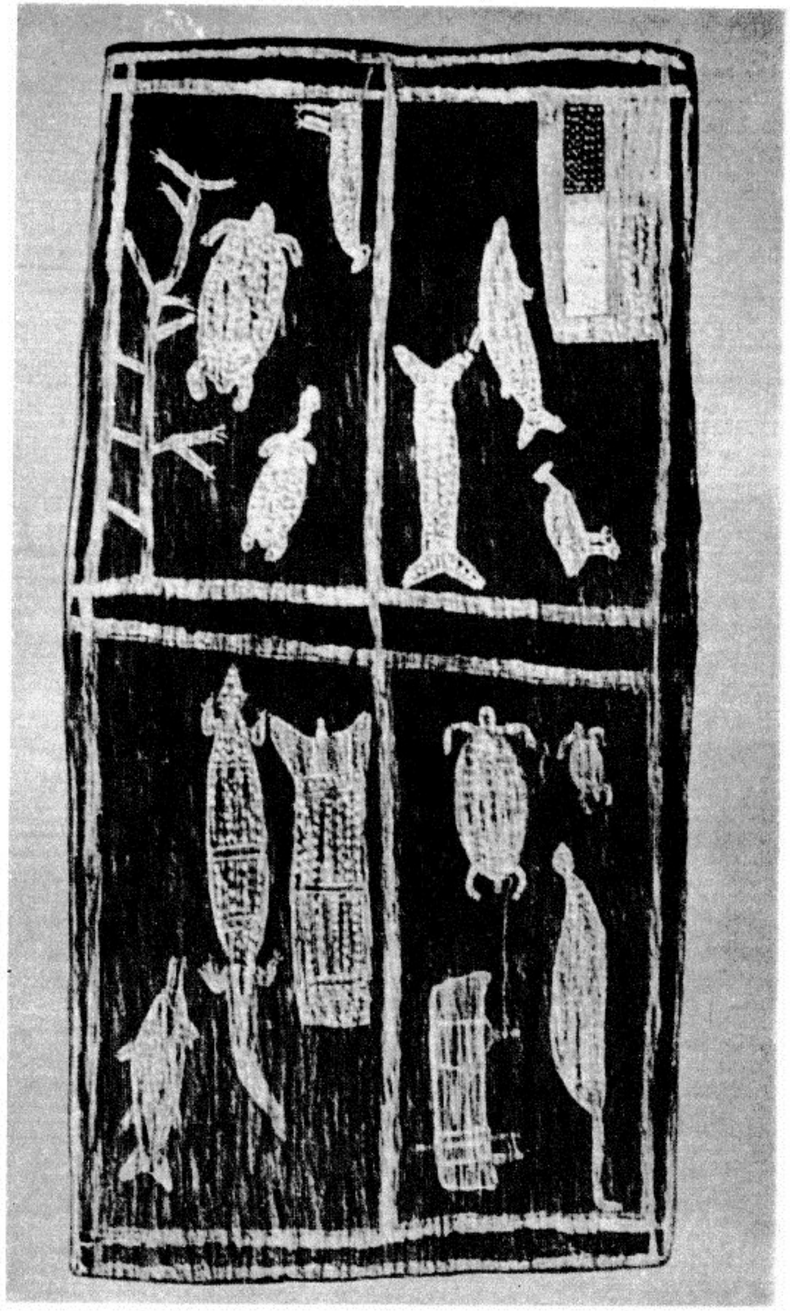

Sellel Groote Eylandtilt pärineval koorejoonisel on kujutatud vasakult paremale: kasuariinipuu, soolase ja mageda vee kilpkonn, kukkurrott; neli Kirdesaart, meriveis, kagutuuletootemi sümbol, lind. Alumistel veerandıtel on delfiin, krokodill, loodetuule tootem, kanuu kahe mehega, kes on harpuuninud üht kilpkonna, madu

Seda, mida pärismaalased enda ümber näevad, kujutavad nad koorejoonistel. Mandrihõimude juures etendab känguru tähtsat osa

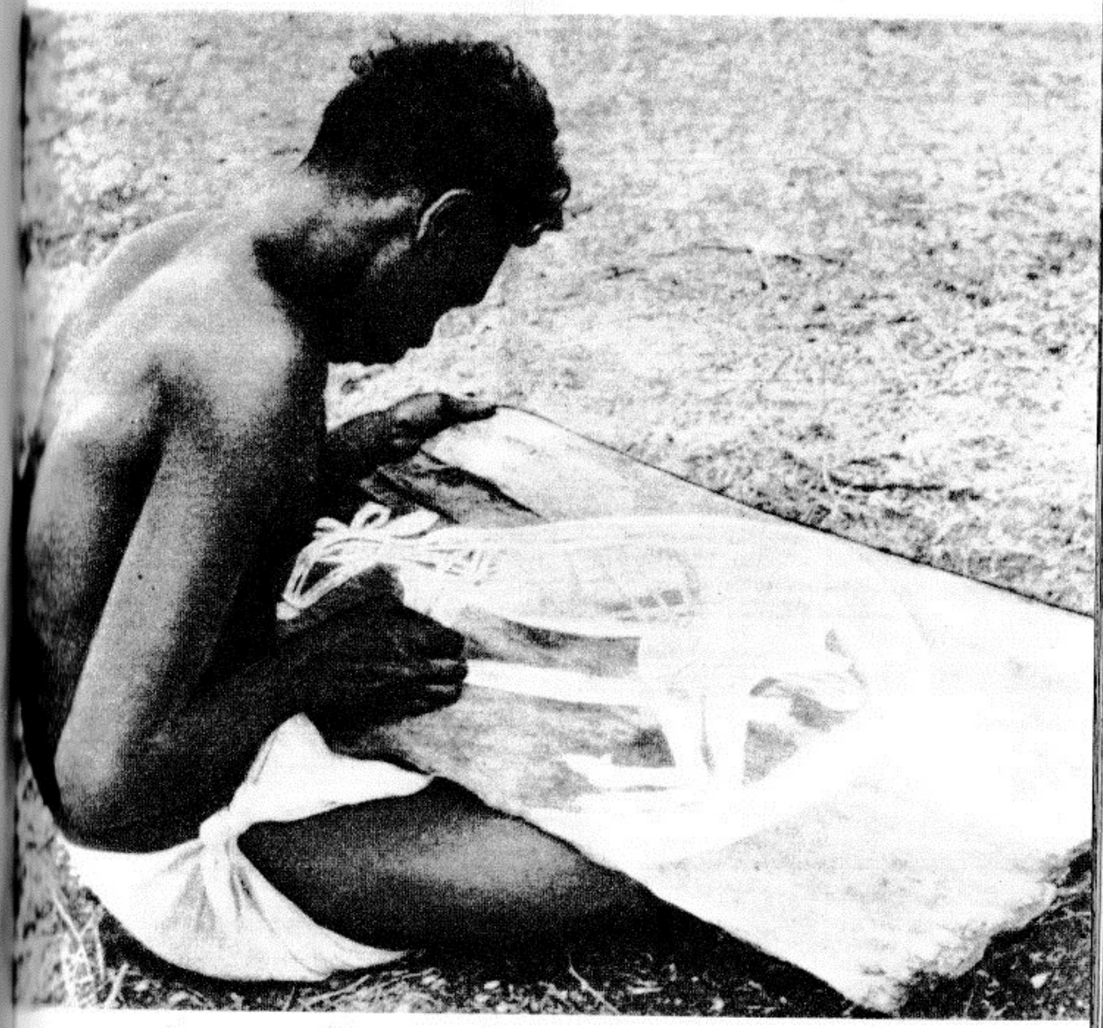

Väikesed termiidipesad Põhja-Austraalia võsas

Rohupuud, üks Austraalia taimeriigi iseärasusi

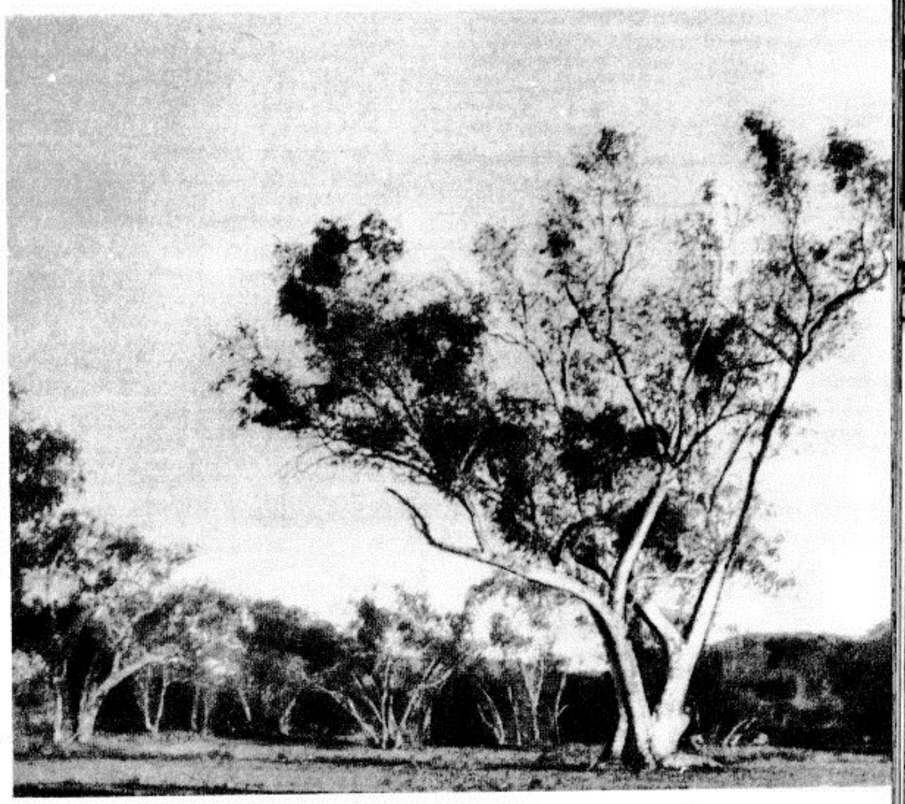

Korroborideks nimetatakse rituaalsete laulude ja tantsudega pidustusi, mida mitmed lokaalrühmad toidukülluse aegadel ühiselt korraldavad

Todd kuulub nende jõgede hulka, milles vesi voolab ainult ajuti. Enamasti on tema sâng kuiv.

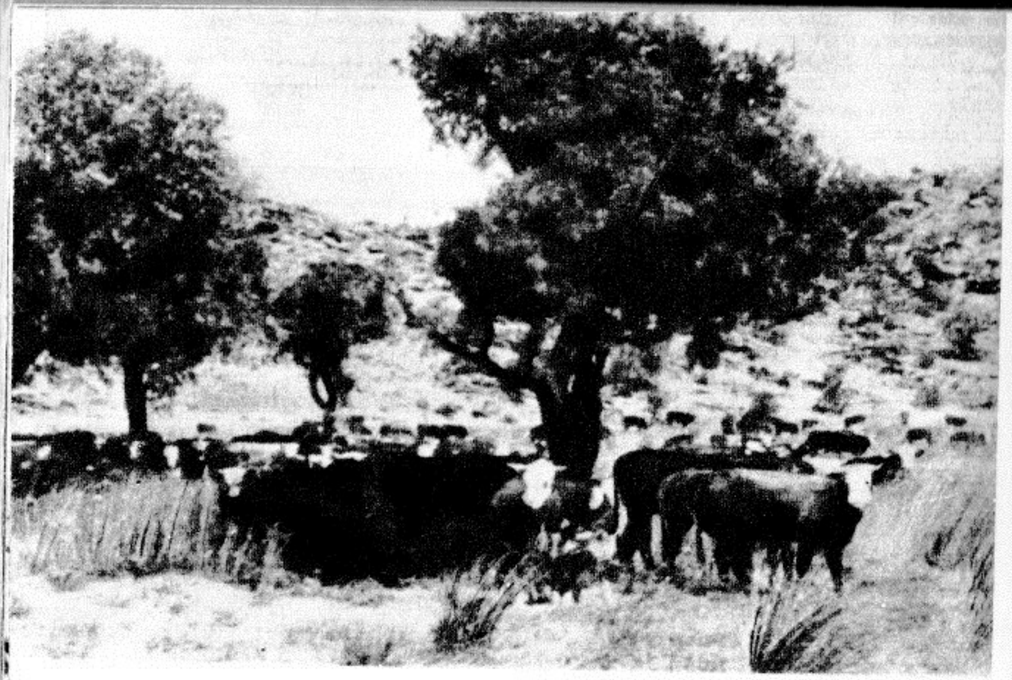

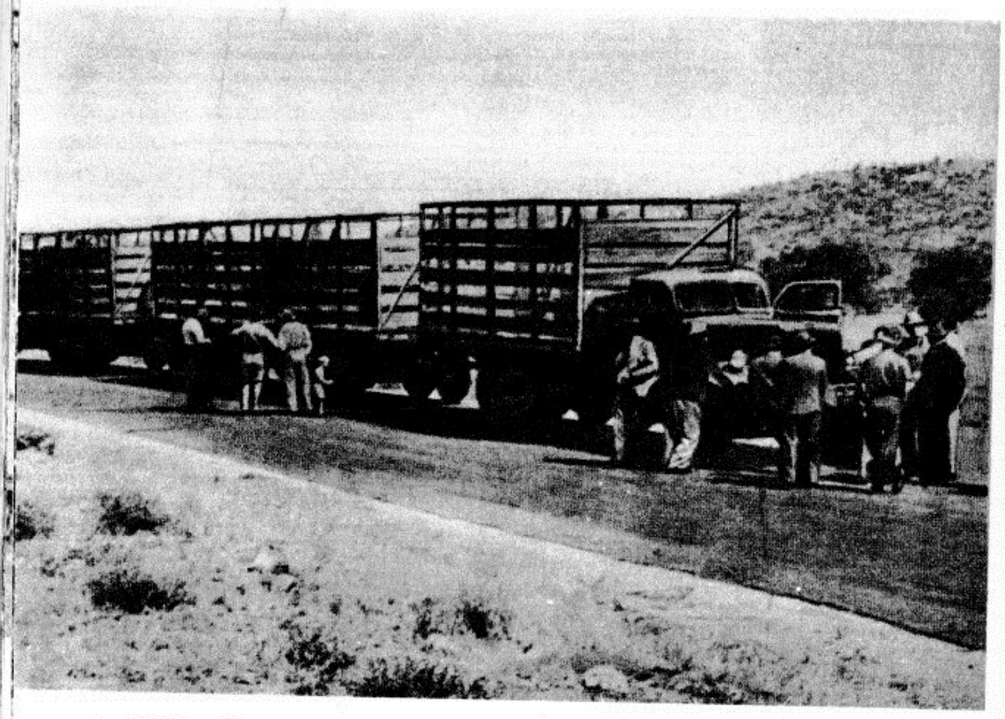

Põhja- ja Kesk-Austraalia on peamised karjakasvatuspiirkonnad. Lähimasse raudteejaama ei aeta loomi enam mööda pikki ja piinarikkaid karjaradu, vaid neid veetakse spetsiaalsete autodega

Alice Springs — linn kontinendi südames. Läbi Macdonnelli mäeahelikku lõhestava kuristiku voolab Toddi jõgi

Minu sõbrad Liddle'id

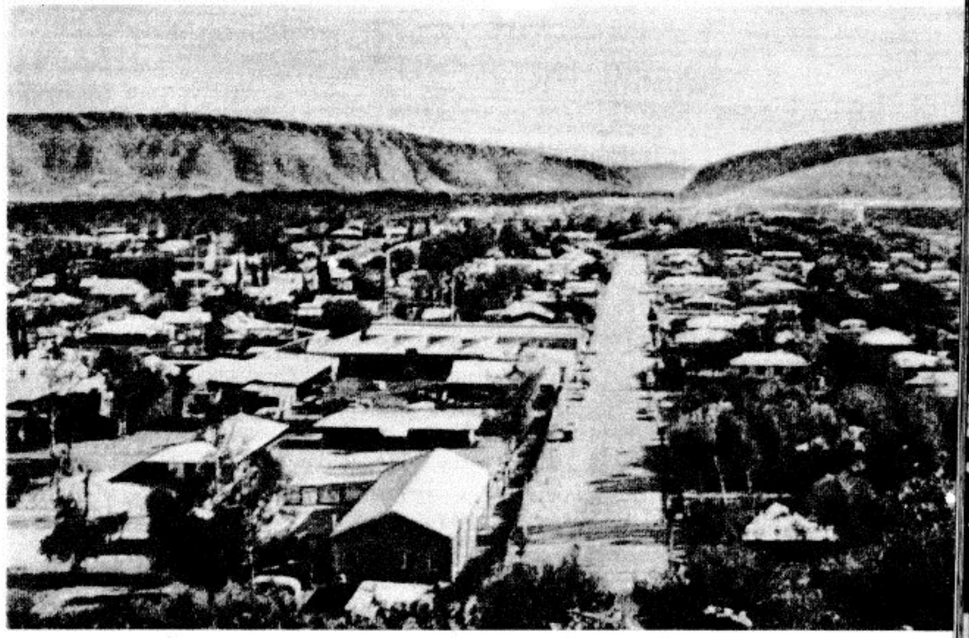

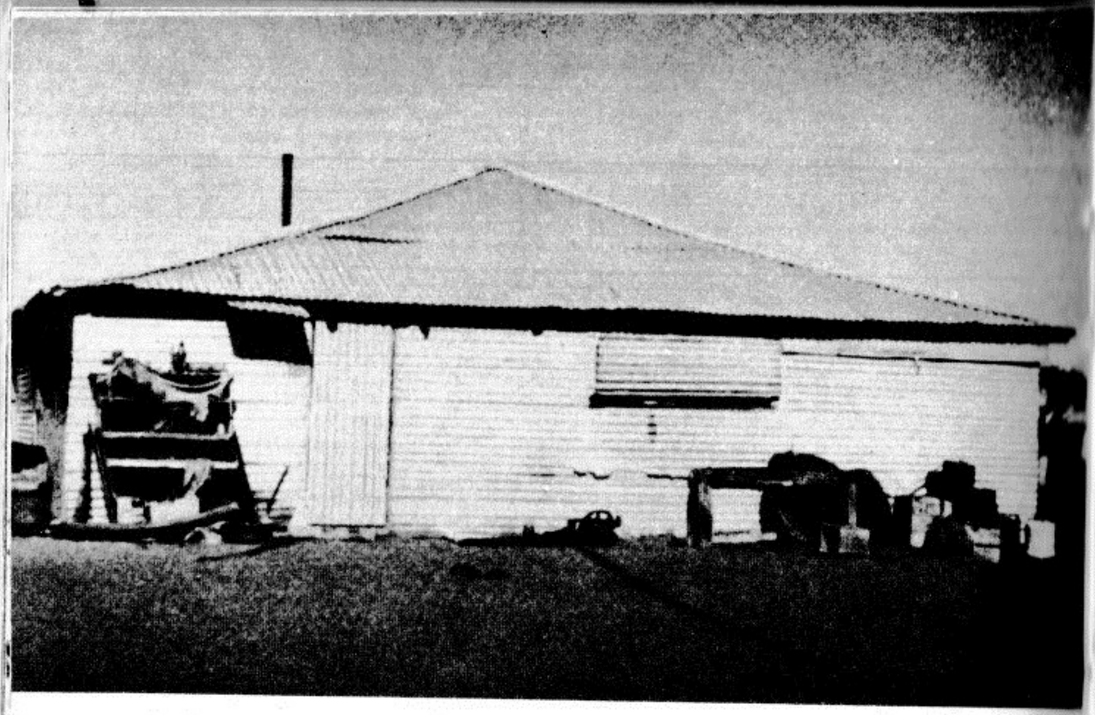

Angas Downs. Farmihoone ja bensiinijaam

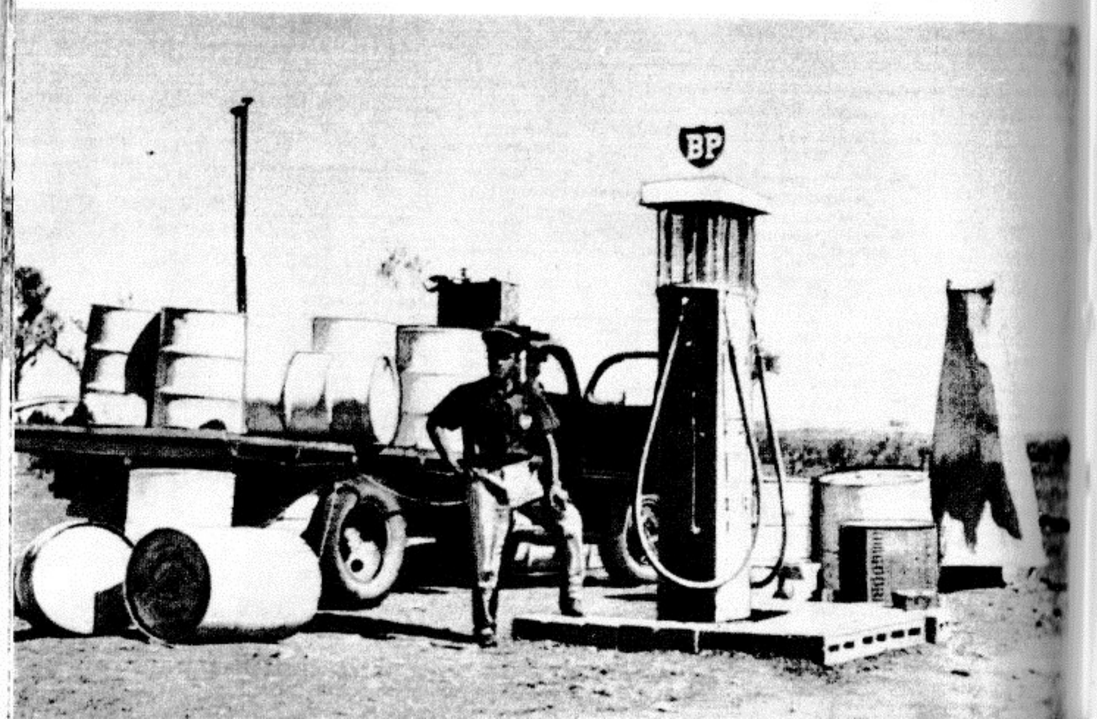

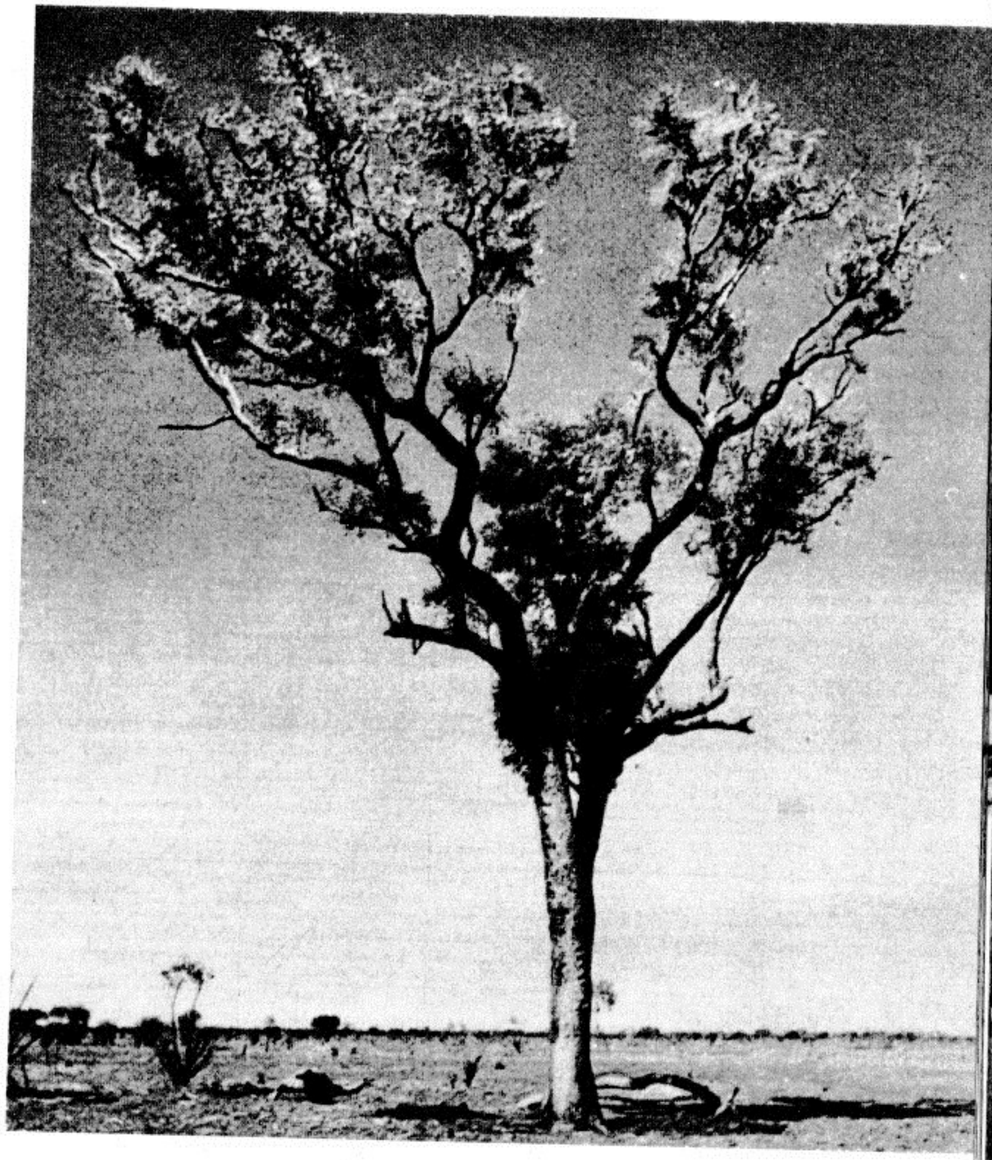

Veripuu juurtest oskavad austraallased vett hankida, selle tugevast puidust valmistavad nad paljusid tarberiistu

Palju tunde hoolsat tööd nõuavad turistide jaoks valmistatavad suveniirid.

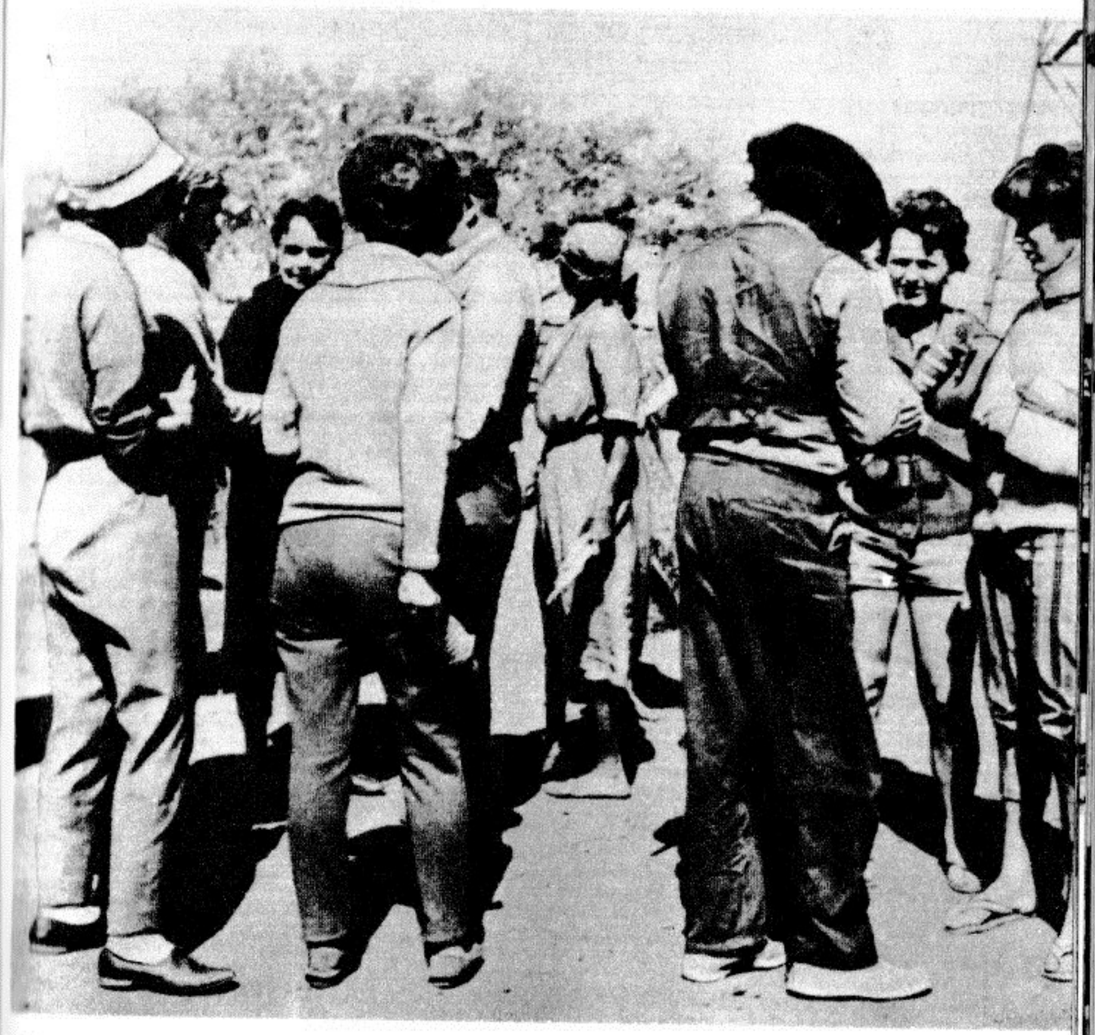

Viskepuude, bumerangide, kilpide, puuvaagnate järele on alati suur nõudmine

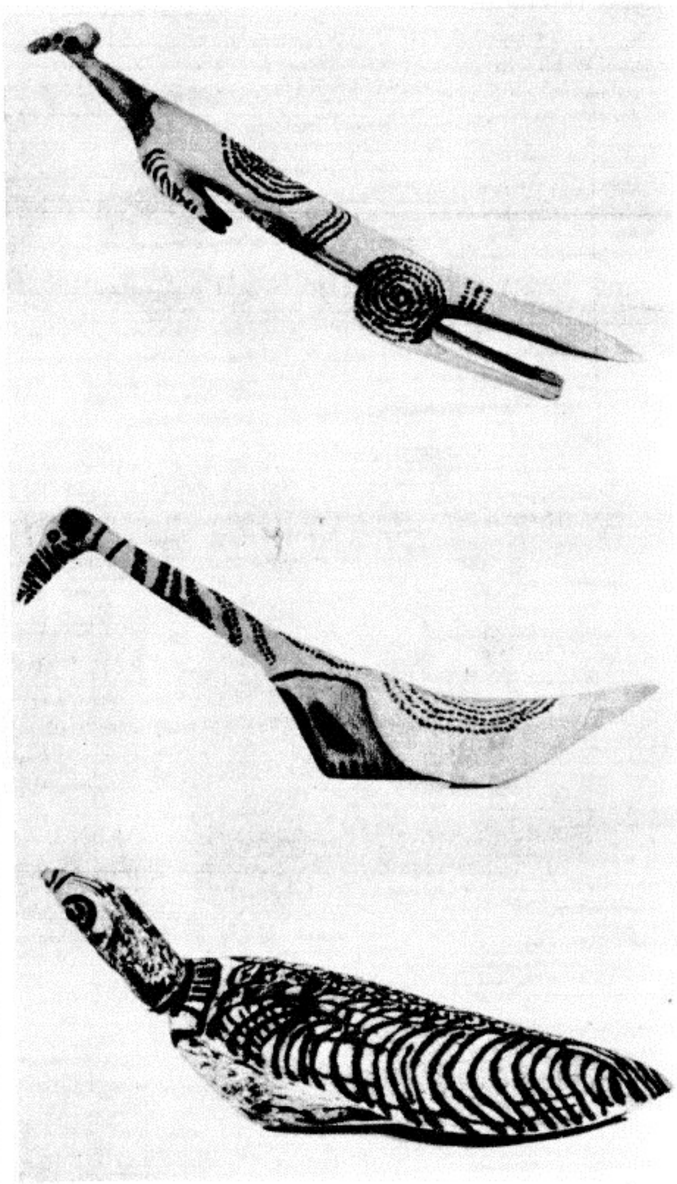

Põletusmustriga kaunistatud loomakujukesi hakkasid Angas Downsi pärismaalased valmistama alles üsna hiljuti. Känguru, part, kalkun

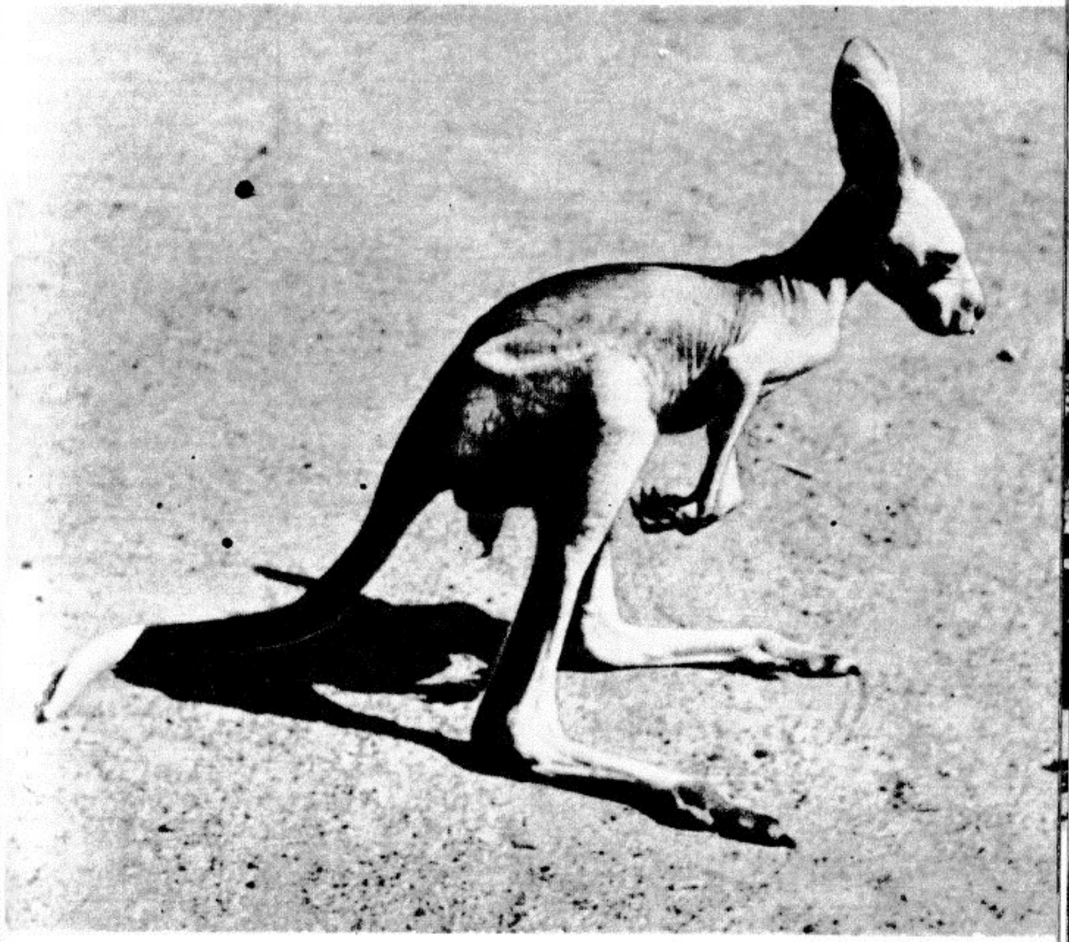

Noor känguru. See mitme liigina esinev kukkurloom on spetsiifilise Austraalia fauna tuntuim esindaja

Pärismaalaste jaoks on känguru veel tänapäevalgi tähtsaim lihaloom. Kui lõkkes praetud liha jagama hakatakse, on kohal kõik laagri koerad

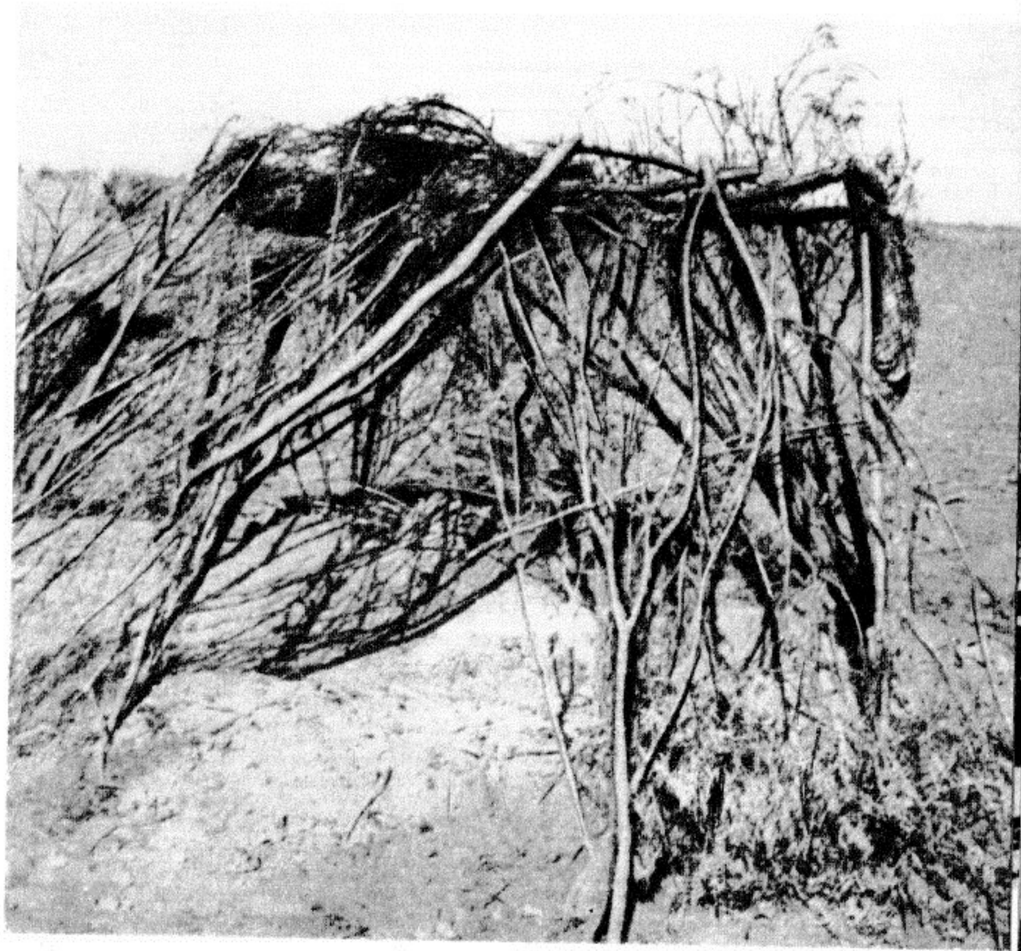

Niisugust variseina kasutatakse toiduvarude hoidmiseks

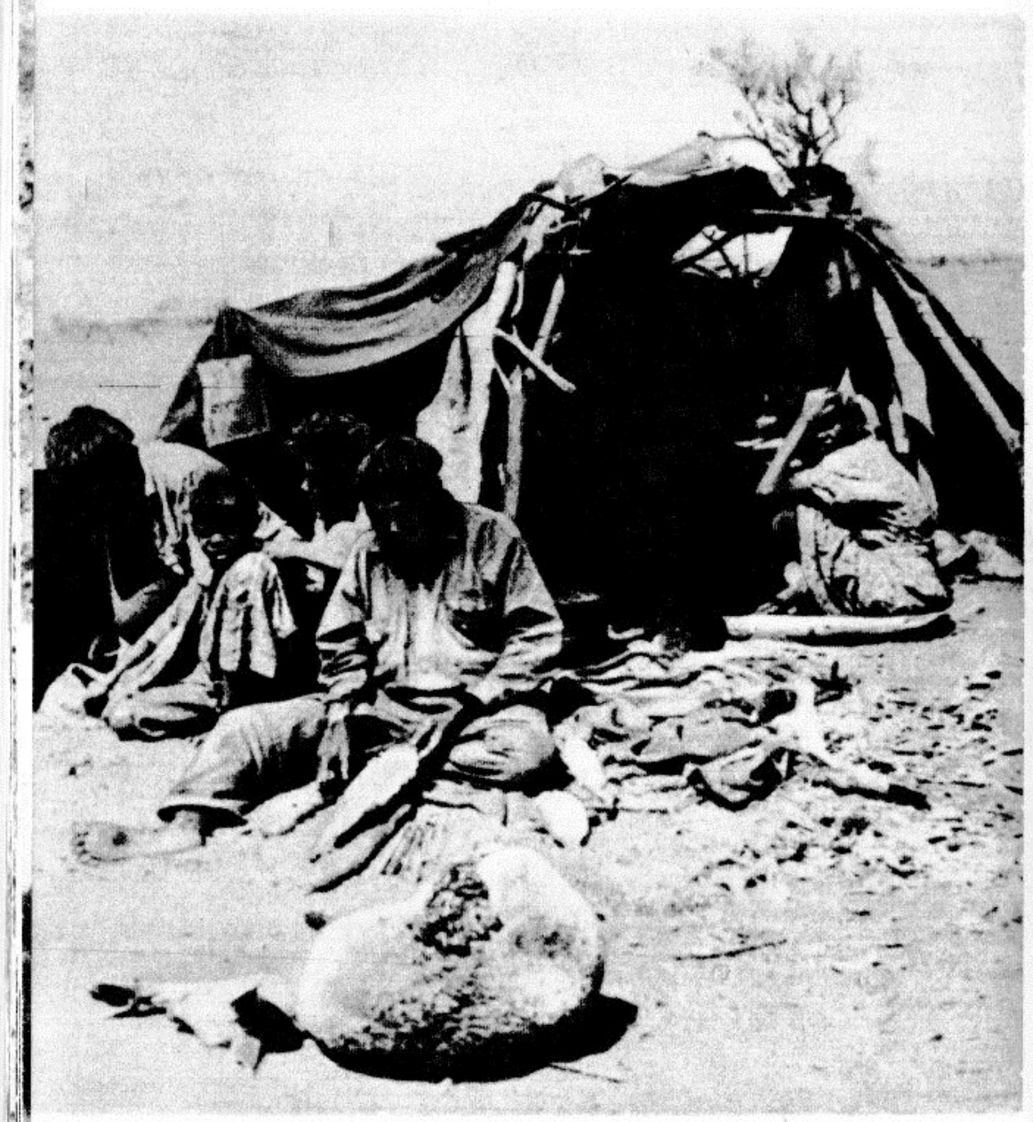

Onnitaoline *wilja*, mille okstest valmistatud seinu tihendatakse kõikvõimaliku käepärase materjaliga, pakub kaitset vihma ja tuule vastu

Ada pöördub oma laste ja äsja ostetud jahuga pärismaalaste laagrisse tagasi ►

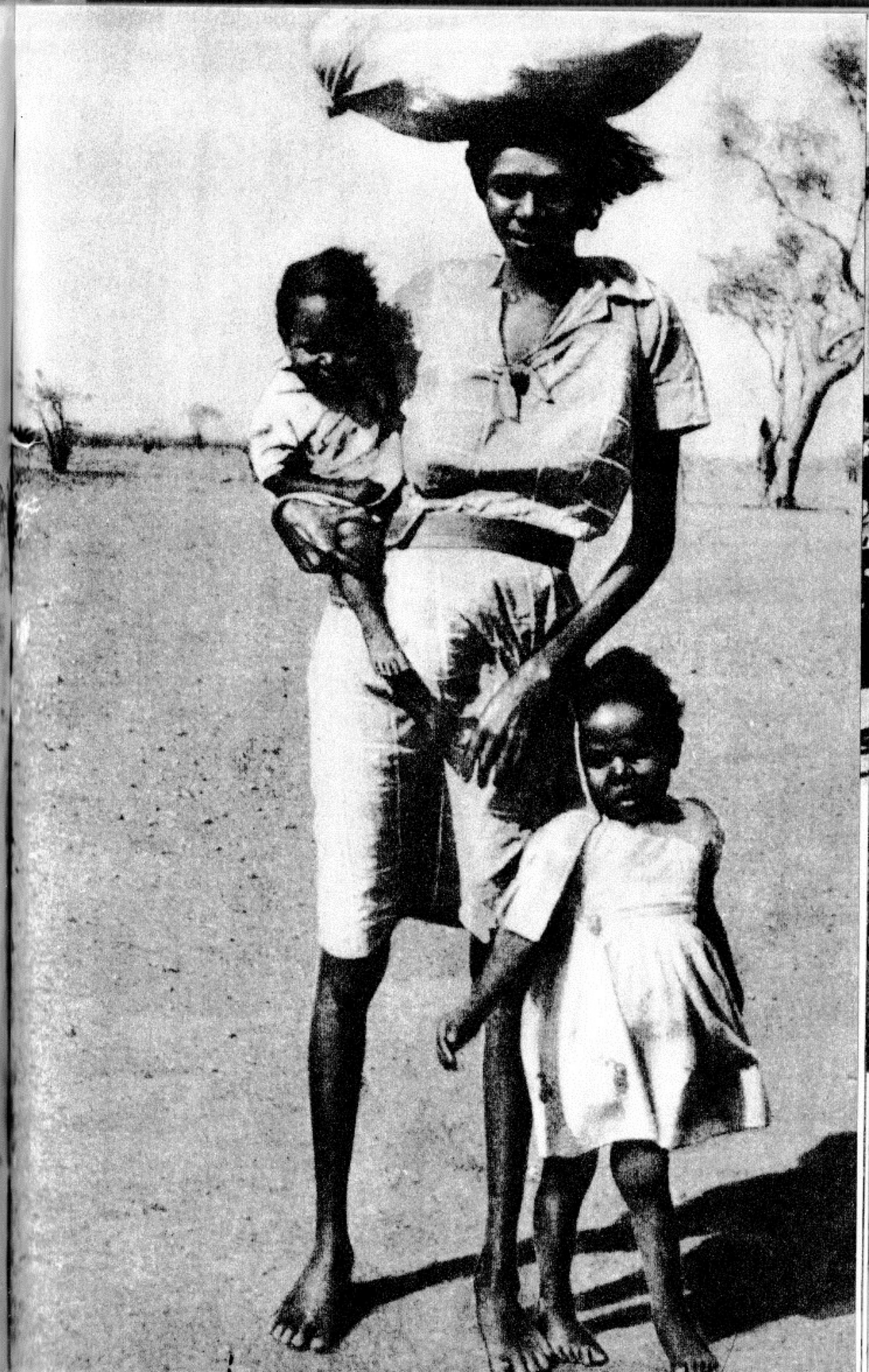

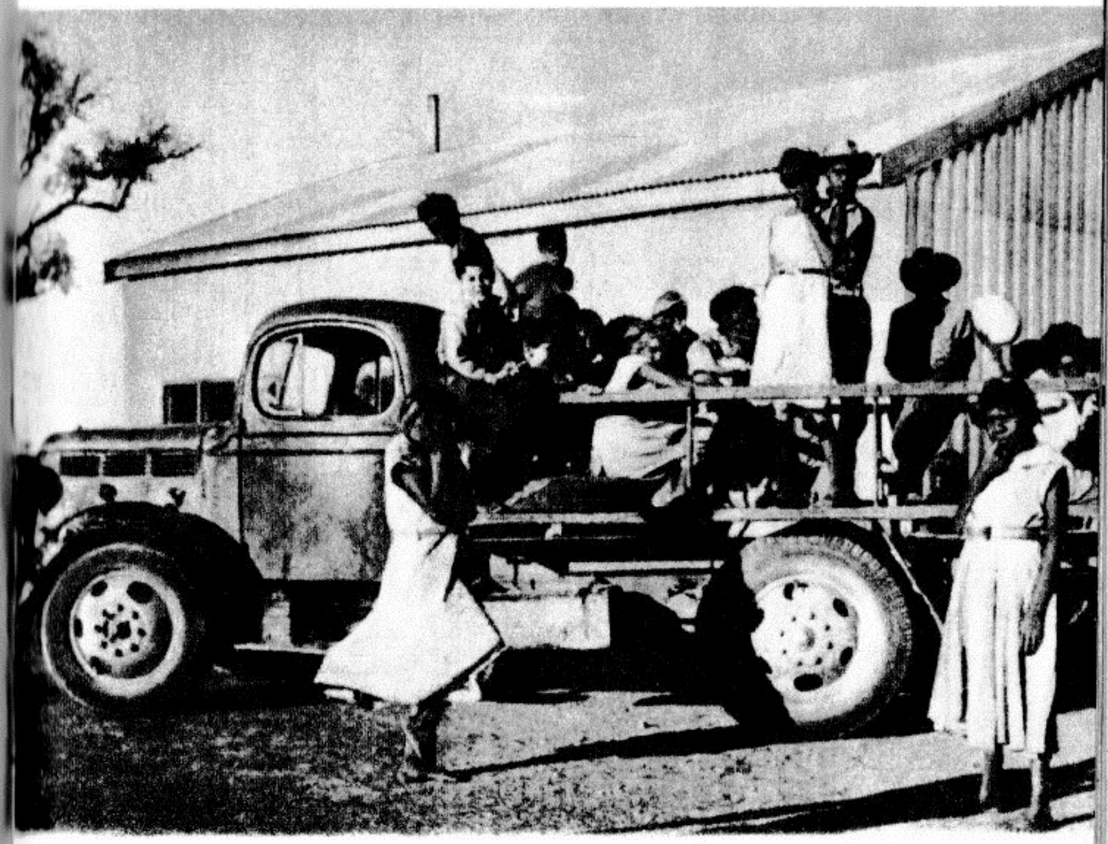

Enne kui võetakse ette pärastlõunane väljasõit võssa, karastavad naised tules raudkange, mida läheb vaja *witchetty*-tõukude otsimisel

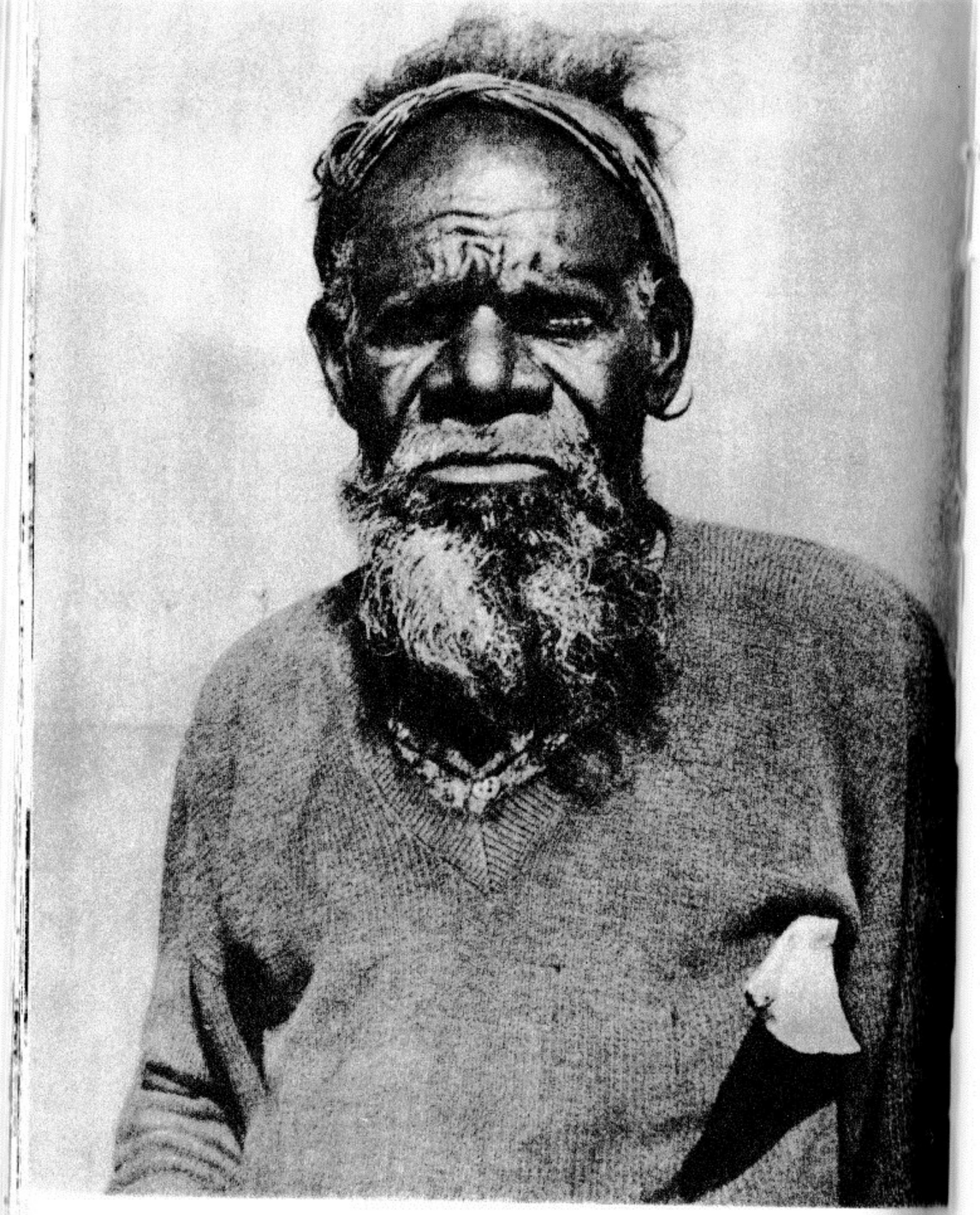

Vana Billy teadis veel palju rääkida oma rahva iidsetest traditsioonidest

Angas Downsi pärismaalased olid kirglikud mängijad.
Mehed ei lasknud end kaardimängu juures segada, naised aga ei tahtnud, et neid tikutoosimängu ajal fotografeeritakse

Surnud Anuba vaimu kütkendamisest võtsid osa peamiselt naised

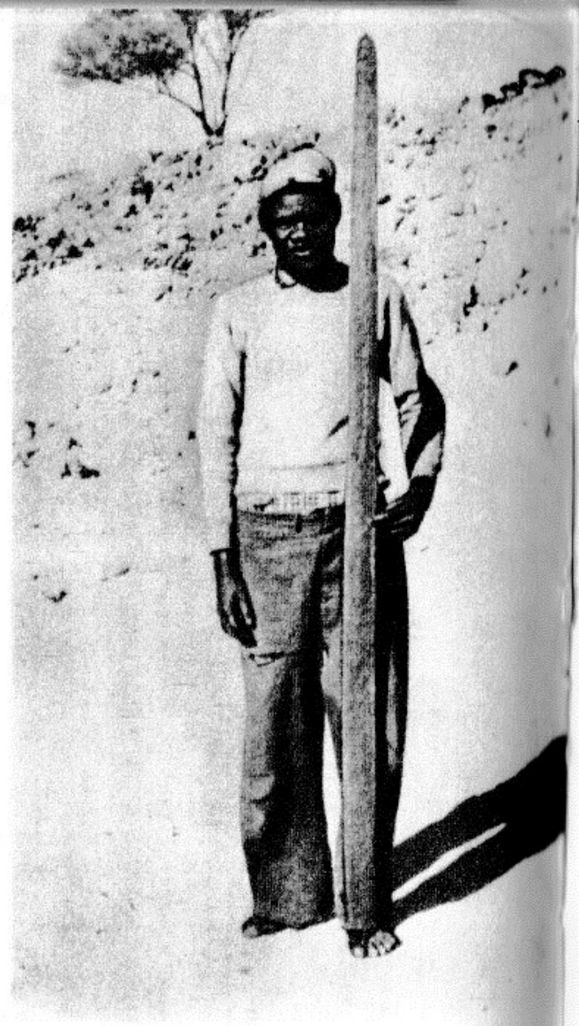

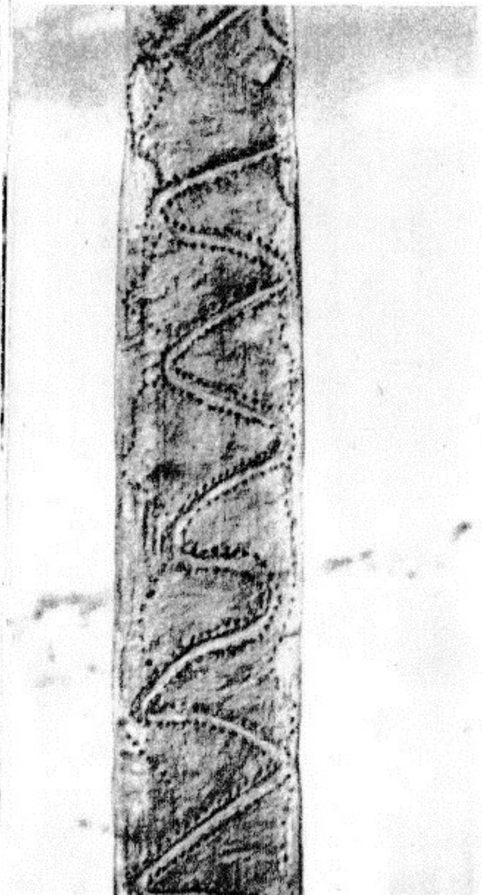

Pühasid *kulpidja*-teibaid, mida hoitakse võsas tseremoniaalonnidesse maetuina, ei tohi ükski naine näha

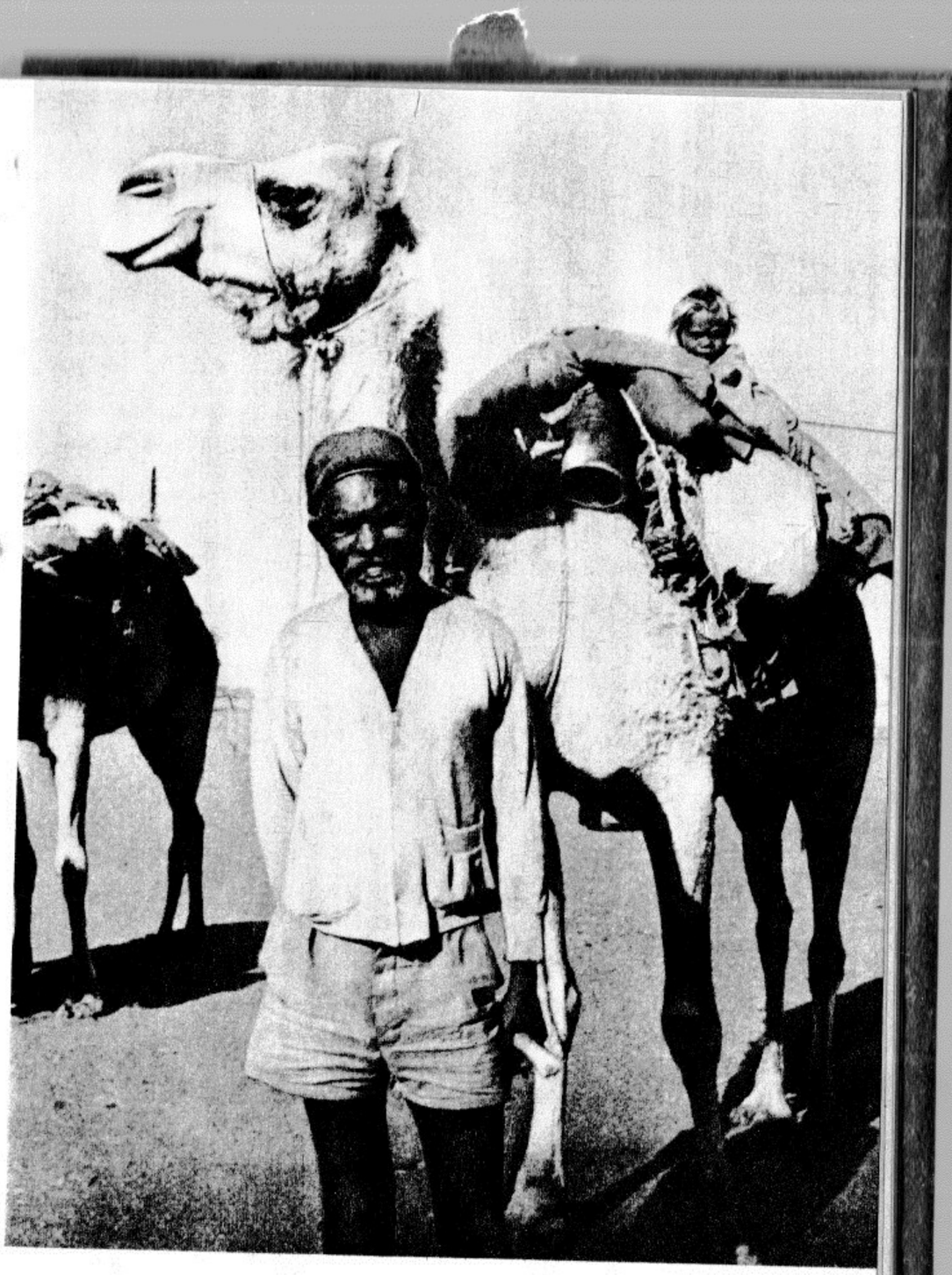

Pärast Teist maailmasõda said Kesk-Austraalia valged asunikud enda käsutusse maanteed ja endised sõjaväeautod, pärismaalased aga kaamelid, kelle seljas nad oma kasinat vara transpordivad

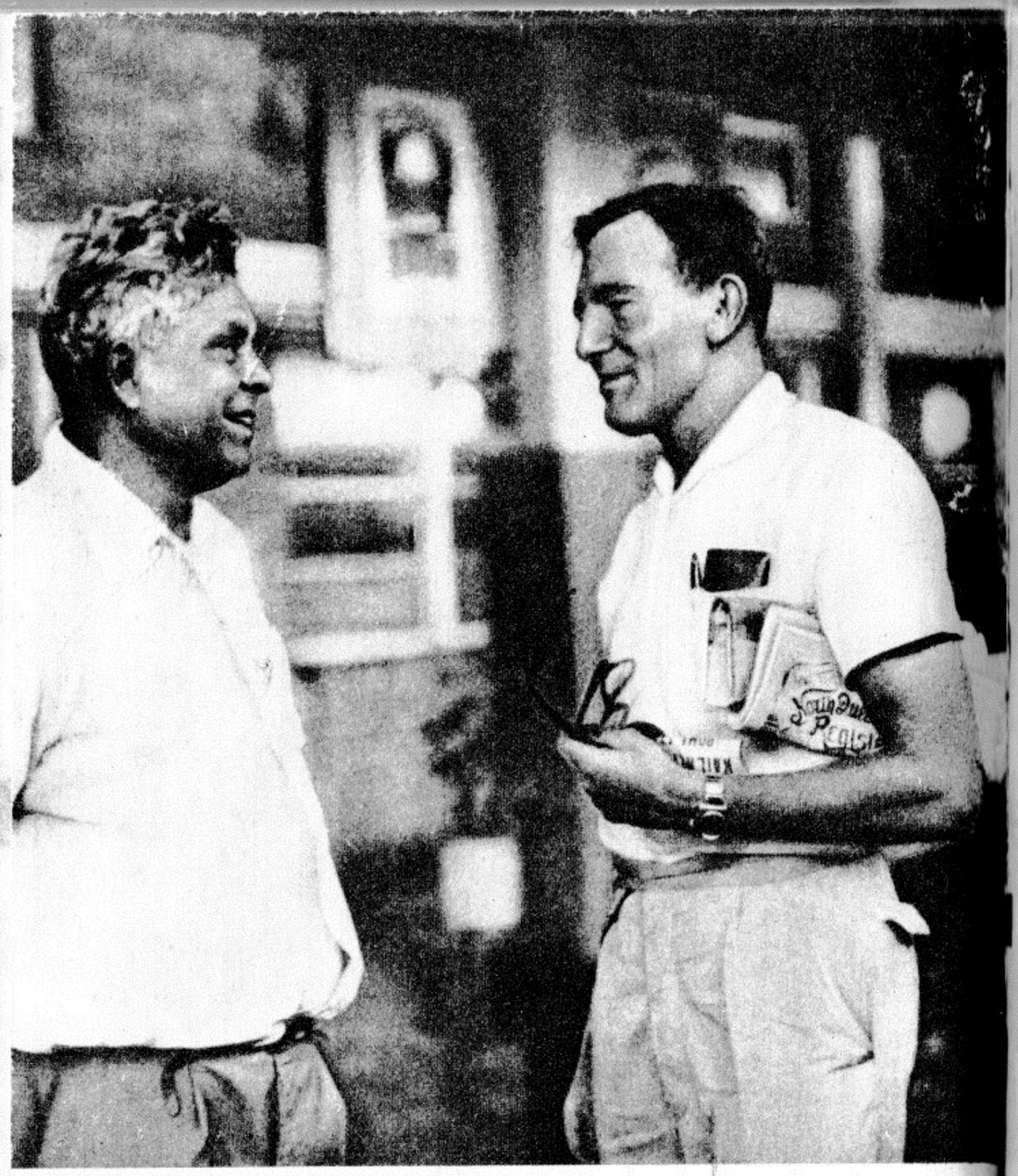

Õlg õla kõrval võitluses Austraalia pärismaalaste võrdõiguslikkuse eest: käesoleva raamatu autor vestluses Joe McGinnessiga, Pärismaalaste Progressiliidu Föderaalnõukogu presidendiga

seid. Veri ning must ja valge värv helkisid põlevate puude valguses vastu.

Nüüd tuli kaks teist meest lavale ja pistis oma jalad aukudesse. Jälle kujutasid nad rohtu söövaid känguruid, sedapuhku ilmselt isas- ja emaslooma. Seejärel etendasid nad loomade paaritumist ning hüplesid lavalt minema.

Kolmandas stseenis nägime emalooma oma pojaga, kes ema jalgade vahel ringi kepsles.

Iga kord kui noormehed lavale ilmusid, muutus vanemate meeste laul. Ükski kolmest pantomiimist ei kestnud üle kahe minuti.

Pärast etendust pöördusid noormehed lühikeseks ajaks oma lõkke juurde tagasi ja panid oma ehted ära, kuid maalingut ja verd ei eemaldatud. Vanemad laulsid samal ajal edasi, ainult Tanki Tanki oli end vahepeal juba ühe meie ringist kirdes asuva lõkke ääres koos oma kängurukoeraga teki sisse mässinud.

Siis pöördusid noormehed ringi tagasi ning laulmine jätkus, kuigi pisut seosetult. Vähe aega pärast kesköödtuli mul oma linti veel kord ette mängida. Kella ühe paiku saabus lõpuks „magamisaeg" ja kõik heitsid oma lõkke äärde pikali. Vanematel pärismaalastel olid tekid kaasas, nooremad magasid oma riietes. Ärkasin öö jooksul ühe korra külmast lõdisedes üles, kohendasin oma lõket ja uinusin uuesti. Varsti pärast kella kuut tõusime ning jälle paluti mind linti ette mängida.

Päevavalgel nägin selgesti, et eile oli suurel hulgal verd valatud. Üks meestest kogus oksad, kuivanud vere ja laastud kokku ning mattis kõik ühte laval asuvasse auku. Siis pühiti kogu plats *mulga*-okstega puhtaks ning me suundusime hanereas laagri poole tagasi, kuhu me kella seitsme paiku pärale jõudsime.

Pärismaalased pidasid vajalikuks, et noormehed oma maalingut maha ei peseks, ja naised võisid seda näha, kuid mitte mingil juhul teada saada, mida see tähendas. Igatahes oli naistel raske neid jooniseid särgi all üldse märgata.

Naistel ja mittepühitsetutel on surma ähvardusel keelatud neid riitusi pealt vaadata või laule kuulata, kuigi ma kahtlen, kas oleks tapetud naist, kes neid juhtumisi oleks kuulnud. Igatahes nõudsid pärismaalased, et ma mingil

juhul oma linti ei mängiks, nii kaua kui ma Angas Downsis viibin, vaid selle otsekohe sisse pakiksin ja oma spordikotti sulgeksin. Et selles veenduda, saatis kolm meest mind minu onni.

Kui suurt tähtsust omistavad pühitsetud mehed sellele, et nende saladused ei saaks teatavaks naistele või mittepühitsetutele, näitab järgmine episood. Ühel päeval võttis seitse pühitsetud meest mu kaasa ühe „aida" juurde, kus hoiti nende pühasid teibaid ehk *kulpidja*'sid (täpselt sama nime kandis üks minu abilistest Groote Eylandtil): Neid poolteist kuni kaks ja pool meetrit pikki teibaid hoiti ühe üksikult kasvava akaatsia tüves hästi varjatud nõos. Fotografeerisin iga meest koos sellise teibaga. Ilmutasin filmid ja igaüks neist sai oma pildi. Mehed olid selle üle väga rõõmsad, ent kaks või kolm nädalat hiljem kuulsin, et nad olid kõik pildid ära põletanud, kartes, et need võivad juhuslikult naiste või mittepühitsetute kätte sattuda.

Känguru-rituaal, mida mina pealt nägin, sarnanes peaaegu täpselt sellega, mida üks teine uurija oli kolmekümnendatel aastatel jälginud umbes kakssada viiskümmend kilomeetrit edela pool, kui välja arvata mõned moodsad jooned nagu peenise haavamine noaga traditsioonilise puukepi asemel. See on väga huvitav, sest see tunnistab selgesti, et hoolimata sügavale ulatuvatest muutustest, mis nende majanduses olid aset leidnud ja aset leidsid, olid pärismaalaste totemistlikud kujutlused ja riitused suurel määral veel säilinud ega olnud muutunud sellest ajast saadik, millal nad veel ürgkogukonnas elasid.

Mõned muutused siiski esinesid. Ühel päeval tulid minu juurde George ja Peter ning jutustasid mulle tões ja vaimus, et Kesk-Austraalias olevat kunagi käinud ameeriklased, kes toonud pärismaalaste jaoks kaasa terved veoautotäied jahu, teed ja suhkrut, kuid valged mehed olevat viimaseid tüssanud ning kogu jahu, tee ja suhkru ning samuti autod ära võtnud, nii et pärismaalastele jäid ainult kaamelid ja eeslid, mida valged ei vajanud. Ent George ja Peter kinnitasid, et ameeriklased tulevat tagasi veel suurema hulga veoautodega, mis on täis jahu, teed ja suhkrut, ning siis ei laskvat austraallased end valgete meeste poolt enam ninapidi vedada.

Kahjuks ei olnud mul aega ega võimalust selle loo tekkepõhjusi selgitada, aga see on Kesk-Austraalias laialdaselt levinud; ma kuulsin seda ka Henbury farmis, poolel teel Alice Springsi.

See on tüüpiline „kargokultuse" kujutlus, mida võib sageli kohata Melaneesias ja teistes maailma osades, Austraalias seevastu üsna harva. Minu arvates on see kujutlus aga ka Austraalias laiemalt levinud, kui vähesed olemasolevad teated oletada lubavad.

Niisugused kujutlused ja kultused tekivad kontaktsituatsioonides, s. t. kui kolooniaalse rõhumise alla satuvad rahvad, kes alles ürgkogukonnas elavad või just sellest välja hakkavad jõudma. Oma ürgkogukondlike kogemuste varal ei suuda nad kõike seda, mida näevad, õigesti seletada: suuri toiduainete hulki, jahu- ja suhkrukotte ning teekarpe, mis on valge mehe valduses, veoautosid, millega ta sõidab, kuid mida ta ilmselt ise ei valmista. Kusagilt peavad need asjad tulema, aga kust? Samaaegselt näevad need inimesed omaenda haletsusväärset seisukorda valgetega võrreldes ning tunnevad omal nahal neid vastuolusid, millesse kanda kinnitav kolonialism neid tõukab. Seepärast seletavad nad seda, mida nad näevad, ja omaendi kogemusi maagiliselt omaendi tõlgitsusmeetodite järgi.

Nende kujutluste vorm on tingitud ajaloolistest teguritest. Kesk-Austraalias oli lugu nii, et sõja ajal vedasid siin tuhanded ameeriklased, kelle hulgas oli rohkesti neegritest autojuhte, sadade veoautodega muuhulgas ka jahu, teed ja suhkrut. Pärast sõda võtsid valged rentnikud need autod enda käsutusse ning pärismaalased said ainult „ülearused" kaamelid ja eeslid.

Nende „kargokultuse" kujutlustega ühenduses pole veel tekkinud riitusi. Teatud algeid võib küll näha selles, kuidas pärismaalased kasutavad mänguasja, mida nad nimetavad „autoks". See valmistatakse tühjast siirupitoosist, mis täidetakse liivaga ja kinnitatakse poolteise meetri pikkuse traaditüki külge, mille ülemisse otsa on samuti traadist meisterdatud suur „rooliratas". Selliseid ja sellesarnaseid mänguasju ei leidu mitte ainult Austraalia teisteski osades, vaid ka kogu maailma teistes osades. Angas Downsis lükkavad seda mängukanni enda ees laagri ümbruses ning farmihoone ja veepaagi vahelisel lagedal alal mitte ainult lapsed, vaid ka nooremad, pühitsetud mehed. Nad tegelevad sellega tundide viisi ning aimavad sealjuures järele auto mürasid: käivitamist, sidurdamist,

pidurdamist. On selge, et neid ei võlu mitte ainult jahu, tee ja suhkur, tsivilisatsiooni toiduained.

Melaneesiast, eelkõige rannikult, teatatakse „kargokultustest", mis on seal tavaliselt seotud uskumusega, et saabub aurik, mis toob kaasa toiduaineid, ning et pärismaalased ja valged vahetavad oma sotsiaalse positsiooni. Mõnikord kaovad need kujutlused, mõnikord arenevad nad poliitilisteks liikumisteks kolonialismi vastu.

Angas Downsi pärismaalased ei taju ekspluateerimist nii selgesti kui meie ning suhteliselt tsiviliseeritud Willy polnud mitte juhuslikult ainus, kes protesteeris poes kehtivate ülearu kõrgete hindade vastu; küll aga näevad nad, et rentnikel on kõiksugu häid asju, jahu, teed ja suhkrut ning autosid, ning et nad neid nähtavasti igal ajal piiramatus koguses saada võivad, kui nad ainult „paberile" ehk tšekile alla kirjutavad. See on teravas vastuolus tarbeesemete ja toiduainete jaotusega ürgkogukondlike reeglite järgi. Et seda täiesti uut nähtust seletada, võtavad pärismaalased abiks „kargokultuse". Et Austraaliast selle kohta harvemini teateid tuleb, sõltub minu arvates kiirusest, millega siin muutused toimuvad. Kuidas need kujutlused Angas Downsis edasi arenevad, seda võib näidata ainult tulevik.

Ristiusul pole Angas Downsis kuigi suurt mõju. Kõige vanem misjonijaam on Hermannsburg, luteriusuline misjon umbes sada viiskümmend kilomeetrit Angas Downsist kirdes. Selle asutasid 1877. aastal saksa misjonärid Kempe ja Schwarz. 1891. aastal tuli see maha jätta, rajati aga 1894. aastal uuesti. Sajandivahetuse paiku töötas seal tuntud saksa misjonär ja etnograaf Carl Strehlow. Selle misjonijaama mõju oli ainult kaudne, sest ta asub arandade territooriumil ning see hõim erineb mitmes suhtes Angas Downsi ümbruses elavast pitšandžara hõimust. Angas Downs asub pitšandžara hõimu poolt asustatud ala põhja- ja idapiiril. See on suur hõim või üksteisele lähedaste hõimude kompleks, mis kasutab lõunas kuni Lõuna-Austraaliani ning läänes kuni Lääne-Austraaliani ulatuvat maaala. Seoses karjakasvatuse kasvava mõjuga, mille keskuseks oli Alice Springs, vähenes siin arandade hulk, kes koondusid mitmetesse paikadesse, sealhulgas ka Hermannsburgi. Nii jäid suured, varem arandadega asustatud alad tühjaks ning need võeti üle läänest tulnud pitšandžara

hõimu liikmete poolt. See protsess kestab möödunud sajandi seitsmekümnendatest aastatest alates kuni tänapäevani.

Areyonga misjonijaam sada kakskümmend kilomeetrit Angas Downsist põhja pool rajati Hermannsburgi eelpostina, et tugevdada pärismaalastele, sealhulgas ka peamisjonijaamast lõunas ja läänes asuvale pitšandžara hõimule avaldatavat mõju.

Presbüterlik misjonijaam Ernabella, mis on asutatud 1937. aastal, asub sada kolmkümmend viis kilomeetrit lõuna pool Angas Downsi Musgrave'i mäeahelikus, vahetult teisel pool Lõuna-Austraalia piiri.

Warburtoni mäeahelikus, viissada kuuskümmend kilomeetrit edelas Lääne-Austraalia territooriumil asuv misjonijaam tekkis 1935. aastal. Kuigi see asub üsna kaugel, tuleb seda siinkohal mainida, sest mõned Angas Downsi pärismaalased nimetasid seda piirkonda oma „kodupaigaks".

Vormiliselt oli Angas Downsis kolm kristlast ning need ei teinud mingit vahet oma vanade religioossete kujutluste ja ristiusu vahel. Mõlemad võisid kõrvuti eksisteerida: kristlike koraalide maagia hoidis *kurdaitcha* eemal! Ristiusu moraaliõpetused, mis näiteks mõistsid hukka kaardimängu, võeti väliselt omaks, tegelikult aga rikuti neid ning see viis paratamatult ettekäänete ja silmakirjalikkuseni. Mitte usu ega moraali alal ei olnud kristluse positsioonid Angas Downsis kõige tugevamad. Veel poolteist aastat enne minu saabumist oli misjonär rändkaupmehena „Landroveril" Angas Downsi külastanud, 1962. aastal ostis ta dingonahku üles ning varustas sel kombel pärismaalasi rahaga. Mõnikord näitas ta Angas Downsis vabas õhus ka filme. Nahkade ülesostmine ja filmid olid pärismaalastele palju tähtsamad kui religioossed õpetused ja kommete koodeks.

Sel ajal kui mina Angas Downsis viibisin, demonstreeris misjonär oma filme üks kord. Pärismaalased olid kuuest filmirullist väga vaimustatud, kuigi õhtu oli külm ning enamik pärismaalasi oli külmetanud ja köhis. Iga film kestis kümme kuni viisteist minutit. Kõigepealt näidati kaht religioosset filmi, üht jaapani ja üht inglise oma. Need olid mõlemad üsna uued ja värvilised, teised filmid seevastu olid vanad ja must-valged.

Kolmas film kandis nime „Koos Sturtiga sisemaale", oli Austraalia toodang ja kujutas Sturti Austraalia-ekspeditsiooni 19. sajandi algusest. Ameerika film „Mõrvarid putukate maailmas" oli loodusloline õppefilm palvetajast, ämblikust, skorpionist ja herilasest. Seejärel jooksis ameerika film nimega „Ahvisaba", mis näitas ühe ahvi tempe, et õpetada, kuidas jalgrattaga sõita ja liiklusreegleid täita. Ka viimane film oli pärit Ameerikast ja kandis nime „Politseinik"; selle motoks oli: politseinik on selleks, „et sind aidata".

Kahe religioosse filmi kohta pole eriti midagi ütelda, nad olid tehniliselt head ja seisid programmi alguses. Sturti film näis mulle haruldaselt ebakohasena. Kuigi Sturti näidati võimalikkuse piires sümpaatsena ning pärismaalaste suhtes, keda ta oma retkedel kohtas, humaansena, viisid tema töö tulemused selleni, et Ida-Austraalia sisemaal hakati kasvatama karja, eelkõige lambaid, mis omakorda põhjustas pärismaalaste väljasuremise kontinendi selles osas.

Loomafilmil oli kokkupuutepunkte pärismaalaste igapäevase eluga ning samal ajal oli see tõepoolest õpetlik. Ahvifilmist seevastu, mis tahtis olla naljakas, ei saanud kohalik publik lihtsalt aru. Nad ei oska jalgrattaga sõita ning pealegi ei ole Angas Downsis ühtki jalgratast; näha võivad nad neid üksnes Alice Springsis. Et Austraalias erinevalt Ameerikast ja enamikust Euroopa riikidest sõidetakse vasakut kätt, jäi film kaunikesti naljavaeseks.

Ma ei tea, kas misjonär taipas filmis „Politseinik" peituvat irooniat. Rohkem kui valgete austraallaste suhtes oli politseinik pärismaalaste jaoks kõike muud kui sõber ja abistaja. Nende jaoks oli ta uhkes mundris olend, kes neid Alice Springsis arreteeris ja vanglasse toimetas, kui nad pudeli veini olid joonud või mõnel muul põhjusel, mis jäi neile arusaamatuks. (Alates 1964. aastast on Põhjaterritooriumil ja Uus-Lõuna-Walesis alkohoolsete jookide keeld pärismaalaste suhtes tühistatud. Ülejäänud osariikides oli pärismaalastel veel 1965. aasta detsembris seadusega keelatud alkoholi juua; selle seaduse rikkumine võib kaasa tuua vanglakaristuse.)

Mulle paistis, et mittereligioossete filmide valikul polnud lähtutud mitte ühestki kindlast kaalutlusest. Kaks viimast oli nähtavasti seepärast misjonijaama saadetud, et

nad olid tsiviliseeritud valgele publikule näitamiseks liiga halvad.

Misjonijaamade tähtsaks ülesandeks on veel pärismaalastele lugemise ja kirjutamise õpetamine, niihästi inglise kui ka aranda (Hermannsburgis) keeles. Kuidas pärismaalased neid oskusi kasutavad, see on nende endi asi. Enamikule neist muutub inglise keeles kirjutamine juba varsti üle jõu käivaks ja kõnekeel degenereerub kiiresti pidžininglise keeleks, millest piisab, et pärismaalastest töölistele veisefarmides juhtnööre jagada. Kirjandusest oli Liddle'ite farmihoones saadaval ainult kirevate piltidega ajakirju. Majateenijad lugesid mõnikord pildiallkirju, nooremad tüdrukud, kes farmihoones käisid ja lugeda ei osanud, vaatasid põnevusega pilte.

Tagasihoidlikke võimalusi arvestades oli tunnustusväärne üks Hermannsburgi misjoni algatusi: kord nädalas anti välja kahe- või neljaleheküljelist arandakeelset informatsioonibülletääni. Sandra sai seda reeglipäraselt postiga ja peale tema lugesid bülletääni ka need vähesed pärismaalased laagris, kes aranda keeles lugeda oskasid. Kui ma Adat esmakordselt tema *wilja* ees istumas ja lugemas nägin, vapustas mind kontrast lektüüri ja pärismaalaste laagri armetu ümbruse vahel. Aga see naine oskas lugeda nii inglise kui ka aranda keelt, ja kui oleks leidunud lektüüri pitšandžara keeles, siis oleks ta sellegagi toime tulnud.

Kui nooremad pärismaalased vaimustusega koraale laulsid, mida nad olid õppinud, siis küll vähem nende religioosse sisu tõttu kui seepärast, et neile meeldis laulda. Kauboilaule ja tantsuviise laulsid nad niisama meelsasti.

Kristlikku religiooni võetakse rohkem naljana kui millegi muuna. Kui kõik pärismaalased jumalateenistusele ilmuvad, siis teevad nad seda eelkõige vahelduse mõttes ja oma väärikuse tõstmiseks. Sageli võib nende juures kohata naljahamba Kambudda vaatevinklit. Kambudda ei võtnud kängurutantsust osa ja ma küsisin temalt, miks ta kaasa ei tulnud. Vana võllaroog vastas teeseldud imestusega: „Kas sa ei tea, et ma olen misjonimees?" ja kukkus ise oma nalja üle mürinal naerma. Sealjuures oli ta mulle alles eelmisel päeval seletanud, et bindibu hõimust pärismaalase Dadana halvatus olevat tekkinud seetõttu, et tema tootem olevat sel ajal, kui Dadana magas, võtnud tema

vasaku jala kõõlused, et nendega odaotsa varre külge siduda, nagu pärismaalased sellel eesmärgil känguru kõõluseid kasutavad.

Kristlikud misjonid Kesk-Austraalias ja mujal mõistavad pärismaalaste „paganlikke" kombeid hukka ning püüavad tantsu ja lauluga tootemitseremooniaid ja verelaskmisega seotud initsiatsiooniriitusi välja juurida. Seepärast ei räägita misjonäridele midagi salajastest riitustest, nagu ma seda ka Groote Eylandtil võisin tähele panna. Vanemad mehed kui pärismaalaste traditsioonide säilitajad osutavad ristiusule kas passiivset või aktiivset vastupanu.

VASTURÄÄKIVUSED JA PERSPEKTIIVID

Bill Harney oli mulle kirjutanud, et turistidega äritsemine mõjuvat halvasti traditsiooniliste relvade ja tarberiistade kvaliteedile. See tähendab käsitöö allakäiku. Aga miks peaks pärismaalane tundide viisi võsast otsima sobivat kooldunud *mulga*-puutükki, et jahibumerangi valmistada? Turistid ei lähe ostetud relvadega jahile, nende jaoks on sirge puu küllalt hea. Miks peaks *coolamon*'i tegema kõvast veripuust, kui valget pehmet *quondong*-puud on palju kergem töödelda? Tõsi küll, see puu tõmbub varsti kõveraks ja hakkab lõhenema, pidevaks kasutamiseks võsas on see täiesti sobimatu, aga värskelt töödelduna näeb ese samasugune välja kui veripuust *coolamon*, veel paremgi, sest põletusmustrid paistavad helevalgel taustal paremini silma kui veripuu määrdunudpruunil.

Hoolimata sellest allakäigust, mis kahtlemata toimub, on Angas Downsi pärismaalaste meisterlikkus veel väga suur. Vaevalt seisab nende kunstialane tulevik selles, et turistide jaoks bumerange ja kilpe valmistada, vaid tuleks arendada hiljuti selles piirkonnas juurdunud uut kunstiliiki — ümarplastikat.

Vana Harry Niningo oli 1962. aastal selle kunstiharu tähtsaim esindaja ja mõned tema tööd oleksid võinud oma hoo ja liikumisega, mis ta neile oli andnud, igal kunstinäitusel auväärse koha leida. Ent kas ei lämmata objektiivsed raskused ja tunnustuse puudumine uut kunstiala enne, kui see on jõudnud õitsele puhkeda?

Kunstniku käsutuses on kirves, primitiivne peitel ja paremal juhul tükk liivapaberit. Ta kükitab oma *wilja* ees liivas ja töötleb erakordselt tõrksat *mulga*-puud, millel on ainult see eelis, et malts- ja lülipuit tugevat värvikontrasti pakuvad. Seda kasutatakse ära kunstilise väljendusrikkuse suurendamiseks.

Kui pärismaalasi julgustada ja neile näidata, kuidas sobivamaid tööriistu kasutada, oleksid nad taibukad ja püüdlikud õpilased. Neil on kaasasündinud kunstimeel ja nad püüavad seda arendada nende käsutuses seisvate armetute vahenditega. Suveniiridele traadijupiga põletusmustrit peale kandes ei rahuldu nad esimese meeldetuleva joonisega, vaid eksperimenteerivad, visandavad mustri laagrilõkkest võetud söetükiga eelnevalt vanadele kastilaudadele, laastudele või koguni pesupulbripakendist saadud papile ja põletavad selle sisse, enne kui nad lõpliku joonise esemele kannavad, mille nad turistidele müüa tahavad.

Albert Namatjira, kaamelipoiss, kellel kord lühikest aega Hermannsburgis viibides oli avanenud võimalus jälgida moodsas tehnikas töötavat valget kunstnikku, võttis selle tehnika üle ja äratas eneses uinuva ande. Enne kui ta vanglasse heideti ja bürokraatia poolt surma kihutati, tunti teda mitte ainult Austraalias, vaid ka väljaspool selle piire kui üht juhtivat austraalia kunstnikku. See ei olnud erandjuhtum, sest Hermannsburgis on tekkinud kuulus aranda koolkond, millesse kuulub rühm pärismaalasi, kes on niisama andekad kui Albert.

Samasugused eeldused kunstiliseks arenemiseks, kuigi teisel alal, on kahtlemata olemas ka Angas Downsis. Aeg näitab, kas need toetust leiavad ja ühel päeval õitsele puhkevad nagu kõrbelilled pärast vihma.

Kuigi mul oli rohkesti võimalusi jälgida Liddle'ite ja pärismaalaste vahel valitsenud suhteid, pole kerge neid õigesti hinnata. Nii Arthur kui ka Bess olid lihtsad inimesed selles mõttes, et nad ei tundnud paljusid asju ja mugavusi, mida meie võib-olla hädavajalikeks peame, kuigi nad on tegelikult luksus. Oma suhtumise poolest pärismaalas-

tesse aga ei olnud nad kaugeltki mitte lihtsad inimesed, vaid teatud määral koguni vastupidi.

Muidugi on üldistuste tegemine riskantne ettevõte, aga selle reservatsiooniga võib ütelda: Bess identifitseeris ennast pärismaalastega, Arthur aga luges end valgete hulka. Bess võis hetkegi kõhklemata austraallaste kombel farmiõues laineplekist tuulevarju taha liivale kükitada, et naistega tikutoosimängu mängida. Samuti ei häbenenud ta külmadel õhtutel koos majateenijatega farmihoones pliidi kõrval istuda ja nendega pitšandžara keeles lobiseda. Arthur ei teinud seda kunagi.

Bessi ema elas farmihoones ja tema sidemed pärismaalastega olid kindlad. Pärastlõunal sõitis Bess meelsasti džiibiga võssa, et möödaminnes ühtlasi post vana farmihoone juures asuvalt lennuväljalt ära tuua. Tavaliselt võttis ta kaasa veel oma ema, majateenijad ja teisi noori pärismaalasi. Seltsimehelikkus tema ja austraallaste vahel avaldus ka õmblusringis, mille ta oli pärismaalannadele organiseerinud. Ka Arthur võttis pärismaalasi kaasa, kui ta autoga võssa sõitis — aga siis tuli mingi töö ära teha, lõbusõidust või seltsimehelikkusest sai vaevalt juttu olla.

Bess käis mõnikord pärismaalaste laagris, Arthur mitte kunagi. Ta ütles: „Nemad kuuluvad laagrisse, meie siia. Mina nende juurde ei lähe ja nemad tulevad siia ainult selleks, et poes sisseoste teha." Teisest küljest ei olnud ta sugugi südametu inimene. Ühel päeval ei tulnud vana Wirimula oma pensioni järele, kuigi ta selles suhtes alati suurt täpsust ilmutas. Arthur oli tema pärast tõsiselt mures, ei tahtnud aga ise laagrisse järele vaatama minna, vaid palus mind kontrollida, kas naine pole juhtumisi haigeks jäänud. Leidsin ta üleni teki sisse mässituna, silmad kärbeste poolt tekitatud põletikust veripunased. Et farmihoones ei olnud ühtki sobivat arstimit, siis panin tühja tubakatoosi kaanele pisut boorvaseliini ja instrueerisin tema meest, kaheksakümneaastast Bobachagungat, kuidas seda salvi silmalaugudele määrida.

Bess käitus turistide hulgas alati väga alandlikult ja häbenes oma tumedat nahavärvi. Seda oli raske pealt vaadata, seepärast võtsin serveerimise nii sageli kui võimalik enda peale, kuigi pean tunnistama, et ma ei olnud sellel alal eriti osav ega kiire. Kõigest hoolimata meeldis Bessile ilmselt väga, et ma selle kohustuse üle võtsin. Arthur see-

vastu oli alati enesekindel ega ilmutanud kunagi vähimatki kohmetust, kui tal oli tegemist valgetega. Sedasama olin ma juba märganud tema ema puhul.

Arthuri ja Bessi erinev hoiak peegeldus ka nende laste juures. Kõige noorem rääkis soravalt pitšandžara keelt ja oli alles hiljuti Alice Springsi kooli läinud. Angas Downsis viibides seltsis ta pärismaalaste lastega ja hoidus ema lähedusse. Vanemad lapsed, kes vaid mõõdukalt pitšandžara keelt oskasid, suhtlesid seevastu rohkem Arthuriga ja mängisid kohalike lastega harva.

Kõik kolm last olid väga andekad. Mul oli kaasas varustus filmide ilmutamiseks päevavalgel ja raam kontaktkoopiate tegemiseks, peale selle veel vajalikke kemikaale ja fotopaberit. Kõik see oli Austraalias ostetud ja polnud mingit mõtet neid asju Euroopasse kaasa võtta; õigupoolest olin ma kavatsenud nad tagasisõidul Melbourne'i või Sydneysse minema visata. Aga lastel oli odav fotoaparaat ja seepärast lubasin ma Arthurile, et kui lapsed koolivaheajaks koju tulevad ning filmi ilmutama ja koopiaid tegema õpivad, siis jätan oma varustuse nendele. Üheteistkümneaastasele Lorraine'ile tarvitsesin ma ainult ühe korra näidata, kuidas seda tehakse, ning ta ilmutas ja kopeeris filmi eeskujulikult. Kolmeteistkümneaastane Laurie ei saanud protseduuri nii kiiresti selgeks, arvatavasti eelkõige seepärast, et tal oli farmis teisigi huvisid; aga ka tema tuli sellega varsti toime.

Valgete meeste seltskonnas võttis Arthur omaks nende käitumise. Kord jõime ühe naaberfarmist pärit noormehega koos kohvi ja jutt läks pärismaalastele. Noormees kaebas, et nad hirmutavat tema veiseid, ja jutustas: „Nädal aega tagasi sattusin härjatarandikus suurele naistesalgale. Olin neile korduvalt rääkinud, et nad ei tohi sealt läbi minna, seepärast surusin gaasipedaalile ja sõitsin „Landroveriga" otse nende sekka. Nad kargasid kõrvale ja jooksid laiali nagu küülikud. Oli ju vaja neile kord hirm nahka ajada, et nad sinna enam ei läheks." Siit pole enam palju maad sihiliku mahalaskmiseni, et pärismaalastest lahti saada, nagu Austraalia asustamise algusperioodil tehti. Ootasin põnevusega, kuidas Arthur sellele reageerib. Ent ta noogutas ainult nõusoleku märgiks pead, kuigi ma olen kindel, et tema poleks kunagi midagi niisugust teinud.

Eriti hästi iseloomustas Arthuri hoiakut järgnev vahejuhtum. Sõime parasjagu hommikueinet ning kuulasime Alice Springsi ja sadade kilomeetrite kaugusel maad mööda laiali paiknevate farmide vahel raadio teel peetavaid kõnelusi, kui äkki St. Theresa rooma-katoliku misjonijaamast anti edasi tungiv palve arstiabi järele. Kaheaastane laps oli esmaspäeval — seega kahe päeva eest — haigeks jäänud ja eile oli palavik tõusnud 41,1 kraadini. Viis minutit enne seda, kui abipalve eetrisse jõudis, oli laps surnud. See teade masendas meid kõiki. Arthur tähendas: „Miks nad teda siis möödunud ööl haiglasse ei viinud? Alice Springsini on ju ainult sada kilomeetrit. Aga mida tähendab neile pärismaalase lapse elu või surm!"

Veelgi raskem on täpselt hinnata pärismaalaste suhtumist Liddle'itesse. Omal algatusel ei avaldanud ükski austraallane oma arvamust, mina aga ei saanud neilt seda oma teaduslikku tööd silmas pidades küsida. Nad kahtlemata teadsid, et Arthur nende suhtes distantsi hoiab, seepärast polnud päris alusetu nende palve talle mitte rääkida pühadest esemetest või riitustest, mida ma olin näinud.

Naised häbenevad pisut oma segaverelisi lapsi. Kitty ema Baninga tuli ühel päeval Bessi juurde ja jutustas, et Kittyl ei jätkuvat lapse jaoks piima. Bess andis talle piimapulbrit, kuid arvas, et Kittyl on piima küllalt. Tegelikult oleks vana naine meelsasti näinud, et Bess lapse enda juurde võtaks, sest ta tundis oma tütre pärast häbi.

Ühel õhtul vestlesin Chookie ja Timothyiga mitmete pärismaalaste omavahelistest sugulussuhetest ning juttu tuli ka Kitty lapsest. Mehed avaldasid pahameelt selle üle, et aborigeenide heaolu departemang emadelt nende segaverelised lapsed ära võtab. Chookie ütles mulle: „Ei sina ega mina nõustuks sellega, et meie lapsed meilt ära võetakse. Ka Kitty ei nõustuks." Kui ma küsisin, mida Kitty siis teeks, kui keegi tuleks tema last ära võtma, arvas Timothy: „Ta peidaks lapse heaolu eest küülikuauku." Pisut hiljem ilmutas ta rohkem fatalismi: „Me ei saa selle vastu kuigi palju ära teha", ja lisas veel juurde: „Igatahes pole segaverelised head."

Arthuri püüdluses end elanikkonna valge osa hulka arvata avaldub kindlasti tema isa mõju. Arthur Broomi 1950. aastal ilmunud raamatus „Ma nägin kummalist maad" leidub tähendusrikas lõik: „Istusin oma võõrustajate Liddle'itega hilisööni kaartide ja fotode taga ning vestlesin nendega pärismaalaste-küsimusest, eriti segavereliste-probleemist. Liddle'id, isa ja pojad, pooldasid tuliselt segavereliste täielikku tunnustamist valgetena . . ."

Alles 1952. aastal saavutasid segaverelised täieliku võrdõiguslikkuse valgete austraallastega. Enne seda peeti kõiki segaverelisi, nii pool- kui ka veerandverelisi, seaduse järgi pärismaalasteks, vahet värvivarjundite vahel ei tehtud. Eristati ainult pärismaalasi ja nende segaverelisi järglasi ühelt poolt ning ülejäänud elanikkonda — sealhulgas teistsuguse päritoluga värvilised austraallased — teiselt poolt. Segavereliste ühine poliitiline tegevus, eelkõige Alice Springsis, mida Liddle'id kindlasti täiel määral toetasid, lõi mõra pärismaalaste õiguslikku diskrimineerimisse. Mitmed segaverelised, nende hulgas Milton ja Arthur, olid tol ajal saanud väike-ettevõtjateks ning nende kaudu õnnestus segaverelistel avaldada survet Alice Springsi esindusele Darwinis asuvas Põhjaterritooriumi seadusandlikus kogus ja seadusesse sisse viia täiendus, mis tühistas segavereliste vastu suunatud diskrimineeriva klausli. Kui aga peaks kerkima päevakorda pärismaalaste vastu kehtestatud diskrimineerivate seaduste ja vastavate klauslite tühistamine Austraalia Liidu konstitutsioonis, siis oleks utoopiline oodata, et pärismaalaste endi hulgast võiks esile kerkida ettevõtjate rühm, mis nende eest välja astuks, nagu omal ajal Liddle'id ja nendetaolised segavereliste eest välja astusid.

JÄRELSÕNA 1965

Viibisin Austraalias uuesti 1965. aasta aprillist kuni septembrini. Oma varasemate uurimistööde jätkamise käigus tahtsin tutvuda pärismaalaste võitlusega oma emantsipatsiooni ja võrdõiguslikkuse eest ning eriti osaga, mida selles võitluses etendas töölisliikumine.

Sel korral ei olnud mul passi- ja tolliametnikega mingeid sekeldusi. Näis, et minu külaskäik möödub ilma eriliste sündmusteta. Tõsi küll, oli oodata pingutavat tööd, sest ma tahtsin mustade austraallaste olukorrast võimalikult üle-

vaatliku pildi saada ning sel eesmärgil kõiki osariike ja Põhjaterritooriumi külastada.

Kui ma pool tundi pärast Austraalia mandrile jõudmist lennujaamaga ühendust pidavalt autobussilt maha astusin ja sadama poole minema hakkasin, ostsin ühe õhtulehe. „Baaridaam Sydney eeslinnas vägistatud", teatasid rasvased trükitähed esimesel leheküljel. Heitsin pilgu järgmisele. Sellelt vaatas mulle vastu minu enda pilt pealkirja all „Berliini müüri taha pagendatud". Keegi leidlik inglise ajakirjanik oli mu Berliini demokraatlikus osas „avastanud" ja nüüd kandsid kaablid mu nime kogu maailma laiali nagu omal ajal Petrovi afääri puhul. Suurepärane iroonia siin Martin Place'il, Sydney pealiiklussoonel, 19 000 kilomeetri kaugusel Berliinist, lugeda, et ma viibivat pagenduses teisel pool „müüri"!

Mõni minut hiljem naersid seltsimehed partei keskuses selle üle täiest kõrist. „Seda mängu võime me kaasa teha, Fred. Sa pead korraldama pressikonverentsi!"

Sellega asi ei piirdunud. Nii tuli mul siis kahe esimese nädala jooksul pressikonverentside, televisioonisaadete ja raadiointervjuude vahel siia-sinna lipata. Kisendavad plakatid tänavatel teatasid „eksklusiivsetest intervjuudest" tagasi pöördunud „Petrovi spiooniga". Vastuses ühele arupärimisele Canberra alamkojas oli välisminister otse sunnitud mind oma kaitse alla võtma. Lõuks oli ju absurdne oletada, et ma olevat „pagendatu Berliini „müüri" taga", sest ma olin 1962. aastal lubanud endale lõbu külastada välisministrit — tol ajal Põhjaterritooriumide ministrit — ja taotleda luba pärismaalaste reservatsioonide külastamiseks.

Kui väga mind neil kahel nädalal toimunud poliitiline kampaania ka ei lõbustanud, oli vaja asuda tõsise teadusliku töö juurde. Nüüdsest peale olin ma pidevalt teel ja jäin ühte kohta harva kauemaks kui mõneks päevaks. Sellest hoolimata ei tulnud ma toime kõigega, mida olin kavatsenud. Nii näiteks ei saanud ma uuesti külastada Lääne-Austraaliat. Groote Eylandtil käisin igatahes ära. Tahtsin meelsasti näha, missugused muutused seal on toimunud ja kuidas läheb sõpradel, keda ma terve inimiga tagasi Groote Eylandti elanike hulgast olin leidnud. Groote Eylandt oli ikka veel reservatsioon. Kas mind lastakse sinna? Selles oli küsimus.

Asusin teele Townsville'ist Queenslandi kirdeosas koos

masinaehitajate ühendatud ametiühingu töötaja Fred Thompsoniga tema „Holdenis" (1965. aasta mudel). Mõne kilomeetri pikkusel kõva katteta teel pidime sõitma aeglaselt, aga idast läände ja lõunast põhja viivatel asfalteeritud maanteedel näitas spidomeetri osuti pidevalt 112 kilomeetrit tunnis. Missugune vahe sõjaeelse ajaga võrreldes! Tookord oleks see sõit viletsatel teedel kestnud nädalaid, kõverdunud telgedest ja murdunud amortisaatoritest rääkimata.

Veetsime mõned päevad Mount Isas, Tennant Creekis ja Katherine'is, kus lõime jõe kaldal telgi üles. Ühel pühapäeval, juuli alguses, jõudsime lõpuks Darwinisse.

Fred külastas Groote Eylandti seoses teenistuskohustuste täitmisega, et kontrollida mangaanikaevandustes valitsevaid töötingimusi. Ta ei taotlenud põhimõtteliselt luba reservatsiooni pääsemiseks. Valitsus ei riskinud ametiühingutegelasele saarele pääsu keelata, isegi kui too oli kommunist, sest niisugune asi ei oleks jäänud konsekventsideta. Minuga oli lugu teisiti, mina pidin hankima loa aborigeenide heaolu departemangu direktorilt, kelleltki Harry Giese'ilt. Viiekümnendate aastate alguses olin teda Canberras kohanud. Tol ajal olid tal üsna progressiivsed vaated ja ta aitas mitmel korral kaasa protsesside ja kampaaniate positiivse tulemuse kindlustamisel. Uusimate andmete kohaselt aga oli talle tema positsioon Põhjaterritooriumi pärismaalaste inspektorina pähe hakanud ja temast oli saanud korralik väike türann.

Olin tema ja ta naisega sellisel määral tuttav, et oleksin võinud neid kohe pärast kohalejõudmist külastada, kuid sõit Katherine'ist Darwinisse oli mind liialt väsitanud. Alles järgmisel hommikul otsisin Harry Giese'i tema büroos üles. Kuna ma olin oma tulekust teatanud, oli ta ettevaatuse mõttes ühe kaastöölise enda juurde kutsunud, kes pidi ilmselt jääma meie kõneluse tunnistajaks. See oli võitlustaktika ja tunnistas tema vaimsetest võimetest.

Pärast sissejuhatavaid viisakuseavaldusi tulin oma külaskäigu eesmärgi juurde: „Tahaksin järgmisel laupäeval Groote Eylandtile sõita ja palun sult selleks luba, Harry."

„Miks sa kohe vastavat avaldust ei esitanud?" küsis ta, et aega võita.

„Jätame selle, Harry. Ka mina olen olnud riigiteenistu-

ses ja tean, et sa võid saada otsuse kahekümne nelja tunni jooksul, kui sa ainult tahad." Ja et asja kiirendada, lisasin juurde: „Sa ju tead, et ma 1962. aasta aprillis ministrile endale avalduse esitasin ja sain alles augustis vastuse — keeldumise. Ma ei tahaks seda uuesti üle elada."

Pärast lühikest järelemõtlemist ladus ta oma kaardid lauale: „Sa tead, Fred, et sa oled viimane, kelle avaldust reservatsiooni külastamiseks ma Canberras toetaksin." Kuna ta oli avameelne, siis võisin minagi seda endale lubada: „Hüva, Harry, kui sa nii arvad, olgu siis peale. Aga ma pean sinu tähelepanu sellele juhtima, et valitsus satub tõenäoliselt ebameeldivasse olukorda, kui ma Groote Eylandti jaoks luba ei saa."

„Kas see on ähvardus, Fred?"

„Ei, Harry, ma ei ähvarda."

Praegu selle üle järele mõteldes võin ütelda, et see ei olnud tõepoolest ähvardus, küll aga hoiatus. Igatahes ei olnud see bluff, sellest sai Harry Giese aru ja muutus mõistlikuks. Pool tundi hiljem sõidutas ta mu linna ja lubas minu avalduse asja kahekümne nelja tunni jooksul ära korraldada.

Kuid ei teisipäeva ennelõunal, kesknädalal ega neljapäeval leidunud heaolu departemangus minu jaoks valmis luba. Ilmselt tuli mul tõestada, et ma ei bluffinud.

Pidasin mõne seltsimehega sõjanõu. „Sul tuleb reede hommikul veel üks pressikonverents korraldada, sellest kirjutavad juba õhtulehed, ja kui meil pisut õnne on, siis mitte ainult kohalikud. „Välismaist etnograafi ei lasta aborigeenide reservaati" oleks hea pealkiri. Pärast inglise etnograafi Gluckmanniga omandatud kogemusi on valitsus selles punktis hell."

Bill, sadamatööline ja ametiühingutegelane Darwinis, pani ette: „Kui see neid pehmeks ei tee, esined esmaspäeval meie poiste ees. Sind kuulatakse, kõrvad kikkis, Fred. Sa oled vana Põhjaterritooriumi asukas, neid pole enam palju järele jäänud, kes siin enne sõda elasid, ja sa oled ametiühingu auliige. Niipalju kui mina poisse tunnen, panevad nad kohe töö seisma. Siis esitatakse parlamendis jälle sinu pärast mõned arupärimised ja ma usun, et valitsus kahetseb väga, et sulle luba ei antud."

Muidugi ei pasundanud me oma plaane välja, aga niisuguses väikeses linnas nagu Darwin jõudis midagi neist

kahtlemata ametivõimude kõrvu ja nad mõistsid, et ma ei kavatse lasta end tagasi tõrjuda nagu 1962. aastal.

Samal õhtul teatati mulle, et Canberra olevat nõustunud minu sõiduga Groote Eylandtile ja ma võivat loa reedel kätte saada. Sellest oli õigupoolest kahju. Darwini sadamatööliste streik minu palve toetuseks oleks ajalehtede esikülgedele jälle suurepäraseid pealkirju toonud.

Laupäeval lendasime Fred Thompsoniga Groote Eylandtile. Minu reisi peaeesmärgiks oli Ngorugu koopamaalide fotografeerimine. Saarel saatis mind üks Giese'i inimesi, kes pidi mind „kaitsma" kõikjal, kuhu ma ka ei läheks.

Groote Eylandtil oli möödunud seitsmeteistkümne aasta jooksul palju muutunud. Kaks neist muutustest hakkas mulle eriti silma. Esimeseks oli otse jahmatav laste arv — saarel pidi olema toimunud midagi demograafilise plahvatuse taolist. Teiseks olid kõikidel vanematel pärismaalastel viletsad hambad. See oli kindlasti tsivilisatsiooni poolt kaasatoodud toidu, eriti valge jahu ja suhkru kasutamise vahetu tulemus. Nüüd seitsmekümneaastane Nkwapa, keda ma tundsin 1938. aastast saadik, oli täiesti hambutu ja isegi Nerichunga oma neljakümne kuue aastaga oli peaaegu kõik hambad kaotanud. Varem võis vaevalt mõnda katkiste hammastega pärismaalast kohata, kuigi liiv, mida nende toidus alati leidus, oli hambad mõnikord igemeteni ära kulutanud.

„Broken Hill Proprietory Ltd.", kompanii, mis saarel mangaani kaevandas, oli alistunud paratamatusele: tosin tööle palgatud pärismaalast sai sama tasu ja töötas samasugustes tingimustes nagu ülejäänud kaevurid. 1902. aastal sündinud Nangapianga oli veel 1938. aastal viie naisega üheaegselt abielus — täna aga käsitseb tema poeg puurmasinat ja jälgib teiste tööliste tööd.

Fred Thompson leidis, et töötingimused ja palgad ei ole saarel rahuldavad. Pärast tagajärjetuid läbirääkimisi ametiühingu ja kaevanduskompanii vahel alustasid töölised Groote Eylandtil mõni nädal hiljem streiki. Pärismaalased panid töö seisma koos oma valgete kolleegidega. Nad olid tükk maad edasi jõudnud sellest ajast peale, kui ma nendega 1938. aastal tutvusin, ja nad õppisid kiiresti!

Ikka veel valmistavad põhjapiirkonna pärismaalased koorejooniseid, mis aga eranditult misjonijaamadele

müüakse. Viimased omakorda pakuvad neid turistidele Darwinis või misjonitele kuuluvates kauplustes Lõuna-Austraalia linnades. Koorejoonised on moodi läinud, nende müümine on Arnhemi maa misjonijaamadele hiilgavaks tuluallikaks. Väliselt näivad pärismaalaste ja misjonäride vahelised suhted saarel üsna rahuldavatena, ent kahtlemata hõõgub pinna all vaen. Seda kinnitas mulle üks jutuajamine. Tahtsin meelsasti teada, kas pärismaalased mäletavad veel, missugusel kujul nad mulle oma sugulussüsteemi kirjeldasid. Küsisin ühelt või kahelt, kuidas nad mind oma keeles nimetasid. Mõlemad vastasid kõhklemata, järelikult teadsid nad seda veel. Siis küsisin, kuidas nad misjonäre nimetavad. Hämmastunult vaatasid nad mulle otsa ja vana Kneepad ütles peaaegu põlglikult: „Need ei kuulu ju meie hulka siin saarel!"

1946. aasta 1. mai oli olnud erakordne päev pärismaalaste elus: sel päeval alustasid nad esmakordselt oma ajaloos streiki. Sellest ajast peale on nad jätkanud võitlust endi majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise diskrimineerimise vastu. Sealjuures kasutavad nad 20. sajandi moodsaid majanduslikke ja poliitilisi relvi: streike ja demonstratsioone. Kõige tähtsam aga on asjaolu, et see võitlus on haaranud kogu Austraalia. Kaugele üle vanade hõimuliitude piiride hakkavad pärismaalased end üha enam tundma rahvana, kellel on omad kultuuritraditsioonid, ja mõistma, et nad peavad kokku hoidma võitluses diskrimineerimise ja ekspluateerimise vastu. Varem protesteerisid nad ainult siin ja seal. Nüüd kostavad nende nõudmised ühel häälel kontinendi kõikidest osadest.

Enne sõda elasid aborigeenid geograafiliselt isoleerituna. Linnadesse kontsentreerunud töölisliikumine ei saanud aktiivselt nende eest välja astuda. Nüüd on olukord muutunud. Sise- ja välismaisel survel tühistas Austraalia keskvalitsus 1964. aastal kõik Põhjaterritooriumi seadused, mis pärismaalasi diskrimineerisid, ühe iseloomuliku erandiga. See on niinimetatud Wards' Employment Ordinance, mis ütleb, et pärismaalased saavad ainult murdosa palgast, mida makstakse valgetele töölistele sama töö eest. See seadus säilitati Põhjaterritooriumi reaktsiooniliste veisekasvatajate huvides, sest nende teenistuses olevatest karjastest ja ajajatest moodustavad pärismaalased kaks kolmandikku. 1965. aasta lõpul alustas Põhja-Austraalia tööliste

ametiühing protsessi, et mustanahalistest austraallastest maatöölistele kogu Austraalias võrdsed palga- ja töötingimused tagada. Seda nõudmist toetasid demonstratsioonid ja streigid. Vastavalt oma poliitikale oli see ametiühing esmakordselt Austraalia töölisliikumise ajaloos valinud oma juhatusse ühe pärismaalase.

Aborigeenid ei tea mitte ainult seda, et nad võivad Austraalias toetuda töölisklassile kui aktiivsele liitlasele. Mõned pärismaalaste juhid on külastanud uut Aafrikat ja näinud oma silmaga, mida suudavad endised koloniaalrahvad, kui nad on omas kodus peremeheks saanud.

Alates 1958. aastast toimub igal aastal mitmesuguste, aktiivselt pärismaalaste progressi eest võitlevate organisatsioonide konverents. Nendel konverentsidel määratakse kindlaks rahvuslikul baasil aetav poliitika. Mitmesuguste organisatsioonide juhtimine oli alguses enamasti liberaalsete valgete filantroopide käes; nüüd on pärismaalased järjest hoogsamalt asunud neid üle võtma ja ilmutavad üha tugevamat võitlusvaimu.

Möödas on see aeg, millal valge mees võis pärismaalast meelevaldselt alandada ja solvata ainult seepärast, et viimase nahk on tume. Üks juhtum, mis toimus minu Austraalias-viibimise viimasel päeval, kinnitab seda kujukalt.

Külastasin oma vana sõpra Fred Grayd, kes oli vahepeal Darwinisse siirdunud ja seal mõned morgenid maad omandanud. Tema maja ja maatükk — Väike Umba-Kumba — on kohtumispaigaks kõikidele Groote Eylandti pärismaalastele, kes Darwinisse tulevad või seal töötavad. Sellel nädalalõpul oli Fredi juures umbes tosin Groote Eylandti elanikku.

See oli kella üheksa paiku õhtul. Fred Gray lebas juba voodis, sest ta ei tundnud ennast hästi — ta põeb podagrat. Äkki kärgatas püssipauk, varsti pärast seda hakkasid koerad haukuma. Järelikult pidi keegi majale lähenema. Fred Gray saatis ühe Groote Eylandti mehe vaatama, kes seal tuleb. Peatselt pudenes Fred Gray magamistuppa pool tosinat pärismaalast. Ühel neist oli laubal inetu haav, millest voolas ohtrasti verd.

Oli juhtunud järgnev lugu. Kolm pärismaalast oli rahulikult linnast välja sammunud piki teed, mis möödus ühe valge majast. Seal oli parajasti hoos aiapidu, kus pruugiti alkohoolseid jooke. Keegi seltskonnast hüüdis pärismaalas-

tele: „Käige põrgu, mustad värdjad!" See oli väljakutse, millele ei saanud vastamata jätta. Pärismaalased nõudsid valgelt, et see tuleks tänavale ja annaks vastust solvamise pärast. Enne kui mees tuli, läks ta aga majja ja võttis sealt püssi kaasa. Nüüd sai pärismaalaste mõõt täis. Üks neist sööstis valgele kallale, et tal püssi käest ära rebida. Sel ajal kui nad rüselesid, läks püss lahti. Kuul ei tabanud õnneks kedagi, kuid püssipära lõi ühele pärismaalasele vastu pead.

Pärismaalased alles jutustasid seda lugu Fred Grayle, kui maja ette sõitis auto kahe politseinikuga. Nad olid pauku kuulnud ja tahtsid järele vaadata, mis on juhtunud. Ka nemad juhiti Fred Gray magamistuppa. Veel kord jutustasid pärismaalased vahejuhtumist. Politseinikud olid kahevahel ega teadnud, mida teha. Veel mõne kuu eest oleksid nad pärismaalased pikema jututa arreteerinud. Viimased aga olid veendunud, et õigus on nende poolel, ja seetõttu tulises võitlusmeeleolus.

Et oma arvamust väljendusrikkamalt avaldada, kummardus üks neist üle Fred Gray voodi, sirutas ühe politseiniku poole oma parema käe, osutas sellele oma vasaku nimetissõrmega ja hüüdis: „Vaata siia! See on must. Sinu oma on valge. Aga naha all on meil mõlemal soontes punane veri. Te ei tohi meid enam karistamatult mustadeks värdjateks sõimata. Seadus on muudetud ja me hakkame võitlema. Me ei karda nüüd enam kedagi, ka teid mitte!"

Situatsioon ähvardas kardetavaks muutuda. Kuidas käituvad politseinikud? Ent Fred Gray, kes haigena ja abituna voodis lamas, päästis olukorra. Ta naeratas ja ütles pärismaalastele oma tasakaalukal viisil: „Pole tõsi, te ju kardate kedagi!"

„Keda siis?" küsisid need võitlushimuliselt.

„Mind muidugi!" vastas Fred Gray. Pinge langes ja pärismaalased puhkesid iseendi üle naerma.

See oli veel endine, pisut patriarhaalne Fred Gray, nagu ma teda juba 1938. aastal tundma olin õppinud. Ta ei olnud muutunud. Temast erinevalt olid vahepeal tublisti muutunud minu pärismaalastest sõbrad. Kas politsei võttis midagi ette valge vastu, kes oli pärismaalasi püssiga ähvardanud, seda ma ei tea, sest järgmisel päeval sõitsin ma ära.

See iseenesest tähtsusetu vahejuhtum — kakskümmend kaheksa aastat pärast minu esimest kontakti Groote Eylandti pärismaalastega — oli minu jaoks ainulaadne tunnistus. See näitas, et nüüd oli lõplikult möödas aeg, millal pärismaalasi võis rahuldada teatud poliitikute mesimagusate sõnadega või mõne teki ning peotäie jahu, tee ja suhkruga. Tänapäeval väljendavad pärismaalased oma nõudmisi 20. sajandi mõistetes: võrdõiguslikkus, võrdne töötasu, õigus oma kultuuripärandi viljelemisele ja arendamisele, haridus ja peavari. Kõik need on nõudmised, mis vastavad nende inimväärikusele, nende päritud kodupaigaõigusele ning kaasaegse kapitalistliku Austraalia majanduslikkudele ja poliitilistele tingimustele ning mille teostamine on võimalik.

Vähem kui kolmekümne aastaga on pärismaalased oma hõimusidemed likvideerinud ja kujutavad tänapäeval viiendal kontinendil üht osa kogu maailma haaranud liikumisest kolonialismi, rassilise diskrimineerimise ja ekspluateerimise vastu.

Järelikult on nad muutumas rahvaste perekonna väikeseks, kuid lugupeetud ja võrdõiguslikuks liikmeks. Kath Walker, esimene, juba kogu maailmas tunnustust leidnud poetess pärismaalaste hulgas, väljendas 1962. aastal oma luuletuses „Aboriginal Charter of Right" neid oma rahva püüdlusi järgnevate sõnadega:

> Tehke meist oma seltsimehed, mitte vaesed sugulased,
> kodanikud, mitte sulased farmides.
> Peame siis meie, pärismaised austraallased,
> omaenese maal võõrastena elama?
> Pagendage pagendus ja härraste kast,
> siis suudame lõpuks iseennast võita.

Olen uhke sellele, et võisin nende kolme aastakümne jooksul oma iidsel ja kõrvalseisjale võib-olla väga kitsana tunduval erialal olla selle ajaloolise protsessi tunnistajaks ja vahetuks osaliseks ning ma loodan ka edaspidi sellest arenemisest osa võtta.

Just kõigi nende mitmekülgsete muutuste tõttu, mida ma ise kaasa elasin, ning hoolimata kõigist paratamatult sellega seotud ning ikka ja jälle uuesti tekkivatest vaevadest ja võitlustest oli ja on see minu Austraalia!

LISA

PÄRISMAALASTE NIMEDEST

Enamiku pärismaalaste puhul kasutasin ma inglise nimesid, mida neile olid andnud valged asunikud. Seda ei tule mõista haavamisena austraallaste suhtes, vaid ma toimisin niiviisi teatud põhjustel. Pärismaalane ei nimeta kunagi nime, kui ta räägib mõnest teisest pärismaalasest, vaid tarvitab alati sugulust tähistavaid termineid nagu vend, ema isa, isa õde jne. Pärismaalaste hulgas on nime kasutamine palju formaalsem ja piiratum kui meil, üldiselt ei armasta nad oma nimesid pruukida. Nagu ma juba jutustasin, läheb see nii kaugele, et surnu nime iial suhu ei võeta. Kui Angas Downsi pärismaalased minu kuuldes kellestki teisest aborigeenist rääkisid, nimetasid nad kas sugulusastet või inglise nime. Minu teaduslike eesmärkide seisukohast piisas inglise nimest identifitseerimiseks täiesti ja real juhtudel ei saanud ma pärismaist nime üldse teada. Kui pärismaalasel inglise nimi puudus, mida sageli ette tuli, siis kasutasin ma tema pärismaist nime. Oma töö iseloomu tõttu suhtlesin ma aga peamiselt niisuguste pärismaalastega, kes vähemalt pisut inglise või pidžin-inglise keelt kõnelesid, järelikult on enamikul selles raamatus mainitud pärismaalastest inglise nimed, mida lugejal on pealegi kergem jälgida.

Mõnedel austraallaste nimedel on tõlgituna tähendus, mida võib pidada solvavaks ja mis vaevalt kannatavad trükimusta. Nii oli Ada mehe nimi Chooni ehk Chooni Chooni, see tähendab „soolikad, sisikond". Teisest küljest on mõned pärismaalastele antud inglise nimed solvava iseloomuga. Nii näiteks kandis üks William Liddle'i teenistuses olevatest pärismaalastest nime Jacky Useless („kasutu").

MÄRKUSED

Abod: lühend sõnast „aborigeenid".

Banks, Joseph: (1744—1820) inglise botaanik, kes saatis Cooki tema esimesel ümbermaailmareisil.

Bumerang: üldnimetus mitmesuguste kõverate viskerelvade kohta, mida pärismaalased kasutasid jahipidamisel. Tagasipöörduv bumerang esines ainult üksikute hõimude juures ja mitte relvana, vaid ainult spordi- ja mänguvahendina.

Commonwealth of Australia: 1901. aastal loodud Austraalia konföderatsiooni (koosseisus Uus-Lõuna-Wales, Victoria, Queensland, Lõuna-Austraalia, Lääne-Austraalia, Põhjaterritoorium, Tasmaania ja Canberra distrikt) ametlik nimetus.

Coolamon: puuvaagen, milles naised hoidsid kogutud juuri ja pähkleid; suuremaid vaagnaid kasutati ka hällidena.

Cook, James: (1728—1779) inglise maadeuurija, kes sai tuntuks eelkõige oma kolme ümbermaailmareisi tõttu. Esimesel reisil avastas ta esimese eurooplasena Austraalia idaranniku umbes praeguse Sydney kohal ja sõitis piki seda põhja suunas kuni Austraaliat ja Uus-Ginead lahutava Torrese väinani.

Damper: leib, mida Austraalia pärismaalased valmistasid pähklite ja juurte purukshõõrumisel saadud jahust; praegu teevad nad seda nisujahust ning lisavad võimaluse korral küpsetuspulbrit.

Eksogaamia: paljude ürgkogukondlikes tingimustes elavate rahvaste juures levinud ja rangelt järgitud reegel, et abielupartner tuleb valida teisest rühmast.

Fielding, Henry: (1710—1754) inglise kirjanik, kes realistlike romaanide kõrval kirjutas muuhulgas lõpetamata jäänud „Päeviku minu reisilt Lissaboni".

Initsiatsioon: noorukite pühitsemine; peaaegu kõigi ürgkogukondlikes suhetes elavate rahvaste juures tähtis tseremoonia, millega noorukid täiskasvanud meeste hulka vastu võetakse, pärast seda kui nad on julguse- ja kannatuseproovi läbi teinud ning vanemate meeste poolt hõimu kirjutamata seadustesse pühendatud. Austraalias korraldati initsiatsiooni puhul, mille juurde kuulus sageli ka ümberlõikamine, pidustusi ja see toimus enamasti siis, kui kokku oli tulnud mitme lokaalrühma liikmeid.

Klassifikatoorne sugulussüsteem: süsteem, mis koondab ühe mõiste alla erineva sugulusastmega inimesi. Nii näiteks nimetas Austraalia pärismaalane emaks mitte ainult oma ema, vaid ka viimase õdesid, oma isa teisi naisi ja isa vendade naisi. Erinevalt klassifikatoorsest sugulussüsteemist nimetatakse moodsat süsteemi deskriptiivseks, kuna see määrab kindlaks ühe inimese täpse isikliku suguluse teisega ühe mõiste või mõistete kombinatsiooni (näit. meheõde) abil.

Korrobori: üldnimetus Austraalia pärismaalaste ilmalike ja kultusepidustuste kohta, mille puhul tantsiti ja lauldi. Niisugused pidustused leidsid aset peamiselt siis, kui mitme lokaalrühma liikmed mõne aja koos elasid. See nimetus oli algselt kasutusel ainult Uus-Lõuna-Walesi hõimude juures, kuid levis hiljem võsažargooni kaudu üle kogu mandri.

Lokaalrühm: Austraalia pärismaalaste tähtsaim majanduslik ja poliitiline üksus. Nii tähistatakse mehi ja naisi, kes isalt päritud kasutusõiguse alusel ühiselt teatud maa-ala valdavad. Valitseva patrilokaalsuse (vt.) tõttu elasid lokaalrühma mehed tavaliselt sellel maa-alal ja kasutasid niiviisi praktiliselt oma õiguse ära.

Enne kui mees mõne teise lokaalrühma maal jahti pidada tohtis, tuli tal luba hankida. Tal oli aga teatud eesõigus jahipidamiseks oma naise või ema lokaalrühma piirkonnas.

Tuleb vahet teha lokaalrühma ja ühiselt majandava rühma vahel. Viimase suurus ja koosseis on muutlik ning sõltub kohalikkudest tingimustest (toidu olemasolu jne.); see võib koosneda ühest või mitmest perekonnast. Ühiselt majandava rühma mehed kuuluvad tavaliselt sellesse lokaalrühma, mille maa-alal nad asuvad, nende hulgas võib aga leiduda ka teiste lokaalrühmade liikmeid. Ühiselt majandavate rühmade arv ühe lokaalrühma maa-alal on muutlik ning sõltub toidu liigist ja rohkusest, aastaaja tingimustest jne.

Kui teatud piirkonnas leidub rikkalikult toitu, võivad paljud ühi-

selt majandavad rühmad liituda ning mõnikord nädalate kaupa koos elada. Niisugusel ajal korraldatakse initsiatsiooniriitusi ja viljakustseremooniaid, lahendatakse poliitilisi probleeme, sõlmitakse abielusid lokaalrühmade vahel jne.

Moiety: mõnede Austraalia pärismaalaste juures hõimu jaotus, mida tuli silmas pidada abielude sõlmimisel. Mees pidi alati abielluma teisest *moiety*'st pärit naisega ja vastupidi.

Native Patrol: pärismaalaste-politsei, spetsiaalselt pärismaalaste tarvis loodud järelevalveorgan Austraalias.

Patrilokaalsus: reegel, mis kehtib ka Austraalia pärismaalaste hulgas, et naine asub pärast abiellumist elama mehe lokaalrühma piirkonda.

Peoples' Charter: tšartistlik manifest, mis avaldati 1838. a. ning milles nõuti üldist hääleõigust, salajasi valimisi, alamkoja igaaastast ümbervalimist ja ka tööliste olukorra parandamist.

Pidžin-inglise keel: algselt inglise-hiina segakeel, mis tekkis 19. sajandil Hiina sadamates, kus koloniaalvõimud äri ajasid. Hiljem hakati seda nimetust kasutama ka teistes kolooniates tekkinud segakeelte kohta, mis sisaldasid inglise ja kohalikke idioome.

Polügüünia: mitmenaisepidamine, polügaamia kõige sagedasem vorm. Polügüünia esineb kõigi maailmajagude rahvaste ja mitmesuguste sotsiaalmajanduslike struktuuride juures. Mehel on üheaegselt mitu naist. Tunduvalt harvem esineb polügaamia teine vorm — polüandria (mitmemehepidamine).

Prospektor: maapõuevarade (eriti kulla) otsija.

Radioaktiivse süsiniku meetod: meetod, mis võimaldab süsiniku radioaktiivse isotoobi lagunemisaja järgi välja arvutada arheoloogilistes leidudes esinevate orgaaniliste ainete vanust.

Skvotter: (ingl. *squatter*, verbist *to squat* = „kükitama", „laagritule äärde istuma", „elama asuma") nimetus asunike kohta, kes kolonistide poolt seni asustamata piirkondadesse tungisid. Austraalias mõistetakse skvotterite all suurmaaomanikke, eelkõige lambakasvatajaid.

Smithsoni Instituts ioon: ameerika teadlase James Smithsoni (1765—1829) poolt rajatud asutus „teadusalaste teadmiste rohkendamiseks ja levitamiseks", asukohaga Washingtonis. Peale oma spetsiaalse ülesande — Põhja-Ameerika indiaanlaste kultuuri uurimine — teeb instituut etnograafilist ja arheoloogilist uurimistööd kogu maailmas.

Tasman, Abel: (1603—1659) hollandi meresõitja, kes teel Jaavalt lagendaarsele „Lõunamaale" 1642. aastal saare avastas, mis tänapäeval tema nime kannab. Tasman ei aimanud, et tegemist on saarega, ja nimetas uue maa Hollandi India kindralkuberneri järgi Van Diemeni maaks.

Totemism: etnograafias inimese või inimeste rühma seos enamasti mõne looma- või taimeliigiga, samuti aga ka mõne loodusjõu või elututе objektide kategooriaga. Tootemit peetakse oma esiisaks, talle omistatakse loomisvõimet ja kultuurialaseid saavutusi.

Uneaeg: Austraalia etnograafi A. P. Elkini poolt kasutusele võetud termin kõikide Austraalia hõimude juures esineva ettekujutuse kohta müütilisest ürgajast ehk loomisperioodist, millal tootemid-heerosed tänapäevase maailma ja üksikute hõimude kultuuri lõid või rajasid.

Torkab silma, et kõigis seniajani uuritud dialektides kattub selle loomisperioodi nimetus niisuguste mõistetega nagu uni, transs jms. Sellise kooskõla põhjus on veel kindlaks tegemata.

Viljakusriitused: totemistlikud pidustused tantsude ja lauludega, mis pidid ühiskonnale kindlustama külluse teatud loodussaaduse alal.

Wallaby: üldnimetus kängurute perekonda kuuluvate väikeste kukkurloomade kohta. Mitmesuguste liikide suurus kõigub metskitse ja jänese oma vahel.

Witchetty-tõugud: teatud Austraalia liblikate ja mardikate väga rasvarikkad vastsed, kes Austraalia pärismaalaste menüüs tähtsat osa etendavad. Neid süüakse kas toorelt või röstitult.

Woomera: (ka wommera) Austraalia pärismaalaste oda viskeulatust suurendavate viskepuude üldnimetus.

SISUKORD

VIIES KONTINENT TÄNA JA EILE
Austraalia argipäevad 7
Sunnitööline ja skvotterid 23
Pärast Eureka mässu 29

AUSTRAALIA TROOPIKAS
Autsaiderina Darwinis 53
Tsivilisatsiooni ääremail 68
Skorpionidest, krokodillidest ja tsüklonitest 74
Groote Eylandt 80
Kohtumine ürgkogukonnaga 93
Pärismaalaste juures võsas 102
Mitmenaisepidamine ja vanameeste võim 112
Tootemid ja tulirelvad 122
Paduvihmad ja viljakusriitused 134

1962. AASTAL KESK-AUSTRAALIAS
Miks ja kuidas ma sinna sõitsin 155
Igapäevane elu karjafarmis 169
Liddle'ite kroonikast 177
Turistid, turistid 181
Wilja ja *yu* 190
Päev pärismaalaste laagris 196
Valgete maagia — raha 207
Ürgkogukonna lõpp 217
Vaimudesse uskumine ja misjonärid 221
Vasturääkivused ja perspektiivid 232
Järelsõna 1965 237

LISA
Pärismaalaste nimedest. Märkused 249

Роуз Фредерик.
ТУЗЕМЦЫ, КЕНГУРУ И РЕАКТИВНЫЕ САМОЛЕТЫ. На эстонском языке. Оформление О. Субби. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja R. Mägi. Kunstiline toimetaja A. Raja. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektorid E. Bachwerk ja M. Kress.

Laduda antud 29. XII 1967. Trükkida antud 20. III 1968. Paber 54×84/16. Trükipoognaid 16,0 + 20 lisa. Tingtrükipoognaid 15,5. Arvestuspoognaid 16,41. Tiraaž 30 000 eks. Tellimise nr. 3831. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58. Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1, Leningrad.
Hind rbl. 1.—